ISTORIA BISERICEASCĂ

A

ROMÂNILOR ARDELENI

DE

Dr. IOAN LUPAȘ.

Carte aprobată de P. V. Consistor Arhidiecezan gr.-or. român din Sibiiu, prin decisiunea din 6 Martie 1918 Nr. 1785 bis.

Nagyszeben. — Sibiiu.
Editura și tiparul tipografiei arhidiecezane.
1918.

www.dacoromanica.ro

Prefață

Cartea aceasta cuprinde o parte din lecțiunile de istorie bisericească, pe cari le-am ținut dela 1905—1909 elevilor din secțiunea teologică a «Seminarului Andreian». Se luase în timpul acela dispoziția de a se propune istoria bisericii române atât elevilor din cursul II. de teologie, cât și celor din cursul III astfel, ca cei dintâi să asculte lecțiuni de istorie blsericească a Românilor din principate, din Bucovina și Basarabia, iar cei din urmă să poată aprofundà în mod mai amănunțit istoria bisericească a Românilor ardeleni.

Din cei dintâi ani de profesură aveam de gând să public lecțiunile mele de istorie bisericească într'o carte, care să poată fi la îndemâna elevilor înlesnindu-le munca și scutindu-i de neplăcerile, cu cari aveau să lupte, fiind avizați — în lipsa unui manual corăspunzător — la diferite notițe și însemnări adeseori defectuoase.

Diferite împrejurări m'au împiedecat însă a duce la îndeplinire gândul acesta. De atunci a apărut lucrarea de sinteză a D-lui N. Iorga: «Istoria bisericii românești și a vieții religioase a Românilor» în 2 volume (1908 și 1909), precum și manualele regretatului profesor N. Dobrescu, cari pot fi de folos elevilor seminariali ca manuale auxiliare. Dar, fiindcă în aceste cărți nu s'a putut da istoriei bisericești a Românilor ardeleni importanța și extensiunea neapărat de lipsă pentru învățământul religios al tinerimii din mitropolia noastră, — am crezut, că nu săvârșesc lucru de prisos adunând într'un mănunchiu numai lecțiunile, pe cari le-am ținut elevilor din cursul III. teologic și tipărindu-le în forma aceasta, întregite cu 2—3 capitole privitoare la istoria bisericească a Românilor din principate înainte de 1700, când legăturile dintre biserica cis- și transcarpatină erau atât de strânse.

www.dacoromanica.ro

Spre a face cartea aceasta accesibilă şi elevilor. cari cercetează cursurile superioare ale şcoalelor secundare, am căutat să îmbrac ceeace era de spus, în haina unui stil simplu şi uşor de înţeles. Iar prin notiţele bibliografice de sub text am intenţionat a trezì în sufletul cetitorilor dorinţa de a cunoaşte şi alte scrieri istorice, cari tratează în mod amănunţit unele momente sau epoce mai însemnate din trecutul nostru.

Cu ajutorul scrierilor auxiliare şi isvoarelor istorice, cari mi-au fost accesibile, m'am silit să înfăţişez o icoană clară a trecutului nostru bisericesc şi cultural aşa, cum ni se prezintă acesta în lumina cerçetărilor mai recente, cari au complectat şi lămurit, în unele puncte, cu amănunte însemnate cunoştinţele istorice despre viaţa din trecut a poporului nostru. Spre a da tinerimii şi preoţimii noastre posibilitatea de a se orientà şi asupra stării de drept a bisericii noastre, precum şi asupra activităţii ei culturale, am aflat potrivit a adauge capitolele 33 şi 34, iar în cel din urmă capitol (35) se cuprind datele statistice necesare pentru a cunoaşte, — măcar în liniamente generale, — şi starea numerică şi culturală a celorlalte confesiuni, çu cari poporul nostru trăeşte în contact zilnic.

Sălişte, în 3/16 Maiu 1918.

Autorul.

www.dacoromanica.ro

I. Începutul credinţei creştine la poporul român.

Dintre câte popoare locuesc în părţile noastre şi vin în atingere cu poporul nostru, despre toate se ştie, cam în ce timp şi între ce fel de împrejurări au primit credinţa creştină, din al cui îndemn s'au înduplecat a părăsi obiceiurile păgâneşti şi prin cuvântul de propoveduire al căror preoţi creştini li s'a arătat calea spre evanghelia mântuitoare a lui Christos.

Dar Românii, de când a început a se face în cartea vremilor pomenire de numele lor, totdeauna au fost amintiţi *ca popor creştin.* De aci urmează, că timpul încreştinării coincide cu timpul formaţiunii poporului român. Şi astfel, când se ivesc Românii în zarea istoriei ca popor deplin închegat, una dintre însuşirile lor sufleteşti de căpetenie este şi mărturisirea legii lui Christos.

Se ştie, că poporul român s'a format din amestecul *Dacilor,* băştinaşi în aceste părţi de loc, cu *coloniştii romani* aşezaţi aci de împăratul Traian. Dupăce împăratul acesta, vestit prin bunătatea şi vitejia lui, a cucerit Dacia la anul 106 după Christos, văzând că aici este o ţară frumoasă şi bogată în minerale, a chemat mulţime de oameni din toate părţile împărăţiei romane spre a-i aşezà aci, ca să stăpânească plaiurile acestea, să lucreze pământul şi să scoată din sinul munţilor aurul şi alte minerale, să facă drumuri şi să întemeieze oraşe.

Aceşti oameni, aşezaţi în Dacia de împăratul Traian, sunt cunoscuţi în istorie sub numele de *colonişti romani.* Între ei erau foarte mulţi, cari veniseră din părţile răsăritene ale împărăţiei romane, de prin Asia mică, unde s'a răspândit religia creştină mai repede şi mai bine decât în alte părţi. De aceea este lucru firesc, că între colo-

www.dacoromanica.ro

niştii aduşi de Traian în Dacia au fost şi creştini. Aceştia însă n'au putut găsì aci chiar dintru început împrejurări potrivite pentru întemeierea bisericii creştine. Totuş dela ei au avut prilej să cunoască legea creştină şi s'o urmeze şi unii dintre locuitorii băştinaşi ai Daciei Traiane. De aceea scriitorul bisericesc Tertulian, care a trăit pe la anul 200 după Christos, vorbind despre răspândirea creştinismului la diferite popoare, aminteşte şi pe Daci ca pe unii, cari cunosc legea lui Christos şi se închină ei. Învăţătura lui Christos a fost solia dumnezeească, cu ajutorul căreia s'a închegat din diferite elemente şi s'a întemeiat neamul nostru ca popor creştin cu firea şi obiceiurile sale deosebite de ale altor popoare.

La început însă, împrejurările timpului nu erau priincioase pentru răspândirea făţişe a creştinismului în Dacia şi pentru întemeierea bisericii creştine în această vestită provincie, cucerită de Traian.

Până pe timpul împăratului *Constantin cel mare*, care a domnit cu 200 de ani mai târziu decât Traian, biserica creştină a fost mult prigonită în împărăţia romană. De aceea nu s'a putut deplin întemeià nici în Dacia Traiană, la strămoşii poporului nostru. Creştinii — mulţi, puţini câţi vor fi fost pe aici, — au păstrat în taina sufletului lor credinţa creştinească, crescându-şi copiii în această credinţă şi aşteptând cu nădejde în Dumnezeu timpul, când această credinţă sfântă va ajunge biruitoare şi în părţile Daciei.

Timpul acesta a sosit pe la începutul veacului al IV-lea după Christos. La cel dintâi *sinod ecumenic*, ţinut în *Nicea* la anul *325*, a luat parte şi un episcop creştin cu numele *Teofil*, care erà de loc din părţile Daciei sau Goţiei (*Dacia*, dupăce s'a aşezat poporul Goţilor în cuprinsul ei, se mai numià şi *Gotia*). Dacă în părţile acestea se află pe atunci episcop creştin, e o dovadă că trebue să fi fost mulţi creştini pe aici, precum şi o biserică creştină organizată, adecă întocmită cu toate cele de lipsă. Mai târziu istoria face amintire despre un episcop al Goţilor, cu numele *Ulfila*, care locuià în stânga Dunării între anii *348—355* şi predicà cuvântul lui Dumnezeu

www.dacoromanica.ro

în trei limbi: în limba gotică, grecească şi latinească.[1] Latineşte nu ar fi avut pentru cine predică, dacă nu ar fi rămas în părţile acestea urmaşi de ai coloniştilor romani, adecă strămoşii poporului nostru, cari pe atunci vorbiau încă latineşte, în graiul vechiului popor roman. Şi dacă ei aveau lipsă de cuvântul lui Dumnezeu predicat în limba lor, este iarăşi o dovadă, că erau creştini.

Dar printre strămoşii poporului nostru au fost creştini încă înainte de a se fi ivit Goţii în părţile Daciei. Aceasta se poate dovedi şi prin o piatră de mormânt de pe la anul 230, găsită în Dacia lângă oraşul Napoca (Cluj). Pe această piatră este săpat semnul crucii, după obiceiul creştinesc, dimpreună cu 4 litere începătoare ale cuvintelor: *să-ţi fie ţărâna uşoară (sit tibi terra levis)*, rostire obicinuită până în ziua de astăzi la îngropăciunea creştinilor.[2]

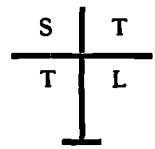

Cele din urmă rămăşiţe ale păgânismului din Dacia le-a stârpit însă sfântul *Nichita Romanul*, episcopul din *Remesiana*, care pe la anul 400 după Christos a propoveduit, cu deosebită râvnă, cuvântul lui Dumnezeu la strămoşii poporului nostru, atât în stânga, cât şi în dreapta Dunării. De aceea el este socotit ca un apostol al neamului nostru.[3] Scriitorii de pe vremea aceea ne spun, că sf. Nichita erà om foarte învăţat, predică frumos şi scrià cărţi în graiu curat şi neted *(«nitido sermone»)* astfel, încât poporul puteà să-l înţeleagă cu uşurinţă. Pentru râvna lui cea mare apostolească şi pentru viaţa lui cuvioasă biserica noastră dreptmăritoare l-a aşezat între sfinţi şi îi serbează pomenirea în ziua de 15 Septemvrie

[1] «Graecam et latinam et goticam linguam sine intermissione in una et sola ecclesia Hristi praedicavit». *Georg Waitz*: «Über das Leben und die Lehre des Ulphila. Bruchstücke eines ungedruckten Werkes aus dem Ende des vierten Jahrhunderts». Hannover 1840.

[2] A se vedeà mai pe larg cartea d-lui profesor *V. Pârvan*: *«Contribuţiuni epigrafice la istoria creştinismului daco-roman»*, Bucureşti 1911.

[3] Cf. Pârvan o. c. şi A. Şaguna: Istoria bis. creştine, Sibiiu 1860.

www.dacoromanica.ro

a fiecărui an. Mitropolitul Şaguna, când a reorganizat seminarul nostru din Sibiiu, la 1865, a ales ca patron al acestei şcoale înalte tocmai pe sf. Nichita. Prin aceasta a voit de sigur să dea un program lămurit profesorilor şi elevilor acestei şcoale înalte, ca toţi preoţii şi învăţătorii poporului nostru, câţi se pregătesc aci, să fie râvnitori a urmà pilda vieţii lui Nichita, învăţând poporul, răspândind credinţa adevărată şi predicând fără încetare în graiu curat şi neted, pe înţelesul tuturor.

Iată, ce se spune despre mucenicul *Nichita Romanul* în *Mineiul* de pe luna Septemvrie: «Acesta a fost pe vremea marelui Constantin născut în Dacia lui Traian, care ţară pe acele vremi o ocupase Goţii şi se chemà Goţia, iară acum se chiamă Ţara Românească şi Muntenească. Acest sfânt nu a voit a urmà păgânătatea barbarilor Goţi, şi precum erà de neam luminat şi bogat, aşà erà şi creştin bun. Deci fiind prins de Atanaric, Domnul Goţilor, pentru credinţa lui Christos foarte muncit a fost, mai pe urmă prin foc s'a săvârşit».[1]

II. Soartea bisericii şi a credincioşilor ei în timpul năvălirilor.

Când peste ţinuturile locuite de Români s'au revărsat sute de ani fără încetare povoiul popoarelor, cari năvăliau dinspre Miază-Noapte şi Răsărit, soartea bisericii creştine şi a credincioşilor ei a fost destul de tristă şi nesigură. Spre a-şi scăpà viaţa din vâltoarea primejdiilor, creştinii căutau adăpostul codrilor din munţi, unde le sosiau din când în când ştiri din câmpie despre furtunile, cari viscoleau acolo. Ei nu au dat însă uitării învăţătura evangheliei nici în creerii munţilor. Ci tocmai aici, aproape de cerul lui Dumnezeu, cutremurându-se de minunate lucrurile Domnului, a pătruns în sufletul lor tot mai adânc raza credinţei şi a nădejdei creştineşti. Când se abăteà pe la dânşii vre-un om mai învăţat, vre-un preot cu câte o carte subsuoară, păstorii

[1] Cf. *Şaguna* o. c. *Pârvan* o. c. şi *I. Lupaş:* «Patronul seminarului «Andreian»: Sf. mucenic Nichita Romanul, apostolul neamului nostru» în «Românul» din 1911.

www.dacoromanica.ro

se adunau în poiană şi ascultau cu multă luare aminte învăţătura mântuitoare a lui Iisus, care a iubit atât de mult pe oameni, încât a pătimit şi s'a răstignit şi a înviat pentru izbăvirea lor. «In liniştea măreaţă a munţilor, pe înălţimile acestea luminoase — departe de pământ, aproape de cer — sufletele celor cari au trecut prin atâtea dureri, sorbeau însetate credinţa cea dătătoare de putere. O cruce de lemn înfiptă la gura unei peşteri însemnă pragul unei biserici. Zile de sărbătoare se aprindeau ca nişte candele în întunerecul timpului, tot mai în larg răsună toaca, tot mai mulţi cuvioşi îi auziau chemarea.... Şi vremea trece; trec sutele de ani vânturând noroadele şi schimbând faţa lumii, numai crâmpeiul acesta de neam, nebăgat în seamă, pierdut din vederea istoriei, rămâne statornic aici şi'n toată lunga-i întunecare, de aproape o mie de ani, nimic nu se tulbură, nimic nu se strică din alcătuirea firii lui, cum a întrat, aşà va ieşì din munţi: acelaş chip, aceeaşi limbă, acelaş suflet».

In aceste cuvinte frumoase zugrăveşte Alexandru Vlahuţă[1] icoana vieţii simple şi smerite a strămoşilor noştrii din acele timpuri grele, când ei au fost siliţi a se adăpostì în cetăţuia Carpaţilor, păscându-şi turmele prin codrii şi poienile munţilor, în vreme ce la şes şi prin văi mişunau diferite popoare năvălitoare, spulberând agoniseala şi primejduind viaţa oamenilor pacinici.

Nu s'au păstrat din aceste timpuri întunecate ştiri lămuritoare, din cari să putem cunoaşte aevea soartea bisericii şi a credincioşilor ei din aceste părţi. Totuş se poate afirmà, că din cele mai vechi timpuri, strămoşii noştri îndatăce erau creştini, au prins obiceiul a-şi clădì drept lăcaşuri de închinare, bisericuţe de lemn cu toacă şi mai târziu, chiar şi cu clopote, al căror glas de metal chemà creştinii la rugăciune, la ascultarea diferitelor slujbe, rostite sau cântate din partea unor preoţi evlavioşi, sfinţiţi de alţii mai bătrâni decât dânşii: de vlădicii dela schituri sau dela vre-o episcopie din apropiere. În

[1] Al. Vlahuţă: *Din trecutul nostru*, 1913. cap. VI: «*În cetatea Carpaţilor*».

www.dacoromanica.ro

astfel de bisericuţe de lemn au ascultat ei slujbele dumnezeeşti timp îndelungat. Numai din veacul al XIV-lea încoace se găsesc urme, că au început a-şi clădi şi biserici de piatră.

În ce priveşte conducerea bisericească din timpurile cele mai vechi, părţile acestea de loc atârnau de căpeteniile bisericeşti din *Sirmiu* (Panonia) până pe la anul 450, apoi de episcopii din *Tesalonic* până la anul 535, iar după acest an au ajuns sub arhiepiscopia din *Iustiniana Prima*, înfiinţată de puternicul împărat *Iustinian* (527—565) în locul naşterii sale *Tauresium* (în Sârbia de azi). Împăratul Iustinian a întins dreptul de stăpânire al acestei arhiepiscopii şi preste bisericile creştine din nordul Dunării, dupăcum şi stăpânirea politică din prefectura vestită a Panoniei o aşează aici prin dispoziţiile cuprinse în novela a XI-a, în care zice: «Prin multe şi diferite mijloace dorind noi să împodobim locul naşterii noastre, în care mai întâi Dumnezeu ne-a ajutat a veni în lumea aceasta zidită de El, şi în cauza vredniciilor preoţeşti voim a o desvoltă pe aceea cu cele mai mari sporiri, ca preasfinţitul cârmuitor după vremuri al patriei noastre Iustiniana prima... să fie Arhiepiscop şi celelalte provincii să fie sub autoritatea lui... Deci fiindcă în timpul de faţă, cu ajutorul lui Dumnezeu, întru atâta a sporit împărăţia noastră, încât *amândouă malurile Dunării sunt cuprinse de cetăţile noastre*... am aflat de lipsă, ca însaş prefectura prea vestită, care erà în Panonia, să o aşezăm în patria noastră preafericită».[1] Dar această arhiepiscopie a Iustinianei prime cu un veac mai târziu perì fără urmă, în cursul războaielor viforoase.[2]

Mai târziu, dupăce s'au încreştinat şi Bulgarii (864), reuşind să întemeieze o împărăţie puternică şi cârmuire bisericească întinsă, au ajuns Românii în legături bisericeşti, pentru câtva timp, prin secolul X—XII cu arhi-

[1] *Petru Maior: «Istoria bisericii Românilor»*, pag. 11.

[2] *Constantin Jirecek: Geschichte der Bulgaren.* Prag. 1876, pag. 85.

www.dacoromanica.ro

episcopia bulgară din Ohrida sau cu alte episcopii atârnătoare de aceasta.[1]

Dar începutul organizării bisericești la Români, întemeierea mitropoliilor și episcopiilor s'a făcut în înțelegere cu patriarhii din Constantinopol și sub jurisdicțiunea lor. Cu toate acestea amintirea legăturilor ierarhice cu arhiepiscopia din Ohrida s'a păstrat până târziu. Astfel în *Pravila cea mare* sau *Îndreptarea legii*, tipărită în *Târgoviște* la 1652 se găsește la cap 391 următoarea însemnare despre relațiile bisericii din principate față de arhiepiscopia Ohridei: «Află-se scris în Pravila lui Mateiu Vlastari (Blastares) cum și Moldo-Vlahia a fost supusă Ohrideanilor...»

Studiul limbei române, în deosebi cercetarea originei cuvintelor privitoare la viața creștină, poate înlocui în câtva lipsa documentelor privitoare la timpurile cele mai vechi ale istoriei noastre bisericești.

Rezultatul acestor studii este, că viața noastră bisericească a stat în epoca cea mai veche sub directă influență romană. Aceasta se dovedește prin faptul, că toate cuvintele, prin cari exprimă poporul nostru noțiunile fundamentale ale vieții creștinești, sunt de origine latină (Dumnezeu, tâmplă, cruce, botez, biserică, credință, cuminecare, etc). In rugăciunile «Tatăl nostru» și «Cred într'unul Dumnezeu» sunt iarăș aproape exclusiv cuvinte de origine latină. Epocei romane i-a urmat epoca de influință grecească și slavonă. De aceea pentru gradele ierarhice avem în limba română mai ales cuvinte de origine grecească (episcop, metropolit, arhimandrit, egumen), iar pentru servicii și alte rânduieli bisericești cuvinte de origine slavonă (utrenie, vecernie, sfeștanie, etc.)

[1] Împăratul bizantin *Vasilie II* (Bulgaroktonul), după ce a învins la 1018 pe Bulgari, a lăsat totuș arhiepiscopia Ohridei în drepturile ei, cu jurisdicție peste 30 episcopii, între cari și episcopia din *Vidin*, *Sofia*, Niș, cu 685 clerici și 655 coloni (iobagi) bisericești, cum apare din decretul edat de acelaș împărat bizantin la *1020*. Dar Ohrida devenì acum un centru cultural al elenismului. Căci imp. biz. numià de obiceiu Greci ca patriarhi ai Ohridei. Cel mai vestit între ei a fost *Theophilact* (1085—1107) renumit și ca scriitor bisericesc (*Jirecek* l. c. pag. 202 și 210). In sec. XI—XII se amintește și o episcopie specială a Românilor ca fiind atârnătoare de patriarhia din Ohrida (cf. N. Dobrescu: Fragmente priv. la ist. bis. române), Bp. 1905.

www.dacoromanica.ro

III. Creştinismul răsăritean în părţile Transilvaniei şi Ungariei.

Situaţia geografică a Ungariei înfăţişează această ţară ca un loc de întâlnire a influenţelor răsăritene cu cele apusene. Răspândirea creştinismului s'a făcut în aceste părţi mai întâi prin mijlocirea bisericii răsăritene, ale cărei obiceiuri şi practici religioase le-a primit şi o parte a poporului maghiar, după aşezarea sa aici. Maghiarii au găsit aici popoare creştine aparţinătoare bisericii răsăritene, dela cari în mod firesc au ajuns să cunoască şi dânşii învăţăturile acestei biserici şi să-şi însuşească unele din deprinderile ei religioase. Cu toate că unii dintre istoricii romano-catolici, preocupaţi faţă de biserica răsăriteană, se silesc a contestă orice influinţă a acesteia asupra încreştinării Maghiarilor, se găsesc totuşi dovezi istorice destul de convingătoare despre răspândirea creştinismului răsăritean între Maghiari în cursul veacurilor X—XII. Aceste dovezi au îndemnat pe unul dintre istoriografii bisericeşti maghiari să facă următoarea constatare: «Este aproape incontestabil, că cea mai mare parte a popoarelor aflate de strămoşii noştri în această patrie — anume Bulgarii lui Zalán, Slavii lui Svatopluk, Românii lui Vlad şi supuşii lui Marót — între cari s'au aşezat străbunii noştri şi cari chiar şi în calitatea lor de supuşi au influinţat verosimil prin spiritul culturii lor religioase asupra părinţilor noştri, — *erau credincioşi ai bisericii răsăritene...* şi astfel putem acceptă ca *adevăr istoric*, că *biserica creştină maghiară înainte de Ştefan cel sfânt s'a format aproape în întregime sub influinţa spirituală a bisericii răsăritene.*[1]

[1] Farkas József: «*Egyháztörténelem*» I. kötet. Krisztus születésétől a reformátióig p. *261*: «szinte kétségtelen hogy azon népek legnagyobb része — jelesen Zalán bolgárai, Svatopluk slávjai, Vlad oláhjai, s hihetően Marót alattvalói is — kiket öseink e hazában találtak s kik között megtelepedtek, és a kik mint meghóditottak is vallás-müveltségi szellemökkel hihetően befolyást gyakorlának apáinkra — a keleti egyház hivei valának.... és igy bátran elfogadhatjuk, hogy a magyar keresztény egyház Sz. István elött csaknem általánosan a keleti egyház szellembefolyása alatt alakult».

www.dacoromanica.ro

Istoricul bizantin Kedrenos [1] amintește, că pe la jumătatea secolului X (950 sau 951) conducătorul Maghiarilor, Gyula, s'a botezat în Constantinopol, ducând cu sine de acasă pe monahul *Hierotei*, ca patriarhul să-l hirotonească episcop pe seama creștinilor de legea răsăriteană. Acesta întors acasă, a adus la legea creștină pe mulți barbari.[2]

Iar alt conducător ungur, Achton (Ajton) de pe timpul lui Stefan cel Sfânt, după ce a primit botezul creștinesc dela episcopul de legea grecească din Vidin, a întemeiat și o mănăstire pe seama călugărilor greci în Bănatul Timișan, în cetatea Murășului (Morisena, Marosvár, unde e azi Cenadul nemțesc). Pentru conducerea acestei mănăstiri, cu hramul Sf. Ioan Botezătorul, a adus din Vidin egumen grecesc și toate întocmirile din această mănăstire erau după legea și ceremoniile grecești. Biserica călugărilor greci de ací, care a fost ocupată mai târziu de Gellért în scop de convertire și propagandă catolică, avea — după cum se spune — o lungime de 20 metri și o lățime de 12—13 metri. Fundamentul ei a fost descoperit la anul 1868, dimpreună cu cristelnița așezată în fața bisericii. Aceasta «se păstrează până în ziua de azi ca o relicvie interesantă a Cenadului antic. Această cristelniță (baptisteriu) a fost așezată cam la 4 pași dela ușa dinspre apus a bisericii și deasupra ei era ridicată o capelă. În laturea dinspre sud avea un canal, care conducea apa în basin și ací se puteau scobori pe câteva trepte ceice trebuiau botezați. De ceealaltă latură, în fața acestor trepte, era o ridicătură scundă, unde avea să-și ocupe locul preotul botezător».[3]

Din considerațiuni politice Stefan cel Sfânt a întrat în legături cu biserica apuseană. Prin aceasta încreștinarea

[1] G. Kendrenos: Annales-Basel 1566, p. 524.

[2] V. Mangra: «Ierarhia și Mitropolia bisericii române din Transilvania și Ungaria» 1908, p. 16—17, împreună cu *G. Ienăceanu*: «Creștinismul în Dacia» (p. 135) afirmă, că acest Ieroteiu, pe care l-a dus cu sine Gyula («monachum secum *abduxit Hierotheum*») era călugăr român din vre-o mănăstire ardelenească, poate chiar din mănăstirea, care se află în cetatea *Morisena* (Murășana) lângă Mureș, în Bănat.

[3] *Dr. Borovsky Samu*: *Csanád vármegye története 1715-ig*. Budapest 1896, I. pag. 21.

www.dacoromanica.ro

Maghiarilor şi în genere istoria creştinismului din Transilvania şi Ungaria a întrat într'o fază nouă. Căci biserica apuseană, fiind totdeauna pornită spre cuceriri şi propagandă, având un pronunţat caracter de biserică luptătoare (ecclesia militans), îndeosebi după desbinarea din 1054 nu scăpă nici un prilej potrivit spre a-şi răspândì jurisdicţiunea sa, în paguba bisericii răsăritene.

Dar această schimbare încă nu însemnează, că biserica răsăriteană ar fi fost cu totul desfiinţată în părţile Ungariei. Dimpotrivă biserici, mănăstiri şi obiceiuri răsăritene rămân încă timp îndelungat în vigoare chiar şi la poporaţiunea curat maghiară a acestei ţări. Însuşi Stefan cel Sfânt a înfiinţat la Veszprém o mănăstire pentru călugăriţe greceşti, spunând în actul fundaţional scris greceşte, că s'a simţit îndemnat a face acest lucru pentru mântuirea sufletească a sa, a soţiei sale, a copiilor săi şi a toată patria.[1] Andreiu I. a întemeiat o mănăstire grecească aproape de Visegrád. Şi în alte părţi mai erau numeroase mănăstiri greceşti, despre cari scrià papa Inocenţiu III. la 1204 episcopului catolic din Oradeamare, să le cerceteze şi întru cât va fi cu putinţă să le organizeze într'un episcopat, care să stea sub nemijlocita ascultare a papei.

Până în secolul XIII. călugării greci încăpeau laolaltă cu cei latini în mănăstirile din Ungaria. Dar cu cât se îndepărtau de timpul lui Stefan cel Sfânt, cu atât creşteà ura unora contra celorlalţi mai ales după desbinarea întâmplată la 1054.

Cu toate acestea obiceiurile şi rânduielile din biserica grecească se mai păstrează cu cinste încă şi

[1] Cf. Dr. Hóman Bálint: «*Szent István görög-oklevele*» în revista *Századok* din 1917, p. 99 squ. unde se face următoarea constatare istorică: «Bármennyire igyekezzenek is ujabb idöben némelyek a görög hatást lekicsinyelni, *ebben öket — az egykorú és közelkorú források ismerete melett — követnünk nem szabad.* A nélkül, hogy a görög érintkezéseknek túlzott jelentöséget tulajdonitanánk, *meg kell állapitanunk, hogy byzanczi délszláv és hazai források egybehangzó értesitése szerint Magyarországon a X. század végén görög téritök jártak illetve magyarok a görög egyháztól a keresztség szentségében részesültek* (pg. 109.) şi *Szekfü Gyula: «A magyar állam életrajza»*: «Görög-szláv szerzetesek jelentek meg a magyarok közt, kik az óhitet nem is siker nélkül kezdték hirdetni, mert Konstantinápolyban csakhamar több magyar törzsfönök hajtá fejét keresztviz alá» (pg. 28).

www.dacoromanica.ro

pe timpul lui Ladislau cel Sfânt. Aşa d. e. celibatul preoţilor n'a fost primit curând în Ungaria. Din contră dieta ţinută la Szabolcs, în 1092, rămâne tot pe lângă obiceiul bisericii răsăritene, ca preoţii să fie îngăduiţi a se căsătorì, dar numai odată, înainte de hirotonire. Tot în aceeaş dietă se decide, că postul păresimilor nu trebue ţinut după obiceiul apusenilor, ci după al răsăritenilor, adecă nu trebue început *Mercuri*, ci Luni, iar acei Latini (Italieni) cari nu ar voì să ţină seamă de acest «*obiceiu mai bun al nostru*», să se ducă, unde vor vrea, dar banii, pe cari i-au agonisit aici, să-i lase acì în ţară.[1]

Mai târziu însă, pe timpul regelui Coloman Cărturarul, s'a întrodus în mod forţat celibatul şi pentru preoţii catolici din Ungaria. Iar după invaziunea Tatarilor regele Bela IV. a adus călugări latini, pe cari i-a aşezat în Ungaria, ca să-i stea în ajutor la restaurarea ţării. Prin munca acestora grecismul a fost mereu strâmtorat şi din partea papilor din Roma n'au lipsit îndemnurile repeţite către regii Ungariei, cari adeseori promiteau cu jurământ, că vor face tot ce le stă în putinţă, ca să aducă pe toţi supuşii lor la ascultare faţă de scaunul papal.

IV. Întemeierea mitropoliilor şi episcopiilor în principate.

1. Biserica românească nu s'a putut organizà în întregime, până când poporul român erà împărţit în judecìi şi voivodate mărunte, risipite după văi şi ţinuturi. Mai întâi a trebuit să se îndeplinească organizarea principatelor române, ca în cuprinsul lor să se poată întemeià şi anume mitropolìi şi episcopìi bine organizate.

[1] «*Latini*, qui Ungarorum in consuetudini legitime consentire noluerint, scilicet postquam *Ungari carnes dimiserint*, ipsi iterum in secunda et tertia feria comederint, si se *nostrae consuetudini meliori* non consentire dixerint: *quocunque volunt, eo vadant; pecuniam vero, quam hic aquisiverunt, hic relinquant*». *Dr. Sztripszky Hiador: Jegyzetek a görög kultura árpádkori nyomairól.* Budapest 1913, pag. *35—6.*

www.dacoromanica.ro

Principatul Ţării Româneşti s'a format din voivodatele, cari existau din vechime în dreapta şi stânga Oltului. La 1247 e amintit în voivodatul român din dreapta Oltului voivodul Litovoiu, iar în cel din stânga râului Olt Seneslau. Voivodul Litovoiu dimpreună cu fraţii săi uniră după moartea lui Seneslau, cele 2 voivodate. Şi nu mai voiră să răspundă darurile, pe cari regii Ungariei obişnuiseră a le cere dela ei. De aceea regele Ladislau IV (Cumanul) a trimis oaste asupra lor la 1279. Litovoiu căzù în luptă, iar fratele său, Bărbat, fu dus în prinsoarea regelui ungar, care îl slobozì mai târziu în schimbul unei sume însemnate de bani. Ioan Tihomir, urmaşul voivodului Litovoiu, spre a răsbunà moartea acestuia, începù a cucerì şi din pământul Ungariei. Astfel el lăsă la 1310 fiului său, Ioan Basarab, un voivodat pornit pe calea de a se face neatârnător de stăpânirea regilor ungari. Regele Carol Robert însă voià să-l ţină pe Ioan Basarab în supunere. Văzând, că acesta nu-i mai trimite tribut, pornì în toamna anului 1330 cu oaste contra lui. Intră în Ţara Românească, amenințând că-l va prinde pe Basarab şi-l va pedepsì. O păţì însă foarte rău, căci — dupăcum zice scriptura şi dupăcum spune cronicarul vremii — Dumnezeu celor trufaşi le stă împotrivă. Astfel şi oastea lui Carol Robert, care voià să umilească pe principele Basarab, fu sdrobită în munţi, iar regele însuşi rănit la mână şi la picior abià putù să scape cu fuga. După această biruinţă Ţara Românească sporì în vază şi putere. Urmaşul lui Ioan Basarab, Nicolae Alexandru Basarab (1335—1364) purtà frumosul titlu de «mare voivod şi domn singur stăpânitor a toată Ungrovlahia», (adecă întreagă Ţara Românească, învecinată cu Ungaria).

Un stăpânitor vrednic ca Alexandru nu mai puteà suferì, ca preoţii poporului său să alerge pe la episcopi străini, bulgari sau sârbi, spre a fi hirotoniţi. El s'a apucat deci să facă rânduială şi în trebile bisericeşti. În înţelegere cu patriarhul din Constantinopol a adus din Vicina (Dobrogea) la *1359* pe mitropolitul *Jachint* şi l-a aşezat lângă sine în Argeş, care erà pe atunci cetatea

www.dacoromanica.ro

de scaun a Ţării Româneşti. Astfel Jachint este cel dintâi mitropolit al Ţării Româneşti. Alături de dânsul se mai aminteşte pe la 1370 şi alt mitropolit cu numele *Daniil*. Acesta a fost aşezat tot cu învoirea patriarhului din Constantinopol în părţile Severinului, după ce fiul lui Alexandru Basarab, Vlaicu Vodă, biruise la 1368 armata vestitului rege din familia Anjou Ludovic cel mare şi acesta se văzù silit a încheià pace cu Vlaicu, lăsând în stăpânirea lui o parte din Bănatul Severinului şi Ţara Făgăraşului. Dar Bănatul Severinului n'a rămas decât timp de o jumătate de veac în stăpânire românească. Astfel şi mitropolia Severinului fu de scurtă durată. Numele Severinului s'a păstrat ca o amintire istorică până în ziua de azi în titulatura episcopiei de *Râmnic*, înfiinţată la începutul veacului al XVI. pentru partea de Apus şi Miază Noapte a Ţării Româneşti; pecând pentru partea de Răsărit se înfiinţase în acelaş timp episcopia Buzăului.

O episcopie de scurtă durată a fost şi în mănăstirea *Strehaia* (Mehedinţi) între anii 1673—1679.[1]

Iar la 1793 s'a înfiinţat episcopia de *Argeş*. Reşedinţa mitropoliţilor s'a mutat în cursul timpului, dimpreună cu scaunul domnesc, dela Argeş la Târgovişte (1517) şi de aici la Bucureşti (1665). Mitropolitul Ţării Româneşti erà totodată şi *exarh al plaiurilor*, adecă aveà drept de stăpânire bisericească şi asupra Românilor ardeleni.

2. Curând după întemeierea Ţării Româneşti, ca principat de sine stătător, se unirà şi Românii din Moldova într'un principat sub conducerea lui Bogdan, care fusese voivod al Românilor din Maramurăş, dar având neînţelegeri cu regele Ungariei, Ludovic cel mare, trecù la 1359 împreună cu fiii săi în Moldova. După ce reuşì a pune stăpânire asupra voivodatului, înfiinţat aici de Dragoş din Maramurăş la 1352 în ascultare şi supunere faţă de regele unguresc, acesta trimise oştiri asupra lui Bogdan, dar nu isbutì a-l aduce iarăşi la supunere. Astfel s'a întemeiat principatul neatârnător al Moldovei pe la jumătatea veacului al XIV-lea prin Bogdan şi s'a

[1] Cf. *Alex. Lăpedatu*: Episcopia Strehaii şi tradiţia scaunului bănesc de acolo. Bucureşti 1906.

www.dacoromanica.ro

întărit până la sfârşitul acestui veac sub urmaşii lui Bogdan, numiţi *Muşatini* (după numele mamei lor Muşata). Sub stăpânirea voivodului Petru al Muşatei se întemeiază mitropolia Moldovei.

Întemeierea acestei mitropolii s'a întâmplat între împrejurări mai furtunoase, decât acelea, cari au făcut cu putinţă întemeierea mitropoliei din Ţara Românească.

Voivodul Petru voià să fie mitropolit al Moldovei o rudenie a sa, *Iosif Muşat,* care fusese mai nainte episcop în Cetatea Albă. Patriarhul din Constantinopol însă voià să impună Moldovenilor ca mitropolit pe un Grec cu numele Ieremia (1392), pe care însă Moldovenii n'au voit să-l primească, spunând că dânşii au mitropolit, pe Iosif. Astfel Ieremia fu silit a părăsì Moldova, dar în mănia sa aruncă afurisanie asupra ţării şi poporului întreg. Pentru mulcomirea neînţelegerii din Moldova, fu trimis ca mijlocitor la Constantinopol, protopopul Petru. Patriarhul voià să înlăture acum şi pe Ieremia şi pe Iosif, oferind protopopului Petru demnitatea de exarh (locţiitor) al său. Moldovenii rămaseră însă neînduplecaţi. Văzând patriarhul, că n'o poate scoate la cale cu Moldovenii, a deslegat pe Iosif şi pe Moldoveni de sub afurisania lui Ieremia. Şi astfel neînţelegerea s'a curmat la *1401,* fiind recunoscut şi din partea patriarhului constantinopolitan mitropolitul Iosif. Reşedinţa mitropolitului erà în *Suceava,* de unde se mută mai târziu la *Iaşi* (1564).

Ca episcopii supuse mitropoliei din Suceava se înfiinţează *episcopia Romanului,* pe timpul lui Alexandru cel bun (1400—1432) pentru părţile din Sudul Moldovei şi episcopia *Rădăuţilor,* pe timpul lui *Ştefan cel mare,* (1454—1504) pentru părţile din nordul Moldovei. Dupăce părţile acestea au fost scoase de sub stăpânirea Moldovei şi supuse cârmuirii austriace sub numele Bucovina (1777), se desfăcù şi legătura ierarhică dintre mitropolia Rădăuţilor. Scaunul acestei episcopii fu mutat mai târziu la Cernăuţi şi ridicat (1873) la rangul de *scaun mitropolitan.*

www.dacoromanica.ro

In 1597—1599 s'a înfiinţat episcopia *Huşilor* pentru părţile din Sudul Basarabiei, cucerite de Moldoveni dela Turci. Iar la 1864 s'a înfiinţat o episcopie nouă: *a Dunării de jos* cu reşedinţa în *Ismail* şi dela 1879 încoace în *Galaţi*.[1]

V. Încercări de convertire. Propaganda catolică între Românii ardeleni.

Biserica creştină n'a rămas una singură şi nedespărţită aşà, dupăcum o întemeiase Mântuitorul Isus Christos, ci s'a împărţit la anul 1054 în 2 părţi: în cea răsăriteană (ortodoxă) şi în cea apuseană (romano-catolică). Iar aceasta din urmă s'a desbinat după anul 1517 şi mai tare, formându-se mai multe confesiuni protestante. Fiecare din aceste confesiuni sau biserici încercà să-şi sporească numărul credincioşilor, îndemnând şi pe ceice se ţineau de alte biserici, să primească învăţătura lor. Cei-ce se lăsau înduplecaţi a-şi părăsì biserica lor strămoşească şi a trece la alta, se numiau convertiţi, adecă întorşi dela o credinţă la alta.

Poporul nostru s'a ţinut din vremuri vechi de biserica ortodoxă a Răsăritului, cum se ţine şi astăzi în cea mai mare parte. După anul 1054 s'au făcut însă multe încercări din partea papilor dela Roma, ca să atragă, adecă să convertească pe Români la biserica apuseană. Văzând, că încercările lor rămân zadarnice, papii scriau regilor ungari, să nu sufere pe «şismatici» în ţara lor. Căci aşa îi numeau pe credincioşii bisericii răsăritene: «şismatici», adecă oameni, cari s'au desbinat de biserica romano-catolică. Regele Bela IV. în primăvara anului 1234 (Martie), pune jurământ înaintea legatului papal, Iacob Prenestrinus, că se va silì cu bună credinţă să stârpească după putinţă din ţinuturile supuse stăpânirii lui, precum şi din acelea, cari cu ajutorul lui Dumnezeu,

[1] Pentru informaţiuni mai amănunţite a se consultà:

N. Dobrescu: «Întemeierea mitropoliilor şi a celor dintâi mănăstiri în Ţara Românească şi Moldova», Bucureşti 1906 (extras din revista «Biserica ortodoxă-română»), şi

N. Iorga: «Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a Românilor», Bucureşti 1908, vol. I, p. 17 şi urm.

www.dacoromanica.ro

vor fi supuse în viitor, pe toţi ereticii şi creştinii mincinoşi, iar pe aceia, cari nu ascultă de biserica Romei, după ritul oricărei naţiuni, care nu este contra credinţei catolice, îi va silì să asculte de biserica romană».[1] La sfârşitul anului 1234, Papa Grigorie al IX-lea scrie regelui Bela IV. că, precum a înţeles, sunt în ţara lui nişte oameni, numiţi Valahi, cari nu ascultă de episcopul catolic al Cumanilor, ci de nişte *episcopi ai grecilor şismatici*, primind dela aceştia sfintele taine. De aceea îl îndeamnă, ca potrivit jurământului, ce a făcut ca un principe catolic, să-i întoarcă pe Români la biserica romano-catolică. «Fiindcă Tu ca un principe catolic» — zice papa în scrisoarea sa — «ai făgăduit prin jurământ (praestito iuramento promiseris), că vei întoarce pe toţi neascultătorii bisericii romane (catolice) aflători în ţara ta, la ascultarea acestei biserici şi ai făgăduit cu graiu viu (viva voce promiseris), că vei silì pe numiţii «Valahi» ca să primească pe episcopul, pe care-l va da lor biserica catolică, rugăm aşadară pe Înălţimea Ta Regală, Te facem băgător de seamă, Te îndemnăm şi Îţi poruncim întru iertarea păcatelor, că deoarece nu ţi-se cuvine Ţie a ţineà în regatul Tău astfel de şismatici şi a lăsà neîmplinite cele ce ai făgăduit, fiind acelea plăcute şi lui Dumnezeu şi oamenilor, să Te sileşti cu tot dinadinsul a duce la îndeplinire ceeace a purces cu laudă din buzele tale, astfel ca prin aceasta să placi regelui regilor (lui Dumnezeu) şi noi să putem lăudà în Domnul cu laude vrednice zelul sincerităţii Tale.»[2]

O piedecă în calea convertirii credincioşilor bisericii răsăritene la biserica apuseană erà şi obiceiul preoţilor

[1] «Nos Bela, Dei gratia Rex Ungariae, universis praesentes litteras inspecturis facimus manifestum, quod ad petitionem Venerabilis patris domini Iacobi Prenestrini, electi apostolicae sedis Legati, in ipsius praesentia et plurimorum aliorum *juravimus ad sancta Dei evangelia, quod de terris nostrae jurisdictioni subiectis*, et quae in futurum, dante Domino, subicientur, *universos hereticos... et falsos christianos de terris nostris bona fide studebimus pro viribus extirpare. Et eos, qui Romanae ecclesiae in terra nostra sunt inobedientes, iuxta ritum unius cuiuscumque nationis, qui non sit contra fidem catholicam, compellemus obedire Romanae ecclesiae*». Augustin Theiner: «*Vetera Monumenta historica Hungariam Sacram illustrantia*» Romae. Typis vaticanis. 1859. Tom. I, pag. *124*.

[2] *Theiner*: Vet. mon. hist. Hung. I. pag. 131.

www.dacoromanica.ro

catolici de a luà dijme dela credincioşii lor. Această împrejurare făceà pe unii dintre cei convertiţi la catolicism (neofiţi) să se întoarcă iarăş în sinul bisericii, pe care o părăsiseră. De aceea află de lipsă papa Ioan XXII a îndrumà la 1328 pe arhiepiscopii, episcopii, stareţii şi toţi prelaţii din regatul Ungariei, să procedeze cu blândeţe la strângerea dijmelor dela Cumanii, Românii şi Slavii, cari s'au întors la religiunea catolică, spre a nu-i înstrăinà prin o asprime prea mare de biserica apuseană. «Căci voi — zice papa în epistola sa — dupăce a fost cu putinţă a convertì pe *câţiva* (*aliquos*) dintre Cumani, Valahi şi Slavi şi alţi necredincioşi, cu ajutorul lui Dumnezeu, la credinţa catolică, dela astfel de convertiţi şi oameni noi în zisa credinţă catolică, pretindeţi şi chiar stoarceţi dijmele întregi în mod prea aspru, din care pricină neofiţii şi cei astfel convertiţi, fiindcă înainte de convertirea lor nu aveau obiceiul să plătească dijme, uneori zic, că sunt poftiţi a primì credinţa catolică numai ca să-şi dea preoţilor averile lor şi mulţi, cari s'ar convertì bucuros la această credinţă, din motivul arătat se retrag dela o asemenea convertire.»[1]

Numai câţiva dintre Români au trecut la biserica apuseană, după cum vedem din însaş epistola papei Ioan dela 1328. Cei mulţi însă nici decum n'au voit a se lăsà înduplecaţi să se despartă de preoţii lor şi de credinţa lor strămoşească. Intr'un sinod, pe care l-au ţinut episcopii catolici în Buda, la anul 1279, au hotărît că preoţilor şismatici (răsăriteni) nu le este iertat a ţineà slujbă dumnezeească, a zidì biserici, capele sau alte case sfinte, nici credincioşilor nu le este iertat a luà parte la astfel de slujbe sau a întrà în astfel de capele. In caz de lipsă aceşti preoţi să fie opriţi cu puterea dela slujbele lor.[2]

[1] «.... interdum asserunt, quod ad fidem catholicam praedictam assumendam ex eo invitatur, *ut dent clericis bona sua*, et multi, qui ad fidem ipsam libenter converterentur, a conversione huiusmodi propterea retrahuntur» *Theiner*: Mon. hist. Hung. I. 519.

[2] Dr. Augustin Bunea: Încercare de Istoria Românilor până la 1382. Bucureşti 1912 p. 199—200 după *Balics*: A római-kath. egyháztörténete Magyaországban II. p. 461.

www.dacoromanica.ro

Mai târziu regele Ludovic cel Mare a dat poruncă (1366) dregătorilor din părţile bănăţene, să prindă pe toţi preoţii şismatici împreună cu muierile lor, copiii şi toată averea lor şi să-i ducă înaintea comitelui Benedict, care după porunca regească i-a scos din ţară.[1] In locul acestor preoţi regele Ludovic le-a trimis Românilor preoţi catolici, dar Românii n'au fost mulţămiţi cu astfel de preoţi, fiindcă nu se puteau înţelege cu ei şi nu se potriviau în obiceiuri.

Regele Sigismund ameninţă la 1428 că cine îşi va botezà pruncii la preoţi «şismatici» (răsăriteni), îşi va perde moşia, iar preoţii botezători vor fi despoiaţi de averile lor. Aceste porunci au avut drept urmare, că unii dintre oamenii noştri cu moşii, din aşa numiţii nobili (boeri) şi cnezi (juzi) au trecut la biserica romano-catolică, ca să nu-şi piarză averile. Poporul de rând a rămas însă statornic în credinţa strămoşească.

VI. Urme istorice despre începuturile de organizare bisericească la Românii ardeleni.

Cercetările istorice de până acum n'au putut scoate la iveală o serie neîntreruptă de dovezi, cu ajutorul cărora să se poată lămuri deplin epoca cea mai veche a istoriei noastre bisericeşti. Amintirile şi documentele istorice, din cari se pot culege date privitoare la începuturile de organizare bisericească a Românilor ardeleni, sunt destul de laconice şi abià la îndepărtate răstimpuri pot să arunce câte-o rază de lumină mai vie prin negura deasă a veacurilor întunecate.

Din cuprinsul lor se poate totuş constatà, că în veacul al X-lea erà aici biserica răsăriteană organizată, căci altfel n'ar fi fost de lipsă, ca principii Gyula şi Bulcsu să ducă de aici pe monahul Hieroteiu, spre a fi hirotonit întru episcop al acestor părţi de însuş patriarhul Constantinopolului.

Din epistola papei Grigorie al IX-lea dela 1234 încă se vede lămurit, că Românii din părţile răsăritene ale Ungariei îşi aveau *episcopii* lor deosebiţi.

[1] *Hurmuzaki*: Documente I. 2. p. 132.

www.dacoromanica.ro

Stareţii dela mănăstirea sfântului arhanghel Mihail din Peri — care erà *stavropighie*, atârnând direct de patriarhul din Constantinopol — exercitau încă din secolul XIV-lea drepturi episcopeşti.

Mai târziu se amintesc şi în alte părţi ale Ardealului episcopi ai bisericii noastre, dintre cari unii se întitulează mitropoliţi.

Din ţara Haţegului, unde Românii au bătătorit neîntrerupt din cele mai vechi timpuri, s'au păstrat câteva amintiri istorice, cari arată, că şi acolo erà o veche organizare bisericească, cu preoţi şi protopopi români, şezând laolaltă cu cnejii şi cu ţăranii la judecată. La 1360, a patra zi după Rusalii, Petru vicevoivodul Transilvaniei şi castelanul de Haţeg, chiamă la zi de judecată pe mai mulţi juraţi bărbaţi potriviţi şi vrednici de credinţă: 12 dintre *cneji*, dintre *preoţi 6* şi deasemenea 6 dintre *ţărani români.*[1] Intre cei 6 preoţi erà şi *Petru* protopopul («arhidiaconul») *din Ostrov*, (lângă Hunedoara). Aceştia au ţinut judecată în nişte pricini pentru moşie. Tot în părţile acelea e amintit la anul 1411 protopopul *Dobrotă* din *Râul-Bărbat*, deasemenea într'o pâră pentru moşie.[2]

Iar pe la jumătatea veacului al XV-lea erà aşezat în Hunedoara un episcop cu numele Ioan, care venise din părţile Răsăritului, din oraşul Cafa (Crimea). Ca apărător al ortodoxiei a întâmpinat însă greutăţi din partea celor ce stăruiau în tot chipul, să răspândească şi printre Români catolicismul. Veñind în Ungaria călugărul catolic Ioan Capistran, cu ajutorul lui Ioan Huniade, a început a propoveduì cu tărie catolicismul. In 6 Ianuarie 1456 el scrià domnilor ardeleni îndem-

[1] «Viros idoneos et fidedignos, videlicet de *kenezijs duodecim*, ex *sacerdotibus sex* et similiter *sex ex olahijs populanis*, infra declaratos pro juratis *assessoribus* nobis deputari fecissemus». («*Hunyadmegyei tört. és régészeti társulat évkönyve*»), Budapest 1882, pag. 60—61.

[2] «*Dobrota presbiter Valachorum et Archydiaconus eorumdem plebanus perpetuus ecclesiae sancti Nicolai de Burbadvizy*» (H. m. történelmi és régészeti társulat évkönyve» II. Arad, 1884, pag. 25). Cf. şi studiul d-lui prof. Dr. S. Dragomir despre *cei mai vechi protopopi români* în *Revista Teologică* din anul . . . (Risipindu-mi-se în toamna anului 1916 biblioteca întreagă, până în timpul de faţă nu mi-a fost dată putinţa a o reface şi astfel în cursul tipăririi acestei cărţi indicaţiunile bibliografice, cari au rămas necomplecte în manuscris, nu le-am putut întregi. *Autorul).*

www.dacoromanica.ro

nându-i, să-şi dovedească zelul credinţei lor catolice, arzând bisericile «şismaticilor» Români, iar pe preoţii acestora să-i silească a primì botezul catolic, ori, dacă nu, să-i alunge cu totul. Se vede că episcopul Ioan din Hunedoara, erà socotit ca o piedecă în calea răspândirii catolicismului în părţile ardelene. Locuinţa lui din Hunedoara a fost arsă, iar averile i-s'au confişcat. El însuş fu prins în 17 Ianuarie 1456 şi dus la Timişoara înaintea lui Ioan Huniade, care voià să-l dea pe mâna lui Capistran şi să-l alunge cât mai curând din ţară. A fost mai târziu trimis la Roma, iar asupra preoţilor sfinţiţi de el s'a pornit o goană înteţită. Curând după îndepărtarea episcopului Ioan, un trimis al lui Capistran, călugărul Mihail Székely scrie, că Românii ar fi bucuroşi să treacă la catolicism. Iar Ioan Huniade dă poruncă să fie alungaţi din moşiile lor toţi preoţii români, cari nu vor să asculte de Mihail Székely. Cu 3 zile mai târziu (10 Februarie 1456) acesta scrie lui Capistran, că Românii din părţile *Hunedoarei*, cari ar fi aplicaţi să treacă la biserica romano-catolică, se tem foarte mult de *protopopul Petru*, căci acesta prin cuvântările sale aprige îi îndeamnă pe toţi să rămână statornici în credinţa lor strămoşească şi mai bine să între în foc, decât să primească botezul în forma bisericii romano-catolice.[1]

La anul 1466 e amintit episcopul *Macarie* la *Galaţi* (lângă Făgăraş). Pentru acest episcop scrie voivodul Ardelean Ioan Pongrácz, la 1469, Saşilor din Sibiiu, să-i dea ajutor ca să-şi poată scoate dela credincioşii săi taxele, ce i-se cuvin.

La 1488 e amintit episcopul *Marcu* la *Feleac* (lângă Cluj), unde a cumpărat o casă dela preotul Vlad. Acì se mai amintesc doi urmaşi ai episcopului Marcu: *Petru* şi *Danciu*. O însemnare din 1498 scrisă pe o evanghelie frumoasă, găsită la biserica din Feleac spune, că aici erà *mitropolie*.

Pe la sfârşitul veacului al XV-lea domnul Moldovei, Ştefan cel Mare, primind dela regele Matia mai multe

[1] Cf. *Pettkó Béla*: Kapisztrán János levelezése. Budapest 1901, pag. 39.

www.dacoromanica.ro

sate şi moşii în părţile ardelene, a înfiinţat la *Vad* o episcopie românească unde până către mijlocul veacului al XVII-lea se pomenesc mai mulţi episcopi. (Cel dintâi episcop, despre care se face amintire la Vad, este Ilarion (1523), după el urmează Varlaam (1527), Anastasie (1529), Tarasie (1516—1550) şi Gheorghe (1550—1566), iar mai târziu e amintit în aceste părţi Eftimie (1571), Spiridon (1576—1585), Ioan Cernea (1599—1600) iarăş Spiridon (1601—1608), Teofil (1615), Dosofteiu (1622), Eftimie (1623), Venedict (1631). Pe la începutul veacului al XVI-lea s'a înfiinţat la *Geoagiul de sus* cu ajutorul domnilor munteni o episcopie. Aici e amintit la 1557 episcopul Cristofor. Urmaşii lui au fost: Sava (1559—60), Gheorghe din Ocna (1560—62), apoi iarăş Sava (1562—68). În timpul acesta începuse a prinde rădăcini în părţile ardelene reformaţiunea lui Martin Luther şi a lui Ioan Calvin.

VII. Mitropolia Românilor ardeleni.

Multe cărţi s'au scris în timpul din urmă spre a lămuri întrebarea: cât de veche este mitropolia Românilor ardeleni şi în ce vreme se poate aşezà începutul ei? Scriitorii mai vechi sunt de părerea că această mitropolie este foarte veche şi că începutul ei s'ar puteà aşezà chiar în timpurile apostoleşti. Despre episcopul Teofil al Goţilor, amintit la anul 325 ei zic, că a trebuit să fie mitropolit în părţile acestea, pentrucă altfel începutul mitropoliei noastre «airea nu se poate aflà».[1] Dar ei zic şi mai mult. Spun anume, că şi înainte de Teofil au trebuit să fie episcopi şi mitropoliţi creştini în părţile acestea, cu toate că istoria nu-i aminteşte. Dar tot aşà nu aminteşte istoria nici aceea, că mitropolia s'ar fi înfiinţat chiar atunci pe vremea lui Teofil. De aceea susţin unii, că urzirea şi începutul acestei mitropolii s'ar puteà aşezà în vremuri vechi de tot, chiar pe timpul sf. Apostol Andreiu.[2]

[1] N. Popea: Vechia mitropolie ortodoxă română; Dr. A Bunea: Vechile episcopii.

[2] *Filaret Scriban*: «Istoria bisericească a Românilor pe scurt» — citând pe vechii scriitori bisericeşti *Ieronim*, *Eusebie*, *Origen* susţine că «precum ţările nordice, asemenea şi *Dacia*, prin care el a trecut, au fost luminate *de St. apostol Andreiu*» ...

www.dacoromanica.ro

Ei afirmă, că în părţile acestea biserica română ar fi fost singura biserică creştină şi că dela Români s'ar fi înduplecat a primì creştinismul şi poporul Goţilor şi mai târziu al Maghiarilor, ai căror principi Bulcs şi Gyula s'au încreştinat în Constantinopol şi au aşezat în aceste părţi ca episcop creştin pe Hieroteiu (pe la anul 950). Scriitorii mai noi însă nu primesc ca adevărate decât acele păreri, cari se pot dovedì cu acte vechi, adecă cu documente istorice. Şi, deoarece astfel de documente nu se găsesc decât din secolul al XV-lea încoace, scriitorii mai noi susţin, că începutul mitropoliei ardelene nu ar fi mai vechiu decât veacul al XV-lea. În acest secol se aminteşte la anul 1479 un mitropolit cu numele *Ioanichie*, care roagă pe regele Matia să scutească preoţimea română din Maramureş de nişte taxe şi biruri. Regele Matia ascultă rugămintea lui şi o împlineşte. Sunt câţiva scriitori de părerea, că acest Ioanichie nu a fost mitropolit în Belgrad (Alba-Iulia) în părţile ardelene, ci mitropolit sârbesc în Belgradul Sârbiei. Această părere însă nu poate aveà nici un temeiu, deoarece alţi scriitori au dovedit, că pe vremea aceea nu erà mitropolie sârbească în Belgradul Sârbiei. Astfel Ioanichie, amintit ca mitropolit chiar într'o hârtie regească, nu puteà să fie decât în părţile ardelene, deci mitropolit al bisericii române. Căci dacă el ar fi fost mitropolit sârbesc, nici nu s'ar fi simţit îndemnat şi nici nu ar fi fost îndreptăţit să stăruiască pe lângă regele Matia pentru preoţimea română din părţile maramureşene, ca aceasta să fie scutită de biruri şi sarcini. Preoţimea română din Maramureş n'a atârnat nici odată de căpeteniile bisericeşti din Belgradul Sârbiei.[1]

Cu 15 ani mai târziu se face iarăş amintire de arhiepiscopul (mitropolitul) ardelean şi anume iată între ce fel de împrejurări: doi voivozi maramureşeni, *Baliţă* şi *Dragoş*, mănăstirea românească în Peri, întemeiată de părinţii sau bunicii lor, o aşezară la anul 1391 deadreptul sub supravegherea patriarhului din Constantinopol. Patri-

[1] *Dr. I. Mihalyi*: Diplome maramureşene p. 536 formulează chiar ipoteza, că Ioanichie va fi fost un *maramureşan* ...

www.dacoromanica.ro

arhul Antonie a aşezat aici ca stareţ sau egumen pe Pahomie, dându-i drepturi, pe cari nu le aveau decât episcopii şi mitropoliţii, anume dreptul de a sfinţi şi biserici. Cu 103 ani mai târziu, adecă la 1494, urmaşul egumenului Pahomie, *Ilarie*, ajungând în neînţelegere cu episcopul de Munkács, care începuse a sfinţi el bisericile din părţile acelea, se duse cu plânsoare la regele Vladislav II, îi arătă scrisoarea patriarhului din 1391 şi-l rugă, să o întărească din nou. Regele îi dădù ascultare, întări scrisoarea patriarhului şi îl aşeză pe egumenul Ilarie în drepturile vechi, dar îl obligă totodată, să dea episcopului de Munkács cinstea cuvenită şi să fie supus «*arhiepiscopului de Transilvania*», ca mai marelui său.[1]

Aşadară din aceste 2 documente istorice, din cel dela 1479 şi dela 1494, se vede că pe vremea aceea erà mitropolie în părţile ardelene şi anume cu reşedinţa în Bălgrad sau Alba-Iulia. Adevărat, că în nici unul din aceste documente nu se spune, că mitropolia s'a înfiinţat în cutare sau cutare an. Se înţelege însă din cuprinsul lor, că ea în anii amintiţi erà în fiinţă. Deci întemeierea ei poate să fie mai veche decât secolul al XV-lea. Cu toate acestea s'a ivit în timpul din urmă părerea, că începutul mitropoliei române ar trebuì aşezat cu 100 de ani mai târziu, pe la 1600, pe vremea lui Mihaiu Viteazul, care ajungând principe al Ardealului, ar fi întemeiat în capitala acestei ţări, în Bălgrad (Alba-Iulia) mitropolia Românilor ardeleni.

În sprijinul acestei păreri se povesteşte şi o legendă de următorul cuprins: «Dupăce a luat Mihaiu schiptrul voivodatului ardelean, a voit să zidească o biserică pravoslavnică în cetatea de scaun, dar latinii (romano-catolici) s'au împotrivit zicând, că legea lor este cea adevărată pravoslavnică. Şi au voit să dovedească cu cuvinte din sf. Scriptură, care lege este mai bună, cea catolică, ori cea ortodoxă. Insă Mihaiu le-a răspuns

[1] «Ita tamen, quod ipse Frater Hilarius prior et sui successores Episcopo de Munkács sui ordinis reverentiam, *Arhiepiscopo vero de Transsylvania*, modernis et futuris, veluti superioribus suis debitam subjectionem et obedientiam praestare debeant et teneantur». (Dr. A. Bunea: «Ierarhia Românilor din Ardeal şi Ungaria», Blaj, 1904, pag. 168.

www.dacoromanica.ro

astfel: «Cearta de cuvinte e o osteneală fără capăt, dar şi fără ceartă vom puteà dovedì cu ajutorul lui Dumnezeu celce ajută repede. Să mergem în mijlocul cetăţii şi acolo să aducă apă curată şi arhiereul meu cu preoţii mei să o sfinţiască în faţa tuturora; tot astfel să facă şi ai voştri, din partea lor, şi dupăce o vor sfinţì să o punem şi să o închidem în vase deosebite, pecetluind şi eu şi voi cu peceţile noastre şi apa şi uşile bisericii. Şi deci a cui apă va rămâneà nestricată, legea aceluia este cea dreaptă, iar a cui se va stricà, şi legea să-i fie rea. Căci dacă apa mea va rămâneà nestricată, dupăcum nădăjduesc în Dumnezeu, că va să fie, să-mi îngăduiţi fără vorbă, *să zidesc biserica,* iar de nu, nu voi zidì, aşà cum voiţi voi». Atunci toţi cu un glas au strigat: «Bine, bine, aşà să fie». Deci au sfinţit apa şi unii şi alţii şi o au aşezat pecetluită în vase deosebite în biserica cea mare a latinilor. Dar Latinii au sărat apa lor cu sare. După 25 de zile, despecetluind vasele cu apă au văzut, că apa sfinţită de episcopul şi preoţii lui Mihaiu, a rămas nestricată; iar cea sfinţită de preoţii latini, cu toatecă erà şi sărată, totuşi s'a stricat aşà de tare, încât după despecetluire, a umplut toată biserica de miros greu. După această întâmplare, cu jurământ s'au învoit toţi locuitorii ţării Ardealului să se zidească biserică, care niciodată să nu se risipească. Indatăce Domnul a început a zidì (dar nu în cetate, ca nu cumva cu schimbarea vremurilor să se risipiască, ci la marginea oraşului, lângă zidurile cetăţii într'un loc frumos), şi o au zidit. Şi episcopie a aşezat acolo (căci mai nainte în alt loc trăiau episcopii). Şi astăzi este şi cu ajutorul lui Dumnezeu dăinueşte. A aşezat acolo pe cel dintâi episcop de Bălgrad, *Ioan,* bărbat smerit, cu fapte bune şi sfânt».[1] Aşadară, dupăcum se vede şi din cuprinsul acestei legende, Mihaiu a zidit în marginea oraşului numai *o biserică* şi a aşezat aici pe episcopul Ioan, adus din mănăstirea Prislopului.

Nu este deci vorba în această legendă de înfiinţarea mitropoliei, ci numai de zidirea unei biserici cate-

[1] Cf. N. Iorga: *Ştefan cel mare, M. Viteazul şi mitropolia Ardealului.*

www.dacoromanica.ro

drale. De altă parte cuprinsul unei legende nu poate fi considerat ca argument hotărîtor, fiindcă în cele mai multe cazuri e împodobit cu florile închipuirii, în paguba adevărului istoric. Adevărul este, că în Bălgradul Ardealului au residat şi înainte de Mihaiu Viteazul mitropoliţi români. Dacă mitropolia ar fi fost înfiinţată numai pe timpul acestui voivod, curentul înverşunat, care s'a pornit îndată după căderea lui contra tuturor creaţiunilor din timpul scurtei sale domnii, ar fi desfiinţat cu siguranţă şi mitropolia şi ar fi alungat, fără nici o cruţare, pe ierarhii bisericii noastre din capitala Ardealului. Singur faptul, că această mitropolie a putut dăinuì mai departe şi s'a putut consolidà în deceniile următoare, ar fi o dovadă suficientă, că ea erà o instituţiune atât de veche în viaţa publică a Ardealului, încât nici cei cuprinşi de valurile curentului de răsbunare dela începutul secolului al XVII. nu s'au gândit s'o dărâme şi desfiinţeze, dupăcum s'a făcut la 1602 propunerea hotărîtă de a se dărâmà biserica zidită de Mihaiu.[1]

Dar sunt şi dovezi istorice directe despre existenţa mitropoliei în Alba-Iulia înainte de Mihaiu Viteazul. Într'un document istoric dela începutul anului 1581 se face amintire, că lângă grădina principelui Cristofor Báthory, se află casa episcopului Românilor (domus Valachorum Episcopi). În acest document nu poate fi vorba de episcopul român calvinizant Mihail Turdaşi, cum s'a crezut,[2] fiindcă acest episcop îşi aveà reşedinţa în Turdaş.[3] In genere episcopii calvinizanţi îşi aveau casa şi moşia în Lancrăm şi Turdaş, iar sinoadele le ţineau prin Cluj, Aiud sau Teiuş. Însă după moartea lui Ioan Sigismund (14 Martie 1571) ajungând principi ai Ardealului Bathoreştii, cari erau romano-catolici, răspândirea

[1] Episcopul catolic Dimitrie Náprágy scrie în memoriul său, adresat la 18 Decemvrie 1602 lui Rudolf, că această mănăstire nici într'un chip să nu li-se permită Românilor (illud monasterium nulla ratione Valachis permittendum) căci nu se cuvine să fie lângă fereastra palatului biserică şismatică («non decet penes fenestram pallacii schismaticum templum fieri) cf. *Erd. o. emlékek* vol. V, p. 171.

[2] N. Dobrescu: Fragmente privitoare la istoria bisericii române. Budapesta 1905, p. 14.

[3] A. Bunea: Vechile episcopii p. 42.

www.dacoromanica.ro

calvinismului între Români n'a mai putut progresà, căci Bathoreştii au sprijinit pe episcopii ortodocşi, ca să poată răspândì legea românească sau grecească, păstrând datinele şi ceremoniile din vechime.

In decretele de confirmare a diferiţilor episcopi români ortodocşi din jumătatea a 2-a a secolului al XVI-lea se face deosebire precisă între cei cu jurisdicţie restrânsă numai peste anumite ţinuturi şi între cei cu drept de stăpânire bisericească peste toţi Românii din Ardeal şi părţile învecinate, cum a fost Eftimie (1572—1574), Cristofor (1574—1577), Daniil (1577—1579), Ghenadie I. (1579—1585) şi următorii lor. Aceştia au avut reşedinţa în Bălgrad, şi e lucru firesc, că faţă de alţi episcopi români ortodocşi, cari păstoriau în părţile de sud sau în cele de nord ale Ardealului, ei aveau rangul de mitropolit, ca «primus inter pares». Ca un antecesor al acestora trebue considerat şi *Ioan din Peşteana*,* care fiind numit la 1553 din partea voivodului Francisc Kendi, ca vlădică al Românilor ardeleni, castelanul din Hunedoara intervenì în favorul lui, rugând pe Mircea, voivodul Ţării Româneşti, să stăruiască pentru hirotonirea cât mai grabnică a acestui părinte Ioan.[1]

Dar ca dovadă hotărâtoare nu numai despre existenţa mitropoliei în Alba-Iulia înainte de Mihaiu Viteazul, ci şi despre existenţa episcopiilor sufragane şi despre faptul, că casa amintită în documentul dela începutul anului 1581 numai a mitropolitului Ghenadie (1579—1585) a putut fi, se poate citì preţioasa mărturisire a călugărului iezuit Antonio Possevino, care la 1583 scrie despre Românii ardeleni, că sunt statornici în legea lor şi în ritul grecesc, («tenaci del loro scisma et rito greco»), că au un mitropolit cu reşedinţa în

* Un sat în părţile Haţegului.

[1] «Is venerabilis dominus *Ioannes presbyter de Pesthyana*, presentium ostensor, *cui Walachorum istius regni Episcopatus* per dominum Vajvodam est condonatus, nunc profecturus est in Transalpinum; pro cuius negocio et nos domino *Myrche Wajvodae* scripsimus... ut eum velocius in episcopum confirmari et consecrari faciat» Hurm, vol. XV., I. p. 495. Voivodul ardelean Francisc Kendi fu numit din partea lui Ferdinand la 26 Maiu 1553. (Ed. o. eml. I., 447).

www.dacoromanica.ro

Alba-Iulia şi încă doi episcopi: unul în părţile Dejului şi altul la Şimleu.[1]

Dintre episcopii sau mitropoliţii amintiţi aci s'au păstrat puţine date istorice despre Ioan din Peşteana şi despre Cristofor. Despre acesta din urmă ştim atâta, că la 1557 a fost numit episcop la Geoagiu, dar aci a păstorit scurtă vreme, căci la 1559 e amintit ca episcop al Geoagiului Sava. Se poate, că lui i se va fi cerut, să îmbrăţişeze curentul de reformă religioasă, ceeace el n'a fost aplicat să facă. Şi de aceea s'a retras în vre-o mănăstire până la 1574, când a reuşit să ajungă urmaş al lui Eftimie.

Despre acest Eftimie ştim, că a venit din Moldova ca un călugăr fugar, încă înainte de anul 1566. Acolo n'a mai putut rămâneà, fiindcă se amestecase într'o răscoală contra principelui Alexandru Lăpuşneanu. De altfel erà om învăţat, a scris şi o cronică slavonă. In Ardeal se vede, că iarăş s'a ştiut impune prin ştiinţa sa. De aceea la sfârşitul anului 1571 Ştefan Báthory îi dă voie să predice «cuvântul lui Dumnezeu cel curat şi drept la Românii din toată ţara Ardealului şi părţile ungureşti». Eftimie nu s'a hirotonit la mitropolitul Ungro-vlahiei, care aveà în calitatea sa de exarh al plaiurilor dreptul de a hirotonì vlădicii din Ardeal, ci s'a dus până la patriarhul sârbesc Macarie din Ipec. Aci a fost hirotonit, apoi întors în Ardeal — principele Ştefan Báthory l-a întărit ca episcop al Românilor ardeleni, la 1572. Dar el n'a putut păstorì decât timp foarte scurt. Se vede, că ierarhii din Ţara Românească nu i-au putut iertà abaterea dela obiceiul cel vechiu de a se hirotonì la mitropolia Ungro-Vlahiei. Această desconsiderare a drepturilor şi obiceiurilor vechi trebuì să o ispăşească Eftimie, părăsindu-şi de bună voie scaunul vlădicesc, după ce abià îl dobândise. Căci dacă nu l-ar fi părăsit, probabil că ar fi fost destituit. Cu scop de a-l destituì venise la 27 Februarie 1574 vlădica din Ţara Românească cu un sol din Moldova.[2] Dar Eftimie şi-a părăsit scaunul de

[1] Dr. A. Veress: *Fontes Rerum Transylvanicarum*, vol. III., p. 64.

[2] Hurmuzachi XI., p. 811. («War auch widerum kommen der Vladika mit einem moldnerischen Potten, daselb einen Vladika abzuseczen»).

www.dacoromanica.ro

bună voie.[1] Şi în locul lui numì principele Ştefan Báthory la 6 Iunie 1574 pe fostul episcop dela Geoagiu, Cristofor, despre care zice, că este «om meritos prin ştiinţa sa». In decretul de numire Cristofor este întitulat episcop al preoţilor ardeleni, cari mărturisesc legea *românească* sau *grecească*.[2] Pe timpul lui păstorià la Vad episcopul Spiridon, numit deasemenea din partea lui Ştefan Báthory tot ca urmaş al lui Eftimie.

După Cristofor a urmat pe timp scurt Daniil, care se întitulează mitropolit al Ardealului şi Severinului (1577—1578).[3]

Murind acesta, dieta ardeleană, ţinută la Turda în Octomvrie 1579, a dat preoţilor români dreptul de a-şi alege dintre dânşii mitropolit pe celce îl vor găsì mai vrednic, iar principele să fie dator a-l întărì pe cel ales.[4]

Astfel a ajuns apoi Ghenadie I (1579—1585), care se întitulà «mitropolit a tot ţinutul Ardealului şi al Orăziei». Acesta a fost unul dintre cei mai însemnaţi mitropoliţi ai Românilor din secolul al XVI-lea. Ca om învăţat a ostenit şi cheltuit mult pentru răspândirea cărţilor de slujbă bisericească. Pe timpul lui s'a tipărit în Braşov o frumoasă cazanie românească, despre care scrià la 1582 judele Braşovului *Luca Hirscher*, că s'a răspândit curând nu numai în părţile ardelene, ci şi în principatele române, unde voivozii au întrodus, cu ştirea şi învoirea vlădicilor multe exemplare, îndemnând preoţii să cetească din ele şi să predice bietului popor.[5]

După Ghenadie I. a urmat Ioan, fost mai nainte egumen la mănăstirea Prislopului. In decretul de numire

[1] Cf. art. «Destituirea unui episcop român din Ardeal la 1574» de *Dr. Ioan Lupaş* în revista «*Biserica şi Şcoala*» din Arad 1917.

[2] «episcopus Valachorum transsilvaniensium *romanam videlicet seu graecam religionem profitentium*». Hurm. XV., p. I.

[3] I. Bogdan: Relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul.

[4] Articolul VII al acelei diete sună astfel: «Tetszett ez is egyenlő akaratból, hogy az keresztény religiôn való olâh papok az kit magok közől választani püspökségre akarnak, *szabadon választhassanak*, mielőthogy ezelőtt való pispekek meghalt, az kit pedig választanak, nagyságod is confirmálja». (Erd. orgy. emlékek III, p. 144).

[5] «... der Moldner und wallachische Wajda durch der *Wladiken Zustimm und Consens*... viele Exemplaria in ihre Ländern hinein führen, kaufen und iezt dieselbe dem armen Volk furtragen und predigen lassen». (Hurmuzaki v. XI, p. 656).

www.dacoromanica.ro

(20 Martie 1585) i se zice «*episcop* şi *superintendent al bisericilor româneşti*»,[1] şi i se dă drept de stăpânire arhierească asupra tuturor Românilor ardeleni, rămânând însă, în acelaş timp, nevătămate drepturile episcopului Spiridon, asupra părţilor din Nordul Ardealului. La sfârşitul anului 1585 se face amintire, că vlădica Românilor a fost de 2 ori în Cluj, ca să-şi recomande spre primire în seminarul catolicilor pe un nepot al său, care a şi fost primit.[2]

Pe timpul acestui mitropolit Ioan Prislopeanul se consolidează şi mai mult legăturile ierarhice dintre biserica ardeleană şi cea din principate. Încheind Mihaiu Viteazul *la 1595* alianţă defensivă şi ofensivă cu Sigismund Báthory contra Turcilor, trimite o deputaţie numeroasă la curtea principelui ardelean, ca să stabilească condiţiile alianţei. Din această deputaţie făceau parte şi *Eftimie*, mitropolitul din Târgovişte, *Luca*, episcopul Buzeului şi *Teofil*, episcopul Râmnicului. Intre punctele contractului de alianţă ei au reuşit să fixeze unul de mare însemnătate pentru viaţa bisericească şi culturală a Românilor din Ardeal. Sigismund adecă se obligă prin acest punct, că va lăsà toată ceata preoţească şi călugărească a Românilor ardeleni în vechile lor datini, obiceiuri, rituri, ceremonii şi în libertatea lor de a-şi puteà încassà venitele obicinuite. Toate bisericile româneşti de sub stăpânirea sa vor fi în viitor sub jurisdicţiunea şi dispunerea Arhiepiscopului din Târgovişte, conform dispoziţiei din dreptul eclesiastic şi ordinea bisericească a acelei ţări.[3]

[1] «Ecclesiarum Valachicalium Episcopus et Superintendens». (Bunea: Vechile episcopii p. 61 nota). Şi din această titulatură se vede, că principele Sig. Báthory consideră pe *Ioan* ca fiind în rang mai mare decât *Spiridon*, pe care îl întitulează numai «episcopus» — deci erà «primus inter pares» — adecă mitropolit.

[2] «Iam bis venit episcopus V-orum, ut commendaret mihi nepotem suum, quem acceptavimus». 1 Dec. 1585. *Fontes Rerum Trans.* II. p. 144.

[3] «Omnes Ecclesiae Valachicales in ditionibus Suae Serenitatis (Principis Sigismundi) existentes erunt *sub jurisdictione et dispositione Arhiepiscopi Tergovistiensis*, juxta Ecclesiastici juris et ordinis illius regni dispositionem». G. Pray: Dissertationes Historico-Criticae. Viena 1774, pag. 154 nota).

www.dacoromanica.ro

VIII. Influinţa reformaţiunii asupra bisericii româneşti din Ardeal în secolul al XV-lea.

În viaţa bisericească şi în deosebi în deprinderile cercurilor conducătoare se încuibaseră multe greşeli şi abuzuri. Cei dela cârma bisericii, în loc de a fi pentru cei conduşi de dânşii ca nişte modele de viaţă creştinească curată, lunecau adesea spre povârnişul necredinţii, luând în deşert lucrurile sfinte şi căutând să facă izvor de câştig spurcat din administrarea sfintelor taine. Această decădere a bisericii a făcut pe călugărul augustin din Germania, Martin Luther, să rostească la 1511 următoarele cuvinte de mâhnire şi de osândă: «Dacă este iad, atunci Roma e zidită deasupra lui».[1] Experienţele triste câştigate cu prilejul călătoriei sale în Roma,[2] abuzurile preoţilor catolici cu deslegarea păcatelor pentru sume mari de bani, meditaţiunile sale religioase şi cetania îndelungată a sfintei scripturi dădură lui Martin Luther curajul de a păşi la 1517 în luptă făţişe contra autorităţii papei din Roma şi de a combate abuzurile ivite în viaţa bisericească din Apus.

Sâmburele învăţăturilor lui erà, că în lucruri privitoare la credinţă creştinii nu ar aveà lipsă de nici un fel de autoritate lumească. Singura călăuză, pe care trebue să o urmeze necondiţionat orice creştin, este Sfânta Scriptură, în care se cuprinde cuvântul lui Dumnezeu. Tot ce se împotriveşte cu acest cuvânt, sau nu are temeiu în Scriptură, trebue socotit ca scornitură omenească şi înlăturat din vieaţa religioasă a creştinilor. Prin astfel de învăţături voià Luther să libereze religia creştină de sub apăsarea oricărei autorităţi omeneşti şi adevărurile Sfintei Scripturi să le poată face înţelese de toate po-

[1] «Ist eine Hölle, so ist Rom darauf gebaut» *G. Koch* şi *A Philipp, Handbuch für den Geschichtsunterricht*», Leipzig 1916, pag. 297.

[2] *Adolf Harnack*: «*Martin Luther und die Grundlegung der Reformation*». Berlin, 1917, p. 12.

www.dacoromanica.ro

poarele. De aceea el a stăruit, ca în locul slujbelor bisericeşti lungi şi neînţelese de popor, partea de căpetenie a oricărui serviciu divin să fie propoveduirea cuvântului lui Dumnezeu pe înţelesul credincioşilor, adecă predica neîntreruptă, luminată şi convingătoare. Ca să poată înlesni compatrioţilor săi înţelegerea Sfintei Scripturi, el însuş o traduse în limba germană. Exemplul lui fu urmat în curând şi de preoţii luminaţi ai altor neamuri. Astfel principiul acesta formal al reformaţiunii, adecă cuvântul lui Dumnezeu tălmăcit în limba înţeleasă de credincioşi, a avut urmări culturale de mare însemnătate pentru toate popoarele, fie că au primit învăţătura religioasă a lui Luther, fie că s'au împotrivit a o primi.

Fiindcă Saşii din Ardeal au avut neîntrerupt legături culturale şi comerciale cu fraţii lor din Germania, învăţăturile şi scrierile lui Luther s'au răspândit curând şi în Ardeal. Celce a ostenit mai mult şi cu cel mai bun rezultat pentru aplicarea lor la împrejurările de viaţă ale Saşilor ardeleni, a fost *Ioan Honterus*, care după ce studiase la universităţile din Viena şi Cracovia, tipărind o carte de geografie şi o gramatică latinească, ajunsese om cu mare faimă de învăţat.[1] Când îl chemară Saşii, în 1533, la Braşov, el a adus cu sine şi un tipograf şi a început să desvoalte acì o muncă culturală pacinică şi îndelungată.[2]

Cu planul de a reformà biserica Saşilor ardeleni, în sensul învăţăturilor lui Luther, el a păşit pe faţă la anul 1542, când împrejurările erau prielnice pentru o astfel de încercare îndrăsneaţă. În primăvara acestui an murise episcopul romano-catolic din Alba-Iulia, *Ioan Statileo*, care aveà drept de control şi asupra bisericilor săseşti. Acest scaun episcopesc a rămas apoi vacant timp de 11 ani, chiar de ajuns, ca învăţătura lui Luther să se poată răspândì nu numai între Saşi, ci în mod destul de repede şi între Maghiarii din Ardeal.

[1] G. D. Teutsch: «*Über Honterus und Kronstadt zu seiner Zeit*» in «Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde» 1876, p. 93 şi urm.
[2] G. Barițiu: Prima tipografie în Transilvania şi primele cărţi româneşti în «Analele Asociaţiunii Transilvane» 1880 p. 118 sq.

www.dacoromanica.ro

Honterus a scris o carte întitulată: «Reformaţiunea bisericii din Braşov şi din toată ţara Bârsei»,[1] stăruind în deosebi pentru însemnătatea predicei şi a serviciului divin în limba credincioşilor, pentru abandonarea unor obiceiuri superstiţioase, combătând abuzurile preoţilor cu taina pocăinţii şi cu afurisaniile. Dreptul de a excomunică pe cineva din biserică — scrià Honterus — nu se cuvine preoţilor, ci adunării întregi a credincioşilor, dar şi aceasta trebue să-l folosească cu precauţiune. In capitolul ultim întitulat «despre libertatea creştină» (de libertate christiana) Honterus combate celibatul preoţilor, sărbătorile şi postul. Dintre sfintele taine recunoaşte numai două: botezul şi cuminecătura.

În Noemvrie 1542 preoţii săseşti din Ţara Bârsei au ţinut un sinod în Braşov şi au primit această carte a lui Honterus ca bază pentru organizarea bisericii luterane săseşti. Preoţii Saşilor au început a se însurà, în mai multe părţi au scos afară icoanele de prin biserici. Iar când vicarul romano-catolic din Alba-Iulia a cutezat să-i cheme, ca să le dea înfruntare pentru această îndrăsneală a lor, universitatea săsească ţinù în Noemvrie 1544 o şedinţă, de unde trimise deputaţie la regina Isabella, văduva lui Ioan Zapolya, ca să *protesteze* contra vicarului şi provocă totodată pe toţi Saşii, cari nu ar fi primit până atunci cuvântul lui Dumnezeu, să se alăture la ceice au primit reformaţiunea.

In acelaş an fu ales Honterus ca paroh în Braşov şi cartea lui, menită numai pentru reformarea bisericilor din Ţara Bârsei, ajunse în curând regulă generală pentru toate bisericile săseşti din Transilvania.[2]

Tot el tipărì şi un fel de molitvelnic pentru preoţii şi slujitorii bisericii (*Agenda* für die Seelsorger und Kirchendiener in Siebenbürgen. 1547). Ceeace făcù

[1] «Reformatio ecclesiae Coronensis ac totius Barcensis provinciae». Szabó Károly: Régi magyar könyvtár vol. II., p. 6, nr. 30.

[2] «Reformatio ecclesiarum Saxonicarum in Transilvania», tipărită la 1547 şi sporită cu câteva capitole nouă: *Despre cauzele matrimoniale,* despre îndreptarea unor abuzuri politice (de quibusdam politicis abusibus reformandis) şi despre vizitaţiunile anuale, pe cari erau îndatoraţi a le face protopopii, predicând în fiecare comună şi îndreptând relele, ce s'ar ivì.

www.dacoromanica.ro

Honterus pentru Saşi, îndeplinì în scurtă vreme pentru Ungurii din Cluj *Gaspar Heltai*, care erà de origine Sas din Cisnădie, dar se făcù Ungur şi ajunse preot în Cluj la 1544.

Dieta ardeleană, ţinută la Turda în Octomvrie 1545, spre a împiedecà răspândirea reformaţiunii, a decis ca în viitor nime să nu mai îndrăsnească a întroduce vre-o înnoire religioasă, iar monahii şi alte feţe bisericeşti să-şi poată îndeplinì liber datorinţele slujbei lor dumnezeeşti, fără nici o piedecă din partea nimănui.[1] Dar decisiunea aceasta n'a putut să împiedece curentul de reformă, pornit cu însufleţire. El şi-a urmat cursul desvoltării sale mai departe până la organizarea deplină a bisericilor reformate săseşti şi ungureşti.

Cu toate că reformaţiunea nu recunoaşte în principiu preoţia şi ierarhia, ci susţine că fiecare creştin poate venì în atingere directă cu Dumnezeu, fără mijlocirea sfinţilor şi a preoţilor, ci numai cu ajutorul evangheliei lui Isus, — necesităţile vieţii practice au dovedit, că este totuş de neapărată trebuinţă, să-şi aibă şi biserica reformată (protestantă) preoţii şi episcopii săi. Înainte de a aveà episcop, preoţii Saşilor şi Ungurilor reformaţi din Ardeal trebuiau să meargă pentru ordinaţiune (sfinţire, hirotonire) la Luther în Wittenberg, ceeace erà o greutate destul de mare. De aceea Saşii îşi aleg în 6 Februarie 1533 ca episcop al lor pe preotul din Sibiiu Paul Wiener, iar după moartea acestuia pe Matia Hebler, deasemenea preot în Sibiiu (25 Ianuarie 1556).

Ajungând şi Ardealul pentru timp scurt sub stăpânirea lui Ferdinand de Habsburg, acesta trimite la 1553 în Ardeal pe Paul Bornemissa ca episcop romano-catolic. Dar el n'a putut să recâştige pentru catolicism terenul pierdut. Căci Ardelenii, chemând la începutul anului 1556 iarăş în fruntea ţării lor pe Izabella şi pe fiul ei: Ioan Sigismund, dieta ţinută la Sebeşul-săsesc,

[1] «In negotio religionis decretum est, ut deinceps nemo aliquid innovare audeat... Monahos autem et alios Ecclesiasticos viros nemo aliquo impedimento afficiat, sed divina officia more solito libere exercere possint». (Erd. o. eml. vol. I, p. 218).

www.dacoromanica.ro

în Martie acelaş an, sub conducerea guvernatorului Petru Petrovici a decis confiscarea dijmelor, obicinuite a se plăti din vechime episcopiei catolice din Alba-Iulia. De aceea episcopul Bornemissa, neputându-se alătură la partizanii lui Ioan Sigismund, se văzù silit a părăsì Ardealul. Iar biserica romano-catolică din Ardeal rămase timp îndelungat fără episcop.

E lucru firesc, că trăind Românii ardeleni în contact neîntrerupt cu Saşii luterani şi cu Maghiarii calvini, reformaţiunea religioasă a trebuit să aibă şi asupra vieţii lor bisericeşti oarecare influinţă. Mai întâi Saşii au cercat să-i îndemne şi pe Români a primì învăţăturile lui Luther. De aceea au tipărit în *limba română* la Sibiiu în anul 1544 un catechism cu astfel de învăţături. Aceasta e cea dintâi carte tipărită în limba română. Nu se ştie însă, cine o va fi tradus, dar e sigur, că a fost tipărită la Sibiiu în prima jumătate a anului 1544.[1] Succesorul lui Honterus în parohia din Braşov, Valentin Wagner a tradus şi în limba grecească un astfel de catechism şi l-a tipărit în Braşov la 1550.[2]

În Braşov s'a continuat, cu sprijinul Saşilor, tipărirea cărţilor româneşti prin diaconul Coresi, venit din Târgovişte. La 1560/61 a tipărit un *Evangheliar*, stăruind pentru întroducerea limbii române în slujba bisericii, căci — după cuvântul apostolului Pavel — «mai bine e a grăì cinci cuvinte cu înţeles, decât 10 mii de cuvinte neînţelese, în limbă străină».

Sunt scriitori, cari afirmă, că Românii nu ar fi voit să primească nimic din roadele curentului cultural al reformaţiunii[3] şi că preoţii şi arhiereii lor s'ar fi împotrivit pretutindeni chiar şi întroducerii limbii româneşti

[1] În *socotelile Sibiiului* la *16 Iulie 1544* se află următoarea însemnare: «Ex voluntate Dominorum dati sunt M. *Philippo Pictori pro impressione catechismi valachici bibale fl. 2.* (Szabó Károly o. c. II, p. 8, nr. 35 şi Bianu-Hodoş: Bibliografia română veche I, p. 21 şi Dr. F. Teutsch: *Der älteste Hermannstädter Druck* în Korespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde» III, p. 15.

[2] *Szabó Károly* o. c. II, p. 10, nr. 45.

[3] «... Valachi *nihil* de hoc lumine participabant, quorum sacrificuli, nimis indocti et vix cantinuculas suas consuetas legere valentes, novos ritus et dogmata respuebant, suaque quae hactenus crediderant, constanti animo retinebant et adhuc retinent». *M. G. Haner: Historia ecclesiarum Transilvanicarum.* Francfurti et Lipsiae 1694, p. 205.

www.dacoromanica.ro

în biserică. Din această afirmaţiune numai atâta corespunde adevărului istoric, că dela ceremoniile religioase şi dogmele credinţei *poporul* român nu s'a abătut. Însă înnoirea adusă de reformaţiune prin întroducerea limbei române a fost primită cu bucurie de mulţi preoţi şi vlădici luminaţi. Chiar şi despre catehismul tipărit la 1544 în Sibiiu se zice, că a fost preţuit din partea multor preoţi români ca un lucru sfânt şi din partea multora a fost dispreţuit cu totul.[1] Dispreţul celor din urmă erà motivat prin faptul, că învăţătura acestui catehism admiteà numai două dintre sfintele taine: botezul şi cuminecătura. Iar ceice l-au primit ca pe un lucru sfânt, s'au bucurat numai fiindcă le-a fost dat să vadă şi o carte românească, pe care să o înţeleagă toţi. Coresi încă spune, că preoţii se jeluiau pentru lipsa cărţilor româneşti. În epilogul cărţii «*Tâlcul evangheliilor*» din 1564 scrie Coresi, că a văzut «jelania a mulţi preoţi de tâlcul evangheliilor, *ca să poată şi ei propovedui şi a spune oamenilor învăţătură după cetitul evangheliei;* aşa am aflat — continuă el — aceste tâlcuri ale evangheliilor pe Dumineci preste an, scoase din scriptura prorocilor şi apostolilor, şi celor sfinţi părinţi; şi dacă am cetit, bine am ispitit şi socotit şi am aflat că toate tâlcuesc, adeverează şi întăresc cu *scriptura sfântă* şi mie tare plăcută, şi am scris cu tipariul vouă, fraţilor» ...[2]

Iar judele braşovean Luca Hirscher arată în epistola sa din 1582, că el a pus să se tipărească în limba română *Evanghelia cu învăţătură* (*Cazania*), care s'a răspândit în număr mare de exemplare, şi în Ardeal şi în principatele române, *cu ştirea şi învoirea vlădicilor.* Deci şi aceştia trebue uşuraţi de învinuirea, ce li s'a adus, că ar fi cercat să împiedece pătrunderea limbii româneşti în biserică. Ei se împotriviau numai pornirii de a se răspândì învăţături greşite şi potrivnice cu credinţa bi-

[1] «Et multi ex sacerdotibus amplectuntur eum libellum, tamquam *sacrosanctum*, multi autem prorsus contemnunt» — scrie preotul din Bistriţa Albert Wurmloch la 1546 către Ioan Hess din Breslau cf. *H. Wittstock*: Beiträge zur Reformationsgeschichte des Nösnergaues. Wien 1858 p. 57 şi (*Karácsonyi* és *Kollányi*: «Egyházтörténelmi emlékek a magyarországi hitujitás korából» Budapest IV, p. 522.

[2] Bianu-Hodoş: Bibliografia română veche p. 51.

www.dacoromanica.ro

sericii răsăritene. De aceea în prefaţa acestei cărţi tradusă cu ştirea «*arhimitropolitului Serafim*» din Târgovişte, şi dată la tipar numai după ce Luca Hirscher s'a sfătuit «cu luminatul mitropolit *marele Ghenadie din tot ţinutul Ardealului şi al Orăziei* şi cu *mult cliros de preuţi, ce le trebuià această carte*», — e susţinută şi apărată cu stăruinţă şi cu puternice dovezi din Sfânta Scriptură învăţătura cea veche: «*credinţa fără de fapte moartă este*» faţă de înnoirea protestantă, că *numai prin credinţă se va mântuì omul, nu şi prin fapte.* Căci apostolul Iacob scrie: «Cum este trupul fără suflet mort, aşa şi credinţa fără fapte moartă este». De altă parte e recunoscut acì şi adevărul, că *mare lucru* este credinţa şi fără de ea nime nu se poate mântuì, ci încă nici fapta nu e de ajuns, ci trebueşte şi *viaţă dreaptă şi curată*..., precum şi nevoinţă multă celui ce vrea să între întru împărăţia ceriului.[1] Autorul acestei prefeţe este probabil însuş mitropolitul Ghenadie, care şi în epilogul cărţii tipărite cu un an mai nainte (*Sbornic 1580* tipărită de *Coresi* în *Sas-Şebeş*) spuneà, că a văzut în timpul din urmă *din partea popoarelor de altă credinţă mare stricăciune şi cădere a sfintelor biserici.*[2]

La 1564 a tipărit Coresi *Tâlcul evangheliilor* şi *Molitvelnicul* tot în Braşov, unde apărù peste alţi 6 ani şi o *Psaltire.* Cheltuiala pentru tipărirea celor două cărţi din 1564 o purtă nobilul calvin Forró Miclăuş. In tâlcuirea evangheliei lui *Luca*, cap. 17 se zice: «Acolo la biserică, să spue cuvântul lui Dumnezeu, sfânta Evanghelie în limba, pe care grăesc oamenii, să putem înţelege noi mişelamea (oamenii de rând). Ce folos e lor, dacă popa grăeşte în limbă străină, Românilor sârbeşte, de nu înţeleg sau pe altă limbă, ce nu vor înţelege ascultătorii». Tot în această carte se cuprind şi unele atacuri contra preoţiei şi ierarhiei, care după învăţătura reformaţiunii nu mai aveà rost, proclamând aceasta principiul preoţiei universale. De aceea se spun în învăţătura a 4-a a săptămânei a 5-a din post următoarele: «Christos

[1] Bibliografia română veche I, p. 90.
[2] Ibidem pag. 84.

www.dacoromanica.ro

zice: Voi ştiţi, că domnii lumii domnesc şi mai marii au putere. Nu aşa să fie întru voi. Aici Christos osebeşte cinstea şi lucrul apostolilor şi oamenilor de biserică, cum sunt popii, patriarhii, vlădicii, episcopii şi tot felul de preoţi — dela împăraţii, craii, voivozii şi tot felul de dregători acestei lumi. Lor au lăsat Dumnezeu aici să domnească pre noi şi să biruiască lumea cu dreptate; cu milă şi cu judecată dreaptă; iar oamenilor de biserică n'au lăsat domnia, să domnească în chipul altor domni... Greşì tare papa dela Roma şi mă tem, că fu el un Antichrist, cum cunoaştem din Scriptura sfântă, unde se ridică preste toată lumea şi calcă sub picioare toţi împăraţii şi craii şi domnii de pe pământ... Greşesc şi acum papii, patriarhii, vlădicii, episcopii, egumenii, cari umblă în chipul domnilor şi mai marilor». Astfel de atacuri fireşte nu puteau să fie pe placul arhiereilor şi preoţilor. De aceea ei nici nu le vor fi cetit în biserică înaintea obştii, ci vor fi trecut repede peste ele. Coresi însuş cearcă a se scuză la sfârşitul cărţii scriind: «unde ceartă această carte pe vlădici, episcopi, popi, călugări şi pe domni, *nu ceartă pe cei buni, ci pe cei răi*».

Dacă s'a pornit din partea episcopilor şi preoţilor români împotrivire contra reformaţiunii, această împotrivire erà îndreptată mai ales contra învăţăturilor greşite, cari nu se potriveau cu credinţa cea veche; nu însă contra limbii române, în care erau înveşmântate acele învăţături. De aceea este de necrezut afirmaţiunea unui istoric maghiar, care scrie, că mai târziu, în secolul XVII, principele ardelean Mihail Apaffy ar fi tăiat capul unui preot român, care s'a împotrivit a ţineà slujbă românească credincioşilor săi români.[1] Că limba română a pătruns în slujba bisericii, că s'au găsit chiar episcopi şi preoţi, cari au primit o parte din învăţăturile reformaţiunii, dovedesc în de-ajuns hotărîrile dietelor ardelene şi alte documente istorice din jumătatea a doua a veacului al XVI-lea.

[1] «... *historicum*, hogy Apaffy Mihály egy oláh pópának fejét vétette, ki vonakodott oláh hiveinek oláh misét mondani» *Dr. Rétty László*: «*A magyar irodalom s az oláhok*» *(Hunfalvi-Album* Budapest 1891, pag. 152*)*.

www.dacoromanica.ro

Dieta ţinută cătră sfârşitul anului 1566 la Sibiiu decide, să se predice pretutindenea cuvântul lui Dumnezeu curat şi să se înlăture superstiţiile, iar aceia dintre preoţii şi episcopii români, cari nu ar voì să primească adevărul, să stea la probă cu episcopul şi superintendentul Gheorghe, aducând dovezi din Biblie şi căutând să înţeleagă adevărul, iar dacă nu vor recunoaşte adevărul nici după-ce l-au înţeles, să fie îndepărtaţi din slujbele lor, fie că sunt episcopi români, ori preoţi, ori călugări şi toţi să asculte de acest *episcop ales*, *superintendentul Gheorghe* şi de preoţii *aleşi* de el, iar ceice îi vor conturbà pe aceştia, să fie pedepsiţi cu pedeapsa infidelităţii[1] (necredinţii) adecă: confiscarea averilor.

Din textul acestei legi se vede, că nu toţi preoţii români voiau să asculte de episcopul-superintendent Gheorghe şi că mai erau în Ardeal şi alţi episcopi români, cari n'au voit să primească învăţăturile reformaţiunii. Unii dintre aceştia în loc să discute cu Gheorghe şi să aducă dovezi din Sfânta Scriptură, au aflat mai potrivit a-şi părăsì scaunul episcopesc, averea şi moşia, cum ştim că a făcut episcopul dela Geoagiu, Sava, şi cum probabil va fi făcut şi episcopul Gheorghe dela Vad, care aveà legături strânse cu Moldova, unde a fost sfinţit. Superintendentul Gheorghe se plânge şi în anul următor, că preoţii nu-l prea ascultă, îl batjocoresc şi nu iau parte la sinoade. Ioan Sigismund îi ameninţă cu pedepse. Ameninţarea n'a rămas fără orice efect. La începutul anului 1568 (14 Ianuarie) scrie Gheorghe din Teiuş cătră Bistriţeni, că mulţi dintre preoţii români au început a primì învăţăturile lui de reformă.[2]

După moartea episcopului-superintendent *Gheorghe din Sângeorgiu*, Ioan Sigismund confirmă ca succesor al acestuia pe episcopul *Pavel din Turdaş*, (8 Februarie 1569) impunându-i ca datorie anume să predice cuvântul lui Dumnezeu în limba română curată şi să reformeze

[1] Erd. o. emlékek II, p. 326—327.

[2] «Ide felé sok keresztyén oláh pap vagyon» Iorga: Hurm. XV, partea I, pag. *628*.

www.dacoromanica.ro

tainele şi ceremoniile conform învăţăturii lui Christos.[1] Pe timpul acestui episcop răspândirea reformaţiunii între Românii ardeleni a progresat şi mai mult.

In 16 Octomvrie 1569 preoţii români de sub ascultarea episcopului Pavel au ţinut sinod la *Aiud*, aducând cu unanimitate (*egyenlő akarattal*) următoarele hotărîri:[2]

1. Să se ţină şi să se urmeze toate lucrurile de credinţă, cari sunt potrivite cu cuvântul lui Dumnezeu, (deci au temeiu în Sfânta Scriptură). Iar toate, cari au fost introduse în obiceiurile obştei creştineşti din partea oamenilor, în afară de cuvântul lui Dumnezeu (deci obiceiurile bazate numai pe tradiţie) să fie lăsate la o parte;

2. Pentru sfinţii cei morţi şi pentru alţi răposaţi să nu facă liturghie, nici rugăciune;

3. Cu toate că mai nainte, dacă i-a murit vre-unui preot soţia, n'a fost permis să se însoare a doua oară, dacă a voit să rămână preot până la sfârşitul vieţii, acum în sinodul din Aiud s'a hotărît, că fiind om evlavios, cu purtări bune şi potrivit pentru serviciu, să fie îngăduit a se însurà a doua-oară şi să rămână preot-învăţător;

4. Fiecare preot să fie dator a explicà credincioşilor în fiecare săptămână adeseori articolii de credinţă, Credeul, Tatăl nostru şi rugăciunile, ca să le înveţe aceştia. Care preot nu şi-ar împlinì datorinţa de a învăţà pe credincioşi, să fie scos din slujba bisericii;

5. Pe aceia dintre credincioşi, cari nu merg la biserică să asculte cuvântul lui Dumnezeu şi să înveţe rugăciunile şi Credeul, preotul să nu-i cuminece la ceasul morţii;

6. Preoţii cari slujesc între Români sârbeşte, dacă nu învaţă poporul în limba română despre sfintele taine, să nu mai poată fi preoţi.

[1] «ut ipse Paulus de Thordas in hac functione sua... *verbum Dei in ecclesiis wallachicis lingua wallachica pure et sincere propagare possit...* ad docendum verbum Dei et *reformanda sacramenta atque ceremonias juxta institutionem Christi*». (Hurm. XV, I, p. 635).

[2] Aceste hotărîri sinodale le confirmă şi Ioan Sigismund prin decretul său din Alba-Iulia (*30 Noemvrie 1569*).

www.dacoromanica.ro

Iar de încheiere se zice, că principele ţării să pedepsească cu asprime pe cei neascultători şi nesupuşi.

In 9 Decemvrie 1570 trimeteà din Lancrăm episcopul Pavel o scrisoare cătră Bistriţeni, să îndrume pe preoţii de acolo a luà parte la sinodul, care aveà să se ţină la Crăciun în Cluj, spre a discutà iarăş adevărurile Scripturii. Preoţii erau obligaţi să meargă toţi în persoană la acel sinod,[1] cei absenţi vor luà pedepse aspre, ca să fie de exemplu şi altora. Totodată îndrumă preoţii, să aducă bani de cheltuială cu sine, spre a puteà cumpărà cărţi româneşti: *Psaltirea cu 1 fl.* şi altă carte, *Liturghia* cu *32 dinari.*[2] De aici se vede că la 1570 există pentru Românii ardeleni şi o carte de *liturghie* tipărită în limba română. Această carte însă nu s'a păstrat nici într'un exemplar şi astfel a rămas necunoscută până acum.

Pentru zelul, cu care stăruià episcopul Pavel a răspândì reformaţiunea între Români, a fost lăudat şi răsplătit din partea principelui Ioan Sigismund. Casa, curtea şi grădina din Lancrăm, cari formaseră proprietatea fostului episcop din Geoagiu, Sava, dupăce acesta nevoind să primească reforma religioasă a părăsit Ardealul, principele Ioan Sigismund le-a dăruit episcopului Pavel la sfârşitul anului 1570.[3] Dar episcopul Pavel, având din pricina acestei case şi moşii neînţelegeri îndelungate cu Saşii din Sebeş,[4] în 7 August 1574 a vândut acestora pentru *49 floreni* averea sa din Lancrăm şi s'a mutat la Turdaş.

[1] «az oláh papok mind fejenként Kolozsvárat legyenek az synatban».

[2] *Psaltirea* este cea tipărită de Coresi în Braşov la 1570, căci cea tipărită cu litere latine şi atribuită însuşi episcopului Pavel n'a apărut decât mai târziu: între *1570—1573* (cf. Sztripsky-Alexics: *Szegedi Gergely*, énekes könyve 16. századbeli román forditásban. Budapest 1911, pag. 142—144).

[3] «... totalem et integram domum discreti vladicae Sava calugeri in possesione nostra Lankerek existentem habitam, *quae per spontaneam eiusdem calugeri ex hoc regno nostro Transilvaniae egressionem, ob abrenunciationem professionis evangelicae et doctrinae christianae factam* ad nos consequenterque collationem nostram regiam rite et legitime devoluta esse perhibetur». *Ferd. Baumann*: *Zur Geschichte von Mühlbach* în programa gimnaziului săsesc din Sasşebeş 1888/9, p. *105—6.*

[4] «diuturnae lites cum dominis Sabensiensibus... agitatae et ventilatae fuerant». Ibidem.

www.dacoromanica.ro

Murind episcopul Pavel pe la sfârşitul anului 1576 sau la începutul anului următor, dieta ardeleană ţinută la Turda în Aprilie 1577 ia următoarea hotărâre: «deoarece şi în obştea românească sunt mulţi, cari luminaţi de Domnul Dumnezeu s'au rupt de mărturisirea grecească şi ascultă cuvântul lui Dumnezeu în limba lor proprie, murind superintendentul lor de până acum, am hotărît, ca şi ei să-şi aleagă dintre dânşii un om învăţat şi drept, cu înţelegere adevărată, pentruca predicarea cuvântului lui Dumnezeu cel viu să nu contenească între dânşii, ci să meargă înainte».[1]

Astfel preoţii români reformaţi au ales pe un frate sau neam al răposatului episcop Pavel, pe *Mihail Turdaşi.* Acesta a tradus şi tipărit la Orăştie «*Palia*», având împreună — lucrători pe Stefan Herţa predicator în Caransebeş, pe Efrem Zăcan dascăl de dăscălie tot acolo, pe Moise Peştişel predicator în Lugoj şi pe Archirie protopopul Hunedorii. Din titulaturile acestora se vede, că reformaţiunea erà răspândită şi în părţile bănăţene, unde Românii aveau predicatori şi o şcoală de dăscălie, în care Efrem Zăcan pregătià pe viitorii învăţători ai poporului.

Însă precum în Ardeal, nici în Bănat nu s'au învoit toţi Românii să primiască învăţăturile reformaţiunii. La începutul anului 1584 doi nobili români din Lugoj şi Caransebeş au fost trimişi la Alba-Iulia, — unde residà mitropolitul Ghenadie I, — să ceară preot pentru părţile lor, căci sunt *60 de sate*, unde Românii nu vor să-şi dea copiii ereticilor să-i boteze.[2]

Cât timp au domnit în Ardeal principii din familia lui Báthory, fiind ei catolici, s'au strecurat în Ardeal şi în părţile bănăţene iezuiţii, cari au cercat să împiedece răspândirea reformaţiunii. Lor le convenià mai bine să rămână poporul român în legea cea veche, decât să

[1] Erd. o. emlékek III, pag. 118.

[2] La *7 Februarie 1584* scrie iezuitul *Ioan Paul Campani* din Alba-Iulia: «Hodie Valachi duo nobiles missi sunt ex Lugos et Caransebes, provincia Valachica, petitum sacerdotem pro illis partibus, addentes: si venerit aliquis, curaturus *60 pagos*, qui non volunt liberos suos dare haereticis baptizandos» Veress: «Fontes rerum Transilvanicarum» vol. II, p. 30.

www.dacoromanica.ro

primească reforma luterană sau calvină. De aceea au început a umblà să spovedească, să boteze şi să predice chiar în limba română.[1]

Astfel pe timpul Báthoreştilor tipărirea cărţilor româneşti, în spirit reformat, încetează în Ardeal. Stefan Báthory îndemnase la 1583 pe iezuitul Antonio Possevino, să tipărească în limba română şi maghiară diferite cărţi, mai ales *catehismul*, firește nu în spirit reformat, ci catolic.[2] Báthoreştii au dat din nou voie preoţilor şi episcopilor statornici în vechia credinţă, să-şi ţină toate obiceiurile vechi, ritul şi ceremoniile. La 1579 le-a asigurat şi acestora prin lege dreptul de a-şi alege episcop.

De aceea vedem, că la 1588, când dieta din Mediaş decide din nou, ca toţi iezuiţii să părăsească Ardealul în timp de 25 de zile şi mai mult înapoi să nu se întoarcă,[3] ei adresează principelui Sigismund Báthory o jalbă tânguindu-se, că numai lor nu li-se permite să rămână în Ardeal, unde se bucură de libertate toate confesiunile, chiar şi Românii sunt toleraţi, deşi fac slujbe, chiamă sfinţii în ajutor, păstrează şi cinstesc icoanele lor ca şi catolicii.[4]

Din hotărîrile sinodului dela Aiud, afară de cea privitoare la limba română şi la căsătoria a 2-a a preoţilor, puţine au mai rămas în vigoare sub domnia Báthoreştilor. Aci se încheie întâia epocă de reformaţiune în istoria bisericii române, pentruca să se ivească mai târziu, pe timpul lui Bethlen, Rákoczy şi Apaffy alte încercări nouă, destul de stăruitoare, dar având în ultima analiză, acelaş singur rezultat pozitiv: pătrunderea limbii române în slujba bisericească şi iniţiarea unui însemnat curent de literatură naţională![5]

[1] Iezuitul *Valentin Lado* raportează, că a fost în Caransebeş unde *banul* l-a primit bucuros; a spovedit acì 28 de inşi, a botezat 18 copii şi a predicat româneşte: «coactus sum illis concionari *Valahice*, lingua illorum,... *quia pauci sciunt Ungarice*. Dominus Deus init me, ut possem discere linguam illorum et iuvare illos» F. R. Tr. II, 168—169.

[2] F. R. Tr. I, 286—7. [3] E. o. e. III, 239.

[4] «etiam Valachi, qui et missas celebrant, et Sanctos invocant et imagines ipsorum retinent ac venerantur, sicut et nos, in regno tolerentur» F. R. Tr. II, pag. 242.

[5] Acest capitol a apărut mai întâi în revista «Transilvania» din 1917 şi separat în traducere germană: «Der Einfluss der Reformation auf die siebenbürgisch-romänische Kirche im XVI. Jahrhundert» cf. şi *Kirchliche Blätter* 1918, Nr. 14.

www.dacoromanica.ro

IX. Starea poporului şi a preoţimii în sec. XIV—XVI.

Soartea poporului nostru a fost foarte grea. Dispreţuit pentru credinţa sa, împiedecat de a-şi zidì biserici şi de a-şi aveà preoţii săi, apăsat de toate poverile obşteşti, lipsit de cele mai fireşti drepturi în viaţa de stat, — aşa a tânjit poporul nostru veacuri dearândul. Mai ales în veacul al XIV-lea starea ţărănimii din Ardeal şi din Ţara Ungurească s'a îngreunat şi mai mult prin hotărîrea dietei din 1351, care impuneà ţăranilor iobagi sarcina de a da din toată agoniseala muncii lor partea a 9-a domnilor feudali (nemeşilor). Când dijmele şi greutăţile sporeau atât de mult, încât nu mai puteau să le poarte, ţăranii au cercat să scuture jugul iobăgiei din grumazii lor prin câte o revoluţie. Aşa au făcut la *1437* ţăranii români şi unguri din Ardeal,[1] răsculându-se contra nobililor şi cerând desfiinţarea iobăgiei.

Când prinseră ţăranii de veste, că vice-voivodul Ardealului a pornit cu oaste nemeşească şi săcuiască contra lor, şi-au aşezat tabăra lângă Olpret şi pătrunşi dintr'odată mai mult de duhul blândeţii decât de al răsvrătirii, începură a se sfătuì, cum să pună pace. Au hotărît să trimită solie de pace în calea oştirii nemeşeşti, care se apropià plină de trufie şi sete de răsbunare, dar nemeşimea înfuriată nu voì să steà de vorbă cu solii ţăranilor, ci prinzându-i îi ucise pe toţi. Înţelegând aceasta ţăranii, s'au aşezat în aşteptare pe coasta dealului Bobâlna, de unde se puteau apără mai cu uşurinţă. Acì a şi năvălit asupra lor oastea de călăreţi a nemeşilor. S'a încins o luptă, în care ţăranii s'au apărat cu vitejie, încât nemeşii n'au putut pătrunde până la tabăra lor. Neputându-se biruì unii pe alţii, au întrat la învoială şi au încheiat pace. Nobilii au făgăduit, că de acì înainte nu se vor mai purtà cu ţăranii atât de aspru şi fără

[1] Vezi G. Baritiu: *Despre belul civil transilvan din anii 1437—1438* în «Transilvania» anul VI. N. Iorga; Ist. lit. rel. (Introducere) şi Gombos Ferencz Albin: «Az 1437-ik évi parasztlázadás története különös tekintettel a jobbágyi viszonyokra s a husszitismusnak hazánkban való elterjedésére. 1898.

www.dacoromanica.ro

cruţare ca cu nişte robi cumpăraţi, nu vor mai lua partea a 9-a din toate bucatele şi vitele lor şi vor alege atât dintre nobili cât şi dintre ţărani cu frica lui Dumnezeu, câţiva inşi cari sfătuindu-se împreună, vor cuprinde toate drepturile poporului într'o legătură trainică şi dreaptă, ca să aibă tărie şi pentru urmaşi. Mai departe hotăresc, ca în numele poporului să meargă din fiecare comună câte 2 ţărani la adunarea poporului, care se va ţineà în fiecare an pe dealul Bobâlna, înainte de sărbătoarea «Înălţarea Domnului», ca astfel poporul dimpreună cu conducătorii săi să poată cercetà, cum îşi împlinesc nemeşii făgăduinţele şi ţinu-se ei în adevăr de punctele acestei păci?

Dar nobilii n'au iscălit cu gând curat pacea aceasta. Simţindu-se strâmtoraţi, voiau numai să câştige timp spre a-şi întări rândurile şi să încurce pe ţărani. Ca să aibă mai multă putere contra ţăranilor, s'au adunat la Căpâlna *Nemeşii, Săcuii şi Saşii din Ardeal* şi au încheiat o înfrăţire sau alianţă a celor trei naţiuni («unio trium nationum»), întărind cu scrisoare şi jurământ pe sfânta cruce, că de câte ori se va află în primejdie vre-una din aceste trei naţiuni, celelalte două îi vor sări în ajutor. Această înfrăţire, întărită de repeţiteori şi în veacurile următoare, a fost din capul locului îndreptată mai ales contra iobagilor şi contra bisericii răsăritene din Ardeal.

După încheierea acestei alianţe între naţiunea Nobililor, a Săcuilor şi a Saşilor, oştile ţăranilor răsculaţi se mai ciocniră cu cele nemeşeşti pe lângă Dej cătră sfârşitul lui Septemvrie 1437, dar iarăş fără vre-un rezultat hotărîtor. Apoi ţăranii porniră cu căpeteniile lor spre Cluj şi ajutaţi de întăriturile cetăţii isbutiră a se apără acì până la sfârşitul lunei Ianuarie 1438. Atunci ajungând la lipsă şi strâmtoare mare, n'au mai avut nici o scăpare: au deschis porţile cetăţii. Oştirea nemeşească, pătrunzând în cetate, s'a răsbunat amar asupra răsculaţilor; pe câţi i-au putut prinde de vii, i-au chinuit în diferite chipuri: unora le-au scos ochii, altora le-au tăiat nasul, buzele, urechile sau mânile şi picioarele.[1] Iar dintre căpitanii ţăranilor pe 9 inşi i-au dus la Turda şi i-au tras

[1] Gombos o. c. pag. 120—121.

www.dacoromanica.ro

în ţapă. Dupăce şi au potolit setea de răsbunare, cele trei naţiuni au mai ţinut în Turda, la 2 Februarie 1438 o adunare, întărind iarăş «uniunea» încheiată la Căpâlna în Septemvrie 1437. Aşà s'a sfârşit răscoala ţăranilor români şi unguri din Ardeal, fără să-şi fi putut redobândì măcar dreptul, pe care îl avuseră mai de mult, de a se puteà mutà de pe moşia unor domni fără milă, pe a altora mai buni. Şi pentru iobagii unguri a fost starea, în care au rămas, destul de grea şi tristă. Dar ei puteau să aibă totuş uneori parte de mila stăpânului, care erà de un sânge, de un neam şi de o lege cu dânşii, pe când iobagilor români nici una din aceste legături fireşti nu venià să le uşureze greutatea şi amărăciunea robiei. Iobagii au rămas cu desăvârşire legaţi de glia nemeşească.

Mai târziu regele Matia, Român de origine, îndemnat de vestita lui iubire de dreptate, a dat iarăş ţăranilor libertatea de a se mutà dela un stăpân la altul. Prin articolul de lege II. din 1468 a asigurat iarăş iobagilor dreptul din vechime, de a se puteà mutà, spunând apriat, că «în ce priveşte mutarea iobagilor dela un stăpân la altul, să se urmeze după legea cea veche a ţării astfel, ca proprietarii cei mari ca şi cei mici să fie datori a da slobozenie iobagilor, dacă aceştia vreau să se mute pe altă moşie. Şi dacă nu s'ar învoì să-i lase, atunci comiţii supremi, să-i silească pe nemeşi în modul obicinuit». Acest drept de liberă mutare, spuneà regele Matia, că şi dânsul vrea să-l respecteze, faţă de iobagii de pe moşiile sale.

Prin aceasta a dovedit regele Matia, că vrea să poarte grije părintească de soartea tuturor supuşilor săi. De aceea, cum spune o însemnare veche, pe regele Matia îl preamăriră «ţăranii cu coarnele plugului, militarii cu arma în mână, cântăreţii pe la ospeţe şi mulţimea poporului adunat cu orice prilej».

Unii scriitori străini, voind să-l înfăţişeze pe regele Matia, ca pe un duşman al Românilor ardeleni, au scornit o scrisoare pe care el ar fi adresat-o în Noemvrie 1484 voivodului ardelean Ioan Szentgyörgyi, spunând că Românii

www.dacoromanica.ro

s'au răsculat şi au pustiit moşiile Saşilor aşà, încât regele se vede silit a porunci voevodului ardelean, să pornească cu oaste asupra răsvrătiţilor şi, dacă n'ar puteà înăbuşì altfel răscoala, să omoare pe toţi Românii, căci aceştia nu sunt născuţi pentru libertate, nici nu sunt vrednici de libertate (Valahi nec ad libertatem nati; nec ad libertatem vocati). Regele Matia însă, fie zis spre cinstea lui ca viţă de Român, nu a dat niciodată o astfel de poruncă păgânească, ci dupăcum s'a dovedit mai târziu, scrisoarea atribuită lui Matia, a fost născocită în preajma anului 1848, de un scriitor pornit cu ură asupra Românilor pe cari credeà, că prin asemenea născocituri îi va puteà împedecà în pornirea lor de a scuturà jugul iobăgesc.[1]

După moartea regelui Matia iarăşi s'au înăsprit suferinţele ţăranilor, până când aceştia ne mai putând răbdà multele împilări, au înscenat din nou o răscoală sângeroasă la anul 1514 sub conducerea Săcuiului Gheorghe Dózsa, omorând fără cruţare nobilii, pe cari au putut pune mâna. Însă sfârşitul răscoalei a fost şi de astădată trist pentru ţărani, ca şi în 1438. Voevodul ardelean Ioan Zápolya, un mare proprietar şi bogătan, s'a pus în fruntea nemeşilor şi în scurt timp a împrăştiat oastea ţăranilor răsculaţi, cari luptau numai cu coase, sape, lănci şi îmblăcìi. Pe conducătorul lor, Gheorghe Dózsa, prinzându-l la Timişoara, l-au încoronat cu o coroană de fier ars şi l-au omorât astfel în cele mai cumplite chinuri. S'au apucat apoi nobilii şi au făcut nişte legi foarte aspre contra ţăranilor (Tripartitul lui Ştefan Werböcy), aruncându-i din nou sub ascultarea nobililor şi osândindu-i la robie necondiţionată şi vecinică (mera et perpetua servitute), ca să fie de pomenire şi de groază pentru toată viitorimea soartea iobagilor, cari îndrăsnesc să se răscoale contra domnilor lor. În această lege se spune anume, că ţăranul iobag nu poate să aibă nici un drept la nimic, afară de plata muncii sale, căci întreagă proprietatea pământului e a stăpânilor săi, a nobililor. De pe moşia acestora nu are drept să se

[1] Dr. A. Bunea: Stăpânii Ţării Oltului, p. 35.

www.dacoromanica.ro

mute nicăiri. Arme nu e îngăduit să poarte; celce s'ar încumetà totuş a purtà, să i se taie mâna dreaptă. Prin paragraful 24 interzic regelui a numì vreodată episcop sau mitropolit născut din viţă de ţărani. Şi dacă totuş s'ar întâmplà, ca vreun astfel de om să ajungă episcop, să nu fie nime obligat a-i plăti dijme.

De nedreptăţile, pe cari le săvârşiau nobilii faţă de iobagii lor, ḑela o vreme începuseră ei înşişi a se îngrozì. Se răspândise în ţara întreagă credinţa, că cucerirea turcească urmată după anul 1526 nu este altceva decât mânia şi pedeapsa lui Dumnezeu, trimisă asupra ţării, din pricina răutăţii conducătorilor ei. O grăitoare dovadă despre remuşcarea, ce cuprinsese pentru un moment şi sufletul nobililor, este motivarea articolului 26, al dietei dela 1547, prin care hotărîseră a uşurà soartea iobagilor. In motivarea aceasta dieta alcătuită din nemeşi constată, că s'au ivit în ţară semne despre «mânia lui Dumnezeu cel prea bun şi puternic» (dei optimi maximi vindex ira) şi că Ungariei nimic nu i-a adus mai mare stricăciune, decât apăsarea ţăranilor, al căror strigăt de durere se ridică mereu înaintea feţii lui Dumnezeu (ascendit iugiter ante conspectum dei). Deci spre a domolì mânia lui Dumnezeu şi a-i câştigà iarăş mila şi îndurarea, şi mai ales la stăruinţa Maiestăţii Sale Regelui, dieta se îndură a hotărî, să li-se dea iobagilor iarăş dreptul de a se puteà mutà dela un stăpân la altul, de a nu mai fi legaţi de glie, dupăcum îi ţintuiseră legile din 1514.

Cuvintele din motivarea acestei legi cuprind din partea nemeşilor cea mai vădită mărturisire a propriilor nedreptăţi şi păcate. Dar ispăşirea acestor păcate n'a urmat, căci abià trecu un an, şi aceiaşi nobili desfiinţară în dieta din 1548 legea din 1547 sub cuvânt, că ţăranii se mută toţi pe teritoriu turcesc şi moşiile lor rămân fără braţe muncitoare. Dovadă că bietul popor se simţeà mai bine sub stăpânirea turcească, decât sub grija şi stăpânirea nemiloasă a nobililor. Deci în urma revocării din 1548 poporul a rămas şi mai departe legat de glie. Dieta ardeleană ţinută la Turda în Iunie 1564 încă a decis a uşurà încâtva soartea iobagilor, cari au fugit de

www.dacoromanica.ro

pe moşia stăpânului lor. Dar uşurarea aceasta a fost foarte redusă şi sgârcită, mărginindu-se a normà, că numai iobagii fugiţi după anul 1556 să fie aduşi înapoi la stăpânul lor, iar ceice au fugit înainte de acest termin, să poată rămâneà în pace la locurile, unde s'au aşezat.[1]

Românii de pe fundul regiu, din scaunele săseşti, au avut o soartă ceva mai uşoară. Dar şi aici se întâmpină adeseori măsuri foarte aspre luate de Saşi contra ţăranilor români. Aşà d. p. (la 1583) Saşii adunaţi la Turnişor, având năcaz mare asupra Românilor din Poplaca, fiindcă tăiau lemne din pădurile lor, hotăresc, că dacă în viitor vre-un Poplăcean numai ar săcătuì un arbore, să fie spânzurat de el, iar dacă nu s'ar puteà găsì făptuitorul, atunci comuna să fie obligată a da pe alt Român spre pedepsire.[2]

Aproape tot aşà de grea erà şi soartea preoţilor români, ca şi a ţăranilor. Pe când preoţii altor neamuri se bucurau de scutinţe şi favoruri însemnate din partea statului, putând să ducă un traiu tihnit şi să-şi îndeplinească înalta lor chemare duhovnicească, preoţii români erau siliţi să îndure toate lipsurile şi asupririle în rând cu credincioşii lor. Adeseori se repetau poruncile mai înalte, ca ei să fie alungaţi de prin sate şi despoiaţi de avutul lor. Din partea dregătorilor, în loc de sprijin şi ocrotire, întâmpinau cuvinte de mustrare şi batjocură. Astfel ei au rămas avizaţi numai la darul de bună voe al credincioşilor, împărţind cu ei frăţeşte zilele cele multe de durere şi puţinele clipe de bucurie. Poporul văzând preoţii săi arând, sămănând, secerând, treerând, şi lucrând orice lucru greu în rând cu ceialalţi Români, a prins a-i iubì din ce în ce mai mult, a le ascultà cuvântul şi a le urmà sfatul. Astfel s'a înfiripat o legătură intimă, trainică şi folositoare între preoţi şi poporenii lor, de o potrivă de umiliţi şi unii şi alţii. Pe timpul principilor ardeleni li-se spuneà doar apriat, că ei nici nu sunt socotiţi ca nişte cetăţeni ai Ardealului, ci numai ca

[1] ...«ante eam vero discessi in suis locis pacifice relinquantur permansuri» Erd. orsz. eml. II. p. 231.

[2] Dr. Fr. Teutsch: Geschichte der Siebenbürger Sachsen. I. p. 265.

www.dacoromanica.ro

nişte venetici (toleraţi), suferiţi acì după bun placul principelui şi al domnilor (usque ad beneplacitum principis et regnicolarum).

In dieta ţinută, sub domnia lui Mihaiu, la Alba-Iulia în 20—27 Iulie 1600 staturile ardelene încuviinţează pentru satele româneşti unele înlesniri în privinţa păşunatului, dar aceasta o fac — după cum spun apriat — numai din consideraţie faţă de Măria Sa Voivodul Mihaiu şi din bunăvoinţa lor faţă de Măria Sa».[1]

In timpul scurt, cât a stat ca principe ardelean, Mihaiu a uşurat încâtva şi soartea preoţilor români din Ardeal, scutindu-i de birurile şi sarcinile iobăgeşti şi cercând să-i ridice într'un rang cu preoţii altor neamuri. La stăruinţa lui Mihaiu, dieta amintită a votat articolul 24 cuprinzând următoarea dispoziţie priincioasă preoţilor români: «La pofta Măriei Sale (adecă a lui Mihaiu Viteazul) popii româneşti, încât atinge persoana lor, pe tot locul să fie scutiţi de slujbele iobăgeşti, pe cari le face poporul».[2] — In aceeaş dietă s'a votat şi articolul 36 de următorul cuprins: «Care popă românesc s'ar însurà şi a doua oară şi cu prilejul vizitaţiunei nu ar descoperì lucrul acesta vlădicului, de pe acel sat comitele suprem să scoată 200 floreni (ca pedeapsă) pentru voevodul ţării». Spre a înţelege împrejurările, cari au făcut să apară ca fiind de lipsă dispoziţia acestui articol de lege, trebue să amintim, că în sinodul ţinut la 16 Octomvrie 1569 sub conducerea episcopului Pavel Tordaşi în Aiud s'a decis, că preoţilor evlavioşi, dacă li-se întâmplă să le moară soţia dintâi, li-se permite a se căsătorì şi a doua oară. Este lucru uşor de înţeles, că mulţi dintre preoţii văduvi s'au bucurat de această hotărîre sinodală şi au făcut uz de libertatea, ce li-se îngăduià printr'însa. Dar pe timpul lui Mihaiu ajungând

[1] «az Nagyságod tekintetiért és Nagyságodhoz való jóakaratunkból cselekeszszük ezt» *Erdélyi országgyülési emlékek* vol. IV, p. 527, art. de lege 23.

[2] art. 24: «Az mi nézi Nagyságodnak második kivánságát, hogy az oláh papok személyit senki község közzé való szolgálatra ne kényszerithetné, ezben is Nagyságod kivánságát megböcsüllöttük és végeztük, hogy az oláh papok minden efféle szolgálattul, minden helyeken, személyekben immunisok legyenek» *Erd. o. emlékek l. c.*

www.dacoromanica.ro

biserica ardeleană în legături mai strânse cu mitropolia Ungrovlahiei, ierarhia ortodoxă şi-a dat silinţa să împiedece curentul de reformă întrodus şi în biserica Românilor ardeleni pe timpul episcopilor Gheorghe din Sângeorgiu şi Pavel din Turdaş. Astfel au aflat de lipsă a interzice preoţilor căsătoria a doua, fiindcă tradiţia bisericii ortodoxe-răsăritene nu o admiteà.

X. Urmaşii mitropolitului Ioan Prislopeanul.

Dupăce Mihaiu a fost învins la Mirislău, dieta ardeleană din Létzfalva (Octomvrie 1600) a adus următoarea hotărîre: «Fiindcă stricăciunea şi primejdia noastră de acum s'a urzit din cele 2 ţări românești,... nici popă românesc să nu poată întrà în Ardeal nici odată din cele 2 ţări române. Iară călugării cu totul să fie izgoniţi din toată ţara, de va întrà vreunul contra acestei hotărîri, să fie prins şi despoiat ori-unde»... Impotriva preoţilor români s'au început iarăş prigonirile de mai înainte. Iar episcopii, chiar dacă se întâmplà să mai poată scoate dela vre-un principe milostiv câte o hârtie de scutinţă pe sama bisericii sau a preoţimii române, aceasta nu erà luată în samă de nemeşii îmbuibaţi, dintre cari tot insul se socoteà ca un principe şi ca un craiu pe moşia sa. Dintre urmaşii lui *Ioan Prislopeanu* amintim pe Spiridon (1605) pe Teoctist, Sava I, Teofil Dosofteiu şi Ghenadie al II-lea. 1. Despre Teoctist se face amintire în cronica popii Vasilie dela biserica din Scheii Braşovului. La începutul anului 1606 văzând părintele Teoctist vlădica dela Bălgărad şi părintele Luca mitropolitul din Târgovişte necuviinţa şi mândria popei Neagoslav din Muntenia de naştere, l'au scos pe cale dreaptă dela biserica din Braşov şi «l'au trimes să meargă de unde a venit». — Un rival al lui Teoctist pare a fi fost Spiridon episcopul Vadului, care a reuşit să obţină dela Stefan Bocskay *în 23 Septemvrie 1605* dreptul de a fi cel mai mare cârmuitor peste toate bisericile românești din Ardeal şi părţile ungurene (universarum ecclesiarum valachalium).

www.dacoromanica.ro

Dar la 1608 acest drept i-s'a redus iarăş numai la părţile nordice ale Ardealului şi la Maramureş. 2. La începutul anului 1608 erà mitropolit în Ardeal Sava I, dupăcum apare din diploma dată de Sigismund Rákoczi la *15 Ianuarie 1608* pe seama preotului Mihail din Vajdafalva (Voivodeni, pe Crişul alb). Unii susţin, că acest Sava nu ar fi fost vlădică în Ardeal, ci numai în părţile aradane. Dar faptul că numele lui Teoctist nu se aminteşte în acest timp, face admisibilă afirmaţiunea, că Sava a fost urmaşul lui în scaun. Schimbările repezi ale regimului politic ardelean în acest timp au putut să producă schimbări tot atât de repentine şi în cârmuirea bisericească a Românilor ardeleni. Dupăcum susţine şi Cipariu: «atâta e cert, că datul din diploma lui Sigismund Rákoczi nu se poate trage la îndoială».[1]

In 1609 a dat principele Gavriil Báthory, un decret de scutinţă pentru preoţii români,[2] ca să nu mai fie siliţi a face robote şi slujbe în rând cu iobagii, ci să dea nemeşilor numai anumite daruri, după datina cea veche şi să fie liberi a se mutà din un sat în altul cu ştirea vlădicului lor din Bălgrad. 3. Succesorul lui Sava I a fost *Teofil* din Prislop, (1615) după care a urmat 4. *Dosofteiu* (1622—28). Acesta a fost întărit de principele ardelean Gavriil Bethlen la stăruinţa lui Stefan Tomşa, voevodul Moldovei. Dosofteiu a venit ca şi Eftimie, din Moldova, unde a fost mai marele mănăstirilor. El cereà, ca preotul să «ştie româneşte, ca să se poată curăţi de păcate». Plata lui erà «ploconul de 1 fl. dela fiecare preot, cum s'a pomenit dela vlădica Eftimie încoace». Ca să aibă urmaşii săi un venit mai sigur, el a cumpărat pe seama mitropoliei o moşie, dar aceasta a fost luată mai târziu (1658) de un anumit Grigorie Csiszér.

Că nobilii şi alţi străini aveau obiceiul urît de a luà moşiile şi averile bisericilor româneşti, se vede şi din diploma, prin care principele Gavriil Bethlen a întărit

[1] Arhiva pentru filologia şi istoria pag. 610.

[2] In acest decret din 9 Iunie 1609 se face amintire de «*vlădica, care şede* în Alba-Iulia», dar numele lui nu se spune apriat.

www.dacoromanica.ro

la 21 Februarie 1615 pe Teofil dela Prislop ca vlădică. La sfârşitul acestei diplome se face amintire de averile şi moşiile luate dela biserica noastră, şi se spune, că ceice au înstrăinat în trecut sau vor înstrăină în viitor ceva din averile şi venitele bisericii noastre sau ale preoţilor, să fie siliţi a da înapoi tot, ce au luat, căci altfel nobilii vor fi pedepsiţi cu 200 floreni, iar oamenii de rând (plebeii) cu 12 florini.[1] Dosofteiu a lucrat şi pentru uşurarea sorţii preoţilor şi pentru regularea vieţii lor. Rugămintea lui a fost ascultată de principele Bethlen, care a scutit la 1624 pe toţi preoţii români de dijma vitelor şi a grânelor.

Intr'un rând (1627) «Dosofteiu cu mila lui Dumnezeu vlădica de Belgrad şi a toată ţara» scrie Bistriţenilor, că nu i s'a plătit *dajda*, *ploconul* (cu voia craiului: un florin de fiecare preot) osfeştaniile «gloabele dela vlădica Eftimie încoace» şi cere să se dea o parte din sumă unui popă «de va fi vreame de a meargerea, de nu va fi vr'o schimbare în Domni la Moldova». (Hurmuz. XV, pag. 967).

(† Dosotheiu episcop.)

La 1627 vlădica Dosofteiu a ţinut sinod, în care a făcut şi nişte tocmeli sau aşezăminte pentru regularea traiului creştinesc al turmei sale. În aceste tocmeli arată, «cum trebueşte a ţineà legea lui Dumnezeu pentru ispăşirea sufletului, să nu meargă în munca de veci cela ce este creştin, să nu-l mâne Dumnezeu la munci şi împărăţia ceriului să o dobândească; această lume să nu aibă nimic

[1] «...et proventus ministrorum occupatos, *bonaque et haereditates ecclesiasticas*, quovis nominis vocabulo vocitatas ab ecclesiis abalienatas, vel in futurum quovis modo abalienandas ad requisitionem eiusdem Theophizii Praeslopi, ipsis ministris iuxta publicam constitutionem dominorum regnicolarum *vos quidem nobiles sub ducentorum, plebei vero sub duodecim florenorum onere remittere debeatis et teneamini*». *(N. Dobrescu*: Fragmente privitoare la istoria bisericii române. Budapesta 1905 pag. 21—22).

www.dacoromanica.ro

mai drag decât pe Dumnezeu şi ce porunceşte, să slujească. Înşirăm aici câteva din acele tocmele:

«Intâiu, cine nu va ascultà de preotul său, cum îl va învăţà legea lui Dumnezeu, să facă, şi de ce-l va oprì, să fie oprit, — gloabă 8 florinţi».

«Cela ce nu va ţineà două zile într'o săptămână, birşag 24 de florinţi».

«Popa de nu-şi va ţineà preoţia cu curăţie, de va fi beţiv sau fur sau ucigaş, să fie gloabă vlădicăi de 8 florinţi».

«Preotul carele nu va şti psaltirea de înţeles, birşag 24 florinţi» ...

«Popa de nu va ţineà biserica în cinste şi curată, să fie birşag 12 florinţi».

«Popa de nu va aveà cărţi şi vestminte şi unelte şi vase de antimis altarului şi a hramului, birşag 24 florinţi».

«Popa de nu va aveà diac şi va slujì, birşag 24 fl.» ...

«Popa de i va trece rândul bisericii peste zi mare sau sfântă Duminecă, pentru beţie, să fie birşag scaunului 24 de florinţi».

«Popa de va ţineà crâşmă, 24 de florinţi» ...

«Popa de va fi mâniat sau jucătoriu, birşag 12 fl».

«Popa de va fi lotru ... să nu mai fie popă» ...

«Popa de va umblà cu arme şi cu puşcă, gloabă 12 florinţi».

«Popa de nu va aveà haine lungi până la glesne, 12 florinţi».

«Popa de va merge pe poporul altui popă, sau va cununà oameni fără ştirea vlădicăi, gloabă 100 de zloţi».

«Popa de va merge la o biserică fără ştirea vlădicăi, să fie lăpădat din preoţie şi să-l dee la «şpanu» ...

«Cine va răpì fata, birşag 40 de fl. şi de pe soţia lui câte 20 fl., şi cine-i va cununà, să se scoată din popie, iară de se vor împăcà cu părinţii lor, el să-i cunune şi să-i ia 20 de florinţi» ...

«Popa de nu cântă liturgia cu 7 prescuri, birşag 12 fl., iară omul până nu va plătì popii, să nu-i slujească».

www.dacoromanica.ro

«Omul cela ce va zice: cunună-mă, preoate, că-ţi feleluesc de vlădica, că ne este slugă acela, popa de va ascultà de acel om, gloabă de 8 zloţi».

«Dositeiu vlădica de Bălgrad cu tot soborul nostru izvodit-am zilele cele mari de peste an, carele nimeni să nu cuteze a lucrà nici sie, nici în clacă, că cine va lucrà, să fie de gloabă 6 fl., iară popa de nu spune sărbătoarea, birşag 12 fl.».

Septemvrie 1, 7, 8, 14, 23, 26. *Octomvrie* 6, 9, 14, 18, 23, 26. *Noemvrie* 1, 8, 13, 14, 16, 21, 30. *Decemvrie* 5, 6, 9, 13, 25, 29. *Ianuarie* 1, 6, 7, 25, 27, 30. *Februarie* 2, 3, 24. *Martie* 9, 25, 26, Sâmbăta lui Lazar. *Aprilie* 23, 25. *Maiu* 7, 8, 21, 25. *Iunie* 18, 24, 29. *Iulie* 8, 15, 17, 20, 22, 25, 27. *August* 1, 2, 6, 15, 25, 29.

Vinerile mari: 1. Inainte de 40 de mucenici. 2. Inainte de Bunavestire. 3. Inainte de Paşti. 4. Inainte de Inălţarea Domnului. 5. Inainte de Rusalii. 6. Inainte de Sânpetru. 7. Inainte de Sfânta Maria cea Mare. 8. Inainte de Tăerea capului lui Ioan. 9. Inainte de Inălţarea Crucii[1]...

Multe din aceste sărbători nu se mai ţin astăzi. E bătător la ochi numărul cel mare al sărbătorilor tocmai în lunile Iulie şi August, când lucrul câmpului erà mai înteţit. Aceasta se explică şi din motive de ordin economic. Anume în timpul iobăgiei poporul erà supus unor greutăţi nespus de mari. Biserica, chemată a uşurà năcazurile credincioşilor săi şi a mângâià sufletele lor chinuite, prin sărbătorile fixate spre a fi ţinute, uşurà în câtva traiul iobagilor, aşezând câte o zi de sărbătoare şi de popas printre cele multe de lucru şi trudă crâncenă.

5. *Ghenadie II* (*1628—1640*) erà nobil din Brad şi înainte de a se călugări, se numià *Gheorghe Brádi.* El se întitulează: «Chir Ghenadie arhiepiscop din scaunul Bălgradului şi al Vadului şi al Orăzii şi al Sătmarului şi a toată ţara Ardealului, de unde se vede, că stăpânirea lui arhierească erà foarte întinsă. E posibil, ca el să fi fost câtva timp (1624—1627) şi episcop la Vad, înainte de a ajunge mitropolit; de aceea aminteşte la locul

[1] Cf. *T. Cipariu*: «*Acte şi fragmente*», Blaj, 1855 pag. 151—154.

www.dacoromanica.ro

întâi după scaunul său de preşedinţă, scaunul episcopesc al Vadului ca cel mai însemnat din cauza vechimii, apoi al Orăzii şi al Sătmarului. A umblat mult prin sate să cerceteze preoţii şi bisericile şi să facă rânduială. La stăruinţa lui, principele Gheorghe Rákoczi I. întăreşte scutinţele date de Bethlen pe seama preoţimii române. Rákoczi laudă pe Ghenadie II, scriind, că a fost om învăţat şi cu frica lui Dumnezeu.

Principele ardelean Gavriil Bethlen îşi pusese în gând să atragă pe Români la calvinism cu ajutorul şcoalei şi al cărţilor tipărite. De aceea în dieta din 1624 a făcut lege, ca nemeşii să nu mai împedece copiii iobagilor dela cercetarea şcoalelor, căci dacă-i vor împedecà, vor fi pedepsiţi cu 1000 fl. Tot el a voit să întemeieze şi tipografie românească în Alba-Iulia şi a pus oameni învăţaţi de au tradus Sfânta Scriptură în limba românească. Dar această traducere n'a apucat s'o tipărească şi astfel, murind el la 1629, şi traducerii i-a perit urma. Tot Bethlen a fost scris patriarhului din Constantinopol, Ciril Lucaris, să-şi dea învoirea, ca Românii să treacă la calvinism. Patriarhul însă nu s'a învoit, ci a răspuns lui Bethlen, că orice încercare de calvinire a Românilor ardeleni va rămâneà fără rezultat, până când între ei şi între ceilalţi Români din Moldova şi din Ţara Românească vor fi legături de sânge şi de frăţie atât de puternice.

Mitropolitul Ghenadie II, a stăruit pe lângă Rákoczi să-i dea voe a tipări evanghelia cu învăţătură în limba română. Această carte a văzut însă lumina tiparului numai după moartea lui Ghenadie, întâmplată în 3 Septemvrie 1640, după o boală îndelungată. După el trebue să fi rămas avere frumoasă, căci — precum raportà superintendentul calvin Geleji Katona István chiar a doua-zi lui Rákoczi — cei din preajma lui ar fi avut multişor de lucru cu substracţiunea şi diviziunea (împărţirea). Dar superintendentul nu-şi bate capul cu aceasta, ci se gândeşte la succesorul lui Ghenadie, exprimând totodată părerea, că din averea acestuia ar fi bine să se tipărească în limba română cărticele folosi-

www.dacoromanica.ro

toare.[1] Urmaşul lui Ghenadie, mitropolitul Iorest a continuat munca cu tiparul şi a dus-o la bun sfârşit. Aceasta se vede din prefaţa cărţii,[2] unde se spun următoarele: «Cu mila lui Dumnezeu Eu *arhimitropolitul Ghenadie*, văzând un lucru dumnezeesc, aceste sfinte cărţi, Evanghelie românească cu învăţătură, ce se chiamă mărgărit împuţinându-se, şi foarte jeluià toţi preoţii de această carte şi mă socotìiu cu preoţii mei: cum voiu face să adaugem acest lucru dumnezeesc să se adauge în multe părţi să fie de învăţătură creştinilor; şi foarte îmi erà jelanie la inimă să aduc tiparea (tipografia) să o tipăresc aici în această ţară a măriei sale crai (în Ardeal). Derept aceia s'au aflat acest dascăl popa Dobre, de au venit din ţara rumânească de au făcut tipare aice în Ardealu, şi văzând acest lucru, foarte mi se îndulcì inima mea din acele tipare şi mă jăluei măriei sale lui crai Racoţi Gheorghe de acest lucru să tipărească cărţile aice în ţara măriei sale şi măria sa mi-au dat voie să tipăresc. Derept aceea eu nu cruţai din ce-mi dăruise Dumnezeu de avere, ci dându-i dascălului ajutoriu, să le tipărească în tiparea ce făcù. După aceea, iară când au început a se tipării aceste cărţi, nouă ni se tâmplă petrecerea de pe această lume şi am lăsat la moartea noastră pe cine va lumina milostivul Dumnezeu, pe scaunul mitropoliei Bălgradului, să nu părăsească acest lucru bun, ci să întărească». «Derept aceea cu mila lui Dumnezeu Ioristu *arhimitropolitul*, văzând acest lucru dumnezeesc, ce s'au fost început de acel părinte kir Ghenadie, foarte mi se îndulcì inima şi mă bucuraiu derept să se întărească legea cre-

[1] In epistola sa din 4 Septemvrie 1640 scrie Geleji: «az oláh püspök *tegnap négy óraköz tájban délután* sok sinlése után meghalt. Azt hiszem, hogy a substractiót s a divisiót a körülötte lévök nem kevéssé exerceálják, de arra nekem kicsiny gondom; nanem a successor felöl kell inkább gondolkodni... A gyüjteményével jobb volna valami hasznos könyvecskéket nyelveken nyomtatni» *Uj Magyar Muzeum*, Pest 1859 vol. I. p. 203—204. Tot Geleji scrie, că pe mitropolitul Ghenadie îl recomandase lui Gavriil Bethlen fostul superintendent calvin *Keserüi Dajka János* (1618—1633) pe lângă oare cari condiţii, despre cari Geleji afirmă că au fost *foarte slabe şi puţine* («a conditók igen gyengék s kevesek is, világosban kell öket declarálni» Ibidem pag. 216).

[2] Cf. Bianu-Hodoş: *Bibl. românească veche I*, p. *115—118*, cartea e retipărită după *Evanghelia cu învăţătură* apărută în Braşov la 1581.

www.dacoromanica.ro

ştinească şi credinţa dumnezeească. Derept aceea, cât n'au implut acel părinte, iară eu din ce mi-au fost dăruit de Dumnezeu am implut şi am săvârşitu aceste sfinte cărţi, ca să se înmulţească cuvântul lui Dumnezeu şi pre în toate bisericile să le fie preoţilor de propovedanie în numele tatălui şi fiului, a duhului sfânt în vecii veacului amin».

Din titulatura lui Ghenadie lipseşte Maramurăşul, care figură în titulatura înaintaşilor săi. La 1629 e amintit un locţiitor al mitropolitului Ghenadie în părţile nordice, «smeritul Ioan, arhiepiscopul şi chipul vlădiciei lui Ghenadie din Bălgrad» într'o cercetare contra protopopului din Bistriţa care «foarte şi-au dat o seamă proastă de rândul venitului vlădicesc: fără dăjdile preuţeşti nemica n'au arătat nece venitul de osfeştanii, nece de împărţituri, nece de cuscrii, nece de cumetrii, nece de ceiace fac alte fărădelegi, ce sânt legăturile Besearicei, nece de unele». Acest locţiitor al mitropolitului român din Bălgrad e amintit şi mai târziu, întitulându-se astfel: «Cu mila lui Dumnezeu, eu chipul vlădicesc popa Ioan din Maramurăş, din Eraşul de sus, din Vişeul de sus» (Hurm. XV, II, pg. 1989), de unde se vede, că el erà administrator peste părţile nordice maramureşene.[1]

[1] Dintre succesorii acestuia în episcopia Maramureşului, — dependentă de mitropolia ardeleană — amintim pe Vasilie Tarasovici, sfinţit în Moldova a. 1633, pe Dosofteiu (1635), căruia comitatul îi pune condiţia de a nu umblà prea mult încoace şi încolo» (Cziple: A mármarosi püspökség kérdése — Budapest, 1910. Doc. X), pe nobilul român Dimitrie Pop din Moiseiu (1657—1640) pe episcopul Silvestru (probabil traducătorul Noului Testament de Bălgrad (1646—1648) pe Sava Popa (1650) şi Mihail Molodeţ (1651—1662). Sub mitropolitul Sava Brancovici şi urmaşii lui Maramurăşul este cârmuit din scaunul mitr. al Bălgradului, apoi dela 1690—1711 e păstorit de apărătorul ortodoxiei Iosif Stoica, iar mai târziu se găseşte acì episcopul Dosofteiu Teodorovici (1715—1733), care împedecà deasemenea răspândirea unirii, sfinţind preoţi şi pentru părţile bihorene («Cultura creştină» 1915 Nr. 11). Dintre toţi aceştia cel mai însemnat este episcopul Iosif Stoica, un luptător neînfrânt contra propagandei catolice dela sfârşitul secolului XVII şi începutul celui următor. Însuş cancelarul ardelean Bethlen Miklós îl laudă în memoriile sale scriind despre el astfel: «din soborul său aşà a răspuns împotriva unirei cu patriarhul dela Roma, şi din Sfânta Scriptură şi din scrisorile cele vechi arătând şi întărind răspunsul său, cât eu n'am crezut, să poată eşi din cap de Român din Maramurăş un răspuns ca acela. Nici a cercat neştine de aci înainte să unească Maramurăşul»...

www.dacoromanica.ro

Iscălitura mitropolititului Ghenadie II din Bălgrad este aceasta:

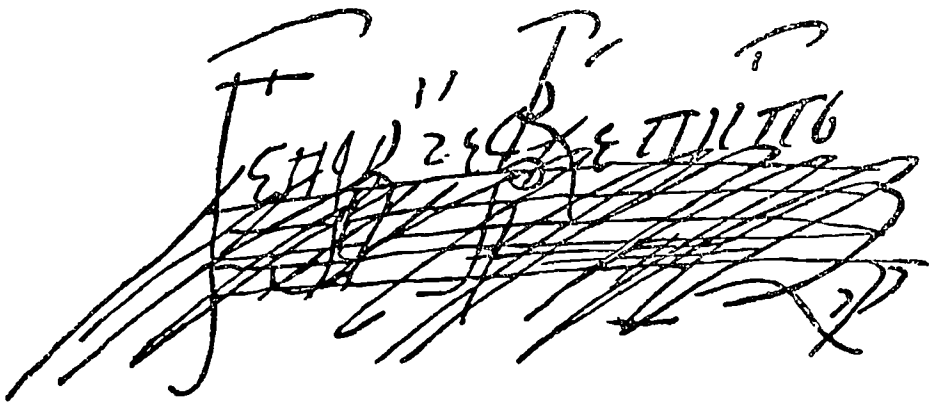

(Ghenadie Arhiepiscop).

XI. Gheorghe Rákoczi şi influenţa calvină asupra bisericii române din Ardeal în secolul XVII.

Principele Gheorghe Rákoczi I. a stăruit mai mult decât ceilalţi principi ardeleni, ca să-i înduplece pe Români a primi legea calvină. Spre a le înlesni Românilor înţelegerea învăţăturilor calvineşti, a pus oameni pricepuţi să scrie şi să tipărească în limba română un catehism calvinesc *(1640)*.[1] Tot astfel a dat bani pentru traducerea

[1] Acest catehism purtà următorul titlu: «*Catehismus* care cu voia şi porunca domnului creştinesc *Racoţi Gheorghi*, craiul Ardealului, Domnul părţilor Ţării Ungureşti şi Săcuilor Şpan. Care s'au întors din limbă dieceasca şi slovenească pe limba românească cu svatul şi cu îndemnătura şi cu cheltuiala Domniei lui *Ciulai Gheorghi*, păstorul sufletesc a curţei Măriei Sale. Cu scrisoarea s'au ostenit popa Gheorghe de Sec şi s'au izvoditu în cetate Belgradu şi s'au tipărit în sat în Prisaca. Meşterul tiparului a fost popa Dobre din Ţara Muntenească. Şi s'au început în luna lui Iulie 25 zile văleat... 1640 (Dr. A. Bunea: Ierarhia Românilor din Ardeal şi Ungaria p. 306—7). Tot acest meşter al tiparului popa Dobre tipărise şi la *1639* o carte românească în tipografia înfiinţată de G. Racoţi I la 1638 în Alba-Iulia. Această carte începe cu «Paraclisu Precestii pe limba românească, cine va ceti, să înţeleagă ce zice». Dar pe când în această cărticică erà vorba de 7 taine, potrivit cu învăţătura bisericii ortodoxe, în catehismul apărut cu un an mai târziu se vorbeşte numai despre taine, cum învăţau calvinii: *botezul* şi *cuminecătura*, afară de cari se mai aminteşte căsătoria (Dr. N. Drăgan: *Calvinismul şi literatura românească* în revista *Pagini Literare* — din Arad 1916, Nrii 2—3).

www.dacoromanica.ro

şi tipărirea «Noului testament» în limba română, care a şi apărut la 1648.

Rákoczi a îndatorat pe arhiereii şi preoţii români să primească în biserica noastră catehismul calvinesc şi să înveţe poporul dintr'ânsul. Ajungând un astfel de catehism calvinesc sub ochii mitropolitului Varlaam din Moldova, acesta a scris cu multă asprime contra lui, spunând, că l-a găsit «plin de otravă de moarte sufletească, pentru care lucru mare grijă şi multă scârbă a cuprins sufletul şi inima lui». De aceea a chemat şi-a strâns sobor «dintr'amândouă părţile, şi din Ţara Românească şi Ţara Moldovei, nu atât că doară să poată ei clătì inima noastră, ce-i întărită şi rădăcinată pe temelia cea bună şi tare a bisericei noastre pravoslavnice, cât cuget şi socotesc, când ai cu aceste minciuni şi amăgituri, cu care cearcă şi ispitesc în tot chipul, să poată află pe neştine prostan şi neştiutoriu, să-l sparie cu mărturia sfintei scripturi, care fără de cale le-au pus şi rău tâlcuesc spre a lor perire. Pentru aceea am socotit — zice mitropolitul Varlaam — că am o datorie mare, să fac răspuns şi să arăt strâmbătura şi tâlcul cel rău al lor, ce tâlcuesc rău şi strâmbează scriptura sfântă... şi să arăt întunerecul şi neînţelegerea lor ce au întru scriptura sfântă, care o tâlcuesc pe voia şi pre volnicia lor».[1] — Mitropolitului Varlaam i s'a dat mai târziu la 1656, din Ardeal un răspuns sub titlul: «Scutul catehismusului cu răspuns din Scriptura Sfântă — împotriva răspunsului a două ţări fără Scriptură Sfântă».[2] Acì se combat unele obiceiuri dela botez, cununie şi înmormântare, punându-se întrebările următoare: «Care apostol v'au învăţat, când botezaţi, de scuipaţi şi suflaţi pe apă, că Hristos ne-au învăţat în alt chip a ne botezà?... Şi care apostol v'a învăţat la petrecania morţilor, de puneţi icoane pe pântece şi le sărutaţi şi le cereţi bani şi le daţi şi merinde şi udaţi cu vin şi începe întâi popa a trage lut pe el?... acestea nici în scriptura sfântă nu

[1] Iorga: Ist. literaturii religioase p. 153.
[2] Bianu-Hodoş. Bibliografia românească veche I. p. 207 şi G. Bariţiu: Catehismul calvinesc — Sibiiu 1879.

www.dacoromanica.ro

sunt scrise, nici prorocii, nici apostolii, nici evangheliştii n'au învăţat acestea, ci sunt basme bătrâneşti mai cu deadinsul. In ce scriptură sfântă a-ţi aflat la căsătoria oamenilor de-i încingeţi cu brâu şi le puneţi cununi pe cap şi lumini în spate şi le îmbucaţi miere»?[1] Dar toate încercările de calvinire s'au frânt de resistenţa pasivă a poporului nostru, care cu nici un chip nu voia să părăsească nici o iotă sau cirtă din obiceiurile şi deprinderile sale religioase străvechi.

Şi în Ardeal s'au găsit arhierei, cari s'au împotrivit planurilor de calvinire a bisericii noastre strămoşeşti. Astfel a fost:

XII. Ilie Iorest (1640—1643).

După moartea evlaviosului *Ghenadie II* s'au ivit trei inşi, cari doriau să ajungă în scaunul mitropoliei române din Ardeal: 1. *Popa Stefan*, predicatorul din Bălgrad, sprijinit de principele Rákoczi. 2. *Meletie Macedoneanul*, pe care îl recomandà superintendentul calvin Geleji[2] şi-l sprijineà principele Munteniei, Mateiu Basarab, şi 3 *Ilie Iorest*, pe care-l sprijinea Vasile Vodă Lupul, principele Moldovei. La sfatul şi stăruinţa acestuia principele Gheorghe Rákóczi îl întărì ca mitropolit al Ro-

[1] G. Bariţiu: Cat. calvinesc — Sibiiu 1879 p. 5—6.

[2] Acesta scrià lui Rakoczi, că şi-a dat toată silinţa să afle un candidat care să primească în întregime calvinismul, dar nu a reuşit: «Nem lelhettem meg olyat, kegyelmes uram, a ki religiójáť in fundamentalibus változtassa; ez is (Milovitius) arra semmi képen nem mehet, mert ugy ötet escommunicálná a patriarcha, a vladikaságra fölszenteltetni nem engedné, az oláhság is be nem venné, sőt ha közijek kimenne, ki tudja, mi is esnék rajta, és igy semmit sem efficiálhatna; minekünk kegyelmes uram, úgy tetszik, hogy elég ennyire venni egy elsőben, ha ezeket a superstitiókat a vak községgel elhagyathatnók; azonban az ur isten öket jobban világositván, idővel többre is vehetnök; főképen hogyha scholában tanulván gyermekik, a deákságban valamit épülnének, mert *egyszersmind mindent elhagyatni velek nehéz, söt lehetetlen*,, mint azt egyéb nemzetségeknek megtéréseknek példájok bizonyitják. En a *szenteknek* és a *képeknek tiszteletén és a szentléleknek származásán kivül az igaz görög vallásban alig látok több különbséget a hitnek ágazataiban mitőlünk*, hanem inkább mind csak a *külső rendtartásokban és ceremoniákban vagyon a különbség*, a melyeket ez semmivel egyébbel nem tud állatni, hanem csak az ecclesia szerzésével mint a pápisták (*Uj M. Muzeum I. 214—215*).

www.dacoromanica.ro

mânilor ardeleni pe Ilie Iorest, care fusese mai înainte ieromonah la mănăstirea Putna. Întărindu-l, i-a pus însă unele condiţiuni: să înfiinţeze lângă reşedinţa sa şcoală şi tipografie; să poruncească preoţilor a părăsi obiceiul de «borborosire» în limba slavonească, şi a face slujbele numai în limba română, pe înţelesul poporului; să predice fiecare preot Dumineca de 2 ori, Mercurea şi Vinerea odată, să primească catehismul calvinesc.

Dar se vede, că Iorest n'a putut sau n'a voit să împlinească punctul din urmă cu răspândirea catehismului calvinesc. Ca arhiereu ortodox el s'a solidarizat deplin cu hotărîrile sinodului ţinut în 1642 la Iaşi, unde a fost osândită în mod categoric încercarea de propagandă calvinească în sinul bisericii răsăritene. Hotărîrea acestui sinod îl va fi îndemnat şi pe mitropolitul Iorest, să păşească în mod bărbătesc contra tendinţelor de calvinizare a bisericii româneşti din Ardeal.

Şi de aici i-a venit conflictul cu Rákoczi. S'au găsit apoi mulţi oameni răi, cari l-au învinuit cu diferite fărădelegi. Nu se poate şti, dacă învinuirile acelea erau adevărate ori nu. Atâta însă e ştiut, că lui i s'a confiscat (răpit) averea, a fost bătut cu beţe şi aruncat în temniţă, de unde a fost lăsat liber numai pentru suma de 1000 taleri. Ne având de unde plăti lui Rákoczi mia de taleri, după ce a ieşit din temniţă, s'a dus în Moldova şi s'a jeluit la arhiereii de acolo asupra sorţii sale. Acestora li s'a făcut milă de el, i-au dat o scrisoare de recomandaţie către Ţarul Rusiei ca să-i facă rost de vre-un ajutor, să-şi poată plăti datoria de 1000 de taleri. În această scrisoare trimisă de arhiereii din Moldova, la 2 Iunie 1645, către Ţarul Rusiei, se spune despre Ilie Iorest, că a fost născut în partea Ţării Ungureşti şi din copilărie dat şi crescut pentru învăţătură de carte în Ţara-Moldovei, în mănăstirea Putnei. Tot acolo se mai zice, că în potriva lui Iorest s'au adus *mărturii mincinoase* şi i s'a făcut mare nedreptate: «tot ce au avut, au luat dela el şi l-au legat şi l-au închis în temniţă, unde a şezut nouă luni împreună cu mulţi preoţi şi creştini, nu pentru vre-o vinovăţie, ci pentru

www.dacoromanica.ro

credința creștinească... Și cum nu aveà ce să-i facă, văzând că ține tare și neclintit la credința sa, i-a dat însuș craiul Rákoczi Gheorghe sub garanța a 24 de chizeși *o mie de taleri*, ca să întoarcă de grabă acești bani o mie de taleri vistieriei crăiești și slobozindu-l să adune și să plătească pentru acei chizeși».[1] In Rusia Iorest a fost primit bine și cum se cuvine unei înalte fețe bisericești. Cu banii adunați acì și-a putut apoi achità datoria la Rákoczi. Și mai târziu, se zice că ar fi ajuns iarăș episcop în Moldova, la episcopia din Huși.

De aici se vede, că Iorest n'a putut fi un om așà rău și nelegiuit, cum îl învinuiau dușmanii lui, cari l-au pârît la Rákoczi. Căci dacă ar fi fost așà, nu și-ar mai fi dat silința să adune mia de taleri, să-i plătească lui Rákoczi, ci s'ar fi bucurat că a putut scăpà din temniță adăpostindu-se în Moldova. Și dacă nu ar fi fost om vrednic, n'ar fi putut să ajungă iarăș episcop la Huși în Moldova, unde e amintit pela 1656—7.[2] Mai aproape de adevăr este părerea acelora, cari ne înfățișează pe Ilie Iorest ca pe un apărător al ortodoxiei și bărbat vrednic, care a putut să rabde chinuri grele pentru statornicia sa în credință.

[1] Episcopul *Melchisedec* a publicat în revista «*Familia*» (anul 1890 pag. 266—7) acest important act istoric sub titlul: «Epistola ierarhilor Moldovei cătră Alexiu Mihailovici țarul Moscovei în favoarea lui Orest mitropolitul Ardealului». Actul e subscris de *Varlaam*, mitropolitul Sucevei, *Anastasie* episcopul Romanului, *Stefan* episcopul Rădăuților și *Ghedeon* episcopul Hușilor. Felul, cum intervin acești arhierei ortodocși ai Moldovei în favorul lui Ilie Iorest e o dovadă sigură, că acesta a fost o victimă a convingerilor sale religioase strict ortodoxe, cari l-au îndemnat să se alăture cu totul hotărîrilor sinodale din Iași (1642) și să combată cu bărbăție calvinismul. cf. și Dr. S. Dragomir: *Relațiile bisericii românești cu Rusia în sec. XVII* în Analele Academiei Române din 1912.

[2] Cf. N. Iorga: «Istoria bisericii românești și a vieții religioase a Românilor» Văl. de M. 1909 vol. II. pag. 358. Pentru diferitele păreri despre mitropolitul Ilie Iorest v. Dr. Bunea: Vechile episcopii, Ierarhia Românilor din Ardeal și Ungaria». T. V. Păcățian: «Istoriografi vechi și noi», «Chestiuni din dreptul și istoria bisericii unite (II) și Zenove Pâclișan: «Condamnarea episcopului Ilie Iorest» în *Cultura Creștină* 1912 Nr. 5.

www.dacoromanica.ro

XIII. Simion Stefan şi Sfânta Scriptură în limba românească.

După căderea lui Ilie Iorest soborul a ales şi Rákoczi a întărit în scaunul mitropolitan pe Simion Ştefan (1643—1654). Acestuia i-a pus Rákoczi 15 condiţiuni, tot cu scop de a-l face să străcoare învăţăturile calvineşti în sufletul poporului nostru. Dintre aceste condiţiuni amintim următoarele:

Preoţii să predice româneşte, dar numai după învăţătura sfintei scripturi, iar a sfinţilor părinţi s'o lase la o parte.

Tinerimea s'o înveţe numai după catehismul calvinesc; să desfiinţeze obiceiurile dela botez, cununie şi cele dela îngropăciuni, să nu se mai închine la icoane şi la cruci, să nu împedece pe ceice vor să treacă la biserica calvină; la sinoade să asculte sfatul superintendentului (episcopului) calvin.

Protopopii se pot numì şi înlătură numai cu învoirea superintendentului calvin.

Intre aceste condiţiuni vedem că sunt şi unele umilitoare şi primejdioase pentru biserica noastră, dar sunt şi unele de folos, ca cele privitoare la învăţarea tinerimii şi a poporului, la ţinerea sinoadelor şi la datoria preoţilor de a predicà în limba română. Ca lucrul cel mai însemnat de pe timpul mitropolitului Simion Stefan trebuie să amintim, că sub păstorirea şi cu binecuvântarea lui a apărut la *1648* în limba română «*Noul Testament*», pe care începuse a-l traduce ieromonahul Silvestru pe înţelesul poporului şi l-a tipărit Simion Stefan cu cheltuiala lui Gheorghe Rákoczi. In prefaţa acestei cărţi sfinte spune Simion Stefan, că şi-a dat silinţa să scrie aşà, ca să poată înţelege toţi Românii, iar dacă nu vor înţelege toţi, nu sunt traducătorii de vină, ci aceia cari au împărţit neamul românesc în atâtea ţări şi sub atâtea stăpâniri, de nu mai numesc toate lucrurile într'un fel, cu aceleaşi cuvinte. El zice mai departe că «cuvintele trebue să fie ca banii, că banii aceea sânt buni, cari umblă în toate ţările, aşà şi cuvintele acelea sunt bune, pe cari le înţeleg toţi.

www.dacoromanica.ro

«Noi derept aceea ne-am silit, din cât am putut, să izvodim aşa, cum să înţeleagă toţi, iară să (dacă) nu vor înţelege toţi, nu-i de vina noastră, ci-e de vina aceluia ce au răsfirat rumânii printr'alte ţări, de şi-au mestecat cuvintele cu alte limbi, de nu grăesc toţi într'un chip».[1] Cu 40 de ani mai târziu s'a tipărit apoi la Bucureşti întreagă *Biblia* (1688) în limba română, pe timpul mitropolitului Teodosie Veştemeanul. Tot pe timpul lui Simion Ştefan s'a tipărit în Bălgrad (1651) şi *Psaltirea*, în prefaţa căreia arată traducătorii, cât de mare este însemnătatea limbei naţionale în biserică. Pornind din cuvintele apostolului Pavel (I. Corinteni XIV. 19), că în biserică mai bine este a grăi cu înţeles 5 cuvinte, învăţând pe alţii, decât zece mii de cuvinte în limbă străină, arată că «sfintele taine, cumu-i botezul şi *cina* Domnului *şi celelalte* trebueşte să le slujim şi isprava şi folosul lor trebueşte să le spunem şi alte crânguri a credinţei drepte trebueşte să le răspundem *cu înţeles*, iar dacă le vom face acelea în limbă străină, în care nu înţeleg ascultătorii, ei de acolo ce folos vor luà? Pentru aceea se arată luminat, că... rugăciunile şi cântările şi alte slujbe dumnezeeşti numai ce-s în deşert în limba străină şi *înaintea lui Dumnezeu încă nu-s voite*..... şi cu vină se vor păgubì ceiace slujesc slujba dumnezeiască în limbă străină, neînţelegându-o, cum fac Papii de Râm şi cei băraţi[2] leneşi şi Patării, ce se chiamă părinţi, cari nimic nu ştiu carte şi încă cântă Tatăl Nostru şi Ave Maria şi psalomii în limba străină fără de toată ştiinţa, că aceia-s ca gaiţele şi ca pasările, carele-s fără de toată ştiinţa şi încă vor să grăiască ca şi omul»[3]... La 1651 principele Gheorghe Rákoczi II, rugându-l Simion Stefan să-i dea o diplomă nouă de întărire în scaunul vlădicesc din Bălgrad, îi dă diploma, prin care supune şi bisericile româneşti din părţile sătmărene conducerii şi supravegherii mitropolitului din Bălgrad. Tot astfel pe episcopii din Maramureş Sava

[1] Bianu-Hodoş: Bibl. rom. veche I. p. 170.

[2] Călugări (dela ung. barát).

[3] *Bibliografia rom. veche* I. p. 188 merită îndeosebi accentuat faptul, că atât traducerea «*Noului Testament*», cât şi a *Psaltirii* s'a făcut după textul *original* «ştiind că apa totu-i mai curată şi mai limpede în izvor, decât în păraie...» (p. 189).

www.dacoromanica.ro

(1650) şi Mihail Molodici (1651) i-a făcut să atârne de superintendentul ortodox (calvin) şi de «Vlădica din Bălgrad»,[1] obligându-i a luà parte în fiecare an la sinoadele din Bălgrad în persoană, ori dacă vor fi împiedecaţi, să trimită oameni potriviţi şi vrednici de credinţă în locul lor. Simion Stefan se întitulà «arhiepiscop şi mitropolit scaunului Bălgradului şi a Vadului şi a Maramurăşului şi a toată ţara Ardealului». Anul morţii lui Simion Stefan nu se ştie apriat. Dar că la 1655 nu mai trăià, se vede din cuprinsul articolului de lege 14 votat în dieta ardeleană din Februarie 1655. Acest articol spune, că vlădica românesc se amestecă în afaceri străine de oficiul lui, pedepsind adeseori pe unii dintre nemeşii, cari sunt de o lege cu el, sau pe iobagii altora cu pedepse nedrepte şi nemeşii nu-l pot duce înaintea legii, deoarece fiind el *om fără reşedinţă*, nu se poate şti, care for e competent să-l judece.[2] De aici ar rezultà, că în sedisvacanţa urmată după moartea lui Simion Stefan şi până la sfârşitul anului 1656, când a urcat Sava Brancovici scaunul mitropolitan, afacerile bisericii ardelene au fost cârmuite câtva timp de un vlădică fără reşedinţă.

XIV. Mitropolitul Sava Brancovici.

Fiul şi urmaşul lui Gheorghe Rákoczi I, principele G. Rákoczi II. întărì la sfârşitul anului *1656* în scaunul mitropolitan pe Sava Brancovici, dându-i o stăpânire bisericească mai întinsă, decum o avuseră înaintaşii săi,[3] punându-l să cârmuească bisericile din toate părţile locuite de Românı, afară de ţinutul ţării Oltului, care aveà cârmuire bisericească deosebită şi neatârnătoare de alte episcopii

[1] «ab ortodoxo superintendente et *Wladica Albensi* dependere et eorum consilia sequi itidentidem de rebus necessariis, eosdem per homines et literas requirere et consulere tenebitur. In *aniversariis* Pastorum Valachorum *conventibus* in persona, aut şi id *casu aliquo gravi* fieri haud possit, per legatos idoneos et fide dignos hic Albae Iuliae comparere sit adstrictus». *N. Dobrescu o. c p. 32.*

[2] «... *residentiátlan ember lévén*, hol lehessen *competens foruma*, nem tudják». Evd. o. eml. XI. 196.

[3] Cf. *V. Mangra: Mitropolitul Sava II Brancovici*, Arad, 1906 şi *Dr. A. Bunea*: *Mitropolitul Sava Brancovici.* Blaj, 1906.

www.dacoromanica.ro

sau mitropolii. Din actul de numire a lui Sava Brancovici lipsesc cele 15 condiţiuni, pe cari le pusese Gheorghe Rákoczi I. la numirea lui Simion Stefan. Aceasta se poate explică în 3 chipuri: 1. Ori că Gheorghe Rákoczi al II-lea a avut destulă încredere în Sava Brancovici şi n'a aflat de lipsă a-l mai îngrădi şi a-i legà mânile cu asemenea condiţiuni, 2. ori că fiind el cuprins mai mult cu gânduri răsboinice, nu aveà vreme să se ocupe şi de afacerile bisericeşti cu atâta stăruinţă ca tatăl său şi 3. Ori că nu voià să supere prin astfel de condiţiuni impuse mitropolitului român din Ardeal pe ceilalţi Români din Muntenia şi Moldova, de ajutorul cărora tocmai atunci aveà lipsă, voind să pornească cu oştire contra Poloniei. Înainte de a fi urcat treptele tronului arhieresc, Sava (din botez Simion) Brancovici a fost câtva timp paroh şi protopop la Inău. Iar dupăce i-a murit soţia, s'a călugărit şi încrederea preoţimei l-a ridicat la rangul de vlădică. La 14 Septemvrie 1656 a fost sfinţit de mitropolitul Ungrovlahiei Stefan ca arhiereu.

Sava Brancovici a cârmuit la început numai 3 ani (1656—1659). După o întrerupere de 2 ani — (în care răstimp e amintit în locul lui Sava un Rus, Gheorghe din Putiolia[1] sau cu numele călugăresc Ghenadie III) — la 1662 Sava Brancovici este întărit din nou şi păstoreşte biserica până la 1680. S'a întâmplat, că în timpul păstorirei lui Sava Turcii şi Tatarii au pustiit Alba-Iulia, capitala Ardealului (1658) şi cu acel prilej a suferit pagube mari şi biserica românească. Ca să poată direge cele stricate prin foc, mitropolitul Sava s'a dus mai târziu cu fratele său Gheorghe să adune milă prin Rusia, unde *a fost primit* de însuş Ţarul în două rânduri (*31 Maiu* şi *2 August 1668*). Mitropolitul Sava într'atâta a ştiut să câştige graţia Ţarului, în cât acesta i-a dăruit o frumoasă mitră arhierească de aur şi un *hrisov* deosebit, ca să poată merge în Rusia după milostenie tot la câte 7 ani. Astfel de hrisoave căpătau numai feţele bisericeşti, cari puteau dovedì vrednicie deosebită înaintea Ţarului.

[1] Vezi despre acesta mai pe larg *Dr. I. Lupaş*: Principele ardelean Acaţiu Barcsai şi Mitropolitul Sava Brancovici. — An. Acad. Rom. 1913.

www.dacoromanica.ro

S'a păstrat în Moscva şi o scrisoare a mitropolitului Sava Brancovici, care se vede că umblând pe la Ţarul Rusiei, erà purtat şi de alte gânduri mari, nu numai de dorul de a căpătà milostenie pentru biserică. Se gândià adecă, în ce chip ar puteà fi scăpaţi creştinii ortodocşi de sub stăpânirea Turcilor «procleţi». «Este în părţile acestea — scrie Sava — mare mulţime de creştini pravoslavnici: Sârbi, Bulgari, Români, toţi aceştia aşteaptă să fie de undeva năvală a creştinilor asupra blăstămatului de Turc, căci sunt în mare lipsă, năcaz şi strâmtorare; dacă ar vrea Dumnezeu, aceştia *toţi ar fi cu oaste gata*».[1]

Dupăce s'a întors din Rusia, Sava s'a apucat de lucru şi a dires biserica. Apoi a stăruit pe lângă principele Apafi, ca să întărească din nou scutinţele, ce s'au fost dat preoţilor români din partea principilor ardeleni de mai înainte. Apafi l-a ascultat şi la anul 1676 a dat o scrisoare prin care zice, că preoţimea română să fie scutită de orice fel de dijmă şi iobăgie. Dar cu 4 ani mai târziu dieta dela Sighişoara desfiinţează toate scutinţele încuviinţate de principii ardeleni pe seama preoţilor români. Pe timpul lui Sava Brancovici a înfiinţat principesa Susana Lorántffi, văduva lui Gheorghe Rákoczi I, la *1657* în Făgăraş o şcoală românească pentru pregătirea preoţilor şi învăţătorilor români din Ţara Oltului. In regulamentul acestei şcoli se cereà, ca profesorul să fie om, care ştie foarte bine scrie şi vorbì româneşte, om învăţat şi cu adevărată ştiinţă. Acest profesor să înveţe mai întâi pe şcolarii săi, atât pe cei mari, cât şi pe cei mici alfabetul românesc după scrisoarea cea bună şi adevărată românească, mai ales să-i obicinuiască cu cetirea Noului Testament, a Psaltirii şi a Catehismului, cari s'au tipărit româneşte în Alba-Iulia... Şi peste aceasta să-i înveţe cântarea românească aşà, cum se cântă în bisericile din Caransebeş şi Lugoj, însă cu adaosul, că aceştia trebue să şi le scrie cu litere româneşti. Mai departe spuneà, că să nu trimită pe nici unul ca dascăl în vre-un sat românesc, până nu cunoaşte bine cetirea şi scrierea românească, până când nu ştie bine cântà

[1] Dr. S. Dragomir: Relaţiile bis. rom. cu Rusia în sec. XVII.

www.dacoromanica.ro

şi nu învaţă catehismul, din care să facă şi examen în regulă. Plata profesorului erà dela principesa: 40 fl. pe an, 16 găléte de grâu, 25 vedre de vin, 2 vite, 2 caşi, 25 care de lemne, iar dela boieri: 50 fl. şi câte o găină pe an.

Mitropolitul Sava a ţinut şi sinoade (1673 şi 1675), în cari şi-a dat silinţa să facă rânduială în biserică şi să o cureţe de «babonaşaguri» adecă de credinţe deşerte. În aceste sinoade s'a hotărît, ca preoţii să predice şi să cetească din cărţile tipărite româneşte, să înveţe pe oameni *Crezul*, *Tatăl nostru* şi *cele 10 porunci*, după fiecare slujbă, să ţină şcoală cu pruncii, şi peste tot să se poarte cuviincios, căci altfel: «care popă se va face vornic pe la nunte şi va jucà ori va umblà beat prin târg, ori va umblà la crâşme, ori se face măscăriciu şi vrăjitor, să i se ia popia». Acele lucruri, cari nu se unesc cu scriptura sfântă şi cu tocmeala bisericii noastre, şi până acum am fost poruncit să se pue jos, aşà poftim şi acum, iară pe unde se vor aflà lucrurile de acele, pedepsi-se-vor cum este rânduiala soborului». Tot atunci s'au luat măsuri şi pentru catehizarea tinerimii hotărând soborul: «pentruca să se mai întărească şi pruncii, nefiind şcoală, unde să înveţe, tot creştinul să-şi ducă pruncii la biserică şi popa, dupăce va isprăvì slujba bisericii, să facă ştire, cum să se strângă pruncii în biserică, să-i înveţe» ...

«Popii, cari nu se nevoesc cu rumânie, ci tot cu sârbie, (adecă ceice nu fac slujba dumnezeească româneşte, ci în limba sârbească), unii ca aceia şi lor facu-şi de cătră Dumnezeu pedeapsă şi de cătră poporeni urăciune, şi soborului scădere, aceia să se oprească din popie».[1]

Tot atunci (la 1675) s'au statorit din nou şi drepturile şi datorinţele protopopilor, să supravegheze purtarea preoţilor şi să aşeze preoţi în parohiile, unde cere trebuinţa. De aceea soborul a hotărît «să nu se primească nici un preot în popor până nu va aduce carte dela protopopul, unde a fost mai înainte, cum s'au purtat?

[1] *Cipariu*: Acte şi fragmente p. *149—150*.

www.dacoromanica.ro

Nice un popă în popor, fără ştirea protopopului să nu se tocmească. Eară carele se va tocmì fără ştire, să fie oprit din popie».[1]

Dar, ca orice om vestit, Sava a avut şi duşmani. Aceştia au pornit cu ură şi cu lăcomie asupra lui. Apafi văzând că învinuirile lor sunt nedrepte, l-a apărat pe Sava la început, dar mai târziu l-a asuprit, impunându-i 19 condiţiuni grele şi lăsându-l în cele din urmă pradă duşmanilor săi.

Se spune, că aceştia, ca să-şi bată joc de el, au pus pe o femee să ducă un căţel înfăşat şi să-l dea lui Sava să-l boteze tocmai când erà la masă la principele. Fiind atunci zi de post, Sava mâncà ridiche, însă căţelul n'a voit să mânânce, dar dându-i carne, a mâncat. Atunci Sava ar fi zis: «Eu nu-l pot botezà, că nu e de legea mea: dacă ar fi de legea mea, n'ar mâncà carne în post; să-l boteze calvinii, că e de legea lor».[2] Pentru aceasta s'ar fi supărat rău şi Apafi pe Sava. Şi ridicându-se contra lui învinuiri, ca şi contra lui Ilie Iorest, l-au scos din scaun (1680) şi l-au aruncat în temniţă la Vinţ, de unde îl scoteau în fiecare Vineri şi îl băteau cumplit cu beţe înaintea poporului. Celce a uneltit mai aprig contra mitropolitului Sava, a fost Székely László şi un tovarăş al lui, Naláczi István, cari lăcomiau la averea mitropolitului. Ţinând seamă de însuşirile acestor oameni, precum şi de nelegiuirile, cari erau în timpul acela foarte obicinuite, este de crezut că Sava Brancovici a pătimit pentru credinţă sau a fost victima pismaşilor săi. Székely şi Naláczi[3] erau oameni de casă şi de încredere ai principelui Apafi şi «beau groaznic» împreună cu dânsul («rettenetesen megivának» scrie cronicarul contimporan Cserei). Câte uneltiri nu se puteau pune la cale cu prilejul acelor chefuri monstruoase, în cursul cărora Apafi îşi răcorià gâtlejul

[1] Idem, ibidem p. 150.

[2] Nilles: *Symbolae* I. 166 şi Mangra o. c. p. 115—119.

[3] Acesta erà Român calvinit (cf. «Transilvania» 1875 pag. 69) şi — înrudit deaproape cu Sava (*közelvaló attyafia* — scrie Cserei). cf. Cipariu: Acte şi fr. pag. 270.

www.dacoromanica.ro

aprins, — după cum scrie contimporanul Petru Apor[1] — cu câte o *vadră întreagă* de vin, iar tovarăşii lui beau, până se rostogoliau sub masă! La câteva zile după pronunţarea sentinţei de condamnare Apafi a trimis 2 oameni ai săi la Sibiiu, unde au confiscat toată averea mitropolitului Sava Brancovici şi a fratelui său Gheorghe, aşezând-o în 9 lăzi încuiate şi sigilate, spre a le trimite la curtea principelui în Bălgrad.

S'a păstrat în arhiva universităţii săseşti din Sibiiu inventarul luat la 9 Iulie 1680 despre tot ce s'a găsit la locuinţa lui Sava Brancovici. Din cuprinsul acestui inventar se vede, că mitropolitul Sava aveà încă *din 1674* locuinţă în Sibiiu la Ioan Graffius, care îi erà dator cu *30—40 fl.* şi interesele acestei datorii le răspundeà prin chiria locuinţei cedate lui Sava şi Gheorghe Brancovici. De importanţă deosebită este faptul, că în această locuinţă s'a găsit şi *o întreagă tipografie cu toate instrumentele de lipsă*, cu litere româneşti şi *cu 14 saci de tipărituri*, cari de asemenea au fost confiscate. Iată deci o dovadă sigură despre netemeinicia învinuirii ridicate contra mitropolitului Sava Brancovici, că n'ar fi îngrijit de tipografie şi n'ar fi tipărit nici o carte.[2]

Un scriitor ungur de pe vremea aceea (Mihail Cserei) povestind despre chinurile şi nedreptăţile, ce i s'au făcut lui Sava, scrie că «ne mai auzită păgânească şi cumplită tirănie» a fost fapta duşmanilor lui Sava. Cu ajutorul principelui Şerban Cantacuzino din Muntenia, Sava a scăpat din temniţă, iar mai târziu în (1683)

[1] *Apor: Metamorphosis Transilvaniae.* Tört. Emlékek vol. XI, pag. 336: «Ha innya kezdett az fejedelem, gyakran ivott penig, ott senkinek nem lehetett magát menteni, addig kellett innya, mig kidölt az asztaltól, maga pedig egy veder bort megivott, még sem részegedett soha el, csak levette fejéből az bársony kozák süvegit, s mintha megfáradott volna, úgy gözölgött ki az feje tetején az bor ereje, s azután még többet ivutt». cf. şi Thallócy Lajos: *Apafi Mihály udvara* în *Századok* 1878 pag. 426. Iar Cserei spune, că Apafi ascultà foarte mult de ortacii săi de chefuri: «Az urak valamire akarták, rávették, nem is menne soha egy fejedelem alatt is annyi sok istentelenség véghez Erdélyben, mint az ö idejében (Cs. M. *históriája* Pest 1852 p. 196).

[2] Cf. «Averea confiscată de principele M. Apafi dela mitropolitul Sava Brancovici şi fratele său Gheorghe», comunicare istorică de *Dr. I. Lupaş*, publicată în revista din Arad «*Biserica şi Şcoala*» 1915 nrii 37 şi urm.; precum şi «*Odăjdiile mitropolitului Sava Brancovici*» de acelaş în «Tel. Rom.» 1915 urii 31—32.

www.dacoromanica.ro

regele Leopold, în semn de recunoştinţă l-a ridicat, împreună cu fratele său Gheorghe, la rangul de baron. În 1683 a murit mitropolitul Sava. Şi astfel s'a încheiat vieaţa lui plină de sbuciumări grele şi de fapte însemnate, cari i-au împodobit numele, în amintirea urmaşilor, cu cununa cea neveştejită a măririi.

Fratele mitropolitului Sava: Gheorghe Brancovici (Brâncoveanul) umblând prin Ţara Românească, pe la principele Şerban Vodă Cantacuzino, a primit dela acesta o Evanghelie tipărită în Bucureşti şi dăruind-o bisericii din Veştem, a scris pe ea următoarea însemnare: «Din mila prealuminatului şi milostiv Domnului nostru Şerban Cantacuzino, trimis-am această sfântă şi dumnezească Evanghelie la sfânta biserică din scaunul Sibiiului, în sat în Veştem; care preot va cetì dintr'ânsa şi nu va pomenì la sfânta liturghie pe stăpânitorii, de cari s'au tipărit această sfântă Evanghelie şi pe smerit rugătorul Măriilor sale răposatul Sava, mitropolitul Ardealului, împreună cu tot neamul şi rudenia aceluiaş mitropolit, ori câţi s'au petrecut de pe această lume şi câţi au mai rămas cu vieaţă pe faţa pământului, acel preot să aibă a da seamă înaintea înfricoşatului judeţ. Datu-s'au în Bucureşti în luna lui Maiu 1 zi, în anul Mântuitorului Hristos 1683». *Gheorghe Brâncoveanul.* (Iorga XIII. pag. 202).

XV. Urmaşii lui Sava Brancovici în scaunul mitropoliei din Ardeal.

După izgonirea lui Sava Brancovici din scaunul mitropoliei, se perândară în răstimpuri foarte scurte mai mulţi urmaşi ai săi, dintre cari însă nici unul nu s'a putut ridicà la mărimea şi însemnătatea lui Sava.

1. Cătră sfârşitul anului 1680 principele Apafi confirmă ca mitropolit al Românilor ardeleni pe *Iosif Budai de Pişchinţ,* care la începutul anului următor a plecat în Ţara Românească «să se hirotonească după lege». Principele Ţării Româneşti, Şerban Vodă Cantacuzino, ştiind

www.dacoromanica.ro

însă, ce nedreptate mare i s'a făcut lui Sava Brancovici, pare a fi avut de gând să-l aşeze iarăş pe acesta în scaun. Dar văzând, că nu va izbuti să facă curând lucrul acesta, pe de altă parte ştiindu-l pe Sava Brancovici istovit de chinuri şi de bătrâneţe, s'a învoit şi el, ca să fie Iosif Budai mitropolit în Ardeal, numai «ca să nu rămână acel scaun văduv şi creştinii de acolo fără păstoriu».

Cu prilejul sfinţirii sale în Bucureşti mitropolitul Iosif se obligă, să urmeze întru toate şi să se plece învăţăturilor celor bune ale «preaosfinţitului său stăpân şi biruitorul a toată ţara Ungrovlahiei, *kir Teodosie*». «Şi mă făgăduesc — zice mai departe Iosif — cu mintea, cu dragostea dumnezeească şi cu frica lui Dumnezeu, pe sfintele canoane şi învăţături să pasc cuvântătoarea turmă, care mi se dă pe mâna mea, şi cu câte îmi va fi puterea, să mă păzesc curat de toate răutăţile nedrepte şi viclene; după acestea încă mai mărturisesc şi de câte tocmeale, ce are scaunul Ungrovlahiei, să le păzesc neschimbat întru toată eparhia mea».

Păstorirea lui Iosif însă n'a durat decât până la 1682, când a urmat

2. *Ioasaf*, un arhiereu grec, venit din Ţara Românească, cercă să ajungă mitropolit al Bălgradului. Dar fiindcă nu ştia româneşte şi erà străin de neam, întâmpină din partea preoţimii ardelene mare împotrivire. El s'a înşelat crezând, că va puteà păstorì în Ardeal şi contra voinţii preoţilor români. Căci aceştia au pornit o mişcare înteţită contra lui Ioasaf, căruia protopopul Ioan Zoba din Vinţ i-a spus în faţă «nouă nu ne trebueşti nici tu, nici darul tău, dacă nu ştii româneşte». Văzând că împotrivirea preoţilor e atât de mare şi n'o poate stâmpărà nici decum, Ioasaf a părăsit Ardealul în vara anului 1682. Timp de 2 ani de zile, 1682—1684 a fost condusă biserica ardeleană de protopopul Ioan Zoba din Vinţ. Acesta a ajuns la conducere pe de o parte fiindcă erà cunoscut ca un cărturar harnic, traducător de cărţi bisericeşti, iar pe de altă parte, fiindcă erà bine văzut la curtea principelui Mihail Apafi, care în 20 Maiu

www.dacoromanica.ro

1664 îl ridicase la rangul de nemeş împreună cu fratele său Oprea şi cu toţi urmaşii lor. In decretul, ce i-a dat cu acest prilej, spune Apafi că s'a simţit îndemnat a face acest lucru la stăruinţa deosebită a unor sfetnici ai săi şi spre a răsplăti serviciile credincioase ale harnicului Ioan Zoba sau Popa din Vinţul de jos. Ca dovadă despre această adevărată şi deplină nemeşie, le dă dreptul să poarte ca emblemă nemeşească un scut militar în formă pătrată şi de coloare albastră ca ceriul, în partea din jos a scutului e zugrăvit un câmp verde, în care se vede un vultur sprijinit în piciorul stâng şi având înaintea sa o carte deschisă, iar în piciorul drept ţinând o peană ca un scriitor şi în cioc având o cruce dublă.[1] Protopopul Ioan Zoba a înfiinţat tipografie în Sas-Sebeş (aceasta poate să fie cea confiscată de Mihail Apafi la 1680 dela Sava Brancovici din Sibiiu) şi a tipărit acì o carte de predici la înmormântări, întitulată: «*Sicriul de aur*» (1683). Această carte o închină principelui Apafi ca «pârga cea dintâi» a acestei tipografii. Iar la 1685 tipări în Bălgrad o carte de învăţături şi povăţuiri morale, sub titlul: «*Cărare pe scurt*». Tot de Ioan din Vinţ e iscălită şi prefaţa Ceasloveţului (1687) şi a Molitvelnicului (1689) tipărite amândouă în Bălgrad cu cheltuiala mitropolitului Varlaam. De aici se vede că «popa Ioan din Vinţi» a muncit mult cu tiparul.

3. In vara anului 1684, la porunca principelui Apafi, preoţimea română din Ardeal se întrunì în sinod sub conducerea popii Ioan din Vinţ. In acest sinod va fi fost ales ca mitropolit *Sava Veştemeanul*, care în toamna anului 1684 se află în slujbă vlădicească sfinţind în *16 Oct. 1684* biserica din satul Tilişca (lângă Sălişte). Atunci aduse mitropolitul Sava Veştemeanul acestei biserici o frumoasă Evanghelie, dăruită de Şerban Vodă Cantacuzino «când a fost în Ţara Muntenească pentru vlădicie». Această Evanghelie, legată în argint, se păstrează şi astăzi în altarul bisericii române ortodoxe din Tilişca. Din o însemnare fragmentară scrisă pe tabla Evangheliei se

[1] cf. Dr. I. Lupaş: *Nobilitarea popii Ioan din Vinţ* în Foişoara «Telegrafului Român» din 1913 Nrii 39—40.

www.dacoromanica.ro

vede, că biserica din Tilişca o «au făcut Vlădica Sava». De aceea hramul acestei biserici a rămas până în ziua de azi sfântul Sava. Mitropolitul Sava Veştemeanul însă n'a păstorit mai mult decât un an de zile. La 1 Septemvrie 1685 principele Ţării Româneşti, Şerban Vodă Cantacuzino scrie lui Apafi, că auzind despre moartea vlădicului ardelean, care a fost sfinţit în anul trecut (1684), ca să nu trebue a trimite din Ardeal vre-un om neînvăţat şi nepotrivit pentru slujba vlădicească, a aflat de cuviinţă a trimite pe Sfinţia Sa popa Irimie, care este om vrednic şi învăţat, ca să fie vlădică acolo în Ardeal.

4. Se vede însă, că popa Irimie ori n'a fost pe placul preoţilor din Ardeal, ori n'a putut câştigà învoirea lui Apafi, căci la alegerea de vlădică a reuşit *Vasilie Varlaam*, care la sfârşitul anului 1685 a fost hirotonit la mitropolia din Bucureşti. Întors în Ardeal, a primit apoi în 10 Aprilie 1686 şi diploma de întărire dela Mihail Apafi, dându-i stăpânire bisericească peste bisericile româneşti din Ardeal, Maramureş, Crasna, Solnocuri, Bihor, Zarand, Chioar, Bistriţa, afară numai de Ţara Făgăraşului şi obligându-l a se ţineà de cele 19 puncte înşirate în diplomă.

Curând după suirea sa în scaunul mitropoliei Varlaam s'a îngrijit de îmbunătăţirea sorţii preoţilor şi a făcut rânduială, ca fiecare preot român să capete «dela tot omul o claie de grâu şi una de ovăs şi o zi de coasă şi alta de secere până în seară, iar în ziua de Sân-Petru un caş. Cine nu are, să plătească preţul caşului în ziua de Paşti cu 2 potori; de botez 12 bani; de cununie 12 bani. Şi de se va stricà ceva la casa popii, satul să direagă cum direg biserica, aşà să grijească şi casa popilor. Pe popa să-l biciuluiască (cinstească) cum biciuluesc toate limbile popii săi. Birăul cu lucruri şpăneşti şi mireneşti la casa popii să nu meargă, nice la marha popilor, nice cu birăul, nici cu solgăbirăul, nice cu birăul satului fără ştirea «pişpecului», a Craiului şi fără ştirea Vlădicăi».[1] Varlaam a cheltuit din averea sa

[1] *Cipariu:* Acte şi fragmente pag. *264.*

www.dacoromanica.ro

şi pentru tipărirea unor cărţi bisericeşti în limba românească, după cum aflăm din prefaţa Ceasloveţului dela 1687 şi a Molitvelnicului din 1689. Acî se adresează popa Ioan din Vinţ «cătră preasfinţitul şi în Hs luminatul Varlaam Arhiepiscop şi Mitropolitul sfintei Mitropolii al Belgradului, al Vadului; al Silvaşului, al Făgăraşului şi al Maramurăşului şi al episcopiilor din ţara Ungurească iproci, zicând: «Sfinţia Ta din neajunsul cheltuielei, fiind şi ţara lipsită, n'ai cruţat cheltuiala pe acest lucru bun şi dumnezeesc, ci cu blagoslovenia Sfinţiei tale ai scos pe înţelesul şi celor neînţelegători. Pentru care Domnul Dumnezeu să ziliască pre Sfinţia ta, pre lauda numelui Sfinţiei Sale, şi mai mari lucruri să poţi isprăvî spre întrămarea beserecii şi creştinătăţii. Amin». În nişte însemnări scrise de mâna lui *Varlaam* la 26 Iulie 1690 se spune, că dânsul a cumpărat şi zălogit nişte pământuri şi fânaţuri, care le-a dat să fie de moşie mitropoliei.[1]

5. După moartea lui Varlaam soborul a ales ca mitropolit pe *Teofil* (Toma Szeremi din Teiuş). După cum cetim în «Istoria bisericei Scheilor Braşovului», îndată după alegerea sa Teofil, «viind pela Braşov, luat-au cu sine pe protopopul Oprea şi pe popa Siicu şi au mers în Ţara Românească după obiceiu de s'au hirotonit» (Sept. 1692). Din partea guvernului ardelean s'a dat şi lui o diplomă de întărire cu 19 condiţiuni, ca şi lui Varlaam. Acest Teofil pare a fi fost om cam aspru, în 10 Iulie 1693 pedepseşte cu afurisanie pe sătenii din Tătrău, fiindcă n'au voit să ia parte la un sinod de preoţi şi săteni (Hurm. XV, pg. 1455). Altădată cere pedepsirea preoţilor, cari au rămas în restanţă cu dajdia vlădicului.

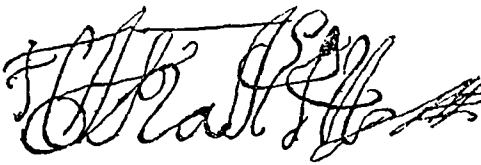

(Vlădica Teofil).

Se vede, că trăia foarte strâmtorat în multe privinţe. De aceea şi-a plecat urechea spre făgăduelile catolicilor, cari îl ademeneau, că dacă se va unî cu birerica

[1] Foaia pentru minte, inimă şi literatură 1846. p. 268.

www.dacoromanica.ro

Romei, va ajunge la o stare mai bună atât el, cât şi preoţimea română din Ardeal. În cursul târguelilor pentru unire, Teofil murì pe neaşteptate.

S'a ivit bănuiala că ar fi fost înveninat.

După el a urmat mitropolitul Atanasie Anghel din Ciugud, care a fost şi el hirotonit în Bucureşti şi-a pus jurământ, că va păzì dreapta credinţă (ortodoxia). Însă îndată după întoarcerea sa din Bucureşti, dând uitării jurământul arhieresc, a lunecat pe povârnişul tocmelilor cu romano-catolicii şi a dus la îndeplinire unirea Românilor cu biserica apuseană sau mai corect: desbinarea bisericească a Românilor ardeleni.

XVI. Starea preoţimii şi a poporului român în epoca reformaţiunii.

Soartea bisericii române din Ardeal şi a credincioşilor ei a rămas în cursul epocei calvine tot atât de nesigură ca şi mai înainte cu deosebirea, că în locul catolicilor au păşit acum Saşii luterani şi principii calvini ai Ardealului cu toată stăruinţa spre a înduplecà pe Români cu vorbe amăgitoare ori spre a-i silì cu ameninţări, să se abată dela legea strămoşească şi să primească învăţăturile lui Luther ori ale lui Calvin. O astfel de ameninţare a fost şi cea din 1566, când dieta din Sibiiu hotărîse, ca toţi Românii episcopi, preoţi sau călugări, să fie scoşi din ţară şi pedepsiţi cu pedeapsa infidelităţii (confiscarea moşiilor), dacă nu vor vrea să primească legea calvină după îndrumările episcopului român calvinizant Gheorghe.

Spre a le face şi Românilor cunoscute învăţăturile lui Luther, s'au pus pe lucru Saşii din Sibiiu şi cei din Braşov, să tipărească în limba română cărţi cu astfel de învăţături. Aşa s'a tipărit în Sibiiu la 1544 cea dintâi carte românească: *un catehism luteran.* Preotul săsesc din Bistriţa spune într'o scrisoare adresată la 1546 unui prietin al său din Germania, că mulţi preoţi români

www.dacoromanica.ro

ţineau la această cărticică ca la *un lucru sfânt*. De bună seamă nu fiindcă cuprindeà învăţături luterane, ci de dragul limbei române, în care erà scrisă cărticica. Alţii iarăş obişnuiţi din vechime cu limba slavonă, în care se ţineà slujba dumnezeească, au dispreţuit acest catehism, căci vor fi înţeles îndată, că învăţătura cuprinsă în el nu se potriveşte cu învăţăturile bisericii răsăritene. Unii dintre preoţi s'au împotrivit la început poruncilor date de principele (craiul) Ardealului Ioan Sigismund şi de vlădica Gheorghe din Sângeorgiu, ca să predice şi să slujească toţi româneşte. In 11 Noemvrie 1567 Ioan Sigismund porunceşte din nou, ca «astfel de popi români neascultători» cu tot chipul să fie siliţi a propoveduì «cuvântul lui Dumnezeu curat şi drept în limba lor adevărată românească spre edificarea obştii» şi ameninţă, că pe cei îndrăzneţi şi neascultători îi va pedepsì cu «orice pedeapsă, după hotărîrea ţării noastre».[1] Însuş vlădica Gheorghe într'o scrisoare a sa din 14 Ianuarie 1568 laudă pe Braşoveni, că ţin de trei ani *predicator român* «fiind creştin, ucenic de ai noştrii» şi îndeamnă pe Bistriţeni, să le stea în ajutor preoţilor, cari au promis, că şi ei vor începe a slujì şi a predicà în limba română, iar dacă n'ar face lucrul acesta, pe cei îndrăzneţi să-i ameninţe şi să-i scoată din slujbă «cum a hotărît ţara».[2]

Diaconul Coresi, care a venit cu fiul său Şerban din Ţara Românească şi s'a aşezat la Braşov, a început a tipărì aici mai multe cărţi bisericeşti în limba română, între anii 1560—1581.[3] In prefeţele acestor cărţi arată în repeţite rânduri, ce l-a îndemnat pe el să le tipărească cu cheltuiala juzilor braşoveni, anume dorinţa, ca dupăcum au toate neamurile cuvântul lui Dumnezeu pe limba lor, aşà să-l aibă şi Românii spre a se puteà luminà mai bine şi ei şi preoţii lor, cari mai înainte

[1] Hurmuzaki XV p. I. pg. 626.

[2] Hurmuzaki vol. XV partea I. pag. 627—8.

[3] Trebue accentuat, că numeroasele tipărituri ale lui Coresi au pus în circulaţie texte româneşti mai vechi, cari fuseseră traduse încă din secolul XV sub înrîurirea husitismului, care atinsese binişor şi Ardealul (cf. Iorga: Ist. lit. religioase şi Gomboş F. A. o. c.).

www.dacoromanica.ro

grăiau în biserică în limbă străină (slavonă), încât poporul nu puteà să-i înţeleagă. Şerban, fiul lui Coresi lucrează cu tiparul la Orăştie, unde se tipări la 1582 o carte întitulată *Palia*, cuprinzând cele dintâi 2 cărţi ale lui Moisi: *Facerea* şi *Eşirea*. Ca tălmăcitori sunt amintiţi în prefaţă Vlădica Mihail Tordaşi, Stefan Herţe, predicator în Caransebeş, Efrem Zăcan, dascăl de dăscălie în Caransebeş, Moise Peştişel, predicator în Lugoj şi Arhirie, protopop în Hunedoara. Ei spun, că văzând «cum toate limbile au şi înfloresc întru cuvintele slăvite a lui Dumnezeu, numai noi Românii pe limba (noastră) nu aveam, pentru aceea cu mare muncă scoaseră din limba jidovească şi grecească şi sărbească pe limba românească 5 cărţi ale lui Moise prorocul» şi altele.[1]

Din Ardeal cărţile româneşti au pătruns şi în Muntenia şi Moldova, unde în veacul al XVII-lea mai ales vestiţii mitropoliţi moldoveni Varlaam şi Dosofteiu şi-au câştigat merite neperitoare pentru răspândirea şi înflorirea limbei româneşti. Iar dintre mitropoliţii ardeleni ai veacului al XVII-lea ştim, cât au ostenit în această direcţie Ghenadie II, Ilie Iorest, Simion Stefan şi Varlaam.

Astfel din încercările Saşilor şi Calvinilor de a-i abate pe Români dela credinţa lor strămoşească a isvorît un bine şi un folos neaşteptat: începutul tipăriturilor româneşti, înflorirea limbei române şi pătrunderea ei în slujba şi cântarea bisericească. Înrîurirea cea bună culturală a reformaţiunii în privinţa limbii naţionale a fost de durată trainică. Chiar şi după încheierea unirii s'a perpetuat această folositoare pornire. În sinodul din Septemvrie 1700 s'a decis, ca popii să facă slujbă, cât vor puteà româneşte, evanghelia şi poviastia (predica) să înţeleagă creştinii, iar de nu va povestì din poucenie (învăţătură, cazanie) în toate Dumineci şi sărbători, *acela popă să se globească cu 12 florinţi*, iar de nu va gândì de birşag, să fie lăpădat de preoţie».[2] Boerii din

[1] Bianu—Hodoş: Bibliografia românească veche I. p. 95.

[2] *I. M. Moldovan*: Acte sinodali vol. II. Blaj 1872 pag. 121.

www.dacoromanica.ro

Ţara Făgăraşului protestează la 1714 contra svonului, că ei ar dorì să li se facă în biserică serviciul divin în limba slovăcească sau sârbească.[1]

Dacă în privinţa vieţii materiale, sociale şi politice Românii ardeleni şi preoţii lor au fost consideraţi numai ca nişte venetici, «toleraţi» în cursul epocei calvine, în schimb în timpul acesta limba şi cultura românească începură a se desface din negură şi a pune stăpânire asupra cugetelor mai alese. Se dă oareşcare îngrijire creşterii de dascăli şi preoţi, cari să ştie bine românește, dupăcum am văzut că se cereà în regulamentul şcoalei din Făgăraş dela 1657. Se înfiinţează şcoale şi tipografii. Încep a se auzì tot mai des predici rostite în limba română prin bisericile noastre.

Adevărat, că episcopilor şi mitropoliţilor români li se puneau din partea principilor şi superintendenţilor calvini condiţiuni grele şi li se întindeau fel de fel de curse spre a-i ademenì, să treacă la calvinism, dimpreună cu poporul. Însă nu s'a găsit nici unul, care să se calvinească cu totul şi să se lapede de credinţa strămoşească. Lucrul acesta îl spuneà însuşi superintendentul calvin Geleji Katona István în epistola sa din 24 Septemvrie 1640, scriind lui Rákoczy, că nu se găseşte între preoţii români nici unul, care să poată fi înduplecat a-şi schimba credinţa strămoşească în lucrurile cele de căpetenie (fundamentale), căci se tem; pe un astfel de preot sau episcop poporul român nu l-ar primì şi cine ştie, ce i s'ar întâmplà, dacă ar cutezà să meargă între Români».[2]

Dimpotrivă ştim, că s'au găsit între căpeteniile bisericeşti ale Românilor din veacul al XVI-lea înflăcăraţi

[1] La 1 Iunie 1714 scriu ei vicecancelarului *Ioan Kászoni*, sprijinind candidatura lui Ioan Pataki, următoarele: «Kegyelmedet nagy alázatosan kérjük hogy annak hitelt ne adjon, hogy mi tótul vagy ráczúl kévánnók az leturgiát mondani, hanem inkább alázatosan instálunk Kgdnek, hogy *ennek utánna* is mondassék mindenütt oláhul az leturgia, mert abban lehet nekünk lelki vigasztalásunk, ha értjük, mit mond az papunk az templomban, söt azt kévánnók, hogy tellyességgel aboleálodnék az templomban való Isteni szolgálatok tételekor az idegen nyelven való éneklés és leturgia mondás» cf. studiul dlui *Z. Păclişan* în *Cultura Creştină* 1916 pag. 68 nota 1.

[2] *Uj Magyar Muzeum*». Pest. 1859. vol. I. pag. 214—215.

www.dacoromanica.ro

apărători ai ortodoxei ca Eftimie, Cristofor şi îndeosebi Ghenadie cel mare, apoi în secolul XVII, oameni ca Ilie Iorest şi Sava Brancovici, cari au fost în stare să înfrunte cu bărbăţie toate încercările calvineşti şi să rabde bătăi şi schingiuiri pentru tăria credinţii lor strămoşeşti.

Reformaţiunea n'a putut deci să pătrundă în sufletul poporului român, dupăcum n'a putut străbate nici la alte popoare de viţă latină, cum sunt Italienii, Spaniolii, Portughezii şi Francezii. Toată legătura, ce s'a înjghebat în cursul veacurilor XVI. şi XVII. între biserica reformată calvină şi între cea românească, a fost trecătoare şi s'a extins numai asupra lucrurilor privitoare la administraţia bisericească, iar nu şi a celor atingătoare de temeiurile credinţei. Au ajuns o parte din Români sub controlul superintendentului calvin, care aveà însă numai dreptul să supravegheze, iar adevărata conducere bisericească, în cele sufleteşti, a rămas tot în mâna mitropolitului şi a episcopilor.[1]

În privinţa organizării bisericeşti încă s'au realizat progrese însemnate în epoca reformaţiunii. Li s'a recunoscut Românilor dreptul de a-şi alege singuri episcopii, iar principele ţării să încuviinţeze alegerea făcută (1579). Despre felul, cum se făceà alegerea mitropolitului în în epoca reformaţiunii, aflăm în cartea legilor bisericeşti (Zaconic din 1680) următoarea însemnare: «Alegerea vlădicăi nostru românesc aicea în Ardeal este din mila şi din voia craiului, care lucru ne este nouă îngăduit dela craii cei mai de demult răposaţi. Când va fi lipsă, *să se strângă toţi protopopii şi încă şi dintre ceialalţi preoţi* şi din voea a tot soborul, *unindu-se toţi la un cuvânt*, aşà să-l aleagă. Care de se va părea şi craiului, că este harnic, aşa-l va întări în vlădicie, precum se vede în *probata constituţiones* (titlul al optulea articuluş întâi· hotărîrea dietei din 1579).[2] Şi, lucru vrednic de însemnat,

[1] cf. Pokoly Iózsef: Az erdélyi református egyház története II, 165 şi 174. Dr. Ioan Mateiu: Starea preoţimii române din Ardeal în s. XVII. p. 29—30.

[2] Cipariu: Acte şi fragm. p. 259. Iar Sigism. Rákoczi prin actul său din 15 Ianuarie 1608 dă voie preoţilor români să-şi aleagă *episcopii şi protopopii lor*, ca şi celelalte neamuri şi confesiuni (Cipariu: Arhiv pentru fil. şi ist. pag. 610.)

www.dacoromanica.ro

din partea principilor calvini n'au fost împiedecaţi mitropoliţii români din Ardeal de a sta în strânse legături cu cei din Ţara Românească. Adevărat, că se ivesc în acest răstimp şi încercări de a reduce puterea de stăpânire a episcopilor, dând un cerc mai larg de diregătorie unor protopopi, despre cari principii ţării nădăjduiau, că îi vor puteà folosì ca unelte pentru răspândirea mai cu spor a calvinismului. Se întâmplau chiar şi cazuri de acelea, când protopopilor li se dădeau din partea principelui drepturi atât de mari ca unor episcopi şi erau făcuţi cu totul neatârnători faţă de scaunul vlădicesc din Bălgrad.[1]

De bună samă pentru a curmà aceste porniri, a aflat mitropolitul Sava Brancovici de lipsă la 1675 «în soborul mare, care s'a făcut în Bălgrad cu toţi protopopii ţării» — a statorì drepturile şi datorinţele protopopeşti. Din canoanele aduse în acel sobor ştim, că protopopii aveau drept să dea parohiile din tractul lor la orice preot după plac, însă dacă acel preot ar fi venit din alt tract, trebuià să aducă atestat despre purtarea lui dela acel protopop, sub a cărui supraveghere a slujit mai înainte. Mai departe ştim, că tocmeala, ce se făceà între preoţi şi poporenii lor cu privire la venitele preoţeşti, trebuià făcută tot cu ştirea şi învoirea protopopului, căci altfel nu aveà nici o valoare. Protopopii aveau drept să ia parte la soborul cel mare cu vot hotărîtor; tot astfel ei alegeau pe mitropolitul şi îl alungau din scaun, când nu erà pe placul lor, cum s'a întâmplat cu grecul Ioasaf la 1682. Mitropolitul erà dator să con-

[1] cf. cazul protopopului Stefan din Berivoii Mari (Ţara Făgăraşului), pe care îl instituise Gheorghe Rákoczi I., lăsându-l să funcţioneze cu totul independent de orice autoritate bisericească. Acestui Stefan i-a urmat mai târziu (1662) ca episcop al Făgăraşului Daniil Panonianul. (Dr. I. Lupaş: Principele ardelean Acaţiu Barcsai şi mitropolitul Sava Brancovici 1913). Dieta ardeleană aduce adeseori hotărîri, prin cari interzice protopopilor români amestecul în afacerile, cari nu cad în cercul competenţii lor sau procedura lor arbitrară în cauze de divorţ matrimonial. Astfel d. e. articolul 13 al dietei ţinute la Alba-Iulia în Februarie şi Martie 1651, statoreşte pedeapsa cu moarte pentru protopopii, cari divorţează în mod ilegal părţile litigante: «... végeztük azért egész országul az Nagyságod kegyelmes annuentiájából is, hogy efèle *illegitimum divortium celebráló esperesteknek élete fogyjon el érette*»... (Erd. o. eml. XI. p. 127).

www.dacoromanica.ro

voace în fiecare an odată *soborul cel mare* (sinod general), la care luau parte toţi protopopii însoţiţi de câte 2 preoţi din tractul fiecăruia. Acest sobor alegeà pe *juraţii* sau sfetnicii mitropolitului (asesorii consistoriali).

Protopopii erau datori să participe la soborul cel mare şi pentru aceasta primiau diurn de *două dutce* dela fiecare preot. Tot astfel şi preoţii erau datori să participe la *soborul* cel mic (protopopesc), căci altfel protopopul împreună cu juraţii şi soborul erà în drept să-i pedepsească cu 6 fl., afară de cazurile de boală. Vizitaţiile canonice ale vlădicilor par a fi fost foarte dese în epoca calvină. Această împrejurare îndemnà pe principii ţării şi nobilimea din comitate să ia dispoziţii, ca vlădicii să nu meargă însoţiţi de prea mulţi preoţi, ori chiar să umble mai puţin («hogy az aféle imide — amoda való nyargalásnak békét hagyjon», cum s'au pronunţat Maramurăşenii la 14 August 1635 faţă de episcopul Dosofteiu).[1]

Tot în cursul epocei calvine s'au regulat prin mitropolitul Dosofteiu, în sinodul din 1627, sărbătorile cari trebuiau ţinute de toţi credincioşii bisericii noastre şi s'au făcut repeţite încercări pentru îmbunătăţirea stării materiale a preoţilor şi pentru îndeplinirea regulată şi cu sfinţenie a slujbelor dumnezeeşti. Canonul al 2-lea al sinodului din 1675 zice anume că «cinste în slujba dumnezeească, care se face în bisericile creştineşti, bine este în toate zilele, să lăudăm pe Dumnezeu, să nu se lipsească biserica de cuvântul sfinţiei sale, iară pentrucă văzând noi *supărarea şi împresurarea preoţilor*, cari ne fiind putinţă să se hrănească fără de lucru şi fără de muncă, socotit-au soborul sfânt, pe unde au fost obiceiul, pe la oraşe şi pe la biserici, unde sânt mai cu dobândă şi plata li să dă mai bună, în toate zilele să ţină slujbă în biserică. Eară celorlalţi preoţi tuturora dimpreună le poruncim, lângă Duminecă, Mercuri şi Vineri, şi când

[1] Despre felul de conducere a mitropoliei în sec. XVII. a se vedeà mai pe larg Dr. Al. Grama: Instituţiunile calvineşti în biserica românească din Ardeal, Blaj, 1895 passim.

www.dacoromanica.ro

se vor întâmplà sărbători, aşişderea şi în posturi să facă slujbă în toate zilele, iară de va puteà, pretutindenea să meargă la biserică».[1]

Mitropolitul Varlaam de asemenea s'a îngrijit la 1687 să mai sporească venitele preoţeşti. Însă din cauza sărăciei credincioşilor ele n'au putut fi nici odată sporite în aşà măsură, ca să poată asigurà traiul preoţilor, cari aveau familii numeroase şi nu se împărtăşeau din mila cârmuitorilor ţării de astfel de drepturi şi înlesniri, cari erau asigurate prin legi numai pe sama preoţilor celorlalte confesiuni. Pentru unii dintre preoţii români aplicaţi a primì câte ceva din învăţăturile calvine se promiteau din partea principilor ardeleni anumite favoruri şi înlesniri, chiar drepturi egale cu ale preoţilor calvini.[2] Însă domnii feudali nu respectau aceste drepturi şi dietele ardelene, alcătuite numai din nemeşi, hotărau de obiceiu după dorinţa acestora. Astfel şi dieta ţinută la Alba-Iulia în Maiu 1639 decide, în articolul V., că preoţilor români nu li se cuvin prerogativele, de cari se bucură predicatorii maghiari, ci ei sunt obligaţi a plătì anumite daruri domnilor feudali şi fiul preotului, care a fost iobag de origine, să rămână tot iobag.[3] Iar prin articolul V. al dietei din 1642 li-se interzice vlădicilor români, a mai sfinţì preoţi dintre iobagii, cari nu ştiu scrie; dacă s'ar mai întâmplà vre-un astfel de caz, sub orice pretext, vlădica e ameninţat cu pierderea oficiului, iar celor sfinţiţi mai dinainte să li se ia numai decât darul preoţiei şi să fie daţi în mâna domnilor feudali, căci altfel vlădica va luà aceeaş pedeapsă[4].

Astfel preoţii români au rămas veacuri dearândul în aceeaş stare materială strâmtorată şi lipsită, în care

[1] Cipariu: Acte şi fragm. 148—149.

[2] Cipariu: Arhiv p. 610.

[3] «Erdélyi országgyülési emlékek» vol. X. pag. 220.

[4] «... az olyan tudatlan paraszt oláh iobbágyokból ezután semmi szin és praetextus alatt ne merészeljen papokat tenni, *sub amissione officii;* az kiket pedig ekkédig is olyanokat tött volna papokká, azokat is mox et de facto, levévén az papágot rólok, bocsássa földes uroknak kezekben, sub eadem poena» (X. p. 328).

www.dacoromanica.ro

se aflau şi credincioşii lor.[1] Spre a-şi puteà agonisì cele de lipsă pentru traiul lor şi al familiei, munciau şi ei în rând cu poporul: arau, grăpau, secerau şi îndeplineau toate cele de lipsă la lucrul câmpului. Dar firește, că fiind ogorul lor puţin, neîntrerupt erau osândiţi să lupte cu sărăcia. Aceasta îl făcù pe generalul Rabutin să afirme într'o scrisoare a sa (1698) către guvernul ardelean, că preoţii români pătimesc de sărăcie astfel, încât traiul vieţii şi-l câştigă mai mult cerşind, decât predicând.[2] Nici în îmbrăcăminte nu se deosebiau de ceilalţi ţărani; umblau şi ei îmbrăcaţi în sarică, în cojoc sau bituşcă. Se deosebiau doar de poporul de rând numai prin potcapiu, care la preoţi erà de coloare vânătă, iar la protopopi de coloare neagră.

Aceste împrejurări, deopotrivă de grele pentru traiul preoţilor, ca şi pentru al ţăranilor, au avut drept urmare, că între popor şi preoţii săi s'a format o frumoasă legătură sufletească, un adevărat zid de apărare pentru interesele bisericii şi ale neamului nostru. Pe de altă parte sărăcia şi lipsa cea grea a împiedecat preoţii noştri din trecut a se ridicà la un grad mai înalt de cultură a minţii, cum se ridicaseră preoţii neamurilor mai bogate din această ţară. Deaceea se întâmplă adeseori să cetim însemnări pline de dispreţ şi de răutate cu privire la lipsa de cultură a preoţilor noştri, precum şi a poporului. Nu este însă iertat să uităm, că asemenea lipsuri erau destule în timpurile vechi şi la alte popoare socotite azi ca cele mai luminate. Astfel însuş Martin Luther, dupăce a vizitat pe consângenii săi din principatul Saxoniei,

[1] Însuş principele *Gavriil Báthory* constată în decretul său din 9 Iunie *1609* despre preoţii români de legea grecească: «in dies gravantur et miserrime premutur, imo contra jus et aequum ac morem aliarum bene constitutarum Ecclesiarum... ne solo... quidem sub ditionem et jus patronatus aliorum patronorum transire permitterentur» (Cipariu: Arhiv pag. 550), iar principele Acaţiu Barcsai scrie în decretul său din 1659: «detestanda coecitate premuntur». Aceste diplome privilegiale au fost tipărite într'o cărticică deosebită pe timpul mitropolitului Sava Brancovici sub titlul: «*Diploma sacerdotibus Valachicis datum*». Dar din această cărticică nu s'a păstrat nici un exemplar. Cipariu mai avuse în biblioteca sa un singur exemplar, pe care l-a pierdut în 1849. *Veress Endre*: Erdélyi régi oláh könyvek în revista *Erd. muzeum* 1910 p. 161.

[2] «Hi autem pastores... sic egestate laborant, ut mendicando potius quam praedicando vitae sustentationem sibi procurent» *14 Noemvrie 1698.*

www.dacoromanica.ro

spuneà că oamenii din popor nu ştiu aproape nimic despre învăţăturile creştine, nu se botează şi nu se împărtăşesc de sfintele taine, nu ştiu nici Tatăl nostru, nici Credeul, nici cele 10 porunci; ci trăesc ca dobitoacele necuvântătoare. Aceasta l-a îndemnat pe Luther să cuprindă învăţăturile creştineşti mai însemnate într'un scurt catehism care, după cum ştim, a fost tradus şi în limba română la 1544.

*

Deşi soartea bisericii şi a poporului nostru în cursul epocei calvine a fost atât de grea, rezultatul desvoltării la sfârşitul acestei epoce înseamnă totuş un vădit progres faţă de timpul dinaintea reformaţiunii religioase. În ciuda tuturor greutăţilor şi prigonirilor, ce a trebuit să îndure biserica noastră şi slujitorii ei, la sfârşitul veacului al XVII-lea Românii ardeleni aveau o biserică bine organizată, în care pătrunsese duhul progresului cultural. Slujitorii acestei biserici începuseră a-şi îndeplini cu zel chemarea lor de propovăduitori ai evangheliei lui Christos în limba naţională, iar conducătorii ei, mitropoliţii şi episcopii păstrau strânse legături ierarhice cu mitropolia Ungrovlahiei.

Soartea poporului însă nu s'a îmbunătăţit în cursul epocei calvine. Aceeaş povară a iobăgiei apăsà şi acum pe umerii ţăranilor români, ca şi înainte de epoca reformaţiunii. În cursul secolului XVII situaţia lor s'a înăsprit, după cum apare din unele hotărîri ale dietelor ardelene. Prin articolul XIII din 1600[1] şi XII din 1623 ţăranilor români li s'a interzis a umblà călare, a purtà puşcă, săgeată, sabie sau altfel de armă.[2] Iar articolul V al dietei din 1650 îi opreşte a purtà haine de postav, cioareci, cisme, căciulă îndoită şi cămaşă de giolgiu.[3]

Ca să scape de nenumăratele greutăţi şi primejdii, cari bântuiau Ardealul pe la începutul secolului al XVII-lea, mulţi dintre ţărani au fugit în Moldova. Deaceea dieta

[1] Erd. or. cul. IV. pag. 556: «Oláh pedig fegyvert ne viselhessen, hanem szász és magyar viseljen fegyvert».

[2] Erdélyi országgyűlési emlékek VIII. p. 131—132.

[3] Ibidem vol. XI. pag. 72.

www.dacoromanica.ro

ţinută la Murăşoşorheiu în 18—25 Martie 1607 decide, ca principele ardelean să scrie voivodului din Moldova rugându-l să dea de ştire iobagilor fugiţi din Ardeal, să se întoarcă numai decât la stăpânii lor, iar pe ceice se vor împotrivì acestei porunci, să-i pedepsească cu asprime mare.[1]

În privinţa vieţii religioase poporul aveà acum mângăierea de a puteà ascultà slujba dumnezeească în limba sa, putând astfel să pătrundă în sufletul lui, ca o rază de solie cerească, adevărul cel vecinic şi frumseţa neperitoare a Scripturii. Dar pentru râvna, cu care ţineà la vechile obiceiuri religioase, trebuì adeseori să îndure batjocuri şi să simtă mâhnire adâncă în sufletul său. Căci deşì dietele ardelene deciseră în repeţite rânduri, că tot insul e liber să rămână pe lângă credinţa sa[2] şi nime să nu fie asuprit din acest motiv, totuş s'a întâmplat adeseori să fie împiedecaţi preoţii şi ţăranii români în exerciţiul liber al religiunii lor. După hotărîrea dietei din 1566, prin care sunt amenințaţi cu confiscarea averilor ceice nu vor să-şi părăsească legea şi să asculte de episcopul român — calvin Gheorghe, unii dintre nobilii români au primit calvinismul, ca să-şi poată salvà moşiile de pericolul confiscării. Despre nobilii români din acest timp face amintire şi iezuitul Antonio Possevino zicând, că ei nu se bucură de atâta cinste, ca nobilii unguri şi chiar dacă se disting câteodată mai mult decât Ungurii în răsboiu, sunt totuş ţinuţi mai înapoi, ca să

[1] Ibidem vol. IV, p. 472.

[2] Dieta din M.-Oşorheiu — *31 Dec. 1551* — în art. II: «*quilibet in fide sua ipso a Deo data et concessa permaneat*» ... (E. o. e. I. 382—3). Dieta din Sighişoara — *21—26 Ianuarie 1564* — decide: «quilibet eam, quam maluerit, religionem amplecti valeat». (E. o. e. II. p. 223).

Dieta din M.-Oşorheiu — *6—14 Ianuarie 1571* — deasemenea decide: »... az Isten igéje mindenütt szabadon praedicáltassék, az confessioért senki meg ne bántassék, se predikátor, se haligatók». Adevărat, că aceste două decisiuni din urmă erau menite (II. p. 374), numai să asigure libertatea religionară a calvinilor şi luteranilor (1564), precum şi pe a unitarilor (1571). Dar există şi o decisiune privitoare la observarea *vechilor rândueli* ale bisericii române. Aceasta se cuprinde în articolul XII. al dietei, ţinute în *Mediaş* la *8—23 Decemvrie 1588*, şi sună astfel: «Az minémű *régi statutumok* az oláh papok és püspökök felöl voltak, *helyen maradjanak* és az görög hiten való püspökök az patronusok hire nélkül visitálni senki jószágába ne mehessenek» ...

www.dacoromanica.ro

nu fie premiaţi de principe.[1] Totuş unii dintre ei s'au ridicat prin iscusinţa şi vrednicia lor personală la demnităţi înalte în vieaţa de stat a Ardealului. Aşà d. e. pe la jumătatea secolului al XVII-lea Acaţiu Barcsai din Bârcea-mare a ajuns ban în părţile Lugojului şi Caransebeşului, unde s'a îngrijit de şcoale româneşti şi a dat bani să se tipărească un catehism pe seama Românilor la 1648.[2] Iar la 1658 a ajuns chiar principe al Ardealului, cârmuind această ţară 2 ani de zile între împrejurări foarte grele, până când potrivnicul său Ioan Kemény l-a omorât. În timpul scurt al domniei sale, Barcsai a făcut oarecari înlesniri pentru preoţimea română, dar dieta ardeleană de mai târziu le-a anulat. Deşi Român de origine, fiind însă trecut la calvinism, şi el a stăruit, ca Românii să părăsească anumite obiceiuri, despre cari credeà că nu sunt potrivite cu o credinţă creştinească mai luminată, cum erà obiceiul de a sărutà crucea şi icoanele. Însă n'a reuşit în această stăruinţă a sa, după cum n'au reuşit nici antecesorii, nici urmaşii săi în scaunul de principe ardelean.

Multe neplăceri aveau Românii din cauza obiceiului de a face procesiuni pe câmp cu crucea şi de a ţineà sărbătorile sfinţilor. Din părţile Crasnei adresându-se la 1615 jalbă cătră dieta ardeleană, că la sărbătorile Paştilor s'a făcut acolo procesiune cu crucea pe câmp, apoi au venit în sat, unde predicatorul calvin a cercat să-i împedece de a întrà în cimitir şi în biserică, dar a fost insultat din partea mulţimii, — dieta decide, că astfel de lucruri să nu se mai întâmple.[3]

La 1653 arătând unii nobili, că iobagii români ar cercà să-i împiedece în lucrul câmpului, când au ei zile de sărbătoare, dieta aduce o hotărîre severă, în termini

[1] «...(Valachi) ha però alcuni nobili fra loro, ma non di tanto credito, di quanto sono gli Ungheri; et se bene talhora riescono più valorosi degli Ungheri in guerra, sono però tenuti più bassi nell' essere premiati dal principe» Veress: Fontes Rerum Trans. III, pag. 64.

[2] Cf. Dr. I. Lupaş: Principele ardelean Acaţiu Barcsai şi mitropolitul Sava Brancovici p. 4.

[3] E. o. e. VII. 255.

www.dacoromanica.ro

asprii şi dispreţuitori, din cari se vede, că datorinţa iobagilor erà să împlinească fără murmur porunca domnilor feudali, să muncească din greu, să sufere şi să tacă.[1]

La 19 Septemvrie 1662 scrie principele Mihail Apafi căpitanului din Alba-Iulia şi slujbaşilor din Deva, că — precum a aflat — preoţii români la îngroparea câte unei femei nobile şi a copiilor pun să facă cruci şi ţin pomană, mai făcând şi alte lucruri superstiţioase şi potrivnice creştinătăţii. Deaceea le dă ordin, să nu mai permită acestor preoţi astfel de ceremonii superstiţioase, nici pomenile şi nici un fel de datini, cari se împotrivesc cu cuvântul lui Dumnezeu şi cu obiceiul creştinesc, căci Belial nu poate locuì împreună cu Christos».[2]

Se zice chiar, că pentru a-i silì pe Români, să părăsească obiceiul de a postì, puneau anume inspectori cari să cerceteze mâncările lor în zile de post. Şi oamenii inventioşi se ştiau apără şi faţă de aceste inspecţii: puneau la foc într'un vas mâncare de post, din care se hrăniau, iar în altul mâncare de dulce, pe care o arătau inspectorului, dacă se întâmplà, să-i cerceteze tocmai într'o zi de post.

Împresuraţi de atâtea greutăţi, pândiţi de atâtea curse ispititoare şi amenințaţi în diferite chipuri, e într'adevăr mirare, că Românii au putut să rămână împotriva tuturor amenințărilor statornici în credinţa şi obiceiurile lor strămoşeşti.[3]

[1] Articolul V. din *15 Martie 1653*: «Noha az oláh nemzet propter bonum publicum admittáltatott ez hazában, mindazáltal nem vévén eszében állapatjának alaçsony voltát, némely nemes atyánkfiait impediálták, hogy az ő innepeken ne legyen szabad munkálkodni. Végeztük azért azok ellen, az Nagyságod Kegyelmes consensusából, hogy az magyar nátiónak ne praescribáljanak, és ennek utána senkit is az feljebb megírt okból meg ne háboritsanak» (Erd. országgyülési emlékek XI. p. 165).

[2] «Az oláh bagykoknak avagy papoknak semminémű aféle babonás cerimoniát, crucsázást, torozást s abban való babonázást és semmi egyéb Isten igéjével és keresztèni szokással ellenkezö ritusokat peragálni ne engedgyen, mivel az Christussal az Béliál edgyütt nem lakhatik» (*Hunyadmegyei tört- és régészeti társulat évkönyve* vol. II, p. 43).

[3] «Et con tutto ciò è maraviglia, quanto sieno stati (Valachi) fin hora tenaci del loro scisma et rito greco» scrie iezuitul Possevino (Fontes Rerum Trans. III. p. 64).

www.dacoromanica.ro

XVII. Legăturile ierarhice între biserica română din Ardeal şi cea din principate.

Din cele mai vechi timpuri Românii ardeleni au stat în legături bisericeşti neîntrerupte cu fraţii lor din principatele române: Muntenia şi Moldova. În timpul năvălirilor şi în zile de nestatornicie munţii dela graniţă n'au fost un zid de despărţire, ci mai mult un leagăn ocrotitor pentru toţi. Pe plaiurile lor treceau fără încetare din o parte şi din alta preoţi şi călugări purtaţi de gândul de a duce lumină şi mângâere credincioşilor din diferite părţi. Preoţii români din părţile sudice ale Ardealului se sfinţiau pe la episcopiile din Ţara Românească, iar cei din părţile nordice la arhiereii din Moldova. Adevărat, că dietele ardeleneşti în repetite rânduri au cercat să oprească trecerea preoţilor şi a călugărilor din principatele române în ţara Ardealului; însă hotărîrile lor au rămas de obiceiu literă moartă. Mitropolitul Ţării Româneşti erà încredinţat chiar din partea patriarhiei din Constantinopol, să fie purtător de grije în cele duhovniceşti al Românilor de dincoace de munţi («exarh al plaiurilor»). El hirotoneà nu numai preoţi de ai noştri, ci şi mitropoliţii ardeleni din epoca reformaţiunii, cei mai mulţi, au fost hirotoniţi de mitropoliţii din Ţara Românească. Astfel pe Genadie I. l-a hirotonit mitropolitul Serafim din Ţara Românească; tot astfel Genadie II., Ilie Iorest, Sava Brancovici, Iosif Budai, Sava Vestemianul, — Varlaam, Teofil şi Atanasie — dupăce au fost aleşi din partea protopopilor ardeleni, s'au dus la «mitropolitul Ungrovlahiei», să-şi primească acì hirotonirea după lege.

Dar nu numai mitropoliţii, ci şi principii ţărilor române se interesau deaproape de soartea bisericii şi a poporului român din Ardeal, clădind biserici şi mănăstiri, ajutorând preoţii şi dând vieaţă unor statornice aşezăminte religioase. Astfel ştim, că episcopia, întemeiată la Vad în mod statornic, pe la sfârşitul veacului al XV-lea, a fost înfiinţată de vestitul voevod al Moldovei: Ştefan

www.dacoromanica.ro

cel mare şi sfânt; iar episcopia Geoagiului şi-a luat fiinţă pe la începutul veacului al XVI-lea cu ajutorul şi ocrotirea voivozilor din Muntenia. Cu ajutorul lui Neagoe Basarab s'a zidit biserica sf. Nicolae din Braşov, faţă de care au arătat domnii munteni şi moldoveni un interes deosebit de viu, înzestrând-o cu cărţi şi odăjdii, precum şi cu însemnate donaţiuni[1] în bani şi moşie.

Pe timpul lui Mihaiu Viteazul legăturile dintre biserica românească din Ardeal şi dintre mitropolia Ungrovlahiei s'au consolidat şi mai mult. Când s'a încheiat la 1595 o învoială între Mihaiu şi principele ardelean Sigismund Báthori, ca să poată porni împreună contra Turcilor, între trimişii lui Mihaiu în Ardeal erau — după-cum s'a amintit mai sus — şi 3 arhierei din Ţara Românească. Aceştia izbutiră a pune în învoiala principilor Mihaiu şi Sigismund un punct însemnat, în care se ziceà, că toate bisericile româneşti din Ardeal vor fi «sub judecata şi despusul» mitropolitului din Târgovişte,[2] după dreptul bisericesc şi orânduiala ţării aceleia, şi preoţii îşi vor puteà strânge veniturile lor îndatinate şi obişnuite.

După căderea lui Mihaiu cârmuitorii ardeleni au început a împiedecà trecerea preoţilor şi călugărilor din ţările române în Ardeal. Dar celor aleşi ca episcopi sau mitropoliţi pentru Românii ardeleni, nu li-se puneau din partea principilor calvini piedeci, când plecau în Ţara Românească la sfinţire. Cu prilejul sfinţirii ei întăriau şi cu jurământ făgăduinţa lor, că vor păzì ortodoxia şi vor păstrà legăturile frăţeşti cu mitropolia Ţării Româneşti. Astfel ştim, că Iosif Budai de Pişchinţ a pus jurământ, că se va plecà întru toate bunelor învăţături ale mitropolitului Teodosie din Ţara Românească şi va păzì neschimbate «câte tocmeale, ce are scaunul Ungrovlahiei». Din principate veniau uneori deputaţiuni strălucite, cum a fost d. e. şi deputaţiunea din 1640 condusă de mitropolitul Ungrovlahiei Teofil şi de

[1] Sterie Stinghe: Istoria bisericei Scheilor Braşovului — mss dela Radu Tempea. Braşov 1899.

[2] G. Pray: Dissertationes historico-criticae. Viena 1774 p. 154.

www.dacoromanica.ro

Hrizea vornicul, despre care însuş principele George Rákoczi I. scrie,[1] că puţini vor fi văzut în vieaţa lor o solie atât de impunătoare. Cu astfel de prilejuri legăturile dintre ierarhii Ungrovlahiei şi ai Ardealului se consolidau în mod folositor şi pentru unii şi pentru alţii.

Din principatele române au venit în Ardeal, în cursul veacurilor XVI şi XVII mai mulţi arhierei vrednici, cari au condus poporul şi au contribuit la organizarea bisericii, cum a fost episcopul Anastasie dela Vad, ucenic al mănăstirei Putna, episcopul Eftimie, venit din mănăstirea Neamţului, Sârghie din mănăstirea Tismana, iar mai târziu omul de încredere al voevodului moldovean Stefan Tomşa, mitropolitul Dosofteiu la Bălgrad, care fusese «mai mare» peste mănăstirile din ţara Moldovei. Dintre Ardeleni mulţi treceau dincolo şi îşi făceau anii de învăţătură bisericească şi călugărească în câte o mănăstire vestită, precum fusese mitropolitul Iorest călugăr la Putna, iar Sava Brancovici la mănăstirea Comana (judeţul Vlaşca), unde se adăpostise câtva timp şi unchiul său Longhin Brancovici, zugrăvind icoane pentru Mateiu Basarab şi Doamna sa Elena. Acest Longhin, fost «mitropolit» la Inău, a şi răposat în mănăstirea Comana şi la mormântul lui a fost aşezată o piatră cu inscripţia: «Cu mila lui Dumnezeu Longhin, cu neamul dintre Corenici-Brancovici, arhiepiscop de Inău».[2] Şi dintre Ardeleni au ajuns câţiva inşi în scaunele episcopeşti şi mitropolitane din principate. Astfel Iorest, după ce a fost izgonit din scaunul Bălgradului, a ajuns mai târziu episcop la Huşi, în Moldova.[3] Daniil care a stăpânit pe timpul lui Sava Brancovici ca episcop în părţile făgărăşene, trecând mai târziu în Ţara Românească, la 1686 luă parte la sfinţirea mitropolitului ardelean Varlaam, iscălind astfel: «Daniil proin Ardelean»,

[1] *Török — magyarkori államokmánytár.* Pest 1870. III. 63—64: «Ilyen solennis követséget Havasalföldéből mostani emberek közül senki nem látott... ha ezért a vezér kérdené, mire való lett légyen e nagy követség, megmondhatja, hogy... minthogy a dézmák és oláh papok igazgatása a havasalföldi és erdélyi püspökök között forgott, ezeknek eligazitására jöttek volt ilyen számosan a vladikával együtt».

[2] Dr. S. Dragomir în *Rev. Teol.* II. Nrii 9—10.

[3] Iorga: Ist. bis. rom. I 325.

www.dacoromanica.ro

iar Teodosie, născut în Veştem, dupăce a trecut în Ţara Românească şi s'a călugărit la mănăstirea Cozia, a ajuns mai târziu egumen la mănăstirea Argeşului, apoi a fost ales mitropolit al Ţării Româneşti păstorind în 2 rânduri cu multă vrednicie biserica din această ţară până la 1708 şi purtând un viu interes pentru biserica ardeleană. Clerici şi episcopi din principate, cari nu se mai simţeau în siguranţă în cuprinsul ţării lor, spre a scăpà de furia prigonitorilor sau a rivalilor, se adăpostiau prin sate şi oraşe ardelene, cum a făcut Eftimie la 1566 şi mai târziu mitropolitul Varlaam al Ungrovlahiei,[1] pe care Şerban Vodă Cantacuzino l-a alungat din scaunul ocupat mai nainte şi mai târziu de Teodosie Veştemeanul.

Principele Şerban Cantacuzino erà de altfel pornit cu toată rîvna creştinească spre ajutorinţa preoţilor şi bisericilor ardelene. La multe biserici româneşti din Ardeal trimeteà cărţi bisericeşti tipărite cu cheltuiala sa şi se îngrijià, ca Românii ardeleni să nu rămână fără păstori sufleteşti.[2] Constantin Brâncoveanu deasemenea erà darnic, ca un adevărat părinte milostiv, faţă de bisericile şi preoţii români din Ardeal. El a zidit cu cheltuiala sa biserica Sf. Nicolae din Făgăraş, care este azi biserică gr.-catolică, s'a îngrijit să asigure preoţilor leafă potrivită, dându-le anual câte 50 taleri din vămile dela Rucăr şi Dragoslavele; iar pe seama mitropoliei din Bălgrad a dăruit odăjdii vlădiceşti, cărţi bisericeşti, sume frumoase de bani (6000 anual — 1698) şi moşia Merişani din judeţul Argeş. (Hrisovul din 15 Iunie 1700).

Din toate acestea se vede, că în veacurile XVI şi XVII erà între Românii ardeleni şi între cei din Ţara Românească o strânsă legătură bisericească, religioasă şi culturală. Această legătură s'a sfărmat prin «unirea» făcută de Atanasie Anghel, care deşi sfinţit la 1698 ca mitropolit de Teodosie al Ungrovlahiei, în jurământul

[1] Dr. I. Lupaş: Pribegia prin Ardeal a mitropolitului Varlaam al Ungrovlahiei (1679—1680) în «G. Transilvaniei» Nr. 64 din 1915.

[2] Pentru amănunte vezi *Ştefan Meteş*: *Şerban Vodă Cantacuzino şi biserica românească din Ardeal* 1914.

www.dacoromanica.ro

făcut în Viena, la 7 Aprilie 1701, se lapădă cu desăvârşire de mitropolitul Teodosie, căruia înainte cu 3 ani îi jurase credinţă ca «preaosfinţitului său stăpân», pentru ca mai târziu să-l numească «eretic şi şismatic».

Câtă îngrijorare părintească îi pricinuise mitropolitului Teodosie furtuna, pe care o vedeà abătându-se asupra credincioşilor săi din Ardeal, arată scrisoarea adresată de el la 8 Noemvrie 1700 către Patriarhul Adrian al Moscvei, căruia îi destăinueşte următoarele: «cu multă durere în inimă şi amărăciune a sufletelor noastre şi a tot poporul ortodox auzim şi înţelegem, că sfintelor biserici din Ardeal şi altor ortodocşi, cari trăesc în Ungaria de sus, li se fac multe cruzimi, cu toată înşelăciunea şi viclenia. Iezuiţii şi alţii, cari se numesc «baraţi», ca lupii răpitori ascunşi în piele de oaie se întrec fără încetare şi fără de odihnă a amăgì şi a duce în rătăcire poporul şi adevărata turmă ortodoxă a lui Christos; şi duc în rătăcire şi amăgesc pe mulţi neputincioşi neştiutori cu un cuvânt înşelător şi nefolositor, care îl numesc *unie*, ducând orb pe orb de mână, ca amândoi să cadă într'o groapă...»[1] Această groapă s'a deschis adâncă şi prăpăstioasă pentru unitatea bisericească a Românilor. Şi a fost o minune a lui Dumnezeu, că din groapa intrigilor şi uneltirilor străine, precum şi din viforul cutropitor al războiului dintre fraţi a putut mai târziu să învie biserica ortodoxă română din Ardeal, al cărei mormânt păreà pecetluit la sfârşitul secolului al XVII-lea cu lespedea grea a tocmelelor umilitoare şi a diplomelor încărcate cu promisiuni deşerte.

XVIII. Câţiva ierarhi mai însemnaţi din principate.

Cei mai însemnaţi dintre ierarhii, cari au păstorit după vremi bisericile din principatele române, sunt fără îndoială purtătorii condeiului, cari au răspândit cu multă

[1] Dr. S. Dragomir: Relaţiile bisericeşti româneşti cu Rusia în veacul XVII, p. 73.

www.dacoromanica.ro

osteneală cartea şi învăţătura creştinească nu numai la credincioşii lor, ci la Românii din toate părţile.

În Ţara Românească a lucrat cu multă stăruinţă în această direcţie *Mitropolitul Ştefan*, care dela 1637—1648 a fost episcop la Buzău, iar dela *1648—1688* mitropolit al *Ţării Româneşti*. El luptă contra elementului grecesc şi cercă să împedece pornirea călugărilor greci de a se aşezà pe la mănăstirile româneşti. Prin scrierile şi traducerile sale româneşti, mitropolitul Ştefan a voit să ridice preoţimea la o stare culturală mai însemnată. Pe timpul lui s'a tipărit cartea întitulată *Progribania preoţilor mireni* (1650) care cuprinde rugăciunile obicinuite la înmormântarea preoţilor; apoi o carte despre sfintele taine, întitulată *Mistirio* (1651). Cu cheltuiala lui s'au tipărit: *Îndreptarea legii* sau *Pravila cea mare* (Târgovişte 1652) cuprinzând în limba română canoanele şi rânduelile bisericeşti; tot asemenea cartea întitulată *Târnosania* (1652), care dă pentru întâiaşdată în româneşte slujba obicinuită numai la sfinţirea bisericilor.

Mitropolitul Ştefan a fost născut în Costeşti (judeţul Argeş) din părinţi ţărani.

Un vrednic urmaş al lui Ştefan în episcopia *Buzăului* a fost *Mitrofan*, care păstorind această episcopie dela 1691—1703, a înfiinţat acì o tipografie şi a tipărit cărţi de slujbă bisericească, lucrând «cu mare sârguinţă şi făcând din noapte zi». Astfel a tipărit cele *12 Minee*, *Triodul*, *Octoihul*, *Molitvelnicul*, *Penticostarul* şi *Liturghia*. În cărţile tipărite de episcopul Mitrofan numai îndrumările tipicului, paremiile şi sinaxarele sunt traduse în limba română; rugăciunile şi cântările sunt lăsate, deocamdată, tot în limba slavonă. Aceasta dovedeşte, că episcopul Mitrofan erà un prietin şi sprijinitor al limbei române în biserică, dar nu puteà să rupă dintr'odată cu trecutul şi să isgonească pe dea'ntregul limba slavonă din slujba bisericii. Ucenicul şi urmaşul său *Damaschin* (dela 1703—1708 episcop la Buzău, apoi dela 1708—1725 episcop la Râmnic) avù însă îndrăsneala şi priceperea de a duce la bun sfârşit lucrarea începută de atâta timp pentru întronarea limbii româneşti în toată slujba bise-

www.dacoromanica.ro

ricească. Văzând, că «Românii noştri stau în biserică ca boii, neînţelegând ce se ceteşte şi ce se cântă şi iese fără nici un folos din biserici»,[1] episcopul Damaschin se hotărî la 1715 din îndemn dumnezeesc, cu multă osteneală... a preface cărţile din limba grecească şi slovenească în limba noastră simplă românească şi a le da la lumină.

Un vrednic conducător al bisericii din Ţara Românească a fost şi *mitropolitul Teodosie*, ardelean de naştere, din satul *Veştem*. El cunoşteà 4 limbi: româneşte, greceşte, latineşte şi puţin slavoneşte. Ajuns mitropolit al Ungrovlahiei la anul *1668*, peste 4 ani a fost alungat de duşmanii lui greci din scaun şi înlocuit prin grecul Dionisie de Atos, apoi prin Varlaam de Glavacioc. Teodosie şi-a petrecut anii de surghiun în mănăstirea Tismana, de unde s'a întors iară în scaunul mitropolitan, — dupăce un sobor de arhierei ţinut la Bucureşti în 1679 a constatat, că Teodosie nu erà întru nimic vinovat, — şi a păstorit dela *1679—1708*. El a iubit mult pe Români şi a purtat grije de trebuinţele sufleteşti nu numai ale celor din Ţara Românească, ci şi ale celor din Ardeal, pe cari i-a apărat împotriva unirii şi i-a sfătuit să rămână statornici în dreapta lor credinţă strămoşească. La 1680 a tipărit o *Liturghie* în slavoneşte, dar cu îndrumări de tipic în limba română. El însuş spune că n'a cutezat să tipărească liturghia întreagă în limba română: «liturghia toată a o prepune pe limba noastră şi a o mută, nice am *vrut*, nice am *cutezat*». — La 1682 se tipări în româneşte *Evanghelia*, la 1683 *Apostolul* cu cheltuiala principelui Şerban Cantacuzino, care împărţì multe din aceste cărţi în dar şi pe la bisericile româneşti din Ardeal. Iar la *1688* apărù în traducere românească întreagă *Biblia*, cu cheltuiala lui Şerban Vodă şi sub îngrijirea fraţilor Radu şi Şerban Greceanu, a stolnicului Constantin Cantacuzino şi a episcopului Mitrofan. Tălmăcitorii *Bibliei* din Bucureşti şi-au dat silinţa să îmbrace învăţătura lui Dumnezeu în

[1] N. Iorga: Istoria bisericii române vol. II. p. 103, Al. Lăpedatu: «*Damaschin Episcopul* şi *Dascălul. — Traducătorul cărţilor noastre de vitual*». Bucureşti 1906 p. 8 şi N. Dobrescu: *Istoria bisericii române din Oltenia*. Bucureşti 1906, ed. Acad. Române.

www.dacoromanica.ro

astfel de cuvinte, pe cari să le poată înţelege Românii din oricare ţară, «căci toţi Românii dintr'o fântână cură», adecă se trag din una şi aceeaş obârşie. «Însă Românii se înţeleg nu numai ceştia de aici (din Ţara Românească), ci şi cei din Ardeal, cari încă şi mai neaoşi sânt». Însemnătatea acestei cărţi, ca şi a Noului Testament, tipărit la 1648 în Bălgrad, este foarte mare din punct de vedere cultural şi naţional. Dupăcum spune înţeleptul Şaguna: «tălmăcirile acestea sunt uşile, pe care s'a învrednicit şi poporul românesc a întră în câmpul cel ceresc al dumnezeeştilor învăţături, care în mijlocul vijeliilor şi valurilor lumii rămân neclintite şi adevărate, din veac în veac; ele sunt isvoarele, cari au isvorît întâia dată apa vieţii vecinice pentru neamul acesta în toate părţile, prin cari este răspândit. Deşteptarea poporului românesc din barbaria veacurilor, împrietinirea lui mai deaproape cu legea lui Dumnezeu, păşirea lui cătră lumina cea blândă a civilizaţiei şi a culturei, *înfrăţirea neamului nostru românesc*, pe care mâna Proniei l-a sămănat prin atâtea ţări deosebite şi printre atâtea neamuri străine, rămânerea în vieaţă a limbei sale naţionale: toate aceste binecuvântări neasemănate avem a le mulţămi acestor tălmăciri vechi ale Sfintei Scripturi, acestor monumente neperitoare ale limbei, moralităţii şi peste tot ale vieţii noastre naţionale şi bisericeşti».[1]

Urmaşul mitropolitului Teodosie a fost *Antim Ivireanul*. Numele lui de botez a fost Andreiu, iar numele de *Ivireanul* i-s'a dat după ţara, în care s'a născut: *Iviria*, care este numele grecesc al ţării Georgia în părţile Caucazului. A venit ca mirean în Ţara Românească, unde a întrat în slujba tipografiei conduse de episcopul Mitrofan, a învăţat foarte bine limba română şi slavonă. La stăruinţa mitropolitului Teodosie s'a călugărit, luându-şi numele *Antim*. Mai târziu a ajuns egumen la mănăstirea Snagov, unde a înfiinţat tipografie şi a tipărit multe cărţi. Activitatea aceasta o continuă Antim şi ca episcop la Râmnic (1705—8) şi ca mitropolit (1708—16).

[1] Prefaţa *Bibliei* apărute în Sibiiu la 1858 sub îngrijirea lui Şaguna. § 13, pag. VI—VII.

www.dacoromanica.ro

Mitropolitul Antim Ivireanul.

www.dacoromanica.ro

Mitropolitul *Antim Ivireanul* erà om foarte talentat. Ambasadorul veneţian, Del Chiaro, spune despre el că «erà înzestrat cu daruri aşà de rari, ştiind să facă într'un chip minunat orice fel de lucru de mână, mai cu seamă săpături, desemnuri şi brodării». Erà vestit orator bisericesc, care în predicile sale nu se sfià a sbiciuì cu asprime păcatele celor mari şi puternici şi a-i întoarce pe toţi la căile Domnului. El mustrà cu asprime şi pe preoţii, cari nu predică regulat în biserică şi nu luminează poporul cu învăţăturile şi tâlcuirile de lipsă. După părerea mitropolitului Antim, predica este tot atât de însemnată sau chiar mai însemnată decât cetirea Evangheliei. «Tâlcurile, spune mitropolitul Antim, voi îndrăznì a zice, că sunt mai bune decât citania sfintei Evanghelii».[1] Iară un ucenic al mitropolitului Antim, Gheorghe *Radovici* osândeşte aspru pe preoţii, cari nu predică, zicând că «strigă asupra acestor nepurtători de grijă păstori ai bisericii (care gură au şi nu grăesc) toate legile, adecă şi cele dumnezeeşti, şi cele politiceşti şi cele fireşti.... Nu iaste numai atâta acel adevărat şi săbornicesc al lor lucru, ca să împartă milostenii şi să strângă bani şi venituri. Nu sânt datori numai să slujască liturghii şi să-şi păzească slujbele besericilor. Lucrul lor cel săbornicesc şi datoria lor iaste, ca să înveţe cuvintele lui Dumnezeu. Ascultaţi, cum Apostolul îi jură spre Dumnezeu numai pentru aceasta ca să înveţe norodul lui Christos zicând: propoveduieşte cuvântul, ceartă, dojeneşte, mângâie întru toată îndelungă răbdarea şi învăţătura». Deci acei păstori negrăitori şi muţi, cari nu propoveduesc cuvântul lui Dumnezeu, se vor osândì şi vor să plângă fără de mângâiere cu cuvântul cel prorocesc zicând: «*O ticălosul de mine, că am tăcut*» (Isaia 2) (cf. *Bis. Ort. Rom.* An. XII pag. 593 şi urm).

Antim a tipărit următoarele cărţi româneşti: *Psaltirea* (1694), *Noul Testament* (1703), *Floarea Darurilor* (1700), *Învăţături creştine* (1700) şi *Carte sau lumină*, în care combăteà învăţăturile rătăcite ale romano-cato-

[1] N. Dobrescu: *Viaţa şi faptele mitr. Antim Ivireanul* în biblioteca *Steaua*.

www.dacoromanica.ro

licilor. Antim mai tipări, sprijinit de Constantin Brâncoveanu, şi *cărţi greceşti* pentru bisericile Grecilor de sub stăpânirea turcească, *cărţi arăbeşti* pentru preoţii arabi din patriarhia Antiohiei şi cărţi bisericeşti în limba *georgiană* pentru creştinii, din mijlocul cărora s'a ridicat dânsul.

Mitropolitul Antim aveà şi darul de a puteà scrie versuri. Iată cum ştià el să preamărească stema Ţării Româneşti, şi pe evlaviosul şi darnicul purtător al ei, Constantin Brâncoveanu:

«Prea luminata stemă a Ţării Româneşti
Cu care s'au încununat vechii Băsărăbeşti,
Blagocestivului Domn Constantin s'au dăruit
Că din fericită a lor sămânţă s'au odrăslit

Şi bunele lor fapte, cât poate, le plineşte
Şi ţara despre toţi vrăşmaşii o păzeşte,
De-i Dumnezeu ani mulţi cu pace să stăpânească
Fericitul lui nume ca a lui David să trăiască».

Pe cât de vrednic şi de mare a fost mitropolitul Antim, pe atât de trist i-a fost sfârşitul. Vodă Nicolae Mavrocordat l-a isgonit din scaun, fiindcă erà contra Turcilor, iar aceştia pe drumul de surghiun l-au aruncat pe Antim într'un râu, unde s'a înecat.

În Moldova cei mai însemnaţi mitropoliţi în secolul al XVII-lea au fost: *Varlaam* şi *Dosofteiu.*

Varlaam s'a născut în părţile Putnei din părinţi ţărani. Ucenicia călugărească şi-o făcuse în mănăstirea Secul, unde pe la 1610 erà egumen. Ca egumen al acestei mănăstiri a călătorit la Moscva şi la Chiev, unde a făcut cunoştinţă cu vestitul mitropolit Petru Movilă, marele apărător al ortodoxiei. Prin vrednicia sa *Varlaam* ajunse la 1632 *de-adreptul* mitropolit al Moldovei, treaptă înaltă la care de bună seamă vor fi râvnit şi ceilalţi trei episcopi ai Moldovei din acel timp. Fiind om de încredere al principelui Vasilie Lupu, a putut mijlocì dela acesta încuviinţarea, ca preoţii moldoveni să fie scutiţi de birurile, cari se luau dela ei ca şi dela ţărani, să fie datori a-şi plăti numai darea lor

www.dacoromanica.ro

preoţească şi toate pârile, ce s'ar ridică contra preoţilor, să fie judecate înaintea diregătoriilor bisericeşti, numai pentru ucidere de om să fie daţi în judecata principelui.

În tipografia înfiinţată de Vasilie Lupu tipări mitropolitul Varlaam la 1643 o frumoasă carte, în limba română, cu titlul: «*Carte românească de învăţătură,* duminecile preste an şi la prasnice împărăteşti şi la sfinţi mari». Această carte s'a răspândit repede în toate părţile locuite de Români şi e cunoscută sub numirea de «Cazania lui Varlaam», fiindcă cuprinde *cazanii,* care se cetiau în biserică la sfârşitul slujbei, tălmăcind pe înţelesul tuturora cuvântul dumnezeesc al sfintei Scripturi. In prefaţă spune Varlaam, că s'a simţit îndemnat să tipărească această carte ca un dar limbei româneşti şi s'o îndrepte către «toată seminţia românească de pretutindenea, care se află pravoslavnică în această limbă», căci toate popoarele «încep a pogorî Scriptura pe înţelesul oamenilor, pentruca să înţeleagă fiecine, să înveţe şi să mărturisească minunate lucrurile lui Dumnezeu». — Tot acì a tipărit mitropolitul Varlaam şi scrierea sa *Răspunsuri la catehismul calvinesc* (1644), în care apără obiceiurile pravoslavnicilor şi combate părerile calvinilor. Iar cu un an mai târziu tipări cartea întitulată: *Şapte taine,* tradusă din greceşte de logofătul Istratie, care erà un învăţat boier moldovean.

Din timpul păstoririi mitropolitului Varlaam mai este de însemnat, că la 1642 s'a ţinut *sinodul din Iaşi,* la care au luat parte reprezentanţii patriarhiei din Constantinopol, căpeteniile bisericii moldoveneşti şi trimişii mitropolitului Petru Movilă din Chiev. Cauza de căpetenie pentru convocarea acestui sinod a fost împrejurarea, că la 1629 s'a publicat în Geneva, — sub numele patriarhului de Alexandria şi mai târziu de Constantinopol *Ciril Lukaris* o carte întitulată: «*Mărturisirea orientală a credinţii creştine*», în care se cuprindeau însă învăţături calvineşti. Pe de altă parte iezuiţii învinuiau biserica ortodoxă din Răsărit, că nu are o învăţătură destul de bine fixată, ci este pătrunsă de principii calvine. Atunci a sărit în apărarea ortodoxiei mitropolitul

www.dacoromanica.ro

Chievului, *Petru Movilă*, Român de naştere, care a scris o adevărată «*Mărturisire ortodoxă*», un fel de catehism mare, care în 261 de întrebări şi răspunsuri cuprinde învăţătura bisericii ortodoxe. Cartea e împărţită în 3 părţi, după cele 3 virtuţi de căpetenie ale învăţăturii creştine: credinţa, nădejdea, dragostea. La sinodul din Iaşi desbătură 3 luni de zile asupra acestei cărţi însemnate şi ea fu primită, iar «*Mărturisirea*» din Geneva fu osândită ca scriere plină de greşeli. La 1645 «*Mărturisirea ortodoxă*» a lui Petru Movilă apărù în limba rusească, la 1662 în limba grecească şi la 1692 în limba română, tradusă de logofătul Radu Greceanu şi tipărită la *Buzău*.

Căzând Vasilie Vodă Lupu din domnie la 1653, mitropolitul Varlaam s'a retras din scaunul mitropoliei în liniştea mănăstirii Secul, unde a mai trăit 4 ani. Murind la 1657, lăsă întreagă averea sa acestei mănăstiri, unde se aşezară spre odihna de veci şi rămăşiţele lui trupeşti.

*

Unul dintre cei mai de valoare ierarhi ai Moldovei a fost *mitropolitul Dosoftei* (1671—1686). Înainte de a ajunge mitropolit, a fost timp scurt episcop la Huşi (1658—9), apoi la Roman (1659—1671). Când a năvălit regele Poloniei, Ioan Sobieschi, la 1686 în Moldova, Dosofteiu ajunse prisonier şi fu dus la Zolkiev, în Galiţia, împreună cu odoarele mitropoliei şi cu moaştele *Sf. Ioan cel Nou*. Acì i s'a întâmplat moartea în anul 1694, după o muncă neîntreruptă pentru răspândirea luminii şi a culturii.

Lucrările lui cele mai însemnate sunt: *Psaltirea în versuri*, pe care o tipărì la 1673 în mănăstirea *Uniev* (Polonia). Versurile româneşti ale lui Dosofteiu sunt frumoase şi curgătoare, aproape ca ale poeziei poporale. El păstrează din psalmi numai ideea principală, pe care o împodobeşte apoi cu versificarea sa plăcută, în care se amestecă adeseori jalea şi tânguirea pentru împrejurările grele, prin cari se strecură atunci vieaţa Românilor din Moldova. D. e. psalmul 79: «Pu-

www.dacoromanica.ro

sune-ai pe noi întru prigonire vecinilor noştrii şi vrăjmaşii noştrii ne-au batjocorit pe noi» mitropolitul Dosofteiu îl versifică aşà:

«Ce ne laşi cătră pedeapsă în vreme lungă:
Ne-ai hrănitu-ne cu pâne de plânsură
Şi ne-ai adăpat în lacrimi cu măsură;
Laşi de sântem megiaşilor de pradă
Şi pizmaşilor de price şi de sfadă».
. . . . . .
«Ci te scoală, Doamne, şi vin' de ne-ajută
Cu sfântul tău nume, cu mila cea multă».

(pentru: «Scoală-te, Doamne, ajută nouă şi ne izbăveşte pe noi pentru numele tău!»)

Psalmul 97: «Cântaţi Domnului cu alăută, cu alăută şi glas de psalmi, cu trâmbiţe ferecate şi cu glas de trâmbiţă de corn» sună în versificarea mitropolitului Dosofteiu astfel:

«Cântaţi Domnului în strune,
In cobuz de viersuri bune,
Şi din ferecate surle
Viersul de psalomi să urle,
Cu bucin de corn de bour,
Să răsune până 'n nour!»

La 1673 a tipărit tot la *Uniev*, unde se află refugiat, *Acaftistul Născătoarei de Dumnezeu* tradus din limba slavonă în limba română. Prin aceasta a făcut cel dintâi pas, ca să dea slujba bisericească pe limba înţeleasă de popor.

La *1679* a tipărit în Iaşi *Dumnezeeasca Liturghie* tradusă din greceşte pe româneşte, ca să înţeleagă «toţi cari nu înţeleg sărbiaşte sau elineaşte». Cartea aceasta e foarte însemnată, fiindcă ea a contribuit mult la pătrunderea limbei române în slujba bisericii, răspândindu-se atât de repede, încât la 1683 trebuì să se tipărească a 2-a oară tot în Iaşi. Prin aceasta Dosofteiu a dat dovadă de mai multă îndrăsneală decât contimporanul său mitropolitul Teodosie, care nici *n'a cutezat*, nici n'a vrut a mută liturghia toată pe limba noastră,

www.dacoromanica.ro

Mitropolitul Dosofteiu.

www.dacoromanica.ro

ci în cartea tipărită de el la 1680 a lăsat-o tot în slavoneşte, dând numai îndrumările tipicului în limba română

La *1681* tipări tot la Iaşi, în limba română *Molitvelnic de 'nţăles*, întroducând astfel limba română în toate slujbele sfinte dela diferite prilejuri şi trebuinţe ale vieţii creştineşti.

Dela *1682—86* a tradus şi tipărit în româneşte *Vieţile sfinţilor* în 4 volume. A mai tipărit *Octoihul* şi *Paremiile de peste an.*

Cronicarul Neculce scrie despre mitropolitul *Dosoftei* cele mai meritate şi mai drepte cuvinte de laudă, spunând că «adânc din cărţi ştia şi deplin călugăr şi cucernic şi blând ca un miel erà, în ţara Moldovii pe acele vremi nu se aflà om ca acela».

XIX. Unirea unei părţi a Românilor ardeleni cu biserica apuseană.

Cătră sfârşitul secolului al XVII-lea Ardealul a ajuns sub cârmuirea Habsburgilor. Aceştia fiind de religiunea romano-catolică, stăruiau ca numărul catolicilor să se înmulţească şi în Ardeal, unde scăzuse tare pe timpul principilor calvini. Lucrul acesta ştiau că numai aşà se va puteà duce la îndeplinire, dacă poporul cel mai numeros din această ţară, adecă Românii se vor înduplecà să părăsească credinţa lor străbună şi să treacă la biserica apuseană, *romano-catolică: să se unească cu ea.*

În scopul acesta au fost trimişi în Ardeal preoţi catolici şi călugări iscusiţi, ca să vorbească cu căpeteniile bisericeşti ale Românilor şi să-i îndemne a păşi la această *unire.* Dacă vor primì preoţii români «unirea», li se promiteau drepturi şi scutinţe însemnate, cum le aveau din vechime şi preoţii catolici.

Încercările şi târguelile s'au trăgănat multă vreme, căci căpeteniile bisericeşti nu îndrăsneau să păşească înaintea poporului dreptcredincios cu sfaturi şi îndemnuri

www.dacoromanica.ro

de a părăsì credinţa, slujbele şi obiceiurile strămoşeşti. Văzând aceasta preoţii catolici, au zis cătră ei, că pot să păstreze toate obiceiurile lor strămoşeşti, dar să-şi dea învoirea, că vor primì măcar aceste 4 puncte:

1. Să creadă şi să mărturisească, că *papa dela Roma* este capul bisericii creştine întregi.

2. Să creadă şi să mărturisească că Duhul Sfânt purcede dela *Tatăl şi dela Fiiul.*

3. Să creadă, că între *raiu* şi *iad* mai este un loc numit *purgatoriu* (foc curăţitor), unde se duc sufletele cu păcate mai uşoare, spre a se curăţì de ele.

4. Să creadă, că sfânta cuminecătură se poate face cu *azimă* (pâne nedospită).

Celor ce vor primì aceste puncte, li se făgăduià «marea cu sarea».

Mitropolitul de pe atunci, Atanasie Anghel, ameţit de astfel de promisiuni, a socotit că aceste puncte n'ar fi lucru tocmai greu a le primì şi a îndemnà şi preoţimea să le primească. A chemat deci protopopii la sfat şi a iscălit împreună cu dânşii o scrisoare (manifestul unirii *1698*), în care hotăresc, să încheie *unirea cu biserica romano-catolică.* Scrisoarea aceasta o au întărit cu peceţile lor 35 de protopopi, împreună cu *Atanasie*, care lângă pecetea şi iscălitura sa a mai adaos, că numai până atunci să aibă unirea aceasta valoare şi putere, până când toate rânduelile bisericii răsăritene, slujbele şi obiceiurile Românilor vor rămâneà neschimbate.

Domnul Ţării Româneşti, principele Constantin Brâncoveanul auzind, că Atanasie, care a fost hirotonit la mitropolia din Bucureşti, se pregăteşte a-şi călcà jurământul şi a părăsì legea străbună, a cercat să-l abată dela acest pas greşit. Fiindcă ştià că mitropolia ardeleană este săracă şi lipsită «şi se învăleşte ca o corabie în mijlocul valurilor mării... şi se năpăstueşte în multe chipuri», a dăruit la 1698 pe seama acestei mitropolii câte 6000 pe an, poruncind ca şi urmaşii lui să dea în tot anul ajutorul acesta «din avuţia lor, care dela Dumnezeu le-ar fi lor dată». Iar la 1700 a dăruit mitropoliei ardelene moşia Merişanilor (în judeţul Argeş),

www.dacoromanica.ro

ca să se poată ajută şi mai bine cu venitele acestei moşii. Cu toate acestea însă «unirea» s'a făcut, iar ajutoarele darnicului principe Constantin Brâncoveanul pentru biserica noastră au rămas pierdute.

S'a ivit părerea, că Atanasie n'ar fi fost aplicat să primească cele 4 puncte, căci nu sunt scrise în hârtia românească iscălită de el şi de protopopi la 1698, ci numai în traducerea latinească a acestei hârtii, traducere făcută de călugării iezuiţi.

Din alte hârtii, cari s'au mai păstrat din timpul acela, se vede însă, că Atanasie erà nu numai aplicat să primească însuş, ci a stăruit să înduplece şi pe protopopii şi preoţii săi a primi cele 4 puncte. În jurământul, pe care l-a făcut în Viena la 7 Aprilie 1701 se obligă, că îndată după întoarcerea sa în Ardeal va sili pe toţi protopopii şi preoţii supuşi dânsului, precum şi pe cei ce vor primi în viitor slujbe bisericeşti mai însemnate, să facă mărturisirea credinţii catolice. Tot prin acel jurământ se lapădă Atanasie de toate legăturile, cari erau din vechime între biserica românească din Ardeal şi între mitropolia Ţării Româneşti, unde a fost hirotonit şi el în 22 Ianuarie 1698, când a pus jurământ că va păstori biserica ardeleană ca un arhiereu pravoslavnic.

Unirea a avut la început urmări triste pentru Români. Căpetenia lor bisericească şi-a pierdut rangul şi titlul de mitropolit, a rămas numai cu numirea de episcop. Starea lui erà destul de strâmtorată, căci i s'a pus în coastă un teolog catolic, care îi supraveghià toate faptele şi vorbele. Fără ştirea acestui teolog episcopul unit (greco-catolic) nu puteà să scrie nici măcar o scrisoare. Promisiunile cele mari, că preoţimea şi poporul se va împărtăşi de drepturi şi scutinţe, nu s'au împlinit.

În multe părţi s'au născut învrăjbiri şi frământări îndelungate, căci preoţii cu frica lui Dumnezeu şi poporenii cu dragoste pentru credinţa lor strămoşească n'au voit cu nici un chip să primească unirea. Astfel Românii ardeleni au început a se sfăşià în două tabere potrivnice: greco-orientali (neuniţi) şi greco-catolici (uniţi). Cei dintâi au rămas timp îndelungat fără conducere bise-

www.dacoromanica.ro

ricească, lipsiţi de arhierei, asupriţi pentru credinţa lor şi împinşi într'o stare foarte jalnică, încât e mirare, că mai târziu s'au putut totuş întrămà şi ridicà din starea aceea umilită. Din punct de vedere românesc acestui act de tristă şi dureroasă amintire trebue să i se dea numirea, care exprimă adevărul: desbinarea bisericească a Românilor ardeleni.[1]

XX. Reacţiunea ortodoxă.

La început preoţii dela sate şi oamenii din popor nici n'au ştiut, ce târgueli se fac între mai marii lor bisericeşti pentru schimbarea credinţii. Dar între fruntaşii, cari au putut să înţeleagă, ce se întâmplă, s'au găsit oameni, cari s'au împotrivit cu multă bărbăţie planurilor de schimbare a credinţii. Intre aceştia trebue să amintim la locul întâiu pe un om de încredere al principelui Constantin Brâncoveanul, *Pater Ianoş*, pe care l'a lăsat Atanasie, când a plecat la Viena, ca să îngrijească curtea vlădicească din Alba-Iulia. Acesta aflând, că Atanasie se pregăteşte să facă în Viena jurământ potrivnic celui făcut înainte cu 2 ani în Bucureşti, îi scrie în 13 Martie 1701 astfel: «Care lucruri de le ascunzi Sfinţia Ta de noi ceşti proşti, să socoteşti, că de cunoscătorul inimilor Dumnezeu nu le vei puteà ascunde. Iată că înţeleasăm, cumcă ar cere să te iscăleşti în nişte lucruri, carele în instrucţiul, ce ţi s'au dat sau ţine *răsăritul, nu le-au avut*.... De socoteşti, că acei sfinţi părinţi ce au legat lucrurile şi arătările credinţii rău, strică; iară de socoteşti, că şi aceia au

[1] Cei doritori a cunoaşte în mod mai amănunţit cele cuprinse în acest capitol să cetească părţile respective din publicaţiunea de documente a lui *Nilles*: «*Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis*» (1885) vol. I. G. Bariţiu: «*Părţi alese din istoria Transilvaniei*» vol. I. Dr. I. Crişan: «*Beitrag zur Geschichte der kirchlichen Union der Romänen în Siebenbürgen*» (1880) N. Densuşianu: «*Independenţa bisericească a mitropoliei române de Alba-Iulia*» Braşov, 1893. Bunea—Grama: «*Chestiuni din dreptul şi istoria bisericii române-unite*». Eud. Hurmuzaki: Fragmente zur Geschichte der Rumänen vol. II. (1881) Iosef Fiedler: Die Union der Walachen în Siebenbürgen. Wien (1858) Dr. G. Popovici: Uniunea Românilor din Transilvania cu biserica romano-catolică sub împăratul Leopold I. 1901.

www.dacoromanica.ro

avut darul Duhului Sfânt, precum te ţii că ai şi Sfinţia Ta, toţi îţi zicem: *să nu te amesteci!* ..... Ştim, că înălţatul Impărat.... silă nimănui nu face, neci Sfinţia Ta să nu sileşti... Adu-ţi aminte, de ai cetit Sinaxariul sfinţilor, câte bogăţii, câtă cinste li se făgăduià şi sta până în vărsare de sânge: *adu-ţi aminte, ce ai făgăduit în mijlocul Mitropoliei Bucureştilor,* şi socoteaşte însuţi, ce-ţi va venì dela 4 patriarşi şi dela toate beseericile, ce-s răschirate de legea grecească în lume: că dela toate îţi vor venì blăstem şi afurisenie.[1] Şi să nu socoteşti, că vei trăì ani mulţi, de vei îndrăsnì a rupe vre-o *pecete a legăturii*... Lesne este a stricà, ci anevoe şi greu este a drege în urmă. De pofteşti cinste, stai înarmat şi vei vedeà, că o vei dobândì dela Dumnezeu. Cinstea omenească este scurtă şi cu grijă şi mai ales că a Sfinţii Tale va să fie cu ponos de toată lumea. Păcatelor străine nu fi părtaş... şi nu peste 20 sau 30 de ani, ci şi peste 100 tot Sfinţia Ta vei fi ocărât. Sfinţia Ta vei să te osteneşti într'acest lucru să-l faci şi să-ţi câştigi *numai rău... mireanii neci unul nu pofteşte*, măcar de-i va ţârcăluì Împăratul. Şi apoi socoteşte, că mai mulţi-s mireani decât popi. Noi *pentru nemişugul popilor* n'om primì mai mult de ce avem dat; cum au trăit până acum, trăiască!... dară aşà să vă iscăliţi, cât să vă fie adevărată iscălitura; să nu iscăliţi numai de mulţi ca pre urmă să staţi în ruşine. Ci,

[1] *Atanasie* a fost afurisit la *3 Iulie 1702* de patriarhul Dosofteiu şi mitropolitul Teodosie, cari îl sfinţiseră în 22 Ianuarie 1698. Atunci i-au dat cei doi ierarhi frumoase instrucţiuni şi învăţături, ca să se ştie apără Atanasie de înnoirile şi de uneltirile apostolilor şi creştinilor *mincinoşi* şi «după învăţătura sfintei scripturi şi după canoanele sfintelor săboare, şi după tocmirea sfinţilor părinţi să cerceteze, să iscodească, să răsipească mâhnirile şi zăticnirile şi să taie îndoirile şi aşà să aducă *pacea bisericii*» (*Magazinul istoric pentru Dacia* III. Bucureşti 1846 p. 276—7). Dar Atanasie neţinând seamă de jurământul făcut în Bucureşti, şi-a atras asupra sa afurisania patriarhului din Constantinopol şi a bisericii răsăritene. De aceea spune Dosofteiu şi Teodosie în pomenita scrisoare «că preasfinţitul biruitor şi patriarh al Ţarigradului şi cei împreună cu dânsul săborniceşte au anathematisit pre mincinosul mitropolit şi vânzătoriu de credinţă şi noul Iuda *Athanasie*... şi încă au fost afurisit şi pe aceia, care cu dânsul vor aveà adunare»... Deci îl îndeamnă pe toţi, ca să-l considere atât pe Atanasie, cât şi pe preoţii, cari se vor plecà lui «ca pre nişte necreştini căci sunt anathematisiţi şi lepădaţi de toată sfânta a lui Christos biserică» Stinghe: *Documente privitoare la trecutul Românilor din Şchei* I. p. 35.

www.dacoromanica.ro

cine se va legà, să nu batjocurească obrazul Impăratului, neci să se laude că va face pre mai mulţi. Că noi tudomănim (dăm de ştire) că nu vom fi, măcar ce va face înălţatul Impărat. Ce va fi altă poruncă a Înălţii Sale: să-i slujim cu trupurile, lut ne vom face supt talpele şi supt biruinţa Înălţii Sale. Iară *legea, au rea avem, au bună, nemica nu vom mişcà, nici avem a primi mai mult*, pănă nu va fi cu voia şi *a tuturor mirenilor, nu numai a popilor.* Iar, de primeşti Sfinţiia Ta şi popii, *numai voi să fiţi; iar noi nu vom fi*»[1]....

Această scrisoare, care este oglinda credincioasă a sbuciumărilor sufleteşti de atunci, n'a putut să-l mai abată pe Atanasie de pe povârnişul, pe care lunecase. Încă nu trecuse o lună de zile dela data acestei scrisori, când Atanasie făcù la începutul lui Aprilie 1701 jurământul, cerut de catolici. Dar se vede, că ceeace-i scrisese Pater Ianoş despre împotrivirea mirenilor, începuse a-l neliniştì şi pe Atanasie şi a-i da de gândit. De aceea, îndată după întoarcerea sa din Viena chemă la un sobor mare în Bălgrad pe toţi protopopii şi preoţii, poruncindu-le să aducă şi câte «doi trei oameni de cinste» în numele poporului, ca în chipul acesta să poată amăgì lumea, că instalarea lui ca episcop unit s'ar fi întâmplat cu voia clerului şi a poporului întreg.

Dar n'a fost aşà. Chiar în ziua instalării s'au ridicat glasuri de protest contra lui Atanasie. Mai ales Românii din părţile Braşovului au venit pregătiţi să apere credinţa părinţilor şi a strămoşilor. Deşì unii dintre ei au fost scoşi cu puterea din mănăstire, la uşa bisericii strigau, că nu pot suferì instalarea unui episcop unit cu catolicii în biserica clădită de voevozii Ţării Româneşti.

Preoţii şi ţăranii din partea Braşovului şi a Făgăraşului s'au dus atunci la protonotarul Ioan Sárosi, ca să înainteze în scris protestul lor contra unirii. Au mărturisit acì răspicat şi cu toată îndrăsneala, că ei de

[1] Alex Lăpedatu: *Pater Ianoş* în volumul «*Prinos lui D. A. Sturza*» Bucureşti 1903 p. 303 şi urm.

www.dacoromanica.ro

Atanasie nu vor ascultă, cu papistaşii nici decum nu se vor unì, ci vor păstrà întru toate neschimbată legea lor cea veche; de altfel vor purtà sarcinile obşteşti după cuviinţă. Ei au rămas şi mai târziu statornici pe lângă această hotărîre. De aceea Atanasie începù a se purtà aspru şi amenințător cu ei, mustrându-i cu aceste cuvinte: «Noi suntem vlădică şi noi suntem vlădică într'acele lucruri.... până acum am fost fiul păcii, iar dacă mă veţi mănià, voiu fi *ca un leu* tradat de fiii săi».

Românii din părţile Haţegului şi Hunedoarei încă nu voiau să audă de cele 4 puncte. De aceea Atanasie îndemnà într'o scrisoare pe protopopii Gheorghe din Haţeg şi Ioan din Hunedoara «*cum legea înălţatului împărat şi cele 4 puncturi să nu le hulească*».

Dar împotrivirea contra unirii s'a ivit chiar şi în Alba-Iulia, în cetatea de scaun a unitului Atanasie. Acì fiind două biserici româneşti, amândouă au fost cuprinse de uniţi, iar cei rămaşi statornici în vechia credinţă nu aveau nici loc de închinare lui Dumnezeu. Atanasie dăduse poruncă preoţilor, să nu le boteze copiii şi să nu-i înmormânteze după rânduiala bisericească pe cei ce se împotriviau unirii. După astfel de prigoniri oamenii s'au văzut siliţi a încredinţà pe nobilul român Gavriil Nagyszegi, să protesteze la guvenul ardelean contra unirii. In Septemvrie 1701 Nagyszegi se şi înfăţişează ca «împuternicitul legal al tuturor credincioşilor ortodocşi din Transilvania şi părţile mărginaşe», protestând, în numele lui Isus Christos contra unirii, contra lui Atanasie şi a preoţilor, cari au primit unirea. Cancelarul Nicolae Bethlen îi spuse lui Nagyszegi, că împotrivindu-se atât de mult unirii, va ajunge în primejdie! Dar acesta răspunse, că pentru Dumnezeu e gata la orice, chiar şi la moarte. În Octomvrie Nagyszegi, dimpreună cu mai mulţi tovarăşi ai săi, au fost trimişi la Sibiiu în temniţă, iar la Alba-Iulia a trimis generalul Rabutin 2 companii de soldaţi spre a sperià pe Românii ortodocşi şi a împiedecà vre-o eventuală răzvrătire a lor. În temniţă a scris Nagyszegi 2 memorii, în cari arată

www.dacoromanica.ro

că *unirea* s'a făcut fără ştirea poporului şi roagă pe toţi, cari tulbură religiunile, să nu se amestece în lucrurile ce se ţin de Dumnezeu, cum sunt religia şi credinţa. Să se îngrijească de măririle lumeşti, peste cari sunt puşi, şi să nu vâneze suflete. Cele sufleteşti să le lase în grija lui Dzeu»... şi nime să nu fie silit a crede, ceeace nu-i dictează şi nu-l învaţă conştiinţa sa»... Episcopul Atanasie a ameninţat, că în casa fiecărui Român neunit se va pune un soldat, care să stea acolo până când primeşte gazda căsii credinţa catolică. Nagyszegi însă cere, să se facă o cercetare amănunţită şi să se ia în scris toţi cei uniţi, precum şi ceice nu vreau să se unească cu biserica apuseană.

Deşi căpetenia acestei lupte contra unirii, nobilul Nagyszegi erà încuiat în temniţă, cercurile mai înalte par a fi simţit totuş că această luptă pentru apărarea credinţei străbune este îndreptăţită. Spre a liniştì pe cei întărîtaţi, s'a publicat în 12 Decemvrie 1701 un *nou manifest împărătesc*, în care se spune că Românilor li-se lasă deplină libertate de a se *unì* cu oricare dintre cele 4 religiuni primite în Ardeal sau de a rămâneà în credinţa lor cea veche, căci împăratul voeşte ca «tot insul să poată trăì paşnic în legea sa». Acesta erà un rezultat al mişcării conduse contra unirii de Nagyszegi, care a trebuit să sufere temniţă grea pentru statornicia sa în credinţă. Unii dintre tovarăşii lui au murit în temniţa din Sibiiu, iar Nagyszegi însuş, deşì guvernul ardelean spuneà cercurilor din Viena, că nu este vinovat, căci după legile Ardealului nobilii au drept să înainteze protest, a fost ţinut totuş în temniţă până la 20 Septemvrie 1706, când a fost liberat dar numai cu condiţia de a nu părăsì oraşul Sibiiu.[1]

[1] N. Iorga: Istoria bisericii române, Hurmuzaki: Fragmente zur Geschichte der Romänen; Lupaş: «Az erdélyi gör.-kel. egyház s a vallás-unió a XVIII. század folyamán»; Dr. S. Dragomir: «Çei dintâi potrivnici ai unirii» în Anuarul Seminarului Andreian din 1915 şi *Stinghe*: «*Documente privitoare la trecutul Românilor din Schei*» vol. I.

www.dacoromanica.ro

XXI. Apărătorii credinţei străbune.

Biserica ortodoxă română din Ardeal după unire a rămas timp de 60 de ani lipsită de orice conducere ierarhică. Cercurile oficiale din Viena s'au întemeiat în tot timpul acesta pe ficţiunea, că la 1698 şi 1700 ar fi trecut întreg poporul român din Ardeal la unire. De aceea nu voiau să mai recunoască existenţa unei biserici ortodoxe române în acest principat. Mulţi erau de părere, că credincioşii acestei biserici nu se vor puteà împotrivì timp îndelungat unirii, ci mai târziu se vor da biruiţi ori se vor risipì şi biserica lor va fi înghiţită de cea unită. Spune şi Sfânta Scriptură că «ceice n'au cârmuire, se risipesc ca frunzele»...

Dar ceice judecau astfel, nu-şi dădeau seama, cât de mare este puterea de resistenţă şi statornicia poporului nostru, mai ales în chestiuni privitoare la religia şi biserica sa. În taina sufletului său poporul a păstrat cu sfinţenie cinstea neţărmurită faţă de legea şi datinele străbune, aşteptând ivirea unor timpuri mai prielnice, cari să înlăture piedecile măiestrite şi cătuşele, cari nu-l îngăduiau a se închinà lui Dumnezeu în felul, cum îl învăţaseră părinţii şi strămoşii. În diferite părţi ale Ardealului s'au ivit mulţi preoţi şi ţărani vrednici, gata să-şi apere, chiar cu primejdia vieţii, credinţa străbună.

Aceşti apărători ai credinţii străbune au fost sprijiniţi în lupta lor cea frumoasă, dar grea, de protestanţii din Ardeal, de voivozii şi ierarhii principatelor române, de conducătorii bisericilor ortodoxe sârbeşti şi ruseşti. Astfel pe timpul episcopului Atanasie Românii ortodocşi s'au grupat pe lângă *Ioan Circa*, recunoscându-l pe acesta ca episcop al lor (1707—1711) şi ţinând sub conducerea lui un sinod de protestare contra unirii. Ioan Circa erà sprijinit şi de Francisc Rákoczi II.[1]

[1] I. cav. de Puşcariu: *Ioan Circa de Gambuţ* (în Analele Academiei Române 1901) şi Al. Cziple: Ep. Ioan Circa şi episcopia din Maramureş în revista *Cultura Creştină* din 1911 p. 22.

www.dacoromanica.ro

Protopopul Braşovului, *Eustatie Vasilievici*, care erà «om împodobit cu ştiinţe şi cu mare înţelepciune» pe lângă sprijinul, ce-l aveà dela Domnul Ţării Româneşti, călători împreună cu gocimanul Radu Duma şi cu juratul Gheorghe Hârs în 1736 la Carloviţ, ca să ceară sprijinul mitropolitului sârbesc Vichentie Ioanovici pentru biserica sa. Iar la 1743 călători în Rusia cu scop de a dobândì ajutorul Ţarevnei şi de a strânge milă pentru biserica din Scheii Braşovului, care erà atunci stricată şi lipsită de vasele sfinte. Ţarevna Elisaveta Petrovna i-a dăruit 2500 ruble, iar fiiul ei, marele cneaz Petru Teodorovici 200 ruble. Cu totul a strâns în Rusia vre-o 13,000 florini şi astfel a putut să clădească turnul bisericii din Scheiu, pe care se poate cetì şi azi inscripţia latinească: «Pia liberalitate Elisabetae Petrovnae Imperatricis totius Russiae Monocratricis invictae hic sacer locus est renovatus anno 1751». («Cu dărnicia evlavioasă a Impărătesei Elisaveta Petrovna, singură stăpânitoare neînvinsă peste toată Rusia s'a reînnoit acest sfânt lăcaş în anul 1751».)

La anul 1744 a călătorit prin părţile ardelene, dela Dobra până la Sibiiu, un călugăr cu numele Visarion Sarai, trimis de mitropolitul sârbesc Arsenie IV. Ioanovici. Pe unde treceà el, sunau clopotele bisericii, ca în zi de sărbătoare, şi poporul întreg eşià întru întâmpinarea lui. El îndemnà pe toţi să-şi apere credinţa strămoşească. S'a oprit şi la Sălişte, unde s'a zidit mai târziu în amintirea lui schitul dela «Fântâna Foltii» cu hramul *Izvorul Maicii Preceste.* Pe turnul bisericuţii dela Foltea se mai pot şi azi cetì câteva rânduri, în cari se face amintire de trecerea lui Visarion pe acì: «Cu ajutorul lui Dumnezeu s'au reînnoit acest sfânt lăcaş al izvorului Precestii, ce s'au găsit la anul 1744 prin descoperirea sfântului pustnic. Titori mai mulţi făcători de bine, cari sunt scrişi în cartea vieţii. Anul 1861 August 15».

Ajungând la Sibiiu a fost prins şi dus la Viena în închisoare. Rezultatul călătoriei lui a zdruncinat mult unirea, iar pentru credinţa şi biserica ortodoxă drumul

www.dacoromanica.ro

lui dela Dobra până la Sibiiu a fost ca o adevărată cale de triumf.[1]

În toamna anului 1748 a plecat protopopul Nicolae Pop din Balomir, fostul vicar al episcopului Inochentie Clain, spre Rusia pentru a se jeluì de prigonirea Românilor, cari nu vor să treacă la unire. «Această prigonire erà adevărată», dupăcum spuneà şi călugărul franciscan Iosif Michand (în o scrisoare a sa din 21 Octomvrie 1748).

Reuşind acest protopop să trezească interesul Ţarevnei Elisaveta pentru Românii ardeleni, aceasta îndrumă pe ministrul său din Viena, să se silească a mijlocì «ca să aibă acel de multeori pomenit norod românesc din Ardeal, încât este lucrul credinţei, deplină slobozie... şi nici un fel de strâmtoare să nu i se facă». Spuneà mai departe Ţarevna în scrisoarea adresată ministrului, că şi în Rusia şi în alte ţări sunt «oameni şi biserici de multe feluri de neamuri», dar nu sunt prigoniţi, nici siliţi a-şi schimbà legea.... Curţii din Viena, care erà în alianţă cu Ţarevna Elisaveta, nu puteau să-i fie pe plac aceste mustrări prietineşti.

Împărăteasa Maria Terezia îndrumă deci pe contele Pretlach, ministrul Austriei la Petersburg, să arate că plângerile Românilor ortodocşi din Ardeal nu sunt întemeiate, ci dimpotrivă ei sunt vinovaţi, căci «au pătruns în bisericile uniţilor, au călcat în picioare legile ţării, au despoiat vasele sfinte, au rupt şi au ars crucile ridicate prin cimiterii, au bătut şi rănit pe preoţi; prinzându-i de barbă i-au scos din biserici,.... au tulburat pacea publică şi au dispreţuit îndemnurile binevoitoare ale Crăesii... mai vârtos ar trebuì să fie recunoscători pentru atâta milă a Maiestăţii Sale, iar nu să îndrăsnească a căutà prilej de a se plânge». Iată deci, că din sfatul cel mai înalt al cârmuitorilor ieşiseră vinovaţi tot cei asupriţi. Ei au îndrăsnit a se plânge

[1] P. Bod: «Brevis historia Valachorum Transilvaniam incolentium»; G. Bogdan-Duică: Călugărul Visarion Sarai (1896); Teleki Domokos: A két kaluger (în revista Bpesti Szemle din 1863).

www.dacoromanica.ro

de prigonirea, pe care mai târziu o va recunoaşte însaş împărăteasa Maria Terezia ca fiind adevărată.

Cât de mult i-a neliniştit pe cei din Viena acţiunea protopopului Nicolae Pop din Balomir pe lângă curtea rusească, se poate vedeà şi din împrejurarea, că conferenţa ministerială din 7 Noemvrie 1750 a hotărît să dea un premiu de *200 galbeni* aceluia, care va da mână de ajutor la arestarea protopopului Nicolae. Acesta însă întors din Rusia, n'a mai întrat în Ardeal, unde îl aşteptà întunerecul temniţei, ci a rămas în Ţara Românească, unde ajunsese mai târziu arhimandritul mănăstirii dela Argeş.

Acţiunea întreprinsă de protopopul Nicolae din Balomir a fost continuată mai târziu cu multă stăruinţă de *călugărul Nicodim* din părţile Făgăraşului şi de *popa Ioan din Aciliu.* Ei au condus la 1750 (Maiu) o deputaţie de ţărani şi preoţi la curtea din Viena, unde fiind primiţi în audienţă de împăratul Francisc I, au înaintat «întreagă mărturisirea ortodoxă în dialectul nemţesc şi o instanţie în 7 puncte, ca să slăbească prigonirea credinţii noastre. Pe unii dintre tovarăşii lui Nicodim i-au prins şi i-au aruncat în temniţa din Kufstein (Oprea Miclăuş din Sălişte, popa Măcenic din Sibiel ş. a.)

Nicodim şi Ioan din Aciliu, fiind însă mai norocoşi, au scăpat din Viena şi au fugit la Petersburg, spre a-şi continuà lupta pentru credinţa ortodoxă «sub stăpânirea prea milostivei împărătese». Ca «deputaţi» ai Românilor din Ardeal, ei înaintează Ţarevnei Elisaveta Petrovna o petiţie mai lungă, în care arată că toate neamurile, până şi Ovreii, pot să-şi aducă păstori sufleteşti de unde vreau. Şi Românii ardeleni aveau înainte de unire dreptul de a-şi primì arhiereii din Ţara Românească. Se tânguesc mai departe, că preoţii ortodocşi sunt aruncaţi prin temniţe şi asupriţi în multe chipuri, iar credincioşii cari se împotrivesc unirii, sunt duşi la groapă nespovediţi şi necuminecaţi, copiii lor rămân nebotezaţi astfel, că mare pierzare ameninţă pe acest popor, a cărui credinţă ortodoxă stăpânirea vrea s'o zdrobească cu desăvârşire. Apelează deci la

www.dacoromanica.ro

«graţia de mamă» a Ţarevnei Elisaveta şi o roagă, să insiste la Viena, ca preoţii români ortodocşi din Ardeal să fie hirotoniţi în Rusia şi să atârne de sf. Sinod al bisericii ruseşti. Situaţia politică însă nu permiteà atunci Ţarevnei să insiste pentru astfel de lucruri, a căror îndeplinire întâmpină piedeci foarte mari.

Întors din Rusia, Nicodim fu ocrotit de episcopul Râmnicului Grigorie, dela care primise darul preoţiei, slujindu-l în schimb «cu dreptate». Din Râmnic puteà cu uşurinţă să întreţină legături cu fraţii săi din Ardeal, îndemnându-i să-şi trimită jalbele lor la mitropolitul din Carloviţ, care n'a întârziat a intrevenì la Viena, cerând libertate religioasă pentru Românii ardeleni, căci altfel aceştia vor fi siliţi să emigreze.

La începutul anului 1758 Nicodim este iarăş în Rusia, unde se întâlneşte cu popa Ioan din Aciliu. Spre a pune odată stavilă mişcărilor religionare, cari ţinuseră atâta timp în nelinişte pe Românii ortodocşi din Ardeal, curtea din Viena hotărîse, în ascuns, la *31 Octomvrie 1758*, să numească un episcop pentru Românii «neuniţi» din Ardeal.

Cătră sfârşitul anului 1758 primeşte contele Keyserling, ministrul Rusiei la Viena, dela popa Ioan din Aciliu o nouă jalbă despre prigonirile Românilor. Iar la 20 Octomvrie 1760 scrie Ţarevna Elisaveta, că deşì concelarul Austriei, contele Kaunitz a negat prigonirile, ce se fac contra creştinilor ortodocşi, ele s'au adeverit totuş din altă parte, jeluindu-se din nou Românii, că episcopul Aron şi clerul unit îi asupreşte cu pedepse în bani, iar pe preoţii neuniţi îi tunde, îi aruncă în temniţe şi pe urmă îi despoaie.

Mai târziu scrià Ţarevna, că dacă nu se va face ordine în chestia religioasă a creştinilor ortodocşi din Ungaria şi dacă nu li se va asigură acestora libertatea cultului, înnoirea tratatului de alianţă cu Austria va întâmpina din partea Rusiei greutăţi. [1]

Atât hotărîrea din 1758 privitoare la numirea unui

[1] Cf. Dr. S. Dragomir: Relaţiile bis. rom. din Ardeal cu Rusia în sec. XVIII. Anuarul seminarului Andreian din 1914.

www.dacoromanica.ro

episcop pe seama Românilor ortodocşi din Ardeal, cât şi decretul de toleranţă din *13 Iulie 1759* pot fi privite ca urmări ale intervenţiei ţarevnei Elisaveta pe lângă curtea din Viena, în favorul bisericii ortodoxe răsăritene. Fără acest sprijin puternic şi hotărîtor, ar fi rămas zadarnice alergările şi suferinţele preoţilor şi ţăranilor — apărători ai credinţii străbune, — a căror amintire trebue cinstită ca a unor oameni, cari au fost în stare să se jertfească pentru convingerile lor religioase. «Că sunt călător foarte departe — scriă la 1759 popa Ioan din Aciliu — şi vă rog fraţilor, să aveţi grije şi de preoteasa mea, să nu aibă năcazuri, ci să o miluiască şi să o cinstească toţi, că şi eu mult mă trudesc pentru toţi».

Până călătoriau Nicodim şi popa Ioan din Aciliu în locuri depărtate, prin Ardeal umblă popa Şofronie din Cioara, înconjurat de mii de oameni, cari îl păziau şi ascultau cuvântul lui. El cutreeră satele şi arătă o pecete «cât un taler», prin care li se făgăduiă oamenilor împlinirea dorinţii de a-şi aveă episcop de legea lor. Şofronie aveă trecere şi ascultare nu numai înaintea poporului din Ardeal, ci şi înaintea mitropolitului sârbesc din Carloviţ. Deaceea între anii 1758—1760 cine voiă să se preoţească în părţile ardelene şi maramureşene, trebuiă să ducă mitropolitului din Carloviţ scrisoare de recomandare dela Şofronie.[2]

XXII. Administratorii Dionisie Novacovici şi Şofronie Chirilovici.

Dupăce însaş împărăteasa Maria Terezia s'a convins, că Românii ortodocşi din Ardeal au suferit grele prigoniri pentru credinţa lor strămoşească, recunoaşte într'o scrisoare a sa din *20 Octomvrie 1760*, că Românii «neuniţi» din Transilvania au fost prigoniţi cu moarte şi cu pedepse sângeroase din cauza religiei lor

[2] Date interesante despre influenţa lui Şofronie în părţile nordice şi nordostice ale ţării, se găsesc în contribuţiile publicate de profesorul Alexis Petrov în 1906 la Petersburg sub titlul: «*Starae Vera*»... (Vechia credinţă...)

www.dacoromanica.ro

şi deaceea dă poruncă tuturor, să înceteze cu prigonirile acestea nedrepte.[3] Curând apoi trimite în Ardeal pe generalul Adolf Buccow (1761), să facă linişte şi dreptate. Cum a ajuns Buccow în Sibiiu, Românii din aceste părţi i-au dat o jalbă, în care spuneau, că «de 17 ani îndură din pricina legii şi pătimesc prigoniri dela fruntaşii ţării, împotriva poruncii dela Crăiasa, că ei nu ocără unirea, nici o surpă, ci numai nu o voesc, preoţii uniţi să o ţină în numele lui Dumnezeu. Apoi cer să li se dea un episcop cu binecuvântarea mitropolitului din Carloviţ şi cu ştirea domnilor din Ardeal, să elibereze din închisoare pe Oprea Miclăuş din Sălişte, pe popa Măcenic din Sibiel, pe popa Ioan din Galeş şi pe popa Ioan din Sadu (Popa Tunsu), trimişi la Crăiasa pentru credinţă, căci ei nu au nici o vină, deoarece poporul întreg i-a trimis pentru apărarea credinţii. Dintre aceştia unii au scăpat din temniţă, alţii s'au prăpădit în cursul timpului. Aşà despre Oprea Miclăuş din Sălişte se ştie, că timp foarte îndelungat l-a aşteptat zadarnic soţia sa Stana, care stăteà la uşa bisericii, îmbrobodită în negru, plângând şi cerând milă dela creştini, ca să-şi poată creşte copilaşii. Când a auzit, că pe tronul împărătesc dela Viena s'a urcat un om milostiv ca Iosif II, care aveà înţelegere pentru suferinţele poporului şi simţ de dreptate, Stana Miclăuş a trimis (1783) împăratului o jalbă, făcând întrebare de bărbatul său. Din Viena i-s'a răspuns, că Oprea Miclăuş nu mai este între cei vii, ci a murit în temniţa din Kufstein.

În scrisoarea către Buccow mai cereau Românii, ca preoţii lor să fie scutiţi de dări, ca şi preoţii Saşilor, căci preoţii români se roagă lui Dumnezeu pentru milostiva Crăiasă şi se vor rugà şi ei în veci.

Şofronie temându-se, să nu i-se întâmple vre-o primejdie din partea lui Buccow, a părăsit Ardealul şi s'a aşezat în Ţara Românească la Argeş, de unde şi mai târziu trimiteà scrisori îndemnând poporul, să alunge «unirea şi iobăgia din ţară».

[3] cf. Bunea: «Episcopii Petru P. Aron şi Dionisie Novacovici» la Adnexe.

www.dacoromanica.ro

În sfârşit curtea din Viena, văzând că nu poate potoli în alt chip aceste frământări mistuitoare, s'a îndurat şi le-a trimis ca administrator al bisericii ortodoxe române din Ardeal pe episcopul sârbesc din Buda, *Dionisie Novacovici*, (1761—1767). Acesta venind în Ardeal, plănuià să se aşeze la biserica sf. Nicolae din Braşov, unde a şi fost instalat. Dar văzând că e greu a păstorì o episcopie aşà de întinsă, tocmai dela o margine a ei, s'a aşezat mai târziu la Sibiiu, unde îşi închiriase încă din primăvara anului 1761 o casă la poarta Cisnădiei, plătind 140 florini ca chirie pe 2 ani. Curând după aşezarea lui Novacovici în Ardeal s'a început conscrierea Românilor uniţi şi neuniţi, a preoţilor şi bisericilor aşà dupăcum o ceruseră Nagyszegi şi tovarăşii lui încă din 1701. Cu raportul său din 17 Iulie 1762 înaintează Buccow la Viena datele statistice, din cari se vede că erau atunci în Ardeal *2250* preoţi uniţi, păstorind *25,223* familii unite, iar *128,653* familii de Români ortodocşi nu aveau decât *1365* preoţi. Numărul bisericilor erà: *521 unite* şi *1366 neunite*. Case parohiale erau cu totul *1726*.

Timp de 7 ani, cât a păstorit episcopul Dionisie în Ardeal, biserica ortodoxă română începù a se reculege din starea cea tristă, în care fusese aruncată la 1698 şi 1700, rămânând mai bine de 60 ani fără episcop.

În 18 Iulie 1764 cereà episcopul Dionisie Novacovici gela guvernul ardelean voie, să poată cumpărà ori în *Orăştie*, ori în *Vad* (comit. Solnocului) ori în părţile *Sebeşului* un loc potrivit spre a zidì o reşedinţă episcopească, după dorinţa unanimă a protopopilor. Dar n'a trăit, ca să poată duce la îndeplinire această dorinţă. Murind la sfârşitul anului 1767 pe neaşteptate în Sânt-Andreiu (Ungaria, lângă Buda), fără a fi putut dispune, cum să se întrebuinţeze averea lui, aceasta a fost dăruită prin dispoziţia Mariei Terezia (din 25 Martie 1770) pe seama orfanotrofiului din Sibiiu, care există şi azi sub numirea de «Theresianum».

Reculegerea şi întrămarea Românilor ortodocşi nu erà însă pe placul cercurilor catolice din Ardeal şi nici

www.dacoromanica.ro

a celor din Viena. După moartea lui Dionisie Novacovici, Maria Teresia temându-se, că fiinţa unui episcop statornic pentru Românii ortodocşi din Ardeal ar fi o piedecă în calea unirii, prin actul său din 7 Septemvrie 1768 decide a încredinţà conducerea bisericii ortodoxe din Ardeal unui simplu administrator pe timp nehotărît, ca şi mai târziu, dacă împrejurările vor cere vre-o schimbare, aceasta să se poată face fără nici o greutate.[1]

Deaceea numì ca administrator pe episcopul din Vârşeţ, *Ioan Georgievici* cu condiţia ca să rămână şi mai departe la scaunul episcopiei sale, iar biserica ardeleană s'o cerceteze numai din timp în timp, mai ales în lunile de vară. Dar Georgievici n'a cercetat Ardealul, căci în 11 Noemvrie 1768 fu numit administrator al mitropoliei sârbeşti din Carloviţ, unde peste un an a fost confirmat ca mitropolit[2] şi a păstorit până la moartea sa (1773).

In locul lui Ioan Georgievici fu numit episcop al bisericii ortodoxe din Ardeal *Şofronie Chirilovici*, care venind în Ardeal s'a aşezat în Sibiiu la 1771. Acì a avut la început neplăceri cu compania grecească, ai cărei membrii nu voiau să se supună stăpânirii lui episcopeşti. Guvernul ardelean a dat însă Grecilor din Sibiiu ordin (23 Noemvrie 1771) să se supună episcopului Chirilovici, care a fost trimis în Ardeal numai dupăce partea cea mai mare a Românilor s'a lăpădat de unire. Împotriva lui Chirilovici s'au ridicat în curând învinuiri la curtea din Viena, că primejdueşte unirea. Deaceea peste 2 ani (1773) episcopul Şofronie Chirilovici fu nevoit a părăsì Ardealul, mutându-se ca episcop la Buda şi mai târziu la Timişoara.[3] Dela 1773—1783 biserica ortodoxă-română din Ardeal a rămas numai sub conducerea vicarului Ioan Popovici din Hondol, care erà om cu puţină ştiinţă de carte, ignorant şi intrigant.

[1] Dr. Il. Puşcariu: «Documente pentru limbă şi istorie» I. p. 246—7.

[2] Dr. I. H. *Schwicker:* «Geschichte der Serben in Ungarn» Budapest 1880 p. 243—260 şi *Jirecek*: «Aktenmässige Darstellung der Verhältnisse der gr. u. unirten Hierarchie in Österreich» Wien 1861 p. 23.

[3] Iohann *Hintz:* Geschichte des Bisthums der griechisch-nichtunirten Glaubensgenossen in Siebenbürgen» Hermannstadt 1850 p. 44.

www.dacoromanica.ro

XXIII. Episcopii Ghedeon Nichitici şi Gherasim Adamovici.

O încercare de „reunire“ în 1798.

La anul 1781 a dat împăratul Iosif II. o poruncă foarte dreaptă, numită *edictul de toleranţă*. Prin acest edict oprià asuprirea cetăţenilor din cauza credinţei şi dădeà poporului, de orice religie ar fi, dreptul să-şi zideascâ biserică şi şcoală în fiecare sat, unde sunt cel puţin 100 familii la olaltă. Totodată interziceà preoţilor catolici de a mai merge la credincioşii de altă religie, fără a fi chemaţi. Acest edict de toleranţă al luminatului Iosif al II-lea a făcut mult bine pentru biserica noastră, ca şi pentru alte biserici, cari nu erau catolice. Preoţii mai luminaţi s'au şi silit a-şi arătà mulţămita şi recunoştinţa lor cătrà Iosif II. Astfel protopopul de pe atunci al Săliştei, Moise Moga începe «protocolul poruncilor» la 1782 cu următoarele:

«*Stihuri de laudă şi de mulţămire*
Lui Iosif Impărat cu bună fericire,
De aceasta Românii-i mulţămesc
Şi pe Iosif Impăratul Românilor fericesc,
Căci el ca un îndurat s'a milostivit
Pe Români într'a sa voinţă i-a îngăduit,
Biserici, preoţi, dascăli a ridicà îngăduește
De aceasta tot poporul foarte-i mulţămește.
Acestea zicând şi cu mare căldură grăind:
O dulce Iosife împărate şi cu totul luminate,
Cea neîncetată lui Dumnezeu mulţămită înălţăm
Şi pre dânsul pentru împărăţia ta îl rugăm
Şi încă şi noi de-apururea şi totdeauna vom sta
Picătura de sânge cea mai de pre urmă
Pentru împărăţia ta vom vărsà»...

Tot asemenea mult bine a făcut Iosif II. pentru Românii ortodocşi numind ca episcop statornic al lor pe Ghedeon Nichitici (1784—88), care mai nainte a fost protopop, apoi arhimandrit la mănăstirea sârbească din Şişatovaţ. Acesta şi-a dat silinţa să facă rânduială

www.dacoromanica.ro

prin toate bisericile, a umblat din sat în sat, să vadă cum îşi împlinesc preoţii datorinţele lor, cum poartă protocoalele botezaţilor, cununaţilor şi morţilor. Pe aceia, cari nu aveau aceste protocoale, îi pedepsià aspru «cu canon trupesc» sau cu închisoare, ori «îi oprià dela patrafir». Mulţi preoţi, cari nu aveau protocoale în ordine, cercau a se scuzà, spunând că nu ştiu scrie, ori că nu au avut de unde să cumpere hârtie. Văzând Nichitici, cât de puţină şi slabă erà pregătirea unor preoţi, a poruncit, că celce vrea să fie preot, să înveţe şi să ştie «*cetania, scrisoarea, cântarea, rânduiala bisericii* şi *catehismul*». În anul 1786, la stăruinţa împăratului Iosif II, episcopul Nichitici, dimpreună cu mitropolitul din Carloviţ şi alţi episcopi ortodocşi, au stabilit din nou sărbătorile, cari trebuesc ţinute, în următorul chip: *Ianuarie* 1, 6, 30. *Februarie* 2. *Martie* 25. *Aprilie* 23. *Iunie* 24 şi 29. *Iulie* 20. *August* 6, 15, 29. *Septemvrie* 8, 14. *Octomvrie* 26, *Noemvrie* 8, 21. *Decemvrie* 6, 25, 26, 27 şi «patronul naţionului» pentru Români: «Prea Sfânta Cuvioasa Paraschiva» la 14 Octomvrie; apoi Vinerea cea mare în săptămâna patimilor, Lunia şi Marţia Sfintelor Paşti, Înălţarea Domnului nostru Isus Christos şi Luni după Rusalii.

După cum vedem, numărul sărbătorilor statorite la 1786 este mai redus decât cel statorit pe timpul mitropolitului Dosofteiu la 1627.

Şi totodată a poruncit ca în celelalte zile (numite sărbători *băbeşti* sau *opăceli*) să lucreze şi preoţii şi protopopii cu familiile lor la câmp şi la alte trebi şi să îndemne pe toţi oamenii «a lucrà fără îndoială». Iar Dumineca după săvârşirea sfintei liturghii fiecare preot să vestească praznicul, ce s'ar ivì în săptămâna următoare şi să arate, că trebue «a prăznuì cu umblarea la biserică, cu rugăciune, cu evlavie şi cu ascultarea şi povăţuirea sfintei scripturi şi a poruncilor lui Dumnezeu, iară nu cu jocuri necuvioase — şi cu beţia neînsăturată şi cu săturarea pântecelui, dintru care urmează sfada, gâlcevile şi de multe ori şi bătaia şi nenorocoase uciderі şi moarte aproapelui său»...

www.dacoromanica.ro

La începutul păstoririi episcopului Nichitici a izbucnit şi revoluţia Românilor din Munţii apuseni. Aceştia auzind că la Viena este un împărat, care iubeşte poporul şi doreşte să-i uşureze traiul, sub conducerea căpeteniilor *Horia*, *Cloşca* şi *Crişan*, au pornit cu pornire înfricoşată asupra nemeşilor, pustiind cu foc şi pârjol cetăţuile lor. Miliţia împărătească a sugrumat însă răscoala. Horia şi Cloşca au fost frânţi în roată la 28 Februarie 1785. La sfârşitul anului 1784 episcopul Nichitici fu trimis şi el, să domolească poporul; tot astfel şi episcopul Aradului Petru Petrovici. Pentru ostenelile lor, cârmuirea a dăruit lui Nichitici 2000 fl., iar episcopului Petrovici 800 fl.

Ghedeon Nichitici a murit la anul 1788 în etate de 52 ani. E înmormântat în biserica din Răşinari. Întreagă averea a lăsat-o pentru zidirea unei biserici în Sibiiu (Strada Lungă).

După el a urmat *Gherasim Adamovici* (1789—96), care a fost un om zelos şi a alergat mult pe la Viena, ca să câştige drepturi pe seama poporului şi a bisericii noastre. La dieta din 1791 a înaintat episcopul Adamovici, împreună cu episcopul gr.-cat. Ioan Bob o lungă «reprezentaţiune» în numele poporului nostru, cerând drepturi pentru el.[1] Rămânând însă fără rezultatul dorit rugarea aceasta, căreia i s'a zis cam în batjocură «*Supplex libellus Valachorum*» — în 1792 au călătorit amândoi episcopii la Viena, unde s'au silit mult să câştige drepturi politice şi bisericeşti pentru Românii ardeleni.[2]

Adevărat, că drepturile cerute nu s'au încuviinţat, dar s'a votat totuş un articol de lege (60 din 1791), prin care i se dă bisericii noastre dreptul de a-şi împlini slujbele sale fără nici o piedecă din partea ni-

[1] Dr. Ferdinand Zieglauer: «Reformbewegungen in Siebenbürgen». Wien 1881; Herrmann: Das alte und neue Kronstadt. II. 1887; N. Iorga: Istoria Românilor din Ardeal şi Ungaria dela mişcarea lui Horia până astăzi». 1915; Dr. C. Hock u. Dr. Bidermann: «Der österreichische Staatsrath 1760—1848». Wien 1879.

[2] cf. Dr. S. Dragomir: «Corespondenţa episcopului Gherasim Adamovici» Sibiiu 1911 şi Dr. Ioan Lupaş: «Misiunea episcopilor Gherasim Adamovici şi Ioan Bob la curtea din Viena». Sibiiu 1912.

www.dacoromanica.ro

mănui (liberul exerciţiu al cultului). In timpul lui Adamovici s'au tipărit cărţi folositoare pentru biserica noastră şi s'a făcut chiar încercarea de a tipări o gazetă pentru preoţimea şi poporul român. Un doctor învăţat din Sadu, *Ioan Molnár* (*Piuariu*) — fiul lui «Popa Tunsu» — şi *Paul Iorgovici* din Banat au şi început la 1793 să tipărească în Viena o foaie în limba română. Din această foaie au trimis şi episcopului Gherasim Adamovici câteva exemplare, să le împartă între credincioşii săi. Aflând însă guvernatorul Gheorghe Bánffy de această foaie, a scris îndată la Viena, ca ea să fie oprită. Astfel planul de a lumină pe Românii ardeleni şi cu ajutorul gazetelor s'a zădărnicit deocamdată.

Pe timpul episcopului Gherasim Adamovici a început a se ţineà la Sibiiu în lunile de vară un curs de pregătire cu viitorii învăţători români. Conducătorul acestui curs pedagogic erà «directorul şcoalelor naţionale neunite» Dimitrie Eustatievici, care în 19 Iulie 1790 raportează guvernului ardelean, că a avut 11 elevi la acest curs, iar în 28 Iunie 1791 arată, că 15 candidaţi de învăţători au ascultat cu folos prelegerile şi îndrumările lui pedagogice.

Episcopul Adamovici aveà bunul obiceiu, că la sărbătorile mai mari trimiteà poporului cuvinte de îmbărbătare şi povaţă creştinească prin aşà numitele cărţi pastorale, pe cari preoţii erau îndatoraţi a le cetì în toate bisericile.

Gherasim Adamovici a murit la Dumineca Floriilor 1796, în etate de 64 ani (s'a născut la 1733 în Siklós) şi a fost înmormântat în biserica zidită pe timpul păstoririi sale în Sibiiu (Strada Lungă).

Oricât de scurt a fost timpul de păstorire al episcopilor Nichitici şi Adamovici, biserica ortodoxă română din Ardeal începuse a face progrese şi a se întări din nou. Spre a împiedecà această pornire de progres, socotită ca primejdioasă pentru unire, scaunul episcopesc fu lăsat iarăş în o lungă şi păgubitoare vacanţă (1796—1811). Fostul vicar Ioan Popovici fu scos iarăş din

www.dacoromanica.ro

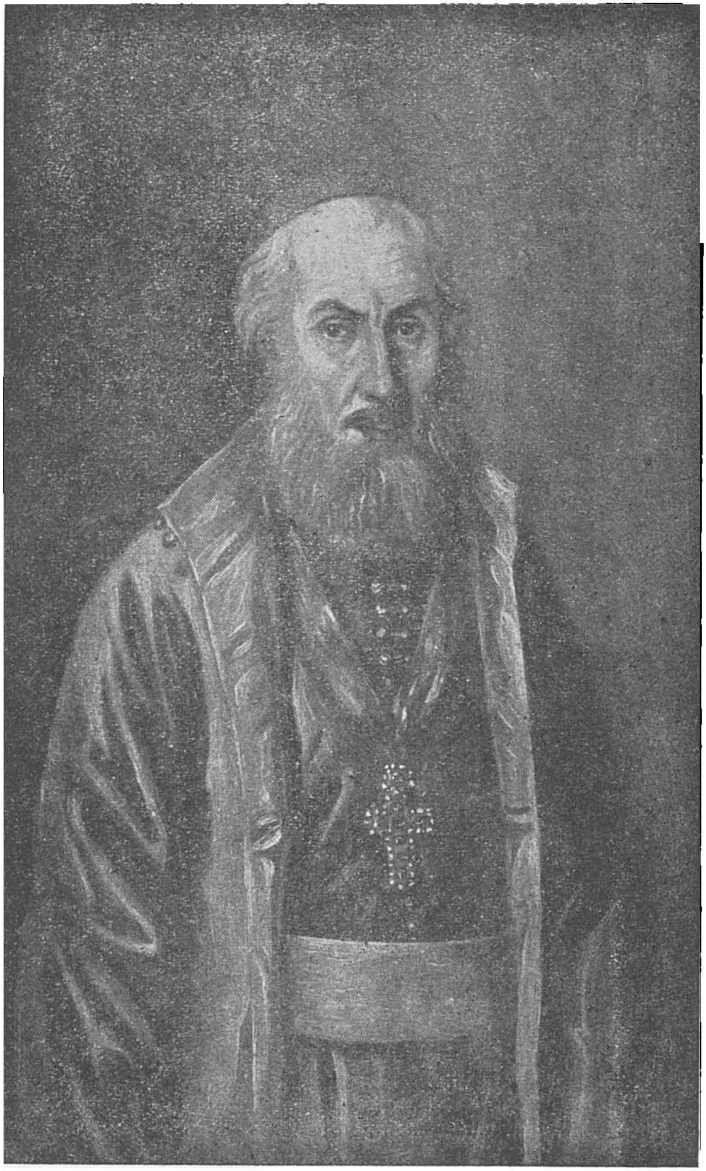

Episcopul Gherasim Adamovici.

www.dacoromanica.ro

strâmtoarea dealurilor dela Hondol şi aşezat în fruntea bisericii ortodoxe, ale cărei afaceri administrative le conduceà împreună cu notarul consistorului Aron Budai, un Român unit.

Prin stăruinţele acestui Aron Budai deoparte, prin ale protopopului Petru Maior şi ale vicarului făgărăşan Ioan Para de alta, s'a făcut la anul 1798 încercarea de a închegà iarăş pe toţi Românii ardeleni sub o singură conducere bisericească. Dupăce pentru oamenii înţelegători erà şi pe atunci lucru clar, că numai «o meteahnă străină» — cum zice Petru Maior — a reuşit a-i desbinà pe Români bisericeşte, dupăce zădărnicia stăruinţelor de a duce biserica ortodoxă din Ardeal dintru fiinţă la nefiinţă, s'a dovedit cu prisos timp de un veac întreg, dupăce ura confesională începù a se topì de căldura simţului de frăţie românească, ce înduplecă la 1791 şi la 1792 pe episcopii Adamovici şi Bob a păşì în frăţească înţelegere pe terenul luptelor politice cu scop de a câştigà drepturi naţionale pentru poporul român —: această încercare de «reunire» bisericească a Românilor ardeleni se înfăţişează ca o urmare firească a păţaniilor dureroase din trecut şi a învăţămintelor atât de scump plătite.

În numele clerului ortodox vicarul Ioan Popovici şi secretarul Aron Budai au trimis rugări la curtea din Viena cerând încuviinţarea unui congres, la care să se întrunească preoţi uniţi şi de cei ortodocşi, spre a se sfătuì împreună şi a stabilì condiţiunile de *reunire*. Congresul însă nu s'a ţinut şi Românii au rămas tot desbinaţi în cele bisericeşti.[1]

Vicarul Ioan Popovici, dupăce repeţitele lui rugări adresate curţii din Viena, ca în chip de răsplată pentru serviciile lui îndelungate ca vicar dela 1773, să fie ridicat la treapta de episcop, au rămas fără rezultat, murì

[1] cf. articolul: «Un dat mai nou la istoria bisericii române» publicat de «uñ protopop românesc din Transilvania» în *Foaia pentru minte, inimă şi literatură* din 1846 p. 343—4 şi broşura «*O încercare de reunire a bisericilor române din Ardeal la anul 1798*» publicată de Dr. I. Lupaş în Arad la 1913.

www.dacoromanica.ro

la adânci bătrâneţe (1805). Iar în locul lui urmă ca vicar Nicolae Huţovici, protopopul Hunedorii, care cârmuì împreună cu Aron Budai până la suirea în scaun a episcopului Vasilie Moga.

XXIV. Cârmuirea bisericească a Românilor din părţile aradane şi bihorene.

Românii din părţile aradane şi bihorene au stat înainte de 1700 în strînsă legătură cu ierarhia bisericească a Românilor ardeleni. Aceasta se vede şi din titulaturile mitropoliţilor ardeleni şi din diplomele, în cari sunt înşirate ţinuturile aparţinătoare jurisdicţiei lor.

Astfel la 1581, când a apărut în Braşov *Evanghelia cu învăţătură*, această carte folositoare s'a tipărit de Coresi cu sfatul şi învoirea «luminatului mitropolit marele Ghenadie *din tot ţinutul Ardealului şi al Orăziei*». Deci jurisdicţia lui Ghenadie se întindeà şi asupra Bihorului. Acelaş lucru ni-l arată şi titulatura mitropolitului Ghenadie II (1628—1640), care îşi ziceà: «arhiepiscop din scaunul Bălgradului şi al Vadului şi al Orăzii şi al Sătmarului şi a toată ţara Ardealului». Gheorghe Rákoczi I, credincios tendinţei de proselitism calvinesc, numì la 30 Septemvrie 1641 şi pentru Românii bihoreni un episcop în persoana lui Avram Burdanfalvi, pe care l-a îndatorat să predice în limba poporului, ca să poată scoate pe Români «din întunerecul rătăcirilor superstiţioase şi să-i conducă spre lumină». Pe acest episcop l-a făcut atârnător nu numai de superintendentul calvin al ţării, ci şi de protopopii calvini din Bihor. Cât va fi păstorit episcopul Avram, părţile bihorene au fost deci scoase de sub jurisdicţia mitropolitului ardelean. Însă prin decretul de confirmare al mitropolitului Sava Brancovici din *28 Decemvrie 1656* Bihorul este alăturat din nou teritorului, peste care se întindeà jurisdicţia canonică a scaunului vlădicesc din Bălgrad. Iar în titulatura mitropolitului Teofil e amintit şi Aradul, după

www.dacoromanica.ro

cum se vede din scrisoarea adresată de el la 30 Aprilie 1693 preotului din comuna Roxin (comitatul Aradului), în care se întitulează astfel: Teofil din mila lui Dumnezeu Arhiepiscop şi Mitropolit al Belgradului şi Aradului»[1] Dar împrejurările schimbăcioase şi furtunile războaielor, câte s'au descărcat în trecut asupra ţinuturilor locuite de Români, au lăsat urme adânci şi dureroase şi asupra cârmuirii bisericeşti, desfăcând în anumite răstimpuri câte un ţinut din legăturile ierarhice fireşti şi izolându-l sau împingându-l în sfera unor interese străine.

I.

În părţile aradane se aminteşte din timpuri vechi episcopia Boroşineului sau a Ienopolei, cârmuitorii căreia se întitulau uneori cu titlul de mitropolit.

Între aceştia merită menţiune specială episcopul Sava din familia Brancoviceştilor, care mutându-şi la 1605 scaunul vlădicesc din Ienopolea în Lipova, s'a numit episcop al *Ienopolei şi Lipovei.* El trăiă în bune relaţii cu principii ardeleni Ştefan Bocskay şi Sigismund Rákoczi, care i-a dăruit la *1607* moşia dela Sâmbăteni (Szabadhely) împreună cu alte 3 sate şi morile de pe Mureş din hotarul Radnei.

Din diploma lui Sigismund Rákoczi din 15 Ianuarie 1608 se vede, că pe atunci erà mitropolit în Alba-Iulia *Sava.* Această diplomă serveşte ca temeiu pentru hipoteza, că acest vlădică Sava ar fi identic cu Sava din Ienopolea şi Lipova.

Următorul lui Sava la Ienopolea a fost un văr al acestuia *Longin,* unchiul mitropolitului Sava Brancovici. Pe acesta l-a sfinţit ca «mitropolit al Ienopolei patriarhul din Constantinopol, Chiril pe la 1628—1629.[2] Fiindcă n'a putut aprobà planul principelui Gheorghe Rákoczi I, de a înduplecà pe toţi Românii să treacă la calvinism, Longin şi-a părăsit scaunul vlădicesc din Ienopole la anul 1640 şi a trecut în Ţara Românească, unde

[1] V. Mangra: *Mitropolitul Sava II. Brancovici 1656—1680.* Arad 1906 pag. 45.

[2] Dr. S. Dragomir: Relaţiile bis. rom. cu Rusia p. 12.

www.dacoromanica.ro

s'a aşezat la mănăstirea Comana. Ca succesor a lui Longin trebue considerat «mitropolitul» Şofronie din cetatea Lipova cu sediul în mănăstirea Hodoşului. Acesta a călătorit la 1651 în Rusia, de unde s'a întors cu multe cărţi şi odăjdii bisericeşti. Ca urmaş al lui este amintit la 1664 Stefan.[1] Probabil acesta va fi fost «vlădica sârbesc (rácz lagyika), care a cutreerat Bihorul ca trimis al patriarhului din Constantinopol adunând dijmele dela credincioşii, pe cari va fi cercat să-i mântuiască din cursele calvinilor.

La 1695 e amintit *Efrem Veniamin* ca episcop al *Orăzii şi Agriei*, iar între anii 1710—1713 *Petru Hristofor* a fost episcop ortodox al Orăzii. Mai târziu episcopii Aradului îşi întind jurisdicţia şi asupra Bihorului, unde aşază *vicari* de ai lor sau episcopi «namesnici».

La 1690 titlul şi rangul de episcop al Ienopolei îl aveà Isaia Diacovici, care stăteà în legături ierarhice cu patriarhul Arsenie Cernoevici, sub conducerea căruia au venit Sârbii în număr considerabil şi s'au aşezat în părţile sudice ale Ungariei. In numele lor a călătorit Diacovici la Viena, asigurând dinastia habsburgică de fidelitatea lor. În 21 August 1691 li s'a dat o diplomă privilegială, în sensul căreia Sârbilor li se încuviinţează dreptul de a-şi alege liber pe mitropolitul lor şi de a fi scutiţi de dări, în schimbul serviciilor militare. Episcopul Diacovici, care locuià în Becicherecul-mare, a fost remunerat pentru serviciile lui, dându-i-se o pădure şi o moară lângă Becicherec. De acì înainte conducătorii bisericeşti ai Românilor din părţile aradane şi bănăţene ajung sub ierarhia sârbească.

II.

Cei mai mulţi dintre episcopii Aradului, Timişorii şi ai Vârşeţului sunt Sârbi de origine, dar în contactul lor cu credincioşii români ştiau să întrebuinţeze limba română. Unii dintre ei, cum a fost vrednicul episcop *Sinesie Jivanovici* dela Arad, susţineau chiar legături culturale cu ierarhia din principatele române. Caracterul

[1] Ibidem pag. 15.

www.dacoromanica.ro

național al vieții bisericești a Românilor a slăbit și s'a întunecat puțin în cursul secolului XVIII. prin influența sârbească, dar n'a putut fi nimicit, deoarece caracterul național al unei biserici nu-l determină «naționalitatea chiriarhilor după vremi, ci naționalitatea poporului, din care se alcătuește».[1]

Succesorul lui Isaia Diacovici, episcopul sârbesc din Arad *Ioanichie Martinovici* a trecut la 1713 *în ascuns* la unire cu biserica apuseană, ca să-și poată extinde jurisdicția și asupra Bichișului, Zarandului și Bihorului.

Dar *Vichentie Ioanovici,* ajungând episcop la Arad în 11 Septemvrie 1726,[2] îndată cerù învoirea consiliului de războiu din Viena, ca să poată cercetà cu pază militară pe Românii și Sârbii din Bihor și să-i întoarcă dela unire. Episcopul catolic dela Oradea-mare contele Csáky prinzând de veste, cu ce fel de planuri se ocupă episcopul din Arad, puse oameni de pază la un pod, pe unde aveà să treacă, și le dădù îndrumarea, să-i omoare caii și să-l silească a se întoarce înapoi la Arad. Dar oamenii lui Csáky nu l-au recunoscut pe Ioanovici. Astfel acesta putù să-și continue drumul. Întâlnind un preot unit, a prins vorbă cu el și a aflat, că numai de silă a trecut la unire și nu mai are speranță de a se puteà întoarce la credința străbună. Dar episcopul l-a îmbărbătat, să nu-și piardă speranța și a început să-i cânte românește din psalmi: «Cine e Dumnezeu mare ca Dumnezeul nostru, Tu ești Dumnezeul nostru, carele faci minuni»... Atunci preotul român îndată s'a înseninat și zicând: «merg cu tine, ori încătrău vei merge» s'a în-

[1] Mangra o. c. pag. 44.

[2] Mai nainte fusese V. Ioanovici «episcop al Temișvarului și al Lipovii și al altor districturi care se cuvin». În această calitate tipări pe la 1724 cartea întitulată: «*Învățături creștinești despre Șepte Taine*», în prefața căreia spune, că în vizitația sa prin orașe și sate a aflat «*multe nespuse spurcăciuni și îngreuieri de suflete, cealece și a le pomeni cu frică iaste* — că s'au aflat bătrâni de optzeci de ani, carii dela nașterea sa de ispovedanie și de duhovnic n'au știut, ci cât mai vârtos cu sfintele taine nu s'au cuminecat, bisearicile, lăcașurile dumnezeești, ce-su de rugăciune nu le-au văzut, fără decât când s'au întâmplat cuiva dintru aceștia a să căsători și a să cununà» (Iorga: Studii și Documente vol. XIII. pag. 8—9).

www.dacoromanica.ro

tors iarăş la credinţa străbună.[1] Ajuns la Orade, a aranjat procesiuni cu mare solemnitate, întărind astfel poporul în statornicia credinţii.

La 4 Febr. 1731 Sârbii l-au ales pe Ioanovici mitropolit, în semn de recunoştinţă pentru zelul lui întru apărarea ortodoxiei. Dar curtea din Viena a reuşit să-l atragă în partea sa promiţându-i scaunul de patriarh sârbesc, care rămăsese vacant din 1706, cu condiţia ca să înduplece pe Sârbi a primì unirea.

Ioanovici a chemat la o sfătuire în Belgrad pe călugării, preoţii mai bătrâni şi ofiţerii Sârbilor. Acì i-a îndemnat, ca în interesul lor şi al naţiunii sârbeşti să primească unirea, pe care dânsul a şi primit-o împreună cu tovarăşii săi în Viena. Auzind aceste cuvinte, revolta ofiţerilor a izbucnit în mod sgomotos. Unul dintre ei, căpitanul din *Pecica, Seghedinaţ* l-a declarat trădător pe Ioanovici. N'au lipsit nici ameninţările, că vor prinde cu toţii arma contra lui, dacă va mai încercà a silì poporul ori a-l sfătuì, să facă acest pas. Ioanovici a fugit înspăimântat la Viena, ca să raporteze, cât de periculoase sunt asemenea încercări proselitistice între Sârbi. Dacă nu ar fi fost atât de hotărîtă împotrivirea ofiţerilor, preoţii şi călugării sârbi nu ar fi reuşit să împiedece unirea, după cum nu au reuşit nici preoţii români din Ardeal la 1698—9, când în maioritate covârşitoare s'au declarat potrivnici ai unirii dimpreună cu toţi credincioşii lor.

Lupta pentru apărarea credinţii a reclamat jertfe şi dintre Sârbi. Una dintre cauzele de căpetenie ale *răscoalei lui Pero Seghedinaţ* a fost încercarea de convertire a Sârbilor. Pero (Petru) Seghedinaţ erà căpitan în Pecica. Impreună cu mai muţi prietini maghiari ai săi a făcut planul unei răscoale curuţeşti în speranţa, că aflând despre aceasta Francisc Rákoczi, se va întoarce şi el în ţară. Planul lor a fost descoperit şi Pero fu aruncat în temniţă cu tovarăşii săi la *1735*. La începutul anului 1736 Pero fu osândit la moarte. El nici în temniţă nu a voit să

[1] cf. Márki S.: *Arad vm. és Arad szab. kir. város története.* Arad 1895 pag. *311—312.*

www.dacoromanica.ro

stea de vorbă cu călugărul catolic, care fusese trimis să-l convertească, ci a dorit să fie adus la el preotul sârbesc Nicolae Milovanovici, ca să poată primì dela acesta în limba maicii sale cele din urmă mângăieri ale religiei. Copiilor săi Mihaiu şi Iulia le-a spus cu limbă de moarte, să rămână statornici în credinţa părinţilor. În 4 Aprilie 1736 a fost dus la locul de pierzare împreună cu tovarăşii săi. Pero, Szilasy, Sebestyén şi Pásztor au fost traşi de vii în roată, iar trupurile lor sfârticate în 4 părţi. Rămăşiţele trupeşti ale lui Pero le-au spânzurat mai târziu în Pecica lângă casa lui. 13 inşi au rămas în robie pe vieaţă, iar 18 au fost eliberaţi. Sârbii au preamărit în cântecele lor pe Pero Seghedinaţ, ca pe un erou naţional. În urma acestei răscoale mulţi Sârbi au emigrat din comitatul Aradului.

Succesorii lui Ioanovici la episcopia Aradului au fost *Isaia Antonovici* (1731—1748) care într'o pastorală a sa adresată Bihorenilor la 1 Aprilie 1732 se întitulează episcop de *Oradea, Arad şi Ienopolea* (Iorga: «Stud. Doc.» IV, 84) şi *Pavel Nenadovici*, care în 1751 ajunse patriarh în Carloviţ.

In 12 Septemvrie 1751 ajunge episcop al Aradului *Sinesie Jivanovici*, care prin stăruinţa şi zelul său izbutì să recucerească o mare parte din Românii bihoreni, trecuţi la unire. Călători însuş în părţile Bihorului şi făcù procesiuni cu asistenţă militară în Várad-Velencze, aşezând acì şi un *vicar* în persoana ieromonahului Metodie, care la 1755 purtà titlul de «episcop namesnic» (locţiitor) în Oradea-mare. Mai târziu (la 1793) s'a înfiinţat şi un consistor pe lângă vicarul din Oradea-mare.[1]

Episcopul Sinesie ca un ierarh aprins de dragostea ortodoxiei a ştiut întărì pe Românii bihoreni în credinţa străbună. Iar dupăce a reuşit a obţineà în 14 Iulie 1757 chiar dela curtea din Viena încuviinţare, ca să poată exercità jurisdicţie canonică peste părţile bihorene, episcopul romano-catolic din Oradea-mare, contele Paul Forgács a zis cu desperare: «Acum numai bunul Dumnezeu mai poate ajutà cauza unirei».

[1] Dr. Il. Puşcariu: «*Documente pentru limbă şi istorie*» vol. I. p. 226.

www.dacoromanica.ro

S'a amintit mai sus, că episcopul Sinesie susţineà legături culturale cu ierarhia din principatele române. La 28 Decemvrie 1761 episcopul Râmnicului Grigorie scrie episcopului ardelean Dionisie Novacovici, că la stăruinţa lui Sinesie a tipărit pentru trebuinţele acestuia în tipografia din Râmnic *500 de cărţi* şi-l roagă să intervină la «Măria Sa ghinărariul» din Sibiiu «să fim slobozi a trimite aceste cărţi cătră preaosfinţitul fratele nostru Sinesie... prin vama Boiţii, că a le trimite pe la Mehadia ne temem, să nu se întâmple de cătră cei făr de Dumnezeu Agareneani a se face vreo stricăciune cărţilor, că foarte multe răutăţi fac».[1] Sinesie a răposat în 1769.

Succesorul lui a fost *Pahomie Knezevics* (1770—1783) care a avut mult necaz cu uniţii. Aceştia au prins rădăcini şi în Arad, unde şi-au zidit biserică în timpul păstoririi lui Knezevics.

După moartea lui Pahomie, Moise Putnic, mitropolitul din Carloviţ instituì la Arad ca administrator episcopesc pe Pavel Avacumovici (1783—1784).

In 2 Maiu 1784 a fost instalat ca episcop al Aradului *Petru Petrovici*, om cult care vorbià mai multe limbi şi a stăruit pentru îndreptarea poporului cătră pace şi lumină. La 1798 episcopia Aradului aveà 49,085 familii.

Trecând Petrovici la Timişoara, a urmat ca episcop al Aradului Pavel Avacumovici, care a păstorit până la moartea sa întâmplată în 1815. El cerù (la 1805) 2000 fl. pentru Consistorul din Oradea-mare. În timpul lui s'a deschis pedagogia din Arad şi s'a pornit curentul de redeşteptare naţională, propoveduit cu multă însufleţire şi stăruinţă de Moise Nicoară, Dimitrie Ţichindeal, Const. Diaconovici Loga ş. a.[2]

După moartea lui Avacumovici episcopia Aradului a fost administrată de episcopul Vârşeţului Iosif Putnic până la 1828. În timpul acestuia s'a înfiinţat în Arad la 1822 şi institut de teologie pentru pregătirea preoţilor.

Cu succesorul lui Putnic: Nestor Ioanovici se începe la Arad seria episcopilor naţionali.

[1] Iorga: «Studii şi Documente» IV, p. 88—89.

[2] *D. Ioanoviciu: «Câteva momente din lupta pentru episcop românesc la Arad»* în «Rev. Teol.» din 1916.

www.dacoromanica.ro

XXV. Cârmuirea bisericească a Românilor din părţile bănăţene.

În privinţa bisericească Românii bănăţeni au stat în legături ierarhice, când cu vlădicii din Ardeal, când cu cei din principatele române, iar dela sfârşitul secolului XVII până la 1865 cu cei sârbeşti.

La 1562 principele ardelean Ioan Sigismund recomandă preoţilor români din districtele Haţegului şi Caransebeşului pe episcopul Sava din Lancrăm, ceeace dovedeşte că jurisdicţia vlădicilor ardeleni se întindeà şi asupra Bănatului.

La 1578 mitropolitul Daniil roagă pe judeţul din Braşov, să-i încasseze pedepsele de câte 3 galbini dela fiecare păreche de concubini «de legea grecească». În rugarea sa Daniil se întitulează «*Kyr Daniil, mitropolit de Severin şi de Ardeal*». Cât timp a stat «Banatul Severinului» sub stăpânirea domnilor români ştim că şi în privinţa bisericească atârnà acest ţinut de mitropolia Severinului, iar mai târziu de episcopia Râmnicului.

La 1594 este menţionat în Bănat şi părţile ungureşti vlădica Todor, sub a cărui conducere se făcù o răscoală. La 1625 se face pomenire de un urmaş al lui cu numele Spiridon.

Prin diploma din 28 Decemvrie 1656 Gheorghe Rákoczi II. dă mitropolitului Sava Brancovici jurisdicţie şi peste Severin. Dar peste doi ani Banatul fu cedat Turcilor din partea lui Acaţiu Barcsai. Şi astfel nu numai legăturile politice, dar şi cele bisericeşti cu Ardealul se întrerup.

La 1662 e amintit Teodosie «mitropolitul» din Vârşeţ, care călătoreşte împreună cu arhimandritul Nicodim din mănăstirea *Vodiţa* în Rusia şi se întoarce cu milostenie de 350 ruble pe seama mănăstirii, ale cărei vase bisericeşti ajunseseră zălogite la Jidovi, spre a puteà plăti tributul impus de paşa turcesc acestei mănăstiri.[1]

[1] Dragomir l. c. p. 16.

www.dacoromanica.ro

Sunt documente, din cari se poate deduce că mai târziu Românii bănăţeni au ajuns iarăş în legături bisericeşti cu episcopia Râmnicului, de care se ţinuseră şi în timpurile mai vechi. Deaceea se întitulează episcopia aceasta: a Râmnicului şi noului Severin. Episcopul *Damaschin Dascălul* cereà în 1719 să i se dea rangul de mitropolit împreună cu un teritor extins, de care s'a ţinut odată şi *episcopul Mehadiei.*

Iar în *Catavasieriul românesc* tipărit de episcopul Râmnicului *Inochentie* la 1734 pomenirea acestui episcop se face cu următoarea titulatură: «preasfinţitul, preaînţeleptul şi de Dumnezeu iubitorul Episcopul Râmnicului şi *Exarhul Severinului şi a toată Mehadia* şi altor părţi poruncitoriu».[1]

Două împrejurări au contribuit ca Românii bănăţeni să ajungă sub cârmuirea bisericească a Sârbilor: unirea lui Atanasie cu biserica Romei şi imigrarea Sârbilor în Ungaria sub conducerea patriarhului Arsenie Cernoevici.

La 1695 e amintit *Gherasim* ca episcop la Caransebeş şi Vârşeţ. Iar între anii 1695—1700 a păstorit Spiridon Ştibiţa. La 1718 prin pacea dela Passaroviţ Banatul fu scos de sub stăpânirea turcească. Habsburgii îşi întinseră stăpânirea şi asupra Olteniei, asupra Bosniei până la râul Unna şi asupra Sârbiei până la Timoc. Astfel ajunge sub Habsburgi şi mitropolia din Belgradul Sârbiei. De această mitropolie s'au ţinut episcopiile româneşti din Timişoara şi Caransebeş—Vârşeţ, iar cea din Arad atârnà de mitropolia din Carloviţ. In 1726 a reuşit însă chiriarhul din Bălgrad Moise Petrovici să fie ales şi ca mitropolit al Carlovitului. Unindu-se astfel cele două mitropolii, ajunse sub jurisdicţia Carloviţană şi episcopia Caransebeşului, care se compuneà pe atunci din următoarele protopopiate: Caransebeş, Vârşeţ, Palanca nouă, Mehadia, Lugoj şi Craina, Crvina şi Cluci în Sârbia. Prin pacea dela Belgrad (1739) Oltenia şi Sârbia fură pierdute iarăş. Deci stăpânirea bisericească din Carloviţ începuse a se extinde şi consolidà tot mai mult în părţile bănăţene locuite de Români. O serie

[1] Vechia Bibliografie românească vol. II. pag. 49.

www.dacoromanica.ro

întreagă de episcopi cu nume sârbeşti e cunoscută, fără ca însă partea lor de contribuţie la progresul cultural sau moral al Românilor să fi fost până acum de ajuns scoasă la iveală.

Dintre ei socotim vrednic de amintire pe Românul *Maxim Manuilovici*, care a fost episcop şi la Vârşeţ (1829—1834) şi la Timişoara. El a reuşit să întroducă în slujbele bisericeşti şi limba românească, alături de cea slavonă. Deaceea Şaguna, care a trăit ca student la teologia din Vârşeţ în casa episcopului Manuilovici, îl pomeneşte pe acesta cu laudă într'o scrisoare a sa arătând, că pe timpul acestui episcop «cântările bisericeşti în catedrala din Vârşeţ se săvârşiau româneşte şi sârbeşte».[1] Iar Tincu-Velia într'o «scurtă istorie despre începutul Vârşeţului şi Românii lui»[2] spune că Maxim Manuilovici «iarăş reîntroduse exilata limbă românească în biserica catedrală însă această a lui vrednică de laudă faptă nu putù îndelung custà, căci puţinii Sârbi dar şi Românii prin căsătorii şi alte relaţii cu totul sârbiţi steteră cu energie în contră, până când izbutiră a scoate cu rădăcină cu tot limba românească din biserică... Această necreştinească şi nefrăţească, numai din ură şi trufie purceasă faptă a Sârbilor şi Semiromânilor vârşeţeni aduse pe episcopul Manuilovici la compătimire şi făcù de se deschise limbii româneşti capela sa residenţională, unde tânărul cler românesc iạ parte la slujbele dumnezeeşti».

În Vârşeţ erà şi seminar teologic cu secţiune deosebită pentru Români. La acest seminar chemà episcopul Manuilovici cu toată stăruinţa pe viitorii preoţi români, să se lumineze înşişi, ca mai târziu să fie în stare a luminà şi ei pe alţii. În circulara sa, adresată la 14 Martie 1830 «bineîncuviinţaţilor domni protopresviteri şi binecucernicei preoţimi parohialnice» — spune că poporul românesc se află «în mare întunecime», din care purced şi se nasc multe urmări primejdioase «de cinste şi de

[1] «*Meditaţiuni*» publ. în «*Tel. Rom.*» 1865 Nr. 22 şi urm.
[2] «*Foaia pentru minte*» 1846 pag. 361—3.

www.dacoromanica.ro

suflet pierzătoare». Pricina acestei întristătoare stări de lucruri o află în «necultivarea şi neştiinţa clerului celui parohialnic, carele însuş nefiind luminat cu învăţătura, nu a fost în stare poporul cel lui încredinţat pe cărările moraliceşti şi mântuitoare a-l îndreptà, — pricina aceasta cunoscându-o şi stăpânirea cea mai înaltă ocârmuitoare, bine au voit la anul *1822 a introduce sistemiziruite şcoale clericeşti pre limba românească*, ca prin acelea feţele, care doresc sarcina preoţească pe sine a primì, să se înveţe temeiurile credinţei, datorinţele păstoreşti şi apoi învăţăturile acestea din datorinţă resfirându-le între poporul purtării de grijă a lor încredinţat, să se sârguiască a-i face oameni cinstiţi şi prin aceea *întreg neamul la oareşi-careva treaptă a cultivării să se ridice*».[1]

După despărţirea ierarhică a Românilor de Sârbi, întâmplată la 1 Aprilie 1865, a trecut şi seminarul acesta la reşedinţa episcopiei române în Caransebeş, unde a fost desvoltat cu îngrijire de episcopii naţionali Ioan Popasu, Nicolae Popea şi Miron Cristea.

Pe episcopul Manuilovici îl lăudà la 1834, când a trecut dela Vârşeţ la Timişoara, Bănăţeanul Petru Lupulov în versuri ca acestea:

Că e blând şi foarte bun
Eu cutez acum să spun
Şi toţi în scurt vor vedeà,
Că gura mea drept grăià.

Pe învăţaţi va chemà
La el se vor adunà
Şi el cu a sa putere
Va da celui ce va cere.

— Ci cererea de va fi
A omului ce-ar poftì,
Neamului să folosească
Şi multor să prisosească» ş. a. m. d.[2]

[1] *A. Ghidiu:* Introducerea tasului pedagogic şi teologic în bisericile gr.-or. române. Caransebeş 1902 pag. 16—18.

[2] Cf. Dr. Ioan Lupaş: Mitropolitul Andreiu Şaguna, monografie istorică ed. II. Sibiiu 1911. pag. 25.

www.dacoromanica.ro

XXVI. Episcopii uniţi dela Atanasie până la Alexandru Şterca-Şuluţiu.

După moartea lui Atanasie întâmplată la 1713, protopopii uniţi aleseră ca episcop al lor pe fostul secretar a lui Atanasie, un străin cu numele *Vencenslau Franţ.* Însă curtea din Viena nu voi să-l întărească, ci lăsă ca biserica unită din Ardeal să fie condusă de iezuitul *Gheorghe Regai* (1716—1721). Dar împăratul Carol VI. temându-se, că unirea se va primejdui în lipsa unui episcop român, numì ca episcop unit pe *Ioan Giurgiu,* căruia i-se mai ziceà şi Pataki, după locul său natal Horgos-Patak (Strâmbul) şi hotărî să dea episcopiei unite moşia dela Sâmbăta-de-jos şi dela Gherla, cari aduceau un venit anual de 3000 fl. Fiindcă la 1715 împăratul Carol s'a ocupat cu gândul să zidească fortăreaţa dela Alba-Iulia tocmai pe locul, unde erà aşezată mai înainte mitropolia Românilor cu biserica cea făcută de Mihaiu Viteazul, acestea au fost dărîmate şi scaunul episcopiei unite fu mutat la Făgăraş.

Numirea lui Giurgiu ca episcop unit a fost aprobată de papa dela Roma numai la anul 1721. Instalarea lui Giurgiu ca episcop s'a întâmplat în biserica din Făgăraş la 17 August 1723. Impăratul i-a dăruit şi rangul de baron, fiindcă erà zelos şi stăruitor pentru răspândirea unirii. A păstorit însă numai 4 ani († 29 Oct. 1727). Samuil Micu spune despre el, că a fost «naţiei româneşti bun părinte şi milostiv, om vesel».

Dela 1727—1732 iarăş a rămas episcopia unită vacantă, fiind condusă de Adam Fitter, rectorul colegiului iezuiţilor din Cluj şi de Gheorghe Regai. La 1732 a fost instalat ca episcop în Făgăraş *Ioan Inocenţiu Micu (Klein),* pe care îl numì împăratul Carol încă la 1729, dăruindu-i şi titlul de baron. Acest episcop vrednic s'a născut la 1692 în *Sadu* (lângă Sibiiu), unde şi până în timpul de faţă se mai păstrează în gura poporului unele tradiţiuni despre copilăria lui. Aşà se spune, că micul

www.dacoromanica.ro

Episcopul Ioan Inocențiu Micu-Klein.

www.dacoromanica.ro

Ioan erà cunoscut de consătenii lui ca un băiat mut. Odată se jucà el cu mai mulţi copii de vârsta lui «de a cloţii». (Cloţi se numesc lemnele de brad, pe cari le dau Sădenii pe rîul Sadului în jos, ca să ajungă astfel în comună). Unii dintre copii sloboziau lemnişoare pe apă, iar el numai singur stăteà la «creplă» (opritoare), ca să păzească sosirea şi oprirea cloţilor. Venind acestea mai cu putere, deodată crepla se rupe şi Ioan cuprins de spaimă începù să strige pe tovarăşii săi de joc: «Haideţi, că s'a rupt crepla». Aceştia au rămas toţi uimiţi ştiind, că numai el singur erà la creplă şi că erà mut. Copilul, erà de altfel chipeş şi bine făcut. Odată venì cu tatăl său la târgul Sibiiului cu un car de lemne. Trecând pe lângă carul cu lemne un călugăr, acesta se uită mai cu dinadinsul la băiat şi zise cătră tatăl său: «Dămi-l mie, ca să-l învăţ carte». Tatăl răspunse, că nu are ce face cu el, pentrucă fiind cam mut, nu va fi bun de şcoală. Se vede, că băiatul şi atunci vorbià cam greu. Auzind însă vorbele tatălui său, aruncă biciul în car şi zise: «Tată, eu mă duc». Aşà s'a şi întâmplat.[1] Fiind silitor şi cu purtări bune, încă nu apucase a isprăvì şcolile cele mai înalte, când fu numit la începutul anului 1729 episcop; deci mai rămase până la mijlocul anului în seminarul din Tirnavia (Nagyszombat). De acì plecă apoi în mănăstirea din Muncaci, unde se călugărì şi pregătì pentru sfinţirea de episcop.

Ca episcop sfinţit merse la Viena şi stăruì la locurile mai înalte, ca să se împlinească toate făgăduinţele cuprinse în diplomele împărăteşti date la 1699 şi 1701 pe seama preoţilor şi credincioşilor bisericei unite. Ca să poată luptà şi cu domnii ardeleni pentru câştigarea drepturilor naţionale şi politice ale Românilor, cerù şi căpătă la 1732 şi el scaun şi drept de vot în dieta Ardealului.

Peste 3 ani schimbă moşiile din Sâmbăta-de-jos şi Gherla cu cea din Blaj, al cărei venit anual erà socotit în 6000 fl. La 1737 îşi mută deci scaunul episco-

[1] Telegraful Român 1895 Nr. 118.

www.dacoromanica.ro

pesc din Făgăraş la Blaj, unde se află şi astăzi. După stăruinţele lui cele multe la curtea din Viena, împărăteasa Maria Terezia se învoi la 1743 să hotărască a se da preoţilor uniţi porţiuni canonice, loc de casă şi pentru biserică; mai departe porunci, ca fiii iobagilor uniţi să nu fie opriţi dela şcoli şi să nu fie asupriţi, iar nobilii români uniţi să fie şi ei primiţi şi înaintaţi în diregătoriile obşteşti. La 1744 s'a făcut lege (art. VI.) prin care s'a hotărît, ca nobilii uniţi să fie deopotrivă cu nobilii celorlalte trei naţiuni primite (recepte). Şi prin articolul VII. s'a scris în lege, că episcopiei unite i s'a dăruit moşia Blajului. Episcopul Inocenţiu Micu a făcut şi vizitaţiuni canonice cu scop de a îndupleca să treacă la unire şi Românii aceia, cari s'au împotrivit dela început unirii. Dar această încercare a lui n'a reuşit. La 5 Februarie 1733 merse în Braşov, însă Românii braşoveni îl primiră cu împotrivire, n'au voit să-i plătească dajdia vlădicească, iar când a cerut cheile bisericii, să-şi poată face slujba acì, i-au răspuns bătrânii din Scheiu, că ei cu nici un preţ nu vor să primească unirea. Atunci episcopul plin de mâhnire a aruncat cheile la picioarele bătrânilor zicându-le: «acì vi-s cheile, ţineţi-vă slujbele bisericeşti ca mai înainte şi cinstiţi pe mai marele vostru». Iar la 9 Februarie 1733 a plecat din Braşov fără nici o ispravă.[1]

Altă dată s'a dus la Sălişte, ca să slujească sfânta liturghie în ziua de Rusalii, dar poporul văzându-l însoţit de teologul catolic Balogh, n'a voit să între în biserică la sfânta slujbă, ci a început a strigà de afară: «Ce caută acest popă latin în biserica noastră?»[2] Episcopul a trebuit să plece şi de acì cu inima întristată.

Fiind episcopul Inocenţiu Micu om vrednic şi îndrăsneţ, a căzut pradă unor intrigi. În 1744 a fost chemat la Viena, să se desvinovăţească faţă de unele învinuiri de răsvrătire ridicate contra lui. Văzând el,

[1] «Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt» vol. IV. pag. 186 şi Hermann: «Das alte und neue Kronstadt» vol. I. pag. 188.

[2] Bariţiu: «Părţi alese» 425, cf. şi Bunea Ep. *Ioan In. Klein*, Blaj 1900, pag. 759.

www.dacoromanica.ro

că n'are destul sprijin în Viena, a plecat la Roma, unde a trăit în surghiun de bună voie până la 1768, când a murit şi a fost îngropat în biserica romano-catolică numită «*Madona del Pascolo*».

Însemnătatea cea mare a episcopului Inochentie — stă mai mult decât în tulburata sa păstorire, în prigonirea ce a îndurat-o pentru biserica şi poporul său. Când ţineà piept celor mulţi, puternici şi bogaţi, cari ştiau latineşte mai bine decât dânsul, batjocura de care erà acoperit, fiindcă se încumetase a zguduì stâlpii, pe cari se răzimà o stare de lucruri, pe atât de legală pe cât de nelegiuită, va fi cutremurat de revoltă, va fi aprins pentru răsbunare şi pe alţii decât fiinţa lui batjocorită şi se va fi vorbit prin sate de vlădica uniţilor şi fruntaşul Românilor, care le apără nevoia tuturora, înaintea celor ce nu voiau să ştie de dânsa».[1]

*

La 1751, după ce episcopul Inocenţiu surghiunit la Roma se văzù silit a şi înaintà abzicerea din scaunul său episcopesc, sinodul candidă pe 3 inşi: Petru Pavel Aron, Grigorie Maior şi Sivestru Caliani. Maria Terezia dintre aceşti 3 candidaţi numì ca episcop pe Aron, pe care-l sprijinià şi guvernul ardelean spunând, că e mai blând şi mai liniştit, pe când ceilalţi doi au o fire mai avântată şi sunt prea zeloşi întru răspândirea unirii. Despre Aron a rămas scris, că duceà un traiu schimnicesc în toată regula, durmià numai câte 4 ciasuri pe un sac de paie, făceà mătanii până i se umflau degetele, umblà încins cu un lanţ de fier preste mijloc şi mâncà foarte puţin; mai mult postià. El a fost sfinţit la 1752 de episcopul rutean Manuil Olsavsky.

La 1754 s'au deschis şcolile din Blaj. Vlădica Aron se îngrijià, ca elevii săraci să capete pâne şi fiertură. A înfiinţat şi seminar teologic pentru viitorii preoţi şi a cumpărat pe seama acestui seminar moşia din Cut cu 30,000 fl. din care 8,000 fl. le-a adunat dela preoţi contribuind fiecare preot cu câte 1 galben, iar 22,000 fl.

[1] N. Iorga: *Sate şi preoţi.*

www.dacoromanica.ro

le-a dat dela sine. La 1765 s'a dat din partea guvernului poruncă, să nu fie primiţi în seminar copiii iobagilor, ci numai ai nobililor şi ai oamenilor liberi. Petru Pavel Aron a zidit cu cheltuiala sa şi biserici în Cut, Bistra, Mănărade şi Răşinari. Pentru îmbunătăţirea stării materiale a preoţilor uniţi a mijlocit în 1759 dela curtea din Viena o hotărîre, ca fiecărui preot unit să-i dea satul loc de 20 găletе şi de 15 cară de fân. Aceasta hotărîre însă nu s'a dus la îndeplinire decât în puţine sate.[1]

Mulţi îl urau însă pe episcopul *Petru Pavel Aron*, fiindcă uneltise contra vrednicului său antecesor şi stăpân, Inocenţiu Micu. Nepotul acestuia, Samuil Micu spune, că «în anul 1757 episcopul Micu-Klein a fost dobândit dela împărăţie, să-i fie slobod a venì în Ardeal; iar Aron, sfătuit de Atanasie Rednic, a lucrat la împărăţie, că de va venì Klein, toţi lui vor da cinstea cea mare şi Aron va rămâneà părăsit; şi doară acesta încă a fost un păcat mare a lui Aron, de l-au părăsit oamenii şi nu l-au iubit».[2]

*

Aron a murit la anul 1764. După el a urmat în scaunul episcopesc al Blajului Atanasie Rednic (1764—1772), născut în Maramureş (Giuleşti) şi sfinţit tot de episcopul rutean Olsavsky. Acesta erà foarte aspru cu călugării din Blaj. Pe vestitul Grigorie Maior, — care a căpătat la candidare 90 voturi, pe când Rednic numai 9 — l-a surghiunit la mănăstirea Muncaciului, fiindcă îi erà potrivnic. Despre acest Atanasie Rednic, scrie Samuil Klein, că de şcoale şi de învăţături aveà grije bună, erà om foarte smerit, haine de mătase nici decum n'a purtat, hrana lui numai cu legumi şi cu uleiu a fost» şi «în toată Dumineca la ecsortaţii atâta lăudà şcolarilor unirea, până ce unii îşi pierdeau gustul de a-l mai auzì». Dupăce a ajuns episcop,

[1] Despre *Petru P. Aron* a se vedeà mai pe larg monografia istorică publicată de Dr. Augustin Bunea sub titlul: «Episcopii Petru Paul Aron şi Dionisie Novacovici».

[2] Cipariu: Acte şi fragm.» pag. 107. Ceeace relatează Samuil Micu se confirmă şi prin acte istorice vrednice de crezământ. Cf. Dr. Z. Păclişanu: «*Corespondenţa din exil a episcopului I. In. Micu-Klein în «Cultura Creştină»* an. VI. Nr. 13, p. 398.

www.dacoromanica.ro

a început a prigoni cu asprime pe Românii, cari nu voiau să treacă la unire. Astfel însaşi regina Maria Terezia, care erà de altfel o mare şi hiperzeloasă catolică, s'a văzut îndemnată la 7 Septemvrie 1768 a scrie lui Rednic, ca să se poarte mai cuviincios şi mai cu blândeţe faţă de Românii «neuniţi», să nu-i asuprească şi să nu permită nici preoţilor uniţi a-i asuprì. Dar se vede, că această mustrare preaînaltă nu avù rezultat, căci în 21 Februarie 1770 Maria Terezia scrie din nou, că episcopul Rednic trebue îndrumat, să se poarte blând şi pacinic faţă de episcopul Românilor gr.-or. Sofronie Chirilovici.

*

Urmaşul lui în scaunul episcopesc a fost *Grigorie Maior* (1772—1782). Născut în Sărvad (comitatul Solnocului de mijloc) ca fiu al unui preot unit, în botez a primit numele de Gavrilă. Episcopul Inocenţiu Micu îl trimise la Roma, să înveţe filozofia şi teologia. Dupăce s'a întors la Blaj, fu numit profesor de limba latină şi maghiară; tot lui i s'a încredinţat şi «paza bibliotecii», în care erau pe atunci vre-o 350 cărţi. Având suflet aprig, ajunse în neînţelegeri cu episcopii Petru Aron şi Atanasie Rednic, cari i-au trecut pe dinainte şi au ajuns în scaunul episcopesc, deşi la amândouă candidările Maior a avut mai multe voturi decât ei amândoi. Ştim că Rednic, ca să scape de Grigorie Maior, l-a internat în mănăstirea Muncaciului în chip de pocăinţă şi de pedeapsă. Acì a stat în arest dela 1765 până la 1771, când trecù pe acolo milostivul Iosif, fiul împărătesei Maria Terezia şi aflând că Grigorie stă închis, fără a fi vinovat de vre-o greşală prea mare, dădù ordin să fie slobozit din arest.

Sinodul din 1772 l-a candidat a treia oară şi primind 100 voturi, în sfârşit fu numit episcop, de care lucru «foarte s'a bucurat toată românimea din Ardeal», cum spune Samuil Klein. El a fost cel dintâi episcop unit, care a scăpat de controlul neplăcut al iezuitului catolic, pus în coasta episcopilor uniţi. La sfinţire i s'a dat şi titlu de «Excelenţă». Grigorie Maior a fost foarte

www.dacoromanica.ro

zelos răspânditor al unirii. A călătorit mult prin sate, stăruind pentru înfiinţarea de biserici. Din cauza stăruinţei sale prea mari pentru răspândirea unirei a ajuns în conflict cu unii magnaţi ardeleni, cari nu erau catolici. Unii dintre aceşti magnaţi — scrie Bariţiu — nu voiau să dea nici măcar loc pentru câte o bisericuţă de lemn în comune curat româneşti şi este cunoscută păţania dela Cicudul de Câmpie, unde episcopul mâhnit, că proprietarul nu voià să sufere a se face biserica la un loc mai potrivit sau nu voià nici de cum, îşi descoperì capul şi înălţând ochii spre cer zise: «Aşa-ţi trebuie Ţie, Doamne Dumnezeule, dacă ai dat pământul unui tiran, cum este acesta, care acum nu ne dă nici loc, unde să ne putem închinà Ţie».[1]

La 1782 fu provocat să renunţe la scaunul episcopesc, dupăcum spun unii, din cauza neînţelegerilor cu magnaţii, iar după cum susţin alţii, din cauză, că ar fi fost contra edictului de toleranţă dat de împăratul Iosif al II-lea la anul 1781. Murì în Alba-Iulia la 1785, lăsând o fundaţiune de 150 de galbini pentru studenţii din Blaj.

*

După Grigorie Maior a urmat ca episcop *Ioan Bob*, care mai înainte fusese protopop în Daia şi în Oşorheiu. Fu numit episcop în 1782 şi instalat în 1784. A cârmuit biserica unită timp de 46 ani până la moartea sa, întâmplată în 2 Octomvrie 1830. A făcut fundaţiuni pentru studenţi şi preoţi; a zidit biserica din Cluj, Oşorheiu şi Mediaş; a înfiinţat vicariatele din Făgăraş, Haţeg şi Rodna. A luptat şi pentru drepturile politice ale poporului român, înaintând împreună cu episcopul ortodox Gherasim Adamovici din Sibiiu la 1791 şi 1792 mai multe rugări la curtea din Viena. A făcut şi o călătorie la Viena, de unde s'a întors bolnav.

Despre episcopul Ioan Bob scrie Petru Maior în *Istoria bisericei Românilor* (pagina 116) următoarele: «După vestirea Toleranţei cei dela Împăratul Iosif al II-lea

[1] cf. Gheorghe Bariţiu: «Părţi alese din istoria Transilvaniei» vol. I.

www.dacoromanica.ro

milostiveşte dată... unor Români din pământul Făgăraşului le venì chef să se lase de unire.

Pentru aceea vlădica Ioan Bob curse (merse) acolo, ca cu faţa şi cu propoveduirea sa să împedece pe acei oameni a trece la neunire, ci fiindcă zisul vlădică din fire nu are nici acea căutătură în faţă, nici acea dulceaţă în cuvinte, nici acea curgere în vorbă, care e de lipsă spre a îmblânzì norodul şi a sporì în unele ca acestea; necum să dumerească pe ceice până acì vrea să scadă dela unire, ci cu gloatele şi ceialalţi mărturiseà, că vreau să treacă la neunire şi pentru aceea pofteà dela dânsul, să li se orânduiască învăţătura cea de 6 săptămâni, care după decretul Toleranţei e de lipsă să o audă ceice voiesc a păşì dela credinţa cea catolicească. Atunci vicarul general Ignatie Darabant, care după aceea fù episcop la Oradea-mare, prevăzând că de va rămâneà vlădica Ioan Bob lungă vreme în pământul Făgăraşului, poate nici un Român să nu mai rămână unit; îl sfătuì pe vlădica să se întoarcă acasă. Care sfat ascultându-l vlădica Ioan Bob, cu grabă se întoarse la moşiile cele vlădiceşti în Blaj, lăsând pe zisul vicariu acolo».

Pe timpul lui erau în Blaj 3 învăţaţi mari: Gheorghe Şincai, Petru Maior şi Samuil Clain. Cu aceştia însă episcopul Bob n'a trăit în cea mai bună înţelegere. Aceştia toţi 3 erau cu mult mai învăţaţi, mai luminaţi şi mai doritori de înaintare, decât episcopul Bob, pe care îl atacau adeseori prin scrierile lor. Astfel protopopul Petru Maior îl învinuià, că e «cu totul dat la economie şi la adunarea de bani», iar despre o carte de teologie tradusă de Bob spuneà, că în cât timp «a întors cartea aceea pe românie, mai bine ar fi făcut nişte roate..., căci carte mai netrebnică nu puteà alta din Blaj să se dea Românilor». Contra lui *Gheorghe Şincai*, care erà director şi inspector şcolar, s'a început o cercetare îndelungată sub cuvânt, că ar fi plănuit să facă o răscoală. În cursul cercetării a stat mult timp în temniţa din Aiud, iar mai târziu şi-a căutat adăpost între străini. Pe călugărul Samuil Clain îl părîse epis-

www.dacoromanica.ro

copul Bob la guvern, că ar aveà de gând să se lapede de biserica unită şi să treacă la biserica greco-orientală, ca să poată ajunge episcop în Sibiiu, unde scaunul episcopesc a rămas timp îndelungat vacant după moartea lui Gherasim Adamovici. S'a pornit deci cercetare contra lui Clain, dar învinuirile nu s'au putut dovedì în deajuns. Văzându-se aşà de prigonit Samuil Clain a părăsit Blajul la 1802. Înainte de a plecà din Blaj, a ţinut în biserică o cuvântare spre a-şi luà rămas bun dela locul, unde a muncit atâta timp şi dela oamenii, cari ascultau cu multă plăcere predicile lui. S'a păstrat în amintirea unora, că această ultimă predică a sa o ar fi început cu următoarele cuvinte: «Nici odată n'am gândit, că din piatră voiu stoarce apă». Rostind aceste cuvinte de un adânc înţeles, s'a întors cătră părete spre a-şi ascunde lacrimile, care-i curgeau părău.[1]

*

Urmaşul lui Ioan Bob a fost *Ioan Lemeni*, protopop mai înainte în Cluj, apoi profesor şi secretar episcopesc in Blaj. Ca episcop Lemeni s'a îngrijit să întregească la 4 ani cursurile teologice, a încredinţat catedra de istorie şi filozofie lui Simion Bărnuţiu, vestitul apărător a drepturilor poporului român. Cu acesta însă şi cu alţi profesori luminaţi din Blaj a ajuns episcopul Lemeni în o ceartă urîtă şi neplăcută. Se zice, că la anul 1841 episcopul Lemeni ar fi cerut voie dela guvernul ardelean, să traducă nişte cărţi de slujbă bisericească în limba maghiară. Guvernul ar fi spus, că nu se amestecă în astfel de lucruri şi l'ar fi îndrumat la primatele romano-catolic din Strigoniu, care a întrebat uimit: «Cu ce drept folosesc Românii în slujbele sfinte limba românească?» Iată un lucru — zice Papiu Ilarian[2] — de care însuş Rákoczi când s'ar sculà din morţi s'ar mirà, cum s'au schimbat timpurile, de acum cere

[1] cf. cele comunicate de *I. M. Moldovan* despre *Samuil Clain* în *Arhivul* lui Cipariu, precum şi biografia lui *Samuil Micu Clain* de *I. Bianu*.

[2] *Al. Papiu Ilarianu: Istoria Românilor din Dacia superioară*. Viena 1852 p. 105—108.

www.dacoromanica.ro

voie dela Unguri episcopul român a traduce cărţile bisericeşti în ungurie, când înainte cu 200 de ani Ungurii îi făcuse pe Români a-şi traduce liturghia în limba naţională».... La 1842 înaintă episcopul Lemeni împreună cu episcopul din Sibiiu Vasilie Moga o rugare la dieta ardeleană, cerând drepturi pe seama Românilor de pe pământul crăiesc (fundus regius). Iar la 3/15 Maiu 1848 prezidă împreună cu Şaguna adunarea cea mare a Românilor pe Câmpul Libertăţii. La sfârşitul anului 1848 generalul Puchner îl alungă din scaunul episcopesc, punând în locul lui ca administrator pe vicariul *Simion Crainic*. Lemeni se duse la Viena, unde murì în 1861.

Dela anul 1851 înainte biserica unită fù condusă de episcopul *Alexandru Şterca-Şuluţiu*. Sub păstorirea acestuia episcopia fù ridicată la rangul de mitropolie în 1853. Instalarea lui Alexandru Şterca-Şuluţiu ca mitropolit s'a întâmplat în Blaj la 28 Octomvrie 1855. Episcopiile sufragane (atârnătoare de mitropolia Blajului) sunt cea din Oradea-mare, cea din Gherla şi cea din Lugoj.[1]

Mitropolitul Şuluţiu a luptat alături de Şaguna foarte mult şi pe teren naţional-politic şi cultural. A lăsat frumoase fundaţiuni pentru preoţimea şi tinerimea greco-catolică. A răposat în 7 Septemvrie 1867. Urmaşii lui în scaunul mitropolitan au fost Ioan Vancea (1869—1892) şi Victor Mihályi (1895—1918).

[1] Episcopia din *Oradea-mare* s'a înfiinţat pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, între înverşunate lupte şi tulburări religioase. Aci au păstorit ca episcopi următorii: Meletie Covaci (1748—1770), Moise Dragoş (1776—87), Ignatie Darabant (1790—1805), Samuil Vulcan (1806—1839), Vasile Erdélyi (1842—1862), Iosif Pap Szilágyi (1863—1873), Ioan Oltean (1873—1877), Mihail Pavel (1879—1902), Dimitrie Radu (1902—).

La *Lugoj* s'au succedat următorii episcopi gr.-catolici: Alexandru Dobra (1855—1860), Ioan Oltean (1870—1873), Victor Mihályi (1875—1894), Dimitrie Radu (1896—1902), Vasilie Hossu (1902—1912), Traian Frenţiu (1914—).

Iar la *Gherla* au fost următorii episcopi gr.-cat.: Ioan Alexi (1855—1862), Ioan Vancea (1865—1868), Mihail Pavel (1873—1879), Ioan Szabó (1879—1912), Vasilie Hossu (1913—1915), Iuliu Hossu (1917--).

www.dacoromanica.ro

XXVII. Episcopul Vasilie Moga.

După mai multe rugări şi stăruinţe, făcute la curtea din Viena din partea preoţimii ortodoxe române, i s'a dat la 1809 iarăş dreptul de a-şi alege episcop din sinul său. Acest drept îl avuseră preoţii români din vechime, de pe timpul principilor ardeleni, când li s'a fost recunoscut şi întărit prin lege (1579), dar prin *unire* l-au pierdut. Acum li s'a încuviinţat din nou. Astfel a fost ales şi întărit în 1810 ca episcop Vasilie Moga,[1] născut la 1774 în Sebeşul-săsesc, hirotonit ca preot la episcopia din Arad (1798) şi ajuns la 1805 capelan protopopesc lângă unchiul său Zaharie Moga, protopopul din Sebeşul-săsesc.

Vasilie Moga a fost un om blând şi fără energie. Dar şi-a dat silinţa, să facă tot ce erà cu putinţă pentru înaintarea bisericii, a preoţilor şi a poporului. Adevărat, că în stăruinţele sale a fost foarte mult împiedecat prin cele 19 condiţii, ce i-s'au pus din partea regelui cu ocazia întăririi ca episcop.

Protopopul Petru Maior scrià la 1813 despre starea strâmtorată a episcopului Vasilie Moga astfel: «Cât de puţină putere are episcopul neuniţilor români din Ardeal, destul se vede din instrucţia (de 19 puncte ce i-s'a dat). Totuş, dacă e acum Român şi nu Sârb episcopul lor, nu trecură încă 2 ani, de când s'au aşezat episcop, şi iată în Sibiiu au neuniţii seminariu pentru clericii lor; şi din mila împărătească e făcută rânduială, ca patru clerici neuniţi din Ardeal să înveţe teologia în Beciu, care întorcându-se apoi acasă să fie profesori ş. c. l. Iară cu şcoalele cele de prin sate până acum întrec neuniţii pe cei uniţi din Ardeal». Iar despre Consistorul din Sibiiu scrie următoarele: «Consistorul episcopului neuniţilor stă din puţini protopopi şi parohi vecini, a căruia notariu este iscusitul Aron Budai, carele împreună e şi conţipistă la tesaurariat;

[1] Dela 1796—1810 nu mai puţini decât 12 inşi s'au adresat cu petiţiile lor către curtea din Viena, ca să fie învredniciţi de a urcà acest scaun episcopesc (cf. Dr. I. Lupaş: *«12 petitori ai episcopiei transilvane vacante dela 1796—1810»*. Braşov 1916).

www.dacoromanica.ro

ci după puţini ani este nădejde, să fie bărbaţi învăţaţi acolo de ajuns. Apelaţie dela Consistorul acesta nu se face la oarecare scaun bisericesc în cauzele cele de căsătorie, ci la crăescul guberniu după crăescul rescript din 3 zile a lunei Septemvrie în 1784 milostiveşte dat; ba şi protocolul în toată luna e datoriu acest Consistoriu să-l trimită la crăescul guberniu».

Episcopul Vasilie Moga îndată după întrarea sa în «slujba Arhieriei», prin pastorala sa din *10 August 1811* a sfătuit preoţii, să predice, căci «nu e de ajuns, dacă un preot botează, îngroapă şi cunună, ci datoria cea mai mare a preotului este, *ca să ştie propoveduì*». Deaceea se îngrijià, ca preoţii să mai cetească şi dupăce ies din seminar câte o carte, să nu li se lenevească şi părăgineasscă cu totul mintea. Îndemnà pe preoţii tineri, să cumpere cărţi de predici şi altele. Aşà a stăruit şi pentru răspândirea scrierilor lui Petru Maior printre preoţi, însă a întâmpinat multe greutăţi, căci preoţii fiind săraci, spuneau că n'au bani să cumpere cărţi. În Noemvrie 1814 scrie episcopul Moga lui Petru Maior o epistolă, în care spune: «am făcut pe preoţii tineri, să-şi ia câte o carte şi acasă, să se înţeleagă cu poporenii, ca să le plătească dela obşte şi prin anonimi am fost arătat cătră cinstitul gubernator, că fac silă cu cărţile mele, ca să fac câştig, şi sărăcesc preoţii, am răspuns cum am putut... De eşti tare lipsit de bani şi de nu ai pagubă de tot, eu cu ochii închişi dau pe dânsele, adecă pe predici şi pe didachii 2200 fl., ca... să le ieşi din grije, apoi când se vor trece, atunci se vor trece, de se vor trece vre-odată. De nu se vor trece niciodată, le voiu purtà tot cu mine *din sălaş în sălaş*. Până acum în *trei sălaşe* le-am purtat cu mine şi dintr'acest al treilea iară mă scot, că clerul nu are casă şi la a mea nu mă lasă să şed. Iară de te păgubeşti tare în acest chip, eu voiu trage socoteală cu cărţile şi câte nu se vor aflà, le voiu plătì toate, dupăcum le-ai făcut preţul,... dară aceea să nu se uite, că mai nici una neîmbulzită (îmbiată cu sila) nu s'a trecut până acuma şi nici de aici înainte neîmbulzite nu se vor trece,

www.dacoromanica.ro

şi îmbulzirea e primejdioasă şi la noi, la alţii nici că se cearcă».

Petru Maior preţuià mult această râvnă a episcopului Moga şi îi erà milă de starea strâmtorată, în

Episcopul Vasilie Moga.

care se aflau credincioşii lui. Deaceea scrie în *Istoria bisericei Românilor* (pag. 141): «Bieţii Români neuniţi din Ardeal, după ce mulţi ani au fost lipsiţi de arhipăstor, abià aşteptà să capete episcop, precum şi căpătară pe Vasilie Moga. De care cu atâta mai vârtos

www.dacoromanica.ro

s'au bucurat, că acesta este Român şi născut în Ardeal, carele bine ştie şi simte greutăţile Neuniţilor, ca celce şi el a înnotat în dânsele. Pentru aceea tare nădejde aveà într'însul, că îi va uşurà de greutăţile, care mai nu le mai pot purtà. Şi drept, el şi are fierbinte râvnă, ca în tot chipul să-i ajute. Pentru aceea, măcar că încă e sărac, n'au pregetat pre acel lung, şi cu mare cheltuială drum a ajunge până la înălţatul împărat în Beciu. De unde mângăiat s'au întors cu nădejdea. Insă ce nu ar puteà împlinì după lungul dor al clerului neunit, nu nehărniciei lui sau lenevirei se cade a se imputà, deoarece atârnă dela tocmealele mai sus cetite (cele 19 condiţii din instrucţie), care întru aceea razimă: că Neuniţii se socotesc în Ardeal numai suferiţi, şi nu ai ţărei fii».[1]

Pe timpul lui Vasilie Moga s'a deschis şi seminarul pentru învăţătura candidaţilor de preoţie (1811), cari învăţau 6 luni, iar candidaţii de dăscălie 6 săptămâni. Cel dintâi profesor la seminar a fost un bărbat foarte vrednic şi învăţat, Gheorghe Lazar, care însă neputându-se înţelege cu episcopul Vasilie Moga, a trecut în Ţara Românească şi a început să înfiinţeze acolo şcoale româneşti.[2] Prin aceasta şi-a câştigat nume nemuritor. De aceea i-a scris un elev al lui pe piatra mormântului din Avrig aceste versuri frumoase:

«Precum Christos pe Lazăr din morţi a înviat,
Aşà Tu România din somn ai deşteptat».

Episcopul Vasilie Moga a adunat mulţi bani de pe la credincioşi. Cu banii aceştia a cumpărat în strada «Cisnădiei» o casă, care se numià «casa clerului». Aici erà şi seminarul. In 1834 a trimis împreună cu episcopul gr.-cat. Lemeni la curtea din Viena o rugare asemenea celor trimise în 1791 şi 1792 de Adamovici şi Bob. Dar rezultatul a fost mai puţin decât atunci. La dieta arde-

[1] «Istoria bisericei Românilor atât acestor dincoace, precum şi a celor dincolo de Dunăre — întocmită de *Petru Maior de Dicio-Sânmărtin*, Protopop etc. Buda 1813.

[2] Cf. Dr. I. Lupaş: «*Episcopul Vasilie Moga şi profesorul Gheorghe Lazar*» în Analele Academiei Române din 1915.

www.dacoromanica.ro

leană din 1837 a înaintat o rugare cerând drepturi pentru Românii din părţile săseşti. Iar la 1842 împreună cu episcopul greco-catolic Ioan Lemeni a cerut, ca şi fiii Românilor să fie îngăduiţi a învăţă meşteşuguri, să fie primiţi în breslele sau ţehurile săseşti. Nici una din aceste rugări n'a avut însă rezultatul dorit.

Din timpul păstoririi lui Vasilie Moga mai este de însemnat, că au început Românii a luptă tot mai mult ca să scape biserica de sub cârmuirea sârbească, sub care ajunsese în secolul XVIII. Mai ales Românii din părţile bănăţene şi aradane se simţiau asupriţi din partea ierarhiei sârbeşti. Deaceea s'a format un comitet de oameni învăţaţi, ca Pavel Iorgovici, Constantin Diaconovici Loga, fabulistul Dimitrie Ţichindeal şi Moise Nicoară, ca ei să pregătească lucrurile pentru desfacerea bisericii române de mitropolia sârbească. Aceşti bărbaţi au înfiinţat la *1812 un seminar pedagogic românesc în Arad*, voind ca prin şcoală să lumineze pe Români şi să-i înduplece a nu mai suferi jugul sârbesc. Căci numai prin şcoală poate ajunge un popor la conştiinţa de sine, la putere şi libertate. Îndeosebi Moise Nicoară[1] a alergat pe la curtea din Viena şi în alte părţi şi s'a sbuciumat mult, ca să poată aduce la îndeplinire planul acesta. Deocamdată le-a fost greu să ajungă la rezultatul dorit. Abiă la anul 1829 au reuşit să pună la Arad un episcop român, pe *Nestor Ioanovici*, unchiul protopopului Iosif Barac din Braşov. Murind curând episcopul Nestor, după o sedisvacanţă de 5 ani, a fost ales ca episcop la Arad Gherasim Raţiu (1835—1850). Acesta a fost profesor la teologia din Arad. Ajuns în scaunul episcopesc a stăruit şi el, cum stăruia Maxim Manuilovici în părţile bănăţene, să introducă limba română în serviciul divin în locul celei sârbeşti. Stăruinţa lui a fost încoronată de succes. În Martie 1849 a ţinut sinod în Chişineu, votând încredere guvernului unguresc.

Dela *1850—1852* episcopia Aradului a fost condusă de arhimandritul *Patrichie Popescu*, om luminat şi bun

[1] cf. cele comunicate despre suferinţele lui Moise Nicoară de Damaschin Ioanovici în «*Biserica şi Şcoala*» din Arad (1918).

www.dacoromanica.ro

prietin al lui Şaguna. Dar episcop n'a putut ajunge, fiind *Procopiu Ivacicovici* mai norocos decât el. Acesta a păstorit 20 ani (1853—1873) ca episcop la Arad, apoi a trecut ca mitropolit la Sibiiu, unde a stat însă numai un an, căci alegându-l Sârbii patriarh, a plecat în 1874 la Carloviţ, unde a şi murit.

XXVIII. Organizarea şi desvoltarea şcoalelor româneşti în Ardeal.

Atât conducătorii bisericeşti, cât şi Românii de pe la sate dela o vreme înţelegând, cât de folositoare este învăţătura, au început a se îngriji de şcoli pentru luminarea pruncilor. Dar pentruca tinerimea şi poporul să se poată împărtăşi de învăţătură, erà mai întâi de lipsă, ca să aibă dascăli şi preoţi învăţaţi. Deci şcoale pentru învăţători şi preoţi români încă au trebuit să fie din vechime. Încă din 1582 erà în Caransebeş o şcoală pentru pregătirea celor ce aveau de gând să se facă dascăli. Ştim, că în prefaţa *Paliei* tipărite la Orăştie în 1582 e amintit «Efrem Zăcan, dascăl de dăscălie» în Caransebeş. De acì se vede, că o astfel de şcoală trebue să fi existat în părţile bănăţene încă din veacul al XVI-lea. Această şcoală erà în stare înfloritoare şi pe la mijlocul secolului următor, când banul Acaţiu Barcsai, Român de origine, stăpânià în părţile bănăţene. De asemenea erà vestită şcoala românească din Braşov şi cea din Haţeg. La anul 1657 am văzut, că erà în Făgăraş chiar şi un fel de seminar pentru pregătirea învăţătorilor şi a preoţilor români din Ţara Oltului. Alte şcoale înalte s'au mai înfiinţat apoi la 1754 în Blaj. Pe timpul împăratului Iosif II, s'au început şi în Ardeal şi în Bănat cursurile de pregătire pedagogică pentru candidaţii de învăţători români, sporind în mod îmbucurător şi numărul şcoalelor poporale româneşti. În 6 Maiu 1789 a încuviinţat Iosif II. deschiderea şcoalelor româneşti dintr'odată în *48 de comune* din comitatul Aradului, îndrumând consiliul locotenenţial al Ungariei, să privegheze în mod

www.dacoromanica.ro

deosebit, ca şcoalele să se deschidă cât mai curând, căci educaţia tineretului român este una dintre cele mai importante şi mai urgente probleme de stat.[1] La 1805 a încercat protopopul Gheorghe Haines să înfiinţeze un seminar în Braşov pentru candidaţii de preoţi. La 1811 s'a deschis seminarul teologic din Sibiiu; la 1812 s'a înfiinţat în Arad seminarul pedagogic, iar la 1822 tot acolo, precum şi în Vârşeţ, s'au deschis seminarii teologice pentru pregătirea preoţilor români din părţile aradane şi bănăţene. La 1828 episcopul gr.-cat. din Oradea-mare Samuil Vulcan înfiinţă gimnaziul din Beiuş cu 4 clase (ridicat în 1835 la 6, iar în 1851 la 8 clase). La 1850 s'a înfiinţat gimnaziul din Braşov (la 1865/6 cu 8 clase) la 1863 cel din Năsăud (1870/1 cu 8 clase) la 1869 şcoala comercială din Braşov şi gimnaziul din Brad (în 1872/3 cu 5 clase).[2]

Şcoale pentru poporul dela sate încă erau multişoare în veacul XVIII, dar erà slăbuţă rânduiala din ele. Când a făcut generalul Buccow la 1761 o numărătoare a poporului român şi a preoţilor uniţi şi neuniţi din Ardeal a aflat, că erau atunci în toată ţara Ardealului 2858 de preoţi şi 2719 dascăli români.

Fireşte că cei mai mulţi dintre aceşti dascăli erau foarte slab plătiţi cu câte 20—40 fl. pe an. Ei nici nu aveau pregătire şi învăţătură multă, ci erau oameni simpli din popor, cari fiind în slujba bisericii ca cântăreţi («dieci») sau crâsnici, ştiau scrie şi cetì. Ei ţineau şcoală cu pruncii oamenilor din sat numai în timpul iernii, iar vara mergeau la lucrul câmpului. Ne fiind edificii şcolare prin sate, adunau copiii la dânşii acasă ori «în tinda bisericii» şi-i învăţau cântările bisericeşti şi buchile (slovele) bătrâneşti. În schimb pe unele locuri aceşti dascăli se bucurau de oarecare scutinţă dela slujbele satului.

[1] «Die k. Statthalterey hat... in der Rücksicht, dass die Bildung der wallachischen Jugend *eines der wichtigsten und dringendsten Geschäfte für den Staat ist*, noch besonders zu sorgen, «*dass die Eröfnung der Schulen ehestens geschehe*»... cf. Dr. I. Lupaş: «Iosif II. şi şcoalele româneşti din comitatul Aradului» în «*Biserica şi Şcoala*» din Arad 1917 p. 5—6.

[2] Dintre monografiile acestor şcoale amintim pe a d-lui *Andreiu Bârseanu*: «*Istoria şcoalelor centrale române gr.-or.*» *din Braşov* (1902) — lucrare premiată de Academia Română — şi a d-lor *Virgil Şotropa* şi *Dr. N. Drăganu*: «*Istoria şcoalelor năsăudene*» (1913).

www.dacoromanica.ro

Astfel se face în protocoalele vechi amintire de Dumitru Popa, care erà la anul *1616* «grămătic (adecă dascăl) şi crâsnic» în Sălişte. Fiind acest grămătic şi crâsnic pus la dare şi silit să facă şi el cărăuşie (forşpan) în rând cu ceilalţi oameni din sat, judele satului (Peligrad cu numele) face arătare la locurile mai înalte şi cere, ca să fie scutit de astfel de poveri atât acest Dumitru Popa, cât şi ceice vor urmà după el în această slujbă, ca dascăli şi slujitori ai bisericii.

. Înfiinţându-se la stăruinţa generalului Buccow şi 2 regimente grăniţereşti, constătătoare din Români (regimentul I, în părţile de miază-zi ale Ardealului cu locul de comandă în Orlat şi regimentul II, în părţile de miază-noapte cu comanda în Năsăud), în satele grăniţerilor au început a se înfiinţà şcoale, în cari copiii Românilor grăniţeri învăţau limba românească şi nemţească». Cele mai vestite şcoale de acest fel au fost pe la 1780 şcoalele din Năsăud, Orlat, Haţeg, Jina, Veştem ş. a.

Conducătorii regimentelor se interesau nu numai de armele grăniţerilor, ci şi de creşterea tineretului. S'au păstrat amintiri, că chiar câte un colonel («obâşter») întrà uneori în şcoală şi ascultà răspunsurile copiilor de Român, dăruind bani celor mai silitori dintre ei.

În urma îndemnurilor date de Iosif II. şi numărul şcoalelor româneşti dela sate a început să sporească. Pentru ca aceste şcoale poporale să fie bine conduse, Iosif II. a numit director pentru cele din părţile Blajului pe Gheorghe Şincai, care a scris cărţi de şcoală şi a dat îndrumări folositoare pentru învăţământ. Tot astfel a numit Iosif II. şi «directori ai şcoalelor naţionalicești neunite din marele principatul Ardealului». Astfel de directori ai şcoalelor poporale atârnătoare de episcopia din Sibiiu au fost: Dimitrie Eustatievici, Gheorghe Haines şi învăţatul protopop al Braşovului Radu Tempea, iar pe timpul episcopului Vasilie Moga a fost director Moise Fulea, profesor la seminar şi protopop. În părţile bănăţene directorul Constantin Diaconovici Loga a muncit cu râvnă şi cu rezultate frumoase pentru educaţia tineretului român.

www.dacoromanica.ro

În timpurile mai vechi învăţau Românii carte bisericească prin *mănăstiri*. Între cele mai vechi şi mai vestite mănăstiri româneşti amintim:

1. Pe cea din Peri, înfiinţată în veacul al XIII-lea sau al XIV-lea de părinţii sau chiar de bunicii voevozilor Baliţă şi Dragoş. Ştim, că egumenul dela această mănăstire aveà drepturi ca un episcop. 2. În părţile aradane mănăstirea Hodoş-Bodrog e amintită deasemenea în secolul XIII. 3. În părţile bănăţene mănăstirea Vodiţa a fost înfiinţată în jumătatea a doua a secolului XIV. 4. Mănăstirea din Prislop încă a fost înfiinţată pe la sfârşitul veacului XIV-lea de un călugăr cu numele Nicodim, care înfiinţase în Ţara Românească mănăstirea Tismana. La mănăstirea din Prislop a fost mai târziu şi episcopie. Tot asemenea la mănăstirea din *Geoagiu* şi din *Vad*. Numărul mănăstirilor lor a fost mare, dar la 1761 venind generalul Buccow în Ardeal — ca să facă linişte şi pace între Românii gr.-or. şi gr.-cat. — a poruncit, ca toate mănăstirile de piatră să fie stricate, iar celor de lemn să li se dea foc. Deaceea au dispărut mănăstirile româneşti, încât abià li se mai găseşte azi câte o urmă izolată.

XXIX. Starea preoţimii şi a poporului român din Ardeal dela 1700—1848.

În privinţa materială s'a îmbunătăţit în câtva starea acelor preoţi, cari au primit unirea. Deşi nu s'au dus la îndeplinire toate făgăduinţele făcute spre a-i îndemnà la unire, li s'au uşurat totuş unele din poverile cele multe şi grele, pe cari aveau să le poarte mai înainte: li s'au dat anumite scutinţe şi locuri de sămănătură, ca să poată trăì mai cu înlesnire. Dar şi aceasta a urmat numai târziu de tot. Căci de punctele diplomelor împărăteşti, cari erau în favorul Românilor, nu se prea ţineà seamă la început. Dimpotrivă, iezuiţii au năzuit să ştirbească unele drepturi importante, pe cari le exercitase preoţimea română în epoca reformaţiunii. Mai ales drep-

www.dacoromanica.ro

turile protopopilor au început a fi nesocotite: pe când în epoca reformaţiunii fiecare protopop aveà dreptul şi datorinţa de a participà cu votul său la alegerea mitropoliţilor şi episcopilor, la alegerea episcopului Ioan Patachi iezuiţii n'au mai convocat la sinod decât pe protopopii mai bătrâni crezând, că pe aceştia îi vor puteà înduplecà mai cu uşurinţă să voteze după placul celor mai mari. Şi astfel soborul cel mare l-au suprimat.[1] Ştim că vrednicul episcop Inocenţiu Micu, fiindcă a avut îndrăsneală să stăruiască cu tot dinadinsul la curtea din Viena pentru îndeplinirea tuturor făgăduinţelor, făcute cu prilejul unirii, a fost socotit ca un răzvrătitor şi împins spre surghiunul dela Roma, unde şi-a încheiat şirul anilor săi sbuciumaţi.

Dacă nici soartea preoţilor uniţi nu erà tocmai înveselitoare, cu atât mai grea a fost a preoţilor cari n'au voit să treacă la unire şi din acest motiv au trebuit să îndure neajunsuri felurite. În lipsa oricărei conduceri bisericeşti, rămânând timp de preste 60 ani fără de episcop de legea lor în Ardeal, aceşti preoţi şi protopopi se sfinţiau pe la episcopiile învecinate din Ţara Românească şi din Moldova, sau pe la Arad, Timişoara, Vârşeţ, şi după-ce se întorceau în satul lor, li se puneau fel de fel de piedeci atât din partea cârmuirii, cât şi din partea preoţilor uniţi. Din Ţara Românească îşi aduceau antimise, cărţi bisericeşti şi toate cele de lipsă. Deşi s'au dat în multe rânduri porunci aspre din partea guvernelor ardelene spre a oprì comunicaţia cu preoţii şi călugării din Ţară şi îndeosebi spre a împiedecà aducerea cărţilor «şismatice» de acolo, — tocmai împrejurarea că aceste porunci se repetă adeseori, dovedeşte că ele n'au putut fi duse la îndeplinire. Din cauza prigonirilor înteţite, ce aveau să îndure din partea unor episcopi uniţi fanatici ca Petru Paul Aron şi Atanasie Rednic, unii dintre preoţii ortodocşi români din Ardeal s'au văzut nevoiţi a-şi părăsì satele şi a se aşezà în

[1] In 8 Iulie 1714 scrie iezuitul Francisc Szunyogh, vicecancelarului *Ioan Kászoni*: «*Universalis synodus*, ad quam protopopae, popaeque cum judicibus et aedituis convocare deberent *universi*, sublata est bis annis propter gravissimas causas» (cf. Z. Păclişanu: «Alegerea şi denumirea episcopului Ioan Patachi» în «*Cultura Creştină*» 1916, pag. 39).

www.dacoromanica.ro

părţile aradane şi bănăţene, unde se simţiau mai liberi. Dar şi ierarhia sârbească dela un timp începù a-i tratà pe Români ca pe nişte «iobagi bisericeşti», cum se exprimă într'o epistolă Şaguna. Nu numai cu oamenii de rând, ci şi cu preoţii se purtau aspru şi fără cruţare unii dintre vlădicii sârbi. Gheorghe Bariţiu istoriseşte următoarea reminiscenţă familiară: «Îmi spuneà moşul meu, tatăl mamii, *popa Simion Cornea*, că pe când se hirotonise el la Arad, episcopul de acolo, un om rabiat, trăgeà popşorilor pălmi în altar, încât le cântà urechile».[1]

După edictul de toleranţă din 1781 s'a îmbunătăţit încâtva şi soartea preoţilor ortodocşi. Dacă nu li s'au dat şi lor porţiuni canonice, locuri de arat de câte 20 gălete şi 15 cară de fân, cum li s'au dat preoţilor uniţi, dacă nu li s'a redus nici contribuţia, cel puţin au fost îngăduiţi a se apucà să zideascà prin sate biserici de zid şi cu clopote, au fost îndrumaţi spre o muncă mai la adăpost de diferitele prigoniri şi mai sigură de roadele sale.

Într'un raport din 1777 generalul Christian Rall arată, că atât preoţimea unită cât şi cea ortodoxă este lipsită de pregătirea şi ştiinţa, ce s'ar cuvenì să aibă tagma preoţească. Trec drept oameni învăţaţi ceice ştiu ceti şi scrie. Cauza acestei înapoieri culturale este sărăcia, căci cei mai mulţi dintre ei sunt aşà de rău plătiţi, încât n'ar aveà din ce trăi şi din ce îşi susţineà familiile, dacă n'ar fi cuprinşi cu lucrul câmpului şi cu munca braţelor.

Dieta ardeleană din 1791, ocupându-se şi cu întrebarea, ce ar trebuì făcut spre a se da o creştere şi o pregătire mai corăspunzătoare viitorilor preoţi români, a însărcinat comisiunea bisericească să facă un plan, dar să aibă de grije, ca în planul ce-l va face, să nu li se dea preoţilor români o pregătire prea aleasă, ca «să nu se desveţe de coarnele plugului». După ce s'au înfiinţat însă seminare româneşti în centrele diferitelor dieceze greco-orientale şi greco-catolice, rândurile preo-

[1] Cf. ziarul «*Concordia*» din 1865 pag. 66.

www.dacoromanica.ro

ţimei române au început a se premenì cu oameni din ce în ce mai bine pregătiţi spre a îndeplinì chemarea cea mare şi sfântă de a povăţuì poporul în cele duhovniceşti şi în cele culturale. Pe lângă preoţii învăţaţi şi buni scriitori, ca Şincai, Micu, Maior, Sava Popovici din Răşinari, Radu Tempea din Braşov, Constantin Diaconovici Loga din Arad ş. a., creşte din an în an numărul preoţilor, cari năzuesc în mod conştient spre o treaptă culturală mai înaintată, fără a se înstrăinà de vechile tradiţii de cultură bisericească. În jumătatea întâi a secolului XVIII. se mai amintesc încă preoţi ardeleni, cari ştiau slavoneşte. Astfel în 3 Iunie 1727 protopopul Samuil din Bistra, protopopul Ftoma din Cluj şi popa Ioan dela Baia de Abrud din Roşia traduc diploma slavonă, dată de Mihaiu Viteazul la 20 Aprilie 7108 (1600) «în cetatea de scaun Făgăraş» în favorul satului Sărata şi contra Scoreiului. La sfârşitul traducerii ei adaugă următoarele rânduri de lămurire: «dăm de ştire tuturor cui se cade a şti, pentru rândul acestei cărţi, ce este dată de Mihaiu Voevod în limba slavonească, căci dându-se înaintea noastră, o am întors de pe limba slovenească pe limba rumânească făr de nici o schimbare din cuvânt în cuvânt şi *din soroacă în soroacă*, care lucru într'acesta chip isprăvindu-se prin noi, şi noi cu credinţa noastră cea preoţească am scris derept».[1]

Dar pentru aceia şi preoţilor mai puţin învăţaţi din vechime li se cuvine recunoştinţă pentru stăruinţele lor întru apărarea bisericii şi a poporului, pe care au ştiut să-l mângăie în necazuri, să-l îndrume în trebuinţele traiului de toate zilele şi să-l ţină într'o legătură nedespărţită de biserică şi de rânduielile ei. Dacă un episcop din părţile bănăţene (Vichentie Ioanovici la 1724) aminteşte, că erau bătrâni de 80 de ani, cari dela naşterea lor «de spovedanie şi de duhovnic n'au ştiut şi în biserică n'au întrat decât la cununie» — în părţile ardelene bisericile erau foarte bine cercetate. Şi ţăranul român, pe care preotul său din un motiv sau altul îl oprià dela

[1] Cipariu: *Archivu* p. 21.

www.dacoromanica.ro

biserică în chip de pedeapsă, se simţià aşà de ruşinat şi de greu atins de o astfel de măsură, ca de o adevărată nenorocire. Despre aceasta avem mărturii şi în legile Ardealului de pe vremea principilor calvini, precum şi mai târziu dela sfârşitul secolului al XVIII-lea, când s'a simţit trebuinţa a da ordin în părţile braşovene ca «preoţii să numai pedepsească pe nimenea cu oprirea dela biserică».

Atâta izvor de mângăiere aveà şi bietul popor necăjit: biserica cu învăţăturile ei de dragoste creştinească, de milă, de iertare şi de veşnică răsplată. Încolo traiul de toate zilele îi erà destul de chinuit şi apăsat de poveri adeseori insuportabile. În privinţa aceasta puţină deosebire erà între poporul unit şi între cel neunit. Căci deşi punctul al treilea al diplomei împărăteşti din 1701 făgăduià, că şi ţăranii români, dacă primesc unirea, vor fi socotiţi deopotrivă cu ceialalţi cetăţeni şi vor fi făcuţi părtaşi de binefaceri şi drepturi în rând cu alţii, iar nu ca nişte «toleraţi» şi venetici, cum li se ziceà mai nainte — cu toate aceste soartea poporului nu s'a uşurat. Articolul VI. al dietei din 1744 erà plănuit să pună pe toţi uniţii în rând cu ceilalţi cetăţeni, însă dieta l-a schimbat astfel, ca numai nobilii uniţi să se poată bucurà de aceleaşi drepturi, ca şi ceilalţi nobili, deoarece şi ei sunt catolici, fac deci parte din o religie primită de legile ţării. Să li se dea deci şi lor slujbe şi scutinţe. Dar nici acest articol n'a fost respectat. — Căci după cum zice Bariţiu — ce folos că cu religia receptă (primită) erà cineva lăsat să între pe o uşe, iar din cauza naţionalităţii tolerate erà dat afară pe alta? Precum preoţii uniţi, cari după vorba lui Şincai ajunseră «a cincia roată la car», tot astfel nici nobilii uniţi nu s'au putut bucurà deplin de înlesnirile şi favorurile, cuprinse în diplomele împărăteşti din 1699 şi 1701.

De asupririle cele multe au cercat să scape ţăranii români prin răscoala pusă la cale de călugărul Şofronie. Această răscoală n'a avut numai colorit religios, ci şi economic: «să alunge unirea şi iobăgia din ţară». Tot astfel pe lângă coloritul politic şi religios a avut o parte

www.dacoromanica.ro

de motive economice şi răscoala pornită la 1784 sub conducerea lui Horia, Cloşca şi Crişan.

Maria Terezia încercase la 1769 prin *anumite puncte* a regulà starea iobagilor, îndatorând pe fiecare iobag să slujească domnului său de pământ în fiecare săptămână 4 zile cu braţele, iar cu vitele câte 3 zile. Tot ea a dat poruncă hotărîtă nemeşilor, să nu mai oprească dela cercetarea şcoalei pe fiii iobagilor români.[1] Însă domnii de pământ, nemeşii nu prea ţineau seamă de poruncile din Viena, fiind de părere, că în cuprinsul moşiei lor nemeşeşti nici regele n'ar aveà drept să le poruncească. Deşi rânduelile făcute de Maria Terezia i-a atins la început cam neplăcut pe nemeşi, mai târziu spuneau în bătaie de joc, că râd de ele. Încercările lui Iosif al II-lea de a îndreptà soartea poporului de rând încă s'au izbit de aceleaşi pedeci, ca şi ale Mariei Terezia. El simţià, că iobăgia este ruşinea veacului şi că se apropie timpul, ca această nedreptate învechită să fie ştearsă din cartea legilor. A trebuit să mai treacă însă două rânduri de oameni, până când prin legile din 1848 s'a desfiinţat iobăgia, iar prin patenta împărătească dela 1854 s'a dus la îndeplinire împroprietărirea iobagilor şi regularea legăturilor dintre ei şi foştii lor stăpâni.

În satele săseşti încă s'a început în veacul al XVIII-lea un fel de prigonire a Românilor: din multe locuri ei au fost alungaţi, căci Saşii văzându-i, că se prea înmulţesc, se temeau de ei.

Apăsaţi de atâtea greutăţi, nu e mirare, că începură a trece cu sutele în Ţara Românească. Cârmuirea a dat dese porunci spre a împiedecà ieşirea lor din ţară. Văzând că aceasta nu e cu putinţă, au pus grăniţeri să păzească prin munţi şi să-i întoarcă înapoi pe Românii, cari şi-au părăsit vetrele. Astfel despre căpitanul Petauer din Jina se spune, că umblà cu o patrulă de 30 feciori prin munţi şi la 1776 a reuşit să întoarcă 400 de familii române din calea lor de pribegire spre Ţara Românească.

[1] «Iobbagionum dein Valachorum filii, scholas actu frequentantes aut deinceps frequentaturi, studiorum capaces, ne a dominis suis terrestribus impediantur, sub gravi poena statuere dignatae sumus» (15 Aprilie 1746).

www.dacoromanica.ro

Tot aşà făceà şi căpitanul român Caliani prin părţile Haţegului.

O veche plângere a Românilor contra Saşilor erà şi aceea, că nu-i lăsau în breslele (ţehurile) lor să înveţe vre-o meserie, spre a puteà trăì mai cu înlesnire. Năzuinţa poporului nostru de a îmbrăţişà meseriile, este destul de veche. Dar tot atât de vechi erau şi piedecile, de cari se isbià şi se sfărâmà această năzuinţă, căci organizarea în bresle a Saşilor privilegiaţi aveà la bază un pronunţat exclusivism de rassă. De aceea erau cu totul sporadice cazurile, când fiul vre-unui iobag român din Ardeal se puteà furişà să înveţe vre-o meserie, cum a reuşit d. e. la 1771 Marcu, băiatul unui iobag din Colun să se facă zidar. Saşii însă nu l-au admis în breasla zidarilor decât cu condiţia de a nu lucrà pe teritorul săsesc, ci numai în comitatele ungureşti şi în scaunele secueşti.[1]

Aşadar şi din cazul acesta vedem, că chiar dacă reuşià vre-unul dintre Românii ardeleni să iasă măestru învăţat, îndată ce prindeau de veste conducătorii breslei respective, găsiau mijloace spre a-l împiedecà întru exercitarea liberă a meseriei sale. Dela un timp stăpânitorii mai luminaţi şi milostivi, ca Iosif II. şi nepotul său Francisc II. au început a înţelege nedreptatea, ce li se făceà Românilor prin astfel de oprelişti şi au dat în repeţite rânduri ordin categoric de a se admite şi ei la învăţarea meseriilor. Prin aceasta nu s'a putut însă curmà repede nedreptatea din trecut. Decenii dearândul satrapii provinciali s'au ştiut împotrivì dispoziţiilor prea înalte, continuând în dragă voie exclusivismul lor tradiţional.

Despre aceasta ne convingem şi dintr'o resoluţie a cancelariei de curte din Viena, care la 18 Aprilie 1820 desaprobà în termini categorici procedura magistratului sibiian: «Fiindcă nu numai *dreptăţii cei fireşti* — se zice în pomenita resoluţie — ci şi *legilor omeneşti se împotriveşte a oprì pe Români, să nu înveţe la meşteşuguri* şi aşà prin aceea li se închide calea cea povăţuitoare

[1] Dr. I. Lupaş: «Mitropolitul Andreiu Şaguna», ed. II. p. 174.

www.dacoromanica.ro

la procopsirea cea de lipsă, magistratului din Sibiiu să i se aducă la cunoştinţă *prea înalta neplăcere*, că a îndrăznit a oprì pe Români dela primirea în ţehuri şi prin aceea a le pune piedecă în păşirea către procopsire, din care temeiu nu numai în cetatea Sibiiului, ci prin toate scaunele şi districturile naţiei săseşti pe calea crăescului gubernium a se publică se porunceşte, ca ţehurile meşterilor şi pe pruncii cei româneşti să-i primească la sine şi arătându-şi hărnicia sa, să-i facă şi ghezeli (meşteri leghini). Mai încolo, după ce vor împlinì şi vor face îndestul sunetului articolelor celor de ţehuri, să-i facă şi maistări şi cu dânşii să-i împreune; mai încolo, spre a se puteà duce la împlinire această orânduială, ca una care este întemeiată în dreptatea cea firească, să se poruncească comesului naţiei săseşti, ca deosebită purtare de grije şi priveghere să aibă».[1]

Simţul de dreptate firească şi legală, din care a izvorît această resoluţie prea înaltă, nu puteà să aducă curând roadele aşteptate, deoarece factorul, căruia i se încredinţase deosebita «purtare de grije şi priveghere» — fiind el însuş un exponent al privilegiaţilor — înclinà în mod firesc spre părtinirea acestora şi nu aveà deplină înţelegere pentru doleanţele celor împiedecaţi în desvoltarea lor prin diferite oprelişti.

Astfel lucrurile s'au continuat în aceeaş ogaşe până după anul 1848.

Preoţii şi episcopii români au cerut în repeţite rânduri înlăturarea acestor piedeci din calea desvoltării poporului român. Însă ele au dăinuit până la «plinirea vremii», până ce duhul luminat al timpurilor mai nouă le-a măturat ca pe niste ruine rămase din cetăţuile de privilegii învechite.

După ce poporului nostru i s'a dat încâtva putinţa a înaintà prin şcoli, a se luminà prin cărţi şi gazete, a se îndeletnicì cu diferite meserii, a întemeià societăţi culturale şi economice, a pornit pe toate căile cu o râvnă mare şi cu stăruinţă frumoasă, ca să poată ajunge într'un rând cu alte neamuri, faţă de cari trecutul n'a fost atât de vitreg ca faţă de Români.

[1] «*Telegraful Român*» Nr. 59 din 1911.

www.dacoromanica.ro

XXX. Epoca lui Andreiu Şaguna.

1.

Când a fost mai mare lipsă de un arhiereu înţelept şi energic, care să poată povăţuì corabia bisericii noastre, şi în vârtejul valurilor celor mai potrivnice, spre limanul mântuirii, când a sosit «plinirea vremii», atunci s'a milostivit bunul Dumnezeu şi a trimis Românilor ardeleni pe cel mai vrednic şi mai însemnat dintre toţi arhiereii bisericii noastre, pe Andreiu Şaguna. Acesta a fost fiul unei familii de neguţători macedo-români din oraşul Mişcolţ, al lui Naum şi Anastasia Şaguna.

Mulţi Români din Macedonia şi-au părăsit în veacurile XVII. şi XVIII. vetrele părinteşti din cauza prigonirilor cârmuirii potrivnice, care le umpleà sufletul de amărăciune şi nu-i îngăduià nici să se roage lui Dumnezeu în limba lor strămoşească. Fiind oameni harnici şi isteţi, aceşti Români dreptcredincioşi, după ce au luat toiagul pribegiei în mână, se aşezară cu familiile lor prin oraşele mai mari din Ungaria şi Austria, începură a purtà negoţ întins şi ajunseră astfel la bunăstare materială.

Dar ori-unde ar fi fost ei aşezaţi şi ori-cât de bine le-ar fi mers, nu-şi uitau nici odată de fraţii lor de acasă, pe cari ştiau, că i-au lăsat în suferinţă, sub ploaia de asupreli a păgânilor. Din prisosul agonisitei lor trimiteau şi acestor oameni necăjiţi ajutoare de bani. Pe de altă parte cei plecaţi de acasă trăiau pretutindeni în cea mai bună înţelegere şi dragoste frăţească unii cu alţii. După ce apucau mai multe familii într'un oraş la oarecare stăricică materială, cel dintâi lucru al lor erà, că strângeau bani şi-şi făceau câte o biserică, în care să se poată rugà lui Dumnezeu aşà, cum au pomenit ei din moşi-strămoşi.

Astfel se aşezară şi în oraşul Mişcolţ (comitatul Borşod, în Nordul Ungariei) pe la anul 1606 câteva familii de Români macedoneni, cari cu timpul se sporiră binişor, încât pe la anul 1728 erau în acest oraş vre-o 300 de neguţători români cu familiile lor. După ce biserica

www.dacoromanica.ro

lor zidită în secolul XVII. s'a învechit şi s'a stricat, ei se gândiră că ar trebuì să-şi facă una nouă, mai frumoasă şi mai încăpătoare, căci acum îmbogăţindu-se, le dădeà mâna mai bine. Înaintară deci rugăminte către împăratul Iosif II, care dupăce a dat voie să-şi zidească şi Românii ortodocşi biserici frumoase, cu turn şi cu clopote, — cum au zidit pe timpul lui sălişteni (biserica cea mare), făgărăşenii şi cei din Oradea-mare, — a încuviinţat şi cererea Românilor din Mişcolţ. Astfel ei se apucară şi zidiră în 20 de ani una dintre cele mai frumoase biserici ortodoxe-române, câte se află în Ţara Ungurească. Multă osteneală, mari greutăţi şi cheltueli felurite se cer la zidirea unei astfel de biserici şi în timpul de faţă. Dar în vremea veche se cereau şi mai multe.

Dupăce îşi văzură bunii credincioşi isprăvită frumoasa lor biserică, în semn de amintire pentru viitorime, săpară pe un perete al ei, în cuvinte greceşti, rândurile următoare: «Această biserică a Sfintei Treimi s'a întemeiat pe timpul puternicului împărat Iosif II., regele Ungariei, şi s'a isprăvit *în anul 1806* pe timpul puternicului împărat Francisc II., regele Ungariei, cu *cheltuiala fraţilor Români din Macedonia*».[1]

Între aceşti *fraţi români*, cari n'au pregetat a-şi deschide punga şi a jertfì din avutul lor pentru a înălţà un frumos altar de închinare Domnului, e însemnat la locul al 3-lea *Evreta Şaguna*, bunicul despre tată, iar la locul al 12-lea *Anastasiu Mihail Muciu*, bunicul despre mamă al mitropolitului Şaguna. Din astfel de bunici jertfitori pentru casa Domnului, păzitori ai părinteştilor obiceiuri şi doritori de înaintare, este uşor de înţeles, cum a putut să răsară un nepot atât de vrednic, care să-şi închine întreagă vieaţa în slujba lui Dumnezeu, pentru înălţarea bisericii şi pentru fericirea poporului său, cum a făcut Andreiu Şaguna. Dar meritul cel mai mare pentru creşterea lui cea bună creştinească şi românească

[1] «... δαπάνη τῶν ἐν Μακεδονίαι Βλαχῶν συναδελφῶν», cf. *Pericle Papahagi*: «Scriitori aromâni în sec. al XVIII-lea». Bucureşti, 1909 (ediţia «Academiei Române») p. 45—46 nota.

www.dacoromanica.ro

îl are, fără îndoială, înţeleapta şi evlavioasa lui mamă: *Anastasia*. De aceea se cuvine, să facem aici amintire, în câteva cuvinte şi despre vieaţa şi vrednicia ei.

2.

Anastasia, fiica lui Anastasiu Mihail Muciu, s'a născut în Mişcolţ la anul 1785. Părinţii ei s'au îngrijit să-i dea o creştere aleasă, în frica lui Dumnezeu, în cinstea şi tăria credinţei străbune. La vârsta de 17 ani s'a măritat (1 Maiu 1802) după neguţătorul văduv Naum Şaguna, fiul lui Evreta. Nu trecuse tocmai un an, când Anastasia — deşi atât de tânără — eră mamă fericită. Dumnezeu o dăruise cu un copilaş, căruia în botez i-a pus numele Evreta,[1] ca să-i facă o bucurie bunicului. După alţi trei ani, la 1806, în anul când s'a isprăvit frumoasa biserică din Mişcolţ, familia Anastasiei se mai sporì cu o fetiţă, Ecaterina.[2]

Iar sfârşitul anului 1808 pe lângă bucuria, pe care o aduce la casa oricărui bun creştin sfânta sărbătoare a «Naşterii Domnului», i-a mai adus un al treilea copil, o adevărată binecuvântare cerească pentru familia ei, dar mai ales pentru biserica noastră. Acestui copil i s'a dat în botez numele Anastasiu, după al mamei şi al bunicului său. În «protocolul botezaţilor din Mişcolţ s'a păstrat despre naşterea şi botezul acestui minunat copil următoarea însemnare: «*Anastasiu*, fiul lui Naum Evreta Şaguna şi a soţiei sale Anastasia s'a născut *în 20 Decemvrie* şi s'a botezat şi miruit *în 28 Decemvrie 1808* prin mine preotul *Constantin* (*Vulc*). Naşul lui a fost *Anastasiu, fiul lui Adam Gherga*».[3]

Dela o vreme Naum Şaguna a început a scăpătà şi a sărăcì. Fiindcă sărăcia şi necazurile nu sunt totdeauna sfătuitori buni, ci adeseori răpun pe cei slabi de înger, ori îi îndeamnă la fapte neiertate, aşà s'a întâmplat şi cu Naum: pierzându-şi tăria sufletească de

[1] Născut la 11 Februarie 1803, botezat la 15 Februarie acelaş an.
[2] Născută la 27 August 1806, botezată la 2 Septemvrie acelaş an.
[3] Cf. Dr. I. Lupaş: *Vieaţa unei mame credincioase* — reproducere din revista «*Biserica Ortodoxă Română*». Bucureşti, 1910 p. 8—9.

www.dacoromanica.ro

a mai luptà cu necazurile vieţii şi speranţa de a le puteà învinge, făcù un pas foarte greşit.

Făcându-i-se promisiunea, că dacă va trece la biserica romano-catolică, i se va uşurà soartea şi va primì ajutoare pentru creşterea copiilor săi, a întrat la tocmeală cu arhiepiscopul Stefan Fischer din Agria (Eger), care l-a înduplecat să-şi părăsească legea părinţilor şi să treacă la biserica romano-catolică dimpreună cu copiii săi.

Auzind Anastasia de acest pas greşit al soţului său Naum, a rămas adânc mâhnită. Ea nu voià cu nici un preţ să-şi lase copiii în grija unui străin, fie acela arhiepiscop sau orice fel de domn mare. Căci îşi simţià datorinţa de mamă creştină de a îngrijì însaş de creşterea copiilor săi. Deaceea a părăsit pe Naum şi luându-şi copilaşii cu sine, s'a aşezat la bunul ei părinte Anastasiu Mihail. Când au ajuns însă copiii în vârsta de a cercetà şcoala, s'a pomenit cu porunci mai înalte, ca să-i dea în grija arhiepiscopului romano-catolic spre a-i creşte, dupăcum le-a fost înţelesul cu nefericitul Naum.

Atunci s'a început lupta frumoasă şi înălţătoare a Anastasiei, care a ştiut să-şi apere copiii, ca o leoaică puii săi, cu toată îndrăzneala şi înţelepciunea, veghind ca o sentinelă neadormită, ca nici decum să nu se deslipească sufletele lor de biserica părinţilor. Căci ea erà pătrunsă până în adâncul sufletului său de adevărul, că credinţa cea mai sfântă şi mai curată este aceea, în care am fost botezaţi, în care s'au închinat şi au răposat părinţii şi strămunii...

Anastasia s'a împotrivit deci timp îndelungat poruncilor mai înalte şi a umblat pe la curtea din Viena, rugându-se cu lacrimi în ochi, să nu fie despărţită de copilaşii aceştia, cari erau singura mângăiere a vieţii ei văduvite. Dar rugămintea ei n'a aflat ascultare deplină. Atâta i s'a îngăduit totuş, ca ea să rămână împreună cu copilaşii săi şi să le poarte de grije, până când vor isprăvì şcoalele catolice din Mişcolţ.

Deşì copiii erau consideraţi acum ca romano-catolici, Anastasia ca o mamă foarte vrednică şi înţeleaptă, i-a

www.dacoromanica.ro

ştiut creşte totuş în cea mai frumoasă alipire faţă de biserica ortodoxă, dându-le învăţături bune, trimiţându-i în zile de sărbători cu prescuri şi cu alte daruri la altarul bisericii zidite cu cheltuiala părinţilor săi şi a altor creştini evlavioşi.[1] Aşà copiii, după ce au isprăvit şcoalele înalte catolice, n'au voit să rămână credincioşi ai bisericii arhiepiscopului Fischer, ci s'au întors rând pe rând toţi trei în sânul bisericii ortodoxe, pentru care evlavioasa Anastasia a ştiut sădi în sufletele lor din cea mai fragedă pruncie toată dragostea şi alipirea.

Copilul cel mai mic, Anastasiu, a cărui soarte ne interesează mai de aproape, şi-a început studiile elementare în şcoala «greco-valahă» din Mişcolţ,[2] a continuat apoi tot acolo şi cursul secundar al gimnaziului catolic, iar cursul superior l-a terminat la vârsta de 18 ani cu succes eminent în gimnaziul călugărilor piarişti din Pesta. În nemijlocita apropriere a acestei şcoale locuià unchiul Anastasiei, bogatul neguţător Atanasie Grabovsky, om cu legături întinse şi cu mare atragere pentru toate afacerile bisericeşti şi culturale. Pentru meritele lui însemnate a fost ridicat la rangul de nobil cu titlul «de Apadia». Fiindcă dădeà multe ajutoare pentru scopuri naţionale şi culturale, Atanasie Grabovsky era numit «patronul Românilor». Învăţătorul şcoalei greco-române din Pesta, Stefan Popovici îi adresează la 1824 versuri de laudă pentru dărnicia şi zelul său binecuvântat zicându-i:

---

[1] Mitropolitul Ioan Meţianu mi-a împărtăşit, că în Noemvrie 1865, fiind împreună cu Şaguna la dieta din Cluj, la 21 Noemvrie, când se serbează «Intrarea în biserică», l-a chemat Şaguna în odaia sa şi a început să-i povestească cu vădită emoţiune amintiri despre iubita sa mamă Anastasia, care-l trimiteà în copilărie cu prescuri la biserică în toate sărbătorile, dar mai ales la sărbătoarea aceasta a «Intrării Maicii Domnului în biserică» ţineà foarte mult, să nu lipsească darul ei dela sf. altar. Această reminiscenţă ne arată, că în cursul mistuitoarelor lupte şi sbuciumări sufleteşti Anastasia şi-a pus toată nădejdea în ajutorul Maicii prea curate, cum fac cele mai multe mame creştine, şi că a pătruns în sufletul ei înţelesul acestor cuvinte întăritoare din *Paraclisul prea sfintei Născătoare de Dumnezeu*: «O prea luminate nor, maica lui Dumnezeu, pe ceice luptă cu noi, surpă-i cu dreapta ta cea stăpânitoare şi atotputernică, — şi pe cei asupriţi îi mântueşte!»

[2] Se păstrează acolo până în ziua de azi o bancă veche, în care a şezut Şaguna ca elev al acestei şcoale.

www.dacoromanica.ro

«Unde *pentru neam* se cere,
Lucrezi fără 'ntârziere».

În casa acestuia a petrecut tânărul Anastasiu Şaguna, împreună cu mama sa, anii de student universitar. În toamna anului 1826 s'a înscris la universitate deodată cu prietinul său Iosif Eötvös, vestitul scriitor de mai târziu şi în două rânduri ministru de culte şi instrucţiune publică.[1] La 9 zile, după ce a împlinit vârsta de 18 ani, şi-a arătat dorinţa de a se întoarce şi el în sinul bisericii strămoşeşti, cum făcuse mai înainte şi fratele său Evreta şi sora sa Ecaterina. Spre a-l abate dela această hotărîre a lui, i-s'a dat ca instructor un vestit orator catolic, profesorul universitar Augustin Popol, la care a trebuit să urmeze timp de 6 săptămâni explicarea întregei doctrine religioase a bisericii romano-catolice. Însă nici iscusinţa pedagogică, nici darul oratoriei lui Popol nu l-au mai putut abate dela hotărîrea sa neînduplecată de *a rămâneà statornic în religia mamei sale*, fiind convins că rămânând în această religie, care *îşi trage originea dela Christos*, va dobândì *fericirea cea vecinică*.[2] În sfârşit la 25 Iulie 1828 i-s'a dat acestui eminent tânăr învoirea preaînaltă de a rămâneà credincios bisericii sale.

Aici se curmă drama familiară, care îngrozise la început, între anii 1814—1816 atât de mult inima Anastasiei şi o va fi sbuciumat şi mai târziu în toată curgerea celor 12—14 ani, cât timp şi-a ştiut pe scumpul ei Anastasiu ca fiind, oficial, de altă lege decât dânsa.

După terminarea studiilor universitare (1829) Anastasiu Şaguna, urmându-şi îndemnul inimii, dar de sigur ascultând şi sfatul mamei sale, plecă la *Vîrşeţ*, ca să înveţe teologia, spre a devenì cu timpul slujitorul acelei biserici şi credinţe a lui Christos, pentru care s'a luptat cu atâta eroism evlavioasa şi statornica sa mamă, Anastasia. Acì fu primit în casa episcopului Maxim

[1] Dr. I. Lupaş: «Şaguna şi Eötvös» Arad 1913. p. 6.

[2] «... *se penes maternam Religionem perseverare velle*, cum praesertim censeat se etiam penes hanc, cum pariter a Christo originem trahat, *salutem aeternam consecuturum esse*» astfel adevereşte A. Popol în 27 Aprilie 1828.

www.dacoromanica.ro

Manuilovici, care erà nu numai Român de origine, ci aveà bune sentimente românești. Studiile teologice le isprăvì repede şi cu rezultat strălucit. Prin deşteptăciunea sa firească şi prin frumoasele cunoştinţe, pe cari le adusese cu sine dela universitate, s'a distins atât de mult printre colegii şi chiar profesorii săi, încât isprăvind cursurile teologice din Vîrşeţ mitropolitul sârb, Stefan Stratimirovici l-a chemat îndată ca profesor de teologie la Carloviţ, unde pe lângă catedra profesorală i s'a dat şi slujba de secretar al consistorului.

Ca să nu-l poată copleşi valurile lumeşti, ca să-şi poată pune toate puterile în serviciul lui Dumnezeu şi al poporului dreptcredincios, la *1 Noemvrie 1833* a întrat în cinul călugăresc, luându-şi în călugărie numele *Andreiu*, adecă «întâi chematul».

In pasul acesta însemnat l-a însoţit pe lângă binecuvântarea mamei sale, credinţa puternică într'un ideal religios-naţional şi convingerea, că numai pe această cale, a *renunţării* la plăcerile lumeşti trecătoare, va puteà să îndeplinească chemarea cea sfântă a vieţii sale.

De mare însemnătate este şi numele, pe care Şaguna şi l-a ales în călugărie.

Ceice se decid a face pasul acesta nu numai de dragul de a fi călugări şi a rămâneà la adăpost de luptele şi amărăciunile vieţii sbuciumate, ci fiindcă se simt chemaţi, ca tocmai în această haină a renunţării, — îmbrăcaţi «cu zeaua dreptăţii şi cu pavăza credinţii» — să păşească pe arena luptelor aprinse ale bisericii şi neamului lor, nu vor luà la întâmplare orice nume călugăresc, ci îşi vor alege unul în legătură cu ţinta vieţii lor şi care să exprime încâtva scopul acestei vieţi.

Astfel este probabil, că Şaguna — care în toate lucrările sale căutà mai ales legătura cu vechimea cea bună şi frumoasă a vremilor apostoleşti — când şi-a ales numele Andreiu, s'a gândit la apostolul omonim, despre care cărţile vechi spun, că a propoveduit el, cel dintâi, cuvântul evangheliei în aceste părţi răsăritene, ajunse mai târziu în stăpânirea neamului nostru.

www.dacoromanica.ro

Evlavioasa Anastasia își simțiă acum inima plină de secerișul celei mai curate bucurii, văzând pe iubitul său fiu, călugărul Andreiu închinat cu întreagă ființa și viața sa bisericei ortodoxe, pe seama căreia isbutise a-l salvă prin lupte atât de grele pentru ea, dar frumoase și înălțătoare pentru toți ceice vor să înțeleagă însemnătatea lor.

În vârstă de 51 ani, cu sufletul împăcat, murì virtuoasa Anastasia și fu înmormântată la 17 Ianuarie 1836 de vestitul preot-scriitor Ioan Teodorovici în cimitirul «Kerepesi» din Pesta, în cripta familiei Grabovsky de Apadia, unde peste câțiva ani se sălășluiră și rămășițele pământești ale lui Evreta și Ecaterina Șaguna.

Ca un fiu credincios și frate iubitor, Episcopul Șaguna așeză în anul 1849 la mormântul lor o cruce de piatră cu această frumoasă înscripție:

Mult iubitei sale mame *Anastasia*
Prea prețuitului său frate *Vreta*
Și dulcei sale surori *Ecaterina*
Rădică monumentul acesta
Andrei Șaguna Episcopul Ardealului
1849.

3.

Să vedem în ce chip a ajuns Andreiu Șaguna «episcop al Ardealului».

Biserica ortodoxă română din Ardeal — după cum știm — a fost cârmuită dela 1811—1845 de episcopul Vasilie Moga, om blând și cu frica lui Dumnezeu, dar lipsit de energia trebuitoare unui episcop. Lumea îl cam cârtea, fiindcă cele mai însemnate slujbe bisericești le dăduse nepoților săi și altor rudenii mai apropiate sau mai îndepărtate.

Murind Vasilie Moga în toamna anului 1845, mai ales nepotul său Ioan Moga, protopop al Sălištei, profesor seminarial și asesor consistorial în Sibiiu, ar fi dorit să ajungă în scaunul episcopesc. Mai erà apoi și Moise Fulea, protopop al Sibiiului, director peste școalele române gr.-or. din Ardeal și asesor consistorial, care de asemenea

www.dacoromanica.ro

şi-ar fi întins bucuros mâna după cârja arhierească, pe care o purtase 34 de ani unchiul nevestei sale Anghelina.

Dar dorinţa acestor doi nepoţi ai episcopului Moga nu s'a împlinit, căci împăratul urmând sfatul mitropolitului sârbesc din Carloviţ în vara anului 1846 a trimis la Sibiiu pe arhimandritul Andreiu Şaguna în calitate de vicar general al bisericii gr.-or. române din Ardeal.

Sosind în Ardeal, Şaguna fu întâmpinat cu răceală şi neîncredere, ceeace e uşor de înţeles. Întâiu, fiindcă venià ca un om nou şi necunoscut în părţile ardelene. Apoi, fiindcă prin ivirea sa neaşteptată puteà să nimicească acum planurile de înălţare la treapta arhierească a Ardelenilor de baştină. Şi în sfârşit, fiindcă din partea unor oameni interesaţi s'au răspândit svonuri, că Şaguna nu ar fi Român, ci Sârb.

Şaguna însă, dela întâia sa păşire pe pământul Ardealului, nu s'a înfăţişat ca un străin, ci ca un prietin şi părinte iubitor al poporului nostru. În drumul său spre Sibiiu mulţi Români şi străini alergau să-l vadă şi priviau uimiţi la chipul frumos şi impunător al vicarului Şaguna, când acesta treceà prin oraşele şi satele lor în trăsura sa, sburată de patru telegari. Ajuns la Sibiiu, Şaguna se apucă cu tot dinadinsul de regularea şi îndreptarea afacerilor bisericeşti şi şcolare. El aveà atunci 38 de ani. Erà deci bărbat în floarea vârstei celei mai frumoase, când îşi începù între Români munca sa binecuvântată şi roditoare ca o revărsare a Nilului preste un câmp frumos, dar lăsat vreme prea îndelungată în părăginire. Chiar din cei dintâi paşi, întreprinşi de dânsul în interesul bisericii şi al şcoalei noastre, se vede hotărîrea lui nestrămutată de a rămâneà în Ardeal, unde îl aşteptà un teren de muncă atât de vast.

Ca fost profesor, deci bărbat de şcoală în primul rând, Şaguna a trebuit să rămână mâhnit văzând, cât de puţină pregătire aveau preoţii şi cât de înapoiat erà poporul nostru întru toate.

În Sibiiu se aflà numai un seminar modest, în care învăţau timp de 6 luni ceice voiau să ajungă preoţi şi abià 6 săptămâni ceice voiau să se facă învăţători.

www.dacoromanica.ro

Şaguna în toamna anului 1846 a dat poruncă «să ţină profesorii în seminar cursurile un an întreg, şi cine va voi să fie primit în seminar, să înveţe toate şcoalele până la filozofie». Auzind apoi lucruri slabe despre unii dintre învăţătorii şi preoţii dela sate, că nu-şi împlinesc datorinţele, cum se cuvine, că nu îndeamnă cu cuvântul şi cu fapta poporul spre fapte bune, că umblă prin crâşme şi se ameţesc de beutură pe la pomeni, a dat porunci aspre cătră toţi, să păzească cu sfinţenie vaza şi cinstea slujbei lor şi să-şi îndeplinească totdeauna datorinţele.

Şi nu s'a mărginit numai la vorbe. El nu voià să îngăduie nici unuia dintre preoţi sau învăţători a face uitate poruncile, ce-i vin dela stăpânirea bisericească. Unde vedeà, că nu e de ajuns cuvântul spus cu blândeţe şi sfatul părintesc, lovià «cu pedeapsă straşnică» pe toţi cei păcătoşi, nepăsători şi înrăiţi.

Ca să vadă însuş, cum împlinesc preoţii, învăţătorii şi credincioşii sfaturile şi poruncile lui, Şaguna plecă în vara anului 1847 la vizitaţie canonică din sat în sat, cercetând cu deamănuntul starea bisericilor şi a şcoalelor, purtarea preoţimii şi a poporului, lăudând pretutindeni pe cei vrednici, certând şi pedepsind cu toată asprimea pe cei leneşi.

Tot în anul 1847 a înaintat Şaguna la curtea împărătească din Viena o adresă, cerând încuviinţarea unei alegeri de episcop, la care să ia parte toţi protopopii, cum erà obiceiul din vechime, de pe timpul reformaţiunii.

Curtea din Viena a şi dat ordin, să se facă alegerea, dar a spus, că cel ales nu trebuie neapărat să fie de naştere din Ardeal, ci poate fi şi din afară de graniţele Ardealului.

Acest adaus l-a făcut curtea din Viena numai cu scopul, de a înlesnì lui Şaguna calea spre scaunul episcopesc, căci toţi candidaţii erau Ardeleni de naştere afară de Şaguna, care s'a născut, cum ştim, în Nordul Ungariei. Sinodul de alegere s'a ţinut în oraşul Turda la 2 Decemvrie 1847.

www.dacoromanica.ro

Cele mai multe voturi (33) le-a primit protopopul şi profesorul Ioan Moga,[1] în rândul al doilea (31 voturi) protopopul şi directorul de şcoale Moise Fulea şi numai la locul al treilea a ajuns şi Şaguna între candidaţi (cu 27 de voturi).

Andreiu Şaguna, ca vicar.

Se spune, că chiar înainte de alegere s'ar fi înfăţişat înaintea lui Şaguna câţiva protopopi, rugându-l să nu

[1] cf. Dr. I. Lupaş: «*Ioan Moga «Teologul» — succesorul lui Gheorghe Lazar la catedra seminarului din Sibiiu*» în revista «*Biserica ortodoxă română*» din 1915/16.

www.dacoromanica.ro

candideze, căci dânşii nu voesc să-l aleagă, deoarece au auzit, că ar fi Sârb. Şaguna s'a necăjit auzind scornitura aceasta vicleană şi le-a spus aceste cuvinte răspicate: «Eu sunt Român ca şi voi. Dacă nu mă vreţi voi pe mine, vă vreau eu pe voi, şi să ştiţi, că eu voiu fi episcopul vostru». Spre norocul poporului şi al bisericii noastre prorocia aceasta a lui Şaguna s'a şi îndeplinit, căci împăratul dintre cei trei candidaţi a întărit tocmai pe Şaguna, care erà cel mai vrednic, deşì avuse voturi mai puţine decât cei doi nepoţi ai răposatului episcop Vasilie Moga.

Numirea sa de episcop o aduce Şaguna la cunoştinţa preoţimei şi a poporului prin o frumoasă circulară (12/24 Februarie 1848) în care arătându-şi «nemărginita mulţămită» cătră împăratul, promite totodată sărbătoreşte, că «din toate puterile neostenit se va străduì» pentru binele, folosul şi înaintarea poporului şi va fi tuturor *tată adevărat.*

Marele învăţat din Blaj, Timoteiu Cipariu, aflând despre numirea lui Şaguna ca episcop a scris în foaia sa «Organul Luminării» următoarele cuvinte:

«Virtuţile acestui mare bărbat român sunt mai cunoscute, decât să mai aibă trebuinţă a se lăudà, încât nici inimicii lui nu le-ar puteà negà, şi credem, că graţia Majestăţii Sale n'a putut să cadă pe o persoană mai vrednică de aşà mare chemare.

Multe zile şi din partea noastră-i urăm».

Iar un corespondent al «Foii pentru minte, inimă şi literatură» scrie în legătură cu numirea lui Şaguna ca episcop următoarele:

«Noi poftim din toată inima Domnului Şaguna vieaţă îndelungată şi sănătate neclintită, iar mângăerea cugetului şi odihna sufletului îşi va luà din faptele sale. Ştim prea bine, că în calea, pe care Domnialui are a umblà, mulţi spini şi scăeţi stau înrădăcinaţi, cari fără a-şi sgărià mâna, nu-i va puteà scoate; însă multe sunt, care dela buna ocârmuire a Domniei sale vor atârnà».

www.dacoromanica.ro

4.

În lucrurile, cari au atârnat de buna ocârmuire a episcopului Şaguna, s'a pornit în curând o muncă aprigă şi stăruitoare astfel încât, deşi împrejurările erau foarte grele, în scurtă vreme au început să ia un avânt frumos toate afacerile bisericeşti, şcolare şi culturale din episcopia ortodoxă-română a Transilvaniei. În toate aceste afaceri însemnate Şaguna s'a silit să îndeplinească cu sfinţenie făgăduinţa, ce a făcut înaintea lui Dumnezeu, cu prilejul sfinţirii sale întru episcop al Transilvaniei, în ziua de 18/30 Aprilie 1848, la Dumineca Tomii. În cuvântarea sărbătorească, ce a rostit atunci în catedrala din Carloviţ spuneà, între altele, că ţinta vieţii lui va fi să reînvie episcopia transilvană cea numeroasă, dar de multe şi felurite vijelii sguduită şi să muncească astfel, ca reînvierea aceasta să fie potrivită cu trebuinţele bisericii, cu mântuirea poporului şi cu spiritul timpului. În cuvinte mişcătoare şi adânci dă glas nădejdii sale, că umbrit de puternicul scut a lui Dumnezeu va fi în stare a îndeplini scopul vieţii sale, care nu este altul decât acesta: *pe Românii ardeleni din adâncul lor somn să-i deştepte şi cu voia către tot ce e adevărat, plăcut şi bun să-i tragă!...*

Cu râvna cea mai ferbinte s'a apucat episcopul Şaguna de lucru, ca să poată ridică mai întâi preoţimea la o treaptă mai înaltă de cultură. Deaceea, s'a îngrijit de profesori buni în seminar, unde a stăruit ca să se propună cu mult mai multe învăţături decât pe timpul episcopului Moga. Şaguna erà de părere, că numai având poporul nostru preoţi luminaţi şi cu multă învăţătură, va puteà să înainteze şi el şi să ţină pas cu celelalte popoare din ţară, cari în trecut fuseseră cu mult mai favorizate de soartă decât Românii. Tot numai cu ajutorul unor preoţi luminaţi puteà Şaguna să-şi ducă la îndeplinire planurile sale privitoare la organizarea bisericii ortodoxe române din Transilvania şi la reînvierea mitropoliei autonome, care să nu mai stea sub porunca mitropoliţilor sârbeşti din Carloviţ.

www.dacoromanica.ro

Chiar din anul 1848 avea Şaguna de gând să înceapă lucrările de organizare. Deaceea a rugat pe ministrul Eötvös să-i dea voie a ţineà la Sibiiu, în luna Septemvrie 1848, un sinod, la care să ia parte 44 de inşi dintre preoţi şi de două ori atâţia dintre mireni. Izbucnind însă în toamna acelui an flacările revoluţiei cu înverşunare tot mai mare, sinodul proiectat de Şaguna nu s'a putut ţineà.[1] Abià după potolirea revoluţiei, în primăvara anului 1850 a putut Şaguna să-şi ducă planul acesta la îndeplinire. In 12 Martie 1850 s'a deschis în Sibiiu sinodul, la care au luat parte 24 de preoţi şi 20 de mireni, între care şi vestitul erou al munţilor, Avram Iancu. La deschiderea sinodului Şaguna a rostit o cuvântare foarte frumoasă şi pătrunzătoare, arătând cât de multe suferinţe au trebuit să îndure Românii în trecut pentru credinţa lor în Dumnezeu, iar în timpul revoluţiei pentru credinţa lor faţă de împăratul. Românii drept credincioşi — spuneà Şaguna — au fost ocară celor sătui de îndestulare şi hulă celor mândrii. Însă după atâtea suferinţe sufletul lor s'a izbăvit ca o pasăre din cursa vânătorilor, iar cursa aceasta s'a sfărâmat. Văzând sărăcia şi starea înapoiată a poporului nostru Şaguna se întreabă, care este cauza sărăciei, umilinţei şi înjosirei noastre? Şi răspunde astfel: «Auziţi fraţilor! nici astăzi nu se sfiesc vecinii noştri a ne face imputări şi dojene, că e preoţimea noastră neînvăţată, că dascălii noştri sunt neharnici, că nu avem şcoli. Aşà este; însă au doară a noastră e vina, că suntem săraci şi înjosiţi în toate? Au doară nu e vina celor bogaţi şi înălţaţi pentru

[1] Această încercare a lui Şaguna de a ţineà sinod cu preoţi şi mireni, încă din 1848 are deosebită importanţă *istorică*, întrucât dovedeşte că Şaguna a fost chiar dintru început aderent convins al sinodalităţii în biserica noastră. Este deci lipsită de temeiu afirmaţiunea lui Ioan Maiorescu, că Şaguna ar fi fost «contra constituţiunei sinodale zicând, că e *invenţiune protestantă*». Tot atât de puţin acceptabilă e şi părerea lui Bariţiu, care scrie într'o notiţă din «Transilvania» (1877 pag. 269 nota 2): «în adevăr episcopul Andreiu fusese de această *idee până către anul 1860*, dară după aceea îşi schimbase cu totul părerile în urmarea unui studiu mai aprofundat al instituţiunilor vechi»... Împrejurarea, că Şaguna a încercat la 1848, iar la 1850 a reuşit să ţină sinod, compus din preoţi şi mireni, arată în mod convingător, că el nu erà pentru forma «serbico-despotică» a cârmuirii bisericeşti, ci luptà pentru redobândirea constituţiei sinodale străvechi a bisericii noastre.

www.dacoromanica.ro

sărăcia şi înjosirea noastră? Luat-am noi ca fiii bisericei răsăritene ceva cu drept sau pe nedrept dela fiii altor biserici? Din râvna, care o am către adevăr, silit sunt a mărturisi, că noi dela nimenea nimic nu am luat nici pe drept nici pe nedrept, însă dela noi multe s'au luat pe nedrept, şi nimica după drept»... Arată apoi, cum flacările revoluţiei i-au ars biblioteca de 3000 de cărţi şi toate hârtiile cele vechi ale consistorului din Sibiiu, cum au batjocorit răsculaţii chiar şi sfintele icoane, cum au împuşcat în icoana Domnului Christos şi au strigat cu bucurie, că au omorît pe Dumnezeul Românilor. Au ucis, spânzurat şi împuşcat 12 preoţi şi mai multe mii de creştini de ai noştri, pentrucă n'au vrut să se răscoale împotriva împăratului. «Tocmai deaceea — continuă Şaguna — m'au declarat şi pe mine de proscris şi doară mai rău m'ar fi chinuit pe mine decât pe mitropolitul Sava Brancovici, dacă ar fi putut pune mâna pe mine»...

La sfârşitul cuvântării acesteia Şaguna a spus, că datorinţele sinodului sunt: să facă o dreaptă mărturisire a credinţii, să se îngrijească de starea bisericilor şi a şcoalelor, de starea preoţilor şi a învăţătorilor, de starea poporului şi înaintarea lui în cultură, precum şi de câştigarea banilor de lipsă pentru întreaga episcopie.

Totodată a împărtăşit Şaguna sinodului, că în 1849 a început lupta pentru reînfiinţarea vechei mitropolii ardelene, adecă pentru ridicarea episcopiei la rangul de mitropolie neatârnătoare. Lupta aceasta a început-o prin o broşură tipărită la Viena în limba germană, arătând cu mai multe documente istorice, că Românii ortodocşi din Ardeal au avut mitropolia lor proprie înainte de anul 1700, când a trecut Atanasie Anghel la unire, şi că prin această trecere sau apostasie, dreptul Românilor ortodocşi de a-şi aveà mitropolia lor nu a încetat nici decum. El a fost suprimat numai prin nişte măsuri nedrepte ale împărăţiei şi ale cârmuirilor ardelene. Deaceea se cuvine acum a li se da Românilor dreptul să-şi reînfiinţeze mitropolia.

www.dacoromanica.ro

Sinodul a luat cu bucurie la cunoştinţă aceşti paşi făcuţi de Şaguna cu atâta bărbăţie pentru redobândirea unui drept vechiu, dar pierdut de 150 de ani. Planul lui Şaguna erà, ca în această mitropolie, dacă va reuşì a o înfiinţà, să cuprindă pe toţi Românii de sub stăpânirea Habsburgilor, deci nu numai pe cei din Transilvania, ci şi pe cei din Bănat, din Bihor şi pe cei din Bucovina. Pe toţi să-i scoată de sub ierarhia sârbească! Contra lui Şaguna a scris mitropolitul sârbesc din Carloviţ, Raiacici învinuindu-l, că numai din ambiţie personală a făcut planul acesta, fiindcă ar vrea să-şi sporească venitele şi să înainteze cât mai repede la cea mai înaltă treaptă ierarhică. Mai departe se spuneà în broşura lui Raiacici, că dacă s'ar reînfiinţà mitropolia românească aşà, cum o plănuise Şaguna, cuprinzând adecă într'însa şi episcopia Bucovinei, în asemănare cu această mitropolie ar trebuì să se înfiinţeze în cel mai apropiat viitor şi un «imperiu daco-român». Ce ar zice atunci Austria, Rusia şi Turcia? Broşura lui Raiacici se încheie îndemnând pe Români, să apere unitatea bisericii ortodoxe, adecă să rămână şi mai departe în jugul ierarhiei sârbeşti şi să nu asculte de Şaguna şi de tovarăşii lui, de «ambiţioşii, cari vor să slăbească puterea stăpânirii bisericeşti». În zadar i se spuneà lui Raiacici, că unitatea bisericii răsăritene este condiţionată de uniformitatea dogmelor, nu de supremaţia ierarhiei sârbeşti asupra naţiunei române. În zadar i se spuneà, că mitropolia Românilor ardeleni n'a încetat la sfârşitul secolului XVII, ci a rămas numai vacantă. În zadar i se puneà înainte al 34-lea canon apostolesc, în sensul căruia, «episcopii fieştecărui neam se cuvine a şti pe cel dintâi dintre dânşii şi a-l cinstì pe el ca cap», de unde urmează că creştinismul oriental în tot trecutul său s'a ştiut acomodà condiţiunilor de independenţă naţională, după cum se ştie şi azi. Chiar şi cercetătorii străini recunosc legătura strânsă dintre otodoxie şi naţionalitate accentuând, că credinţa ortodoxă «nu se împotriveşte tendinţei naţionale, ci o fortifică».[1]

[1] «Der orthodoxe Glaube ist durchaus national. Er wirkt der nationalen Tendenz nicht entgegen, sondern verstärkt sie». J. J. Ruedorffer: «Grundzüge der Weltpolitik in der Gegenwart». Berlin 1914, pag. 145.

www.dacoromanica.ro

Pe lângă toate argumentele aduse din partea lui Şaguna şi a Românilor, Raiacici a rămas neînduplecat. Tot asemenea şi ceilalţi membri ai episcopatului sârbesc.

În sfaturile, pe cari le-au ţinut la Viena toţi episcopii ortodocşi din Austria în anii 1850 şi 1851, Şaguna a cerut din nou înfiinţarea unei mitropolii româneşti, care să fie egală cu cea sârbească.

Stăruinţele şi cererile lui Şaguna în ministerul din Viena nu prea erau luate în seamă până la 1855, căci se află pe atunci în fruntea trebilor bisericeşti şi şcolare un atotputernic ministru papistaş: Leo Thun, care se purtà cu multă duşmănie şi dispreţ faţă de biserica noastră. Văzând Şaguna, că ministrul acesta nu dă răspunsuri drepte şi potrivite la cererile sale, a făcut contra lui arătare chiar la împăratul, trimiţând la 1 Decemvrie 1855 la curtea împărătească o jalbă temeinică, în care înşirà toate suferinţele şi nedreptăţile bisericii noastre, cerând ca ele să fie înlăturate prin următoarele măsuri:

1. Să se reguleze poziţia bisericii greco-orientale din Ardeal faţă de stat şi faţă de celelalte biserici, *pe temeiul egalei îndreptăţiri;* 2. să i se dea acestei biserici numirea ei adevărată de *biserică greco-orientală*, iar nu biserică *neunită*, cum i se ziceà mai de mult pe nedrept; 3. la căsătoriile mestecate această biserică să nu mai fie dispreţuită şi nedreptăţită; 4. tot asemenea în privinţa trecerilor religioase dela alte biserici la ea să nu i se pună piedeci; 5. să se îngădue organizarea consistorului pe baze canonice şi istorice; 6. să i se dea ajutoare băneşti pentru întocmirea unui seminar aşà, după cum cer trebuinţele vremii; 7. să i se facă cu putinţă organizarea parohiilor şi plătirea preoţilor în mod cinstit; 8. fondurile bisericeşti, pe cari le-a fost luat statul în administrare, să se dea înapoi consistoriului, ca să le chivernisească, cum va află mai bine şi 9. să i se recunoască bisericii noastre *dreptul la mitropolia sa istorică*, lăsându-li-se credincioşilor ei nădejdea mângăetoare de a-şi vedeà «vechea lor mitropolie reînviind în strălucire nouă».

www.dacoromanica.ro

Impăratul, dupăce a cetit cuprinsul acestui recurs înaintat de Şaguna, a dojenit pe ministrul Thun, care, mai târziu a început a se purtà cu afacerile bisericeşti «ceva mai delicat, dar tot cu dușmănie».

Cu doi ani mai târziu (în 7/19 Septemvrie 1857) având Şaguna o întâlnire la Viena cu ministrul Thun, acesta a adus vorba şi despre deosebirea dintre diferitele religiuni, a spus, că el nu se va abate niciodată dela credinţa catolică şi că se miră, de ce nu voesc toţi creştinii să fie catolici. La aceasta Şaguna a răspuns astfel: «tot insul bine face, dacă rămâne pe lângă convingerea sa, dar apoi să păzească ca cu convingerea sa religioasă să nu fie nimănui spre stricare. Eu şi eparhia mea întreagă rămânem în legea noastră, în care ne-am pomenit, cu care nu facem nimănui nici o dosadă, căci suntem supuşi credincioşi ai împăratului, cinstim şi omenim toate confesiunile şi pe toţi creştinii şi dorim, ca şi cu noi în privinţa bisericii noastre aşà să păşească stăpânirea ca şi cu alţii de alte religii, căci toţi deşi suntem împărţiţi cu numirea religiilor noastre, suntem deopotrivă înaintea creştinătăţii». Mai departe a spus ministrul Thun, că ar fi de lipsă, ca la şedinţele consistoriului să ia parte şi un comisar împărătesc, cum se întâmplă în Rusia şi în Grecia. Şi l-a întrebat pe Şaguna: «Ce zici prea cinstite la aceasta?» Şaguna răspunde, că «una ca aceasta nu se poate întâmplà, fiindcă stăpânirea noastră este mai presus de gândul acela de a supune vre-o biserică unor măsuri, cari nu se potrivesc cu duhul luminat al legiuirei noastre împărăteşti. Apoi nu trebue să ia stăpânirea noastră pildă dela o silnicie ca cea din Rusia şi Grecia. Căci la noi este deviza împărătească: cu puteri unite, drept egal pentru toţi. Aşà dară aceste temeiuri sunt hotărîtoare pentru noi, dar nu măsura stăpânirei ruseşti sau a celei greceşti, cari ţin desvoltarea bisericească, adecă luminarea şi propăşirea popoarelor sale în cătuşi»...

De încheiere spune ministrul Thun, că au sosit arătări contra lui Şaguna, care ar fi lipsit de darul preoţiei pe un preot, fiindcă a trecut la religia catolică.

www.dacoromanica.ro

Şaguna răspunde cu bărbăţie, că aşà a făcut nu numai cu unul, ci cu mai mulţi şi aşà va face cu oricare preot al său, dacă va pricinui tulburări religioase în popor, iar dacă va trece din convingere, atunci îl «sloboade cu pace, nevoind să facă vătămare cugetului nimănui».

In toamna anului 1857 cerù Şaguna dela împăratul încuviinţare, ca să poată face o colectă în toate provinciile monarhiei habsburgice, cu scopul de a zidi în Sibiiu o biserică catedrală. Prin o circulară din 1 Dec. 1857 îndeamnă pe toţi credincioşii, să jertfească pentru acest frumos scop fiecare, cât îl vor ertà puterile, ştiind «că nu omului, ci lui Dumnezeu dă» şi că episcopul Şaguna nu cere pentru sine, ci pentru mărirea lui Dumnezeu, ca să aibă unde adunà mulţimea de credincioşi dimpreună cu cele câteva sute de copii români, cari cercetează şcoalele străine din Sibiiu, şi adunându-i lângă sine în toate Duminecile şi sărbătorile în sfânta biserică, să le poată da învăţătură în toate spre binele lor şi spre bucuria tuturora. La colecta aceasta a contribuit mai întâi însuş împăratul cu suma de 1000 galbeni, în rândul al doilea principele Ardealului, Schwarzenberg cu 50 de galbeni, iar în rândul al treilea «robul lui Dumnezeu Andreiu cu 2000 florini». Colecta s'a început cu mare însufleţire şi rezultatul ei a fost la sfârşitul anului 1858 suma de 28,347 fl. şi 47 cr.

Până la moartea lui Şaguna (1873) fondul catedralei a atins suma de 70,000 fl. (140,000 coroane). De atunci fondul acesta administrat de Consistorul din Sibiiu a sporit mereu din an în an până la 1903, când s'a început zidirea catedralei, care s'a terminat la 1906 şi a fost sfinţită de mitropolitul Ioan Meţianu. Zidirea şi înfrumseţarea catedralei a costat 1.000,000 coroane.

În timpul absolutismului (1850—1860) episcopul Şaguna a fost împiedecat în acţiunea sa pentru reînfiinţarea mitropoliei. Dar îndată ce s'au ivit la anul 1860 zorii unei ere constituţionale, a mişcat toate pietrile şi a căutat să înlăture toate piedecile, ce-i stăteau în cale. Cu învoirea împăratului a convocat pe ziua de 23 Octomvrie 1860 al doilea sinod, ca «să asculte părerea

www.dacoromanica.ro

şi dorinţele diecezei cu privire la restaurarea mitropoliei gr.-răsăritene române din monarhia austriacă». La acest sinod a chemat Şaguna 46 de membri din cler şi 52 de mireni.

La propunerea lui Şaguna sinodul declară cu unanimitate, că consideră mitropolia română din Austria ca existentă în sensul canoanelor şi împiedecată numai prin măsuri «politico-administrative, anticanonice»; roagă din nou pe Maiestatea Sa, să se îndure a ridică acele piedeci. Tot din acest sinod se mai înaintează împăratului şi altă rugare pentru a încuviinţà «din visteria statului un ajutor potrivit spre întâmpinarea cheltuielilor, ce se cer la o mitropolie şi la episcopiile ei cu privire la trebuinţele bisericeşti şi şcolare»... mai ales, fiindcă «şi alte biserici creştine din larga împărăţie austriacă se bucură de asemenea ajutorinţă». Acest ajutor a şi urmat curând (în 29 Maiu 1861) în suma de 25,000 florini anual. A rămas însă fără nici un rezultat rugarea adresată de acelaş sinod către principele şi guvernul Ţării Româneşti pentru moşia Merişani din judeţul Argeş, dăruită la 1700 de principele *Constantin Brâncoveanul* pe seama mitropoliei ardelene. Deasemenea fără rezultat au rămas şi încercările de a-l îndemnà pe episcopul Hacman, să convoace şi el un sinod pentru eparhia Bucovinei, precum aceeaş soarte o avù şi rugarea adresată, în cauza mitropoliei române, sinodului din Carloviţ, care nu o învrednicì de nici un răspuns.

Dintre lucrările acestui sinod mai trebue amintit «statutul provizoriu» pentru alegerea membrilor sinodali, statut lucrat de Şaguna şi primit de sinod «cu mare plăcere şi călduroasă mulţumire». Dispoziţiile mai însemnate ale acestui statut erau următoarele: «Membrii soborului sunt unii *aleşi* şi alţii *nealeşi;* cei *nealeşi* sunt: *a*) toţi dignitarii bisericeşti, precum arhimandriţii, protosincelii, egumenii şi protopopii; *b*) toţi amploiaţii împărăteşti, politici, justiţiari, militari, financiari; *c*) doctorii de facultăţi şi advocaţii; *d*) directori şi profesori de teologie, gimnaziu şi pedagogie» — şi în sfârşit *fiecare protopopiat va alege câte un mirean ca reprezentant al*

www.dacoromanica.ro

său în sinod. Sibienilor şi Braşovenilor li se dă dreptul de a trimite la sinod câte un *deputat deosebit*, fiindcă «Sibiiul este *locul reşedinţei episcopeşti*, iar Braşovenii au înfiinţat cu jertfe mari *gimnaziul confesional-naţional* şi Braşovenele au înfiinţat cea dintâi *reuniune de femei române* pentru ajutorinţa tinerimii sărace şi orfane».

Al treilea sinod îl convoacă Şaguna în primăvara anului 1864 (22—28 Martie). Chemarea acestui sinod erà organizarea trebilor bisericeşti şi financiare, adresă de mulţămită cătră împăratul, — care pe lângă ajutorul de 25,000 fl. încuviinţat în anul 1861, la stăruinţele lui Şaguna, mai acordase bisericii noastre, în Noemvrie 1863 un nou ajutor de 25,000 fl. — şi o nouă rugare în cauza mitropoliei, a cărei încuviinţare încă tot mai întârzià.

La deschiderea acestui sinod rostì Şaguna un discurs frumos şi avântat, arătând legăturile strânse dintre biserică şi şcoală, cari nu pot existà una fără ajutorul celeilalte («biserica nu se poate gândì fără şcoală»), şi făcând pe scurt istoricul şcoalelor noastre dela sfârşitul veacului al XVIII-lea până în momentul, când prin legislaţia ţării (1863—64) chestia şcolară a ajuns şi la noi «în stadiul garanţiei constituţionale», sub ocrotirea autonomiei bisericeşti. Deaceea îndeamnă preoţimea şi poporul, să-şi dea toată silinţa a înmulţì fondurile şcolare.

În sinodul acesta a prezentat Şaguna «proiectul de regulament al organizaţiunii trebilor bisericeşti», care proiect fu studiat de o comisiune de 12 inşi (4 preoţi şi 8 mireni), aprobat de sinod şi pus în aplicare pentru toate bisericile din Ardeal. Pe baza acestui regulament s'a alcătuit mai târziu *statutul organic*, căruia i s'a zis — şi cu drept — «magna charta» a constituţiei bisericeşti a Românilor gr.-or. din Transilvania şi Ungaria. Şaguna însuşi a rămas mulţămit cu rezultatele sinodului din 1864, ceeace a exprimat şi în cuvântul său de încheiere prin următoarea comparaţie: «Eu sunt astăzi plugarul, care cu mare grije a arat holda sa, o a sămănat cu grăunţul cel mai roditor, a avut toată iarna, primăvara şi vara grije de holda sa, şi eşind la secere, a secerat seceriş bogat».

www.dacoromanica.ro

Sfârşitul anului 1864 aveà să aducă lui Şaguna şi credincioşilor săi o mare bucurie, cu mult mai mare decât sinodul ţinut în primăvara aceluiaş an. După multele rugări şi stăruinţe nepregetate ale lui Şaguna, împăratul s'a înduplecat la 25 Iunie 1863 a-i promite, că va încuviinţà Românilor, să-şi aibă mitropolia lor neatârnătoare de cea sârbească. Nu erà pe deplin hotărît teritorul, ce va cuprinde această mitropolie. Nu se ştià, dacă se va mărginì cuprinsul ei numai la graniţele Ardealului ori se va extinde şi asupra părţilor bănăţene şi ungurene. S'au cerut deci părerile lui Şaguna în această chestiune, ca şi în altele: unde să fie reşedinţa mitropoliei? câte episcopii sufragane se aibă? cari să fie centrele lor şi cum să se întâmple desfacerea Românilor de mitropolia sârbească, fără a i se vătămà drepturile acesteia? Şaguna răspundeà, că nici un drept al Sârbilor nu va fi vătămat, deoarece aşezarea bisericei române sub mitropolia sârbească nu s'a făcut în puterea canoanelor, ci numai după placul puterii de stat. Reşedinţa mitropolitană cereà Şaguna să fie în Sibiiu, iar alegerea mitropolitului să se facă prin congresul bisericesc, alcătuit din preoţi şi mireni; a episcopilor prin sinoadele eparhiale, iar dreptul de confirmare a alegerilor făcute în acest chip să aparţină coroanei. Episcopìi sufragane dorià Şaguna să fie cea din Bucovina, apoi cea din Arad; lângă acestea să se mai înfiinţeze încă episcopìi româneşti ortodoxe în Caransebeş, Timişoara, Oradea-mare şi Cluj. Planul acesta însă n'a reuşit în întregime, fiindcă episcopul Bucovinei, Eugenie Hacman n'a voit ca Românii din Bucovina să fie laolaltă, într'o mitropolie cu cei din Transilvania şi Ungaria. Decisiunea definitivă şi mult aşteptată tot mai întârzià încă şi acum. Deaceea prin rugarea sinodului din primăvara anului 1864 se cereà din nou împlinirea făgăduinţei împărăteşti.

Dupăcum spune episcopul Nicolae Popea, Şaguna erà foarte mâhnit din cauza acestor trăgănări îndelungate şi ar fi spus într'un rând, că piciorul lui în Viena nu va mai călcà, până nu se va încuviinţà mitropolia.

www.dacoromanica.ro

În sfârşit, dupăce în August 1864 sinodul episcopesc din Carloviţ şi noul patriarh sârbesc, Samuil Maşirevici la stăruinţa împăratului îşi dau învoirea pentru înfiinţarea mitropoliei române, — împlinindu-se şi această ultimă formalitate — a urmat în 24 Decemvrie 1864 scrisoarea împăratului, care încuviinţează mitropolia română independentă, coordinată cu cea sârbească şi află de bine a-l numì pe Şaguna mitropolit al Românilor din Transilvania şi Ungaria.

La începutul anului următor, în fruntea unei deputaţiuni de ardeleni, ungureni şi bănăţeni, Şaguna merse la Viena să mulţămească împăratului pentru acel mare dar de Crăciun. În audienţa din 6 Februarie 1865 împăratul exprimându-şi recunoştinţa pentru alipirea şi credinţa Românilor către tron şi asigurând naţiunea română de graţia sa, mai spuneà încă următoarele cuvinte deosebit de măgulitoare pentru celce îşi vedeà acum împlinit visul din tinereţe: «Mă bucur — ziceà împăratul, — că pot salutà de arhiepiscop şi mitropolit pe un bărbat prea meritat pentru tron şi patrie, în care Eu şi toţi Românii greco-orientali avem *deplină încredere*». Această laudă atât de semnificativă — observă Bariţiu — dată de Maiestatea Sa mitropolitului Andreiu în termeni aşà hotărîţi se aude foarte rar din graiul unui monarh d. e. numai către un beliduce eminent sau către un bărbat de stat cu merite extraordinare.

Deşì mitropolia în loc să aibă 6 episcopii sufragane, cum proiectase la început Şaguna, a rămas numai cu două: cea din Arad şi cea din Caransebeş — înfiinţată la 1865 şi pusă sub conducerea vrednicului episcop Ioan Popasu, — Şaguna erà totuş mângăiat în sufletul său de acest rezultat al stăruinţelor sale nepregetate de aproape două decenii, iar Românii ortodocşi priviau acum cu însufleţire mare la mitropolitul lor. Ziarele româneşti scrieau cu înţelegere dreaptă despre însemnătatea mitropoliei reînfiinţate, stăruind asupra «dualismului sublim», ce s'a manifestat în tot trecutul românesc «între ortodoxie şi naţionalitate». Numai Românii din Bucovina au rămas mâhniţi văzând, că nu este cuprinsă şi biserica

www.dacoromanica.ro

lor în granițele mitropoliei reînviate. Deaceea scrieau ei într'o adresă către Șaguna la începutul anului 1865 următoarele: «...neodihna noastră pentru viitorul bisericii din Bucovina este cu atât mai mare, cu cât *proistoșii bisericii noastre*, purtați de pofta măririi și a strălucirii proprii, se opun din răsputeri la subordinarea bisericii noastre sub vechia mitropolie a Ardealului... și clerul se teme, nu cutează a-și ridică în fața lumei glasul său, pentrucă este terorizat».

Dar bănățenii, după niște ani răi și secetoși, cum a fost anul 1863 și după îndelungate decenii de secetă duhovnicească, se simțiau în sfârșit mulțămiți, că li se redeschiseră «încuiatele porți ale vechei și venerabilei noastre mitropolii. O binefacere mare aceasta, — exclamau ei — o lacrimă mai puțin pe palida față a Românilor greco-orientali, o rază de mângăiere mai mult se revarsă spre mult svânturata și trista lor biserică; o căldură divină ridică inimile cele mai desperate și fibrele corpului amorțit par'că vor să înceapă a pulsà mai repede, mai cu vioiciune. Importanța acestui mare dar o vom cunoaște mai bine în cel mai deaproape viitor. Mărire și mulțămită Dumnezeului nostru, care ascultă suspinul unui popor întristat de veacuri!... Timpul și istoria în etern vor binecuvântà pe bărbații aceia, cari au mișcat toată piatra și au conlucrat cu zel și cu credință, de ajunserăm la meta dorită; lucrările lor vor fi pururea cu laudă și cu onoare comemorate». Chiar în senatul României s'au rostit frumoase cuvinte de apreciere și recunoaștere a meritelor lui Șaguna: «Acel Șaguna, acel episcop astăzi mitropolit strălucește ca un luceafăr al ortodoxiei, care a câștigat națiunii sale de peste Carpați dreptul, după care am vărsat lacrimi secole întregi, și care în fine a câștigat pe cel mai mare dintre toate, autonomia bisericii române de acolo. Toate aceste prin activitatea sa, prin pietatea sa, și învățătura clerului și a poporului, pe care îl păstorește cu cuvântul înțelepciunei».

Și astfel din ruini, dintr'o stare de complectă dezolațiune mitropolia ortodoxă română din Ardeal s'a

www.dacoromanica.ro

înălţat întinerită şi mai strălucitoare decât ori când în lungul său trecut întunecat de negura suferinţelor. Erau acum Români ortodocşi, cari credeau că numai decât ar trebuì să se înceapă zidirea catedralei mitropolitane, ca să avem un adăpost, care să cuprindă fiii Transilvaniei şi ai Ungariei, pe cari i-a împreunat moraliceşte mitropolia. Şaguna ştià însă, că alte lucruri trebue să premeargă. Se gândià mai întâi, cum să asigure prin o lege a Ţării Ungureşti viitorul mitropoliei reînfiinţate. Deşi mai înainte scrisese într'o foaie germană din Viena, că reînfiinţarea mitropoliei române nu se ţine de dieta ungurească, acum ţinând seamă de schimbările politice, şi-a pus toate stăruinţele, ca mitropolia să fie recunoscută şi din partea legislaţiei ungureşti şi existenţa ei să fie asigurată prin o lege specială, care a şi urmat la 1868 (articolul de lege IX). Acest articol de lege a fost sancţionat de regele Ungariei la 24 Iunie 1868 şi cuprinde 10 paragrafi, între cari mai însemnaţi sunt următorii:

Mitropolia independentă, înfiinţată pentru Românii de religiunea greco-orientală şi după drept egală cu a Sârbilor, asemenea şi înălţarea episcopiei greco-orientale din Transilvania la rang de arhiepiscopie se inarticulează în lege (§ 2).

Credincioşii acestei mitropolii sunt îndreptăţiţi, între marginile legilor ţării, a decide şi regula în adunările (congresele) lor bisericeşti, ce se vor convocà din timp în timp din partea mitropolitului, — pe lângă înştiinţarea prealabilă a Maiestăţii Sale — cauzele lor bisericeşti, şcolare şi fundaţionale şi ale administrà şi guvernà independent, prin propriile lor organe în sensul statutelor, ce se vor stabilì în congresele acestea şi vor fi încuviinţate de cătră Maiestatea Sa (§ 3).

Credincioşii acestei mitropolii, pe lângă rezervarea dreptului prea înalt de încuviinţare, au dreptul a-şi organizà congresele (adunările) lor bisericeşti (§ 4).

Ministrul va mijlocii, conform propunerii sinodului episcopesc gr.-or. român, convocarea congresului naţional bisericesc român de religiunea greco-orientală,

www.dacoromanica.ro

care se va compune, afară de arhierei, din 30 de deputaţi din cler şi 60 mireni (§ 6).

Cea dintâi problemă a acestei adunări (congres) bisericeşti va fi a statorì organizaţiunea congresului, pe lângă încuviinţarea Maiestăţii Sale (§ 7).

În stăruinţele sale de a asigurà viitorul mitropoliei române prin această lege specială, l-a ajutat mult pe Şaguna şi baronul Iosif Eötvös, care erà pe atunci ministru de culte şi trăià în bună prietinie cu mitropolitul Şaguna. O dovadă a acestei prietinii este şi scrisoarea lui Eötvös din 16 Ianuarie 1870, în care zice către Şaguna, că nimic nu doreşte mai mult decât să aibă ocaziune a-i arătà simţămintele de simpatie şi alipire faţă de dânsul. Apoi adaugă: «Dumnezeu să te ţină şi pe tine ani îndelungaţi, spre binele patriei şi spre gloria neamului tău, şi să-ţi dăruiască în zilele bătrâneţelor tale, ceeace e mai preţios decât orice recunoştinţă şi glorie: conştiinţa, că toate năzuinţele tale nobile vor produce roadele dorite».

Pe baza §-lui 7 al articolului de lege IX. din 1868 s'a şi întrunit în 16/28 Septemvrie la Sibiiu cel dintâi congres naţional-bisericesc al Românilor ortodocşi din Transilvania şi Ungaria. Cu bucuria unui adevărat părinte, care îşi vede îndeplinită cea mai ferbinte dorinţă a inimei sale, deschide Şaguna acest congres, exclamând plin de mulţumire: «Cum am condus eu până acuma treaba cea grea şi problematică a reînfiinţării mitropoliei noastre? judece prezentul şi viitorul!... Dacă câteodată am făcut întrebuinţare de octroieri, aceia am făcut după porunca împrejurărilor înteţitoare..., dar nici decum cu intenţiunea de a exercità sau a stabilì în lucrurile noastre bisericeşti, şcolare şi fundaţionale vre-un absolutism ierarhic, pe care eu întotdeauna l-am combătut, despre ceeace există în scrierile mele cele mai lămurite dovezi. Dară astăzi, — când ţi-a venit ţie noule Ierusalime, iarăş lumina şi mărirea Domnului peste tine a strălucit — depun cu desăvârşită odihnă sufletească toată competinţa legislativă şi administrativă a bisericii noastre naţionale în mânile con-

www.dacoromanica.ro

gresului prezent şi a celor viitoare congrese, cari singure sunt reprezentanţele legale şi canonice ale întregei noastre provincii mitropolitane, prin urmare competente de a duce şi conduce trebile administrative, economice, bisericeşti, şcolare şi fundaţionale».

«De astăzi încolo *depun şi responsabilitatea pentru ulterioara soartă a bisericii în mânile acestui congres şi a celor viitoare*, şi mă mângăi, căci cutez să zic, că nu în deşert am alergat, nici în deşert m'am ostenit, că n'am alergat, ca şi cum n'aş fi ştiut, unde alerg, nici am dat războiu, ca şi cum aş fi bătut văzduhul, ci luptă bună m'am luptat, curgerea am plinit şi credinţa am păzit».

În şedinţa primă prezintă Şaguna proiectul său de «statut organic» — o amplificare a regulamentului din 1864 — şi-l predă acest operat congresului ca «un aluat pregătit, din care stă în voia şi chemarea congresului de a compune pânea, ce să ne fie hrană pentru toţi». O comisiune de 27 inşi, câte 9 din fiecare eparhie (3 clerici şi 6 mireni) făcù obiect de studiu din proiectul lui Şaguna, iar congresul îl desbătù în mai multe şedinţe şi-l primì de al său.

Iată cum e apreciată însemnătatea «Statutului organic» într'o revistă din România: «Ca un fir roşu, prin toată organizaţiunea aceasta trece tendinţa de a creeà o trainică legătură sufletească între poporul credincios şi ierarhia bisericească. Această ierarhie nu este numai electivă, în toate treptele printr'un sistem electoral, care are la bază votul obştesc al întregului popor, — dar toate interesele bisericeşti sunt încredinţate sau direct adunării plenare a poporenilor în parohie, sau unei reprezentanţe populare, în organizaţiile superioare. Elementul cleric nu se izolează, decât în chestiuni pur spirituale şi în chestiuni de disciplină eclesiastică, în scaunele protopresbiterale, în «senatele» strict bisericeşti sau în sinodul episcopesc, dar şi membrii acestor organe îşi datoresc mandatul unei alegeri, care îşi are obârşia tot în sufragiul universal. Bine înţeles, că un preot ales nu mai poate fi îndepărtat decât pentru abateri grave, constatate judecătoreşte. Au-

www.dacoromanica.ro

toritatea clerului, însuşirile lui înalte, rolul lui de conducător al poporului şi misiunea lui culturală izvoresc, în prima linie, din această organizaţie bisericească, care s'a experimentat de aproape jumătate de veac la un popor de foşti iobagi».[1]

Iar marele mecenat al culturii naţionale, Alexandru Mocsoni a spus într'un discurs al său din 1898 despre «Statutul organic», la alcătuirea căruia colaborase şi dânsul, următoarele: «Principiile fundamentale ale autonomiei noastre bisericeşti sunt pe deplin acomodate înaltei misiuni culturale a bisericei; ca şi o piramidă puternică pe baze largi, aşà se ridică organismul acestei autonomii, pe bazele cele mai trainice ale sinodalităţii în treptata sa clădire, şi un spirit blând, spiritul vechiu creştinesc, spiritul patriarhal încălzeşte acest întreg organism de jos până sus în culmea sa. Clerul şi poporul, preoţi şi mireni, stau pe toate punctele în contactul cel mai intim unii cu alţii şi în necontenita conlucrare a acestor două elemente constitutive ale bisericii decurge întregul ei proces vital. În această autonomie vedem spiritul modern democratic şi spiritul vechiu creştinesc patriarhal, spiritul libertăţii cu spiritul autorităţii, spiritul progresului pe toate terenele cu spiritul unui conservatism înţepenit în toate aşezămintele nestrămutavere ale bisericii — aici vedem toate aceste principii şi direcţiuni, la aparenţă atât de contrare, într'o legătură atât de fericită, cum ea mai fericită nici că s'ar puteà închipuì şi cum ea, de fapt, nu se poate găsì la nici o altă biserică. În acest admirabil, armonios organism al autonomiei se razimă deci înalta potenţă culturală a bisericii».

«Statutul organic» a primit sancţionare din partea Maiestăţii Sale, Împăratului şi Regelui Francisc Iosif I. la 28 Maiu 1869.

Românii ortodocşi erau şi sunt pătrunşi de convingerea, că în această frumoasă constituţie a mitropoliei lor autonome şi-au câştigat o fortăreaţă a naţionalităţii lor şi un teren de neatârnare, cel puţin pentru vieaţa bisericească, dându-i-se acesteia posibilitatea să îmbră-

[1] C. Stere în «Viaţa Românească» din 1909.

www.dacoromanica.ro

ţişeze, în anume margini, şi pe cea şcolară, culturală şi economică. Această convingere o găsim exprimată de repeţite ori în coloanele «Telegrafului Român» şi în alte ziare române. Într'o polemică cu ziarul «Federaţiunea», care scrisese că Românii ortodocşi se închină Ţarigradului turcesc, «Telegraful Român» respinge cu hotărîre această afirmaţiune, spunând cu o legitimă mândrie, că ei «se închină numai lui Dumnezeu şi mitropoliei lor autonome» (1870 Nr. 5). Şaguna ar fi fost îndreptăţit să se simtă mângăiat în sufletul său, că după mulţi ani de luptă cu cuvântul şi cu condeiul, cu înţelepciunea lui diplomatică şi cu impunătoarea-i demnitate a reuşit «să adune pe cei risipiţi pieirii», să-i chivernisească, să-i organizeze, să-i întărească şi să-i lumineze. «În aceasta mai mult decât în orice stă meritul veşnic al lui Şaguna».[1] El însuş ţineà mult la însemnătatea zilei de 12/24 Decemvrie şi nu-i cădeà bine, când vedeà că cei din jurul său nu o preţuesc după cuviinţă. Deaceea spune într'o epistolă a sa din 12/24 Decemvrie *1870*:[2] «mi se pare, că mulţi, prea mulţi nu gândesc la însemnătatea, care ziua de astăzi o are pentru noi Românii ortodocşi din Ardeal şi Ungaria. Eu, până mă ţine Dumnezeu, port în pieptul meu însemnătatea zilei de 12/24 Decemvrie şi înalţ rugăciuni către milostivirea lui Dumnezeu, care *ne-au scos din robia unei ierarhii străine!*»

Dar posteritatea va trebuì să preţuiască mai bine decât contimporanii importanţa cea mare a reînfiinţării mitropoliei ortodoxe-române. Iar credincioşii acestei mitropolii sunt datori să rostească cu evlavie numele *marelui Andreiu*, la care se potrivesc foarte bine cuvintele, prin cari a ştiut el însuş să aprecieze vrednicia mitropoliţilor Simion Ştefan şi Teodosie Veştemeanul din secolul XVII: «*Înaltă trebue să-i fi fost cugetarea, adâncă mintea, ferbinte credinţa, adevărată iubirea lui către Dumnezeu şi naţiune, când a dăruit neamului nostru un astfel de odor!*»

[1] N. Iorga: «*Oameni cari au fost*». Vălenii de munte 1911, pag. 374.
[2] Adresată protopopului *Ioan Meţianu*.

www.dacoromanica.ro

5.

Dacă Şaguna ar fi muncit numai pe teren bisericesc, faptele săvârşite de dânsul şi rezultatele frumoase ale străduinţelor sale ar fi fost de ajuns spre a-i asigurà un nume nemuritor şi un loc de cinste în istoria bisericească a neamului românesc.

El a desfăşurat însă o muncă tot de atât de însemnată şi pe teren politic, şcolar, cultural şi literar.

Curând dupăce sosì Şaguna din Carloviţ ca episcop sfinţit pentru biserica ortodoxă română din Ardeal, se începură mişcările politice în tot cuprinsul ţării pentru liberarea poporului din lanţurile iobăgiei şi pentru câştigarea drepturilor cetăţeneşti. Poporul român dorià să aibă acum un conducător cu vază şi cu energie, un bărbat vrednic, care atât prin însuşirile sale personale, cât şi prin autoritatea oficiului său să poată impune tuturora, să ajungă a fi iubit şi ascultat de Români, respectat şi temut de străini. Privirile tuturor se îndreptară atunci asupra tânărului episcop Şaguna care, înţelegând dorinţa poporului întreg, n'a stat un singur moment la îndoială, ci a păşit cu bărbăţie în fruntea mişcării politice, începute de Simion Bărnuţiu şi de alţi tineri însufleţiţi pentru desrobirea poporului nostru.

El a condus împreună cu episcopul din Blaj Ioan Lemeni, vestita adunare românească ce s'a ţinut în 3/15 Maiu 1848 pe Câmpul Libertăţii, lângă Blaj. La începutul acestei adunări, într'o frumoasă cuvântare străbătută de duhul păcii şi al frăţiei româneşti Şaguna arată că toate nemulţumirile şi supărările, cari au cauzat în trecut desbinarea Românilor, trebuesc date uitării, căci toţi fiii poporului nostru sunt fraţi, nu din frăţărie, ci fraţi în Christos, fraţi români.

Adunarea aceasta naţională, care a stabilit un program frumos de luptă politică pentru toţi Românii, a ales pentru conducerea trebilor politice un comitet de 12 bărbaţi, în frunte cu Şaguna ca preşedinte şi cu Simion Bărnuţiu ca vicepreşedinte. Bărbaţii aleşi în acest comitet aveau să privegheze şi să dea poporului

www.dacoromanica.ro

nostru toate sfaturile de lipsă în împrejurările grele şi furtunoase ale revoluţiei din 1848—1849.

Tot din această adunare naţională se trimiseră două deputaţiuni: una de 30 membri, care sub conducerea lui Şaguna aveà să înainteze la tron hotărîrile şi dorinţele naţiunii române din Ardeal; iar a doua de 100 membri, în frunte cu episcopul Lemeni, ca să prezinte guvernului ardelean din Cluj aceleaşi hotărîri şi dorinţe ale Românilor.

Şaguna şi-a împlinit cu râvnă şi cu rezultat bun misiunea diplomatică, ce i s'a încredinţat din partea naţiunii române. În 23 Iunie 1848 s'a prezentat dimpreună cu tovarăşii săi la Innsbruck (în Tirol) înaintea regelui Ferdinand, care luând la cunoştinţă dorinţele Românilor, le-a promis, că «naţionalitatea română va fi asigurată la propunerea ministrului ungar, prin o lege specială». Românii erau deci îndrumaţi cu rugările lor la bunăvoinţa miniştrilor unguri, înaintea cărora deputaţii români, reîntorşi la Pesta, se şi înfăţişează spre «a recomandà şi acestor persoane dreapta cauză a naţiunii române». Unii dintre deputaţii români, descurajaţi de această colindare din Viena la Innsbruck şi de aici înapoi la Pesta, plecară cătră casă. Şaguna însă, împreună cu Cipariu şi cu protopopul Zlatnei, Iosif Ighian au rămas în Pesta şi au mai stăruit, în diferite cauze, pe lângă miniştrii unguri, în favorul Românilor. În deosebi Şaguna a reuşit să între în legături cu cei mai de valoare conducători ai poporului maghiar: cu contele Ştefan Széchenyi, cu Francisc Deák şi cu Iosif Eötvös, a căror prietinie a ştiut s'o folosească tot spre binele neamului şi al bisericii sale.

În 2 Decemvrie 1848 Ferdinand s'a retras dela cârma împărăţiei. În locul lui s'a urcat pe tronul împărătesc al Habsburgilor tânărul Francisc Iosif I, promiţând tuturor popoarelor din această împărăţie «egală îndreptăţire pe baza libertăţii adevărate», ca astfel «patria să renască în vechea ei mărire, dar cu puteri întinerite».

Ungurii n'au vrut să recunoască pe Francisc Iosif I, ca rege al Ungariei, ei ascultând de Ludovic Kossuth,

www.dacoromanica.ro

au început lupta contra dinastiei şi pentru desfacerea Ungariei de Austria.

Şaguna, care se întorsese din Pesta la Sibiiu, a chemat pe ziua de 16 Decemvrie 1848 mai mulţi Români fruntaşi la o conferinţă naţională. Această conferinţă a primit cu însufleţire ştirea despre suirea pe tron a lui Francisc Iosif, iar Şaguna a rostit un discurs politic despre însemnătatea spiritului naţional şi liberal, de încheiere rugând pe Dumnezeu, să dea tânărului împărat «sporirea lui Moisi, vitejia lui David şi înţelepciunea lui Solomon, ca să fie într'adevăr tată al supuşilor săi, sprijin celor necăjiţi şi învingător peste inimicii lui».

Această conferinţă naţională, după ce a repetit din nou punctele programului din 3/15 Maiu, a mai cerut desfiinţarea guvernului din Cluj, cumpărarea a 50,000 puşti în socoteala naţiunii române, înarmarea unei garde naţionale, compusă din 15,000 de Români şi dreptul de a se organiză politiceşte şi naţiunea română, alegându-şi un şef politic.

Abiă trecură 2 zile dela ţinerea acestei conferinţe, când baronul Puchner, comandantul oştirii împărăteşti din Ardeal, chiemă la o conferinţă mixtă 21 de fruntaşi între cari 7 Români, îndemnându-i să trimeaţă o deputaţiune, care se chieme în ajutor pe Lueders cu oştirea rusească din principatele Române, contra revoluţiei maghiare. Din Sibiiu au fost trimişi în această misiune nespus de periculoasă Şaguna şi un profesor sas Gottfried Müller.

În prima zi a anului 1849, infruntând gerul iernei cumplite, pleacă Şaguna la Bucureşti, însoţit de secretarul său Iacob Bologa şi de protosincelul Dionisie Roman, originar din Sălişte şi care după revoluţia din Ţara Românească se refugiase la Sibiiu. In Bucureşti fu primit Şaguna foarte rău; abiă la mitropolitul Neofit a putut află adăpost pentru scurtă vreme. De aici trebuì să plece curând, cu un incunjur mare peste Bucovina şi Galiţia, la Olmütz în Moravia, unde se află atunci curtea împărătească.

www.dacoromanica.ro

În 6 Februarie 1849 a fost primit Şaguna în audienţă la tânărul împărat Francisc Iosif I. înaintea căruia rostì în numele naţiunii române o pătrunzătoare cuvântare. Această audienţă din 6 Februarie 1849 este un moment însemnat în vieaţa lui Şaguna: atunci a stat pentru întâiaş dată faţă în faţă cu împăratul Francisc Iosif I. tălmăcindu-i răspicat suferinţele şi aspiraţiunile naţiunii române. Înfăţişarea şi cuvintele lui Şaguna au făcut asupra împăratului o impresie bună şi trainică. În aceiaşi zi l-a şi oprit pe Şaguna la masa împărătească, făcând astfel începutul unei apropieri, care aveà să devină folositoare şi pentru unul şi pentru altul.

Împreună cu deputaţii români din Ardeal, Bănat şi Bucovina înaintă Şaguna în 25 Februarie 1849 împăratului o rugare frumoasă, în care cereà unirea tuturor Românilor din statele austriace într'o singură naţiune independentă, cu administraţie naţională şi autonomă, în privinţa politică şi bisericească, cu un şef naţional politic, şef bisericesc, senat românesc, şi cu limba naţională în toate afacerile, cari privesc pe Români, iar împăratul să poarte în viitor şi titlul de «mare duce al Românilor».

Francisc Iosif a primit bine şi această deputaţie românească, mulţumind bravei «naţiuni române» pentru «jertfele grele», câte a adus întru apărarea tronului, şi promiţându-i, că în curând i se vor împlinì dorinţele.

Românii din Ardeal aveau încredere în dibăcia şi înţelepciunea politică a lui Şaguna, după cum se vede şi din frumoasa epistolă scrisă din Sibiiu, în 26 Februarie 1849 de Bărnuţiu şi Cipariu, cari roagă pe Şaguna, să unească toate cugetele şi lucrările tuturor către unul şi acelaş scop al fericirii naţionale, dinaintea căreia trebue să se ascundă toate pasiunile, toate interesele private şi toată diferinţa opiniunilor... şi atunci cauza naţională va triumfà. Apoi continuă astfel: «Naţiunea-ţi va rămâneà datoare mult, va recunoaşte cu plăcere marile servicii, ce ai adus pentru ridicarea ei la rangul, ce i se cuvine, şi numele Prea Sfinţiei Tale

www.dacoromanica.ro

îl vor spune părinţii copiilor lor, ca să se bine cuvinte din generaţiune în generaţiune».

La această epistolă răspunde Şaguna (în 24 Martie 1849) că a făcut şi va mai face tot, ce îi stă în putinţă pentru ţara şi poporul, ale căror suferinţe i-au cauzat atâta durere, încât abiă a fost în stare a o mai purtà. «Cât am putut eu să lucru pentru neamul meu mult iubit — scrie Şaguna — încât am putut să mă străduesc, las să vă spuie fraţii compatrioţi şi deputaţi. Conştiinţa îmi e mângăiată... Mângăiaţi poporul, ca să nu despereze, mângăiaţi-l şi nu-l necăjiţi!»

Către sfârşitul lui Martie 1849 Ardealul erà perdut pentru dinastia habsburgică. Răsculaţii înaintară triumfători, reuşind a cuprinde şi cele mai însemnate cetăţi dela marginea Ardealului: Sibiiul (în 11 Martie 1849) şi Braşovul (în 20 Martie 1849). Numai asupra munţilor apuseni apăraţi de vitejii ostaşi ai lui Avram Iancu, nu putură pune stăpânire.

Şi, pe când în văile Ardealului şi în munţii sguduiţi de viforul răsboiului se încrucişau păraie de sânge, pe când sabia lui Iancu strălucea biruitoare în văzduhul înroşit de flacările răsmiriţii, crucea arhierească şi toiagul de păstor înţelept al lui Şaguna se apropià tot mai mult de sceptrul împărătesc. Şi, în adânci cuvinte de chibzuială şi înţelepciune diplomatică, purtătorul lor deslușià înaintea tânărului împărat dorinţele naţiunei române, care pe cât de mult a ştiut răbdà asupririle din trecut, tot în aceeaş măsură se ştie jertfì pentru tron şi patrie, în timpuri de cea mai grea încercare.

Tocmai această iscusinţă diplomatică a fost ceeace Kossuth nu i-a putut iertà niciodată lui Şaguna. Deaceea, când a ajuns în primăvara anului 1849 la strâmtoare şi a încercat să se împace cu Avram Iancu şi cu Românii, făgăduia Kossuth tuturor Românilor iertare, afară de Şaguna, despre care ziceà, că «nu poate aveà parte de iertare pe acest pământ». De sigur Kossuth n'ar fi pus condiţiunea aceasta, dacă nu simţià, că Şaguna e cel mai dibaciu şi mai diplomatic conducător al Românilor, după cum ştiau toţi. Această condiţiune pusă

www.dacoromanica.ro

atunci de Kossuth nu însemnà nici mai mult nici mai puţin, decât: «jertfiţi-mi pe cel mai bun conducător al Românilor şi eu mă voiu împăcà cu voi.» E vechea poveste a lupilor, cari s'au împăcat de minune cu turma de oi, după ce au fost înlăturaţi păstorii şi apărătorii turmei.

Kossuth, văzându-şi cauza pierdută, în August 1849 părăsì Ungaria, iar armata răsculaţilor maghiari, condusă de Artur Görgei în 13 August 1849 depuse armele lângă Şiria (Világos) înaintea oştirii ruseşti, care venise în ajutorul Austriacilor.

Fiind acum revoluţia potolită, Şaguna pornì către casă, pe aceeaş cale cu încunjur: Galiţia, Bucovina, Moldova şi Ţara Românească. Prin Ungaria i-ar fi fost calea mai scurtă, dar îi erà ameninţată vieaţa. La graniţa Ardealului l-a întâmpinat mulţime mare de popor şi fruntaşi, cari l-au însoţit până la Sibiiu. Era mare bucuria celor ce priviau la Şaguna ca la un mântuitor. Iar «eu plângeam cu amar — scrie Şaguna — căci prevedeam necazurile noastre; la Sibiiu sosind n'am putut trage în reşedinţă, căci erà de tot pustiită şi înlocuită cu prizonieri, ci magistratul mi-a făcut în casele lui Bruckenthal, în strada Urezului, cuartir, unde am petrecut 3 luni până am reparat reşedinţa».

După potolirea revoluţiei au trebuit să urmeze ani grei de muncă şi încordări, până să se vindece măcar în parte multele rane deschise. Pentru Şaguna îndeosebi, anii revoluţiei au fost un prilej, pe cât de primejdios, pe atât de însemnat spre a ieşì la iveală toată vrednicia lui de arhiereu şi conducător politic: îndrăsneala bărbătească în faţa situaţiilor celor mai critice, încrederea neşovăitoare în viitorul neamului ca şi în dreptatea împăratului, iscusinţa sa diplomatică deosebită, autoritatea hotărîtoare, ce aveà înaintea poporului, şi trecerea neobicinuită, de care se bucurà la curtea împărătească din Viena.

În timpul absolutismului (1850—1860) activitatea politică alui Şaguna, ca şi a altor bărbaţi conducători, fu restrânsă. Cu guvernatorii Ardealului, îndeosebi cu

www.dacoromanica.ro

principele Carol Schwarzenberg, care a cârmuit 6 ani (1852—1858) în Ardeal, şi cu următorul acestuia principele Liechtenstein, Şaguna trăià în bună pretinie şi a reuşit să-şi îndeplinească cu ajutorul lor multe planuri frumoase. Deşi guvernul absolutismului erà aspru şi aduceà multe amărăciuni asupra Românilor, cari şi-au vărsat sângele pentru tron şi patrie, cu toate acestea poporului nostru i se făceau unele înlesniri, fiind pus şi el sub scutul şi ocrotirea legilor. Deaceea scrie Şaguna la 1850, că guvernul austriac a făcut în 8 luni mai mult bine pentru Ardeal decât guvernul unguresc şi birocraţii săseşti în 80 de ani, căci «acum toţi avem lege, iar atunci numai Românul n'avea»... foştilor aristocraţi şi birocraţi de aceea nu le place acest guvern, fiindcă execută legile şi ordinaţiunile, pe când dânşii «sunt dedaţi a aveà legea pe hârtie, şi ei după volnicia şi placul lor a-şi formà apoi legi şi după acelea a administrà nouă dreptatea».

Soartea poporului român s'a îmbunătăţit în mod însemnat în timpul acesta, mai ales prin ştergerea iobăgiei. Deşi aceasta se hotărîse încă în 1848 prin legile ţării, desfiinţarea iobăgiei a urmat numai la 1854, după ce prin patenta împărătească (din 21 Iulie 1854) împăratul «a ridicat pentru totdeauna iobăgia». In multele procese, ce s'au iscat între ţărani şi între foştii proprietari de pământ, stăruinţele necurmate ale lui Şaguna au reuşit nu odată să încline cumpăna dreptăţei pe partea poporului nostru. Poporul recunoscător a înţeles binefacerile de acest fel ale lui Şaguna şi i-a eternizat meritele în mai multe tradiţii poporale duioase, din cuprinsul cărora se vede, că ştergerea iobăgiei a rămas în amintirea poporului mai mult ca o vrednicie personală a lui Şaguna.

În vara anului 1860 a petrecut Şaguna timp mai îndelungat în Viena, unde a fost învitat de împăratul, ca să ia parte la consfătuirile senatului imperial. Acì şi-a ridicat Şaguna cuvântul pentru drepturile bisericii şi ale poporului. La începutul anului următor a condus ca preşedinte conferinţa naţională politică a Românilor

www.dacoromanica.ro

întruniţi la Sibiiu, apoi a luat parte la conferinţa mixtă din Alba-Iulia, unde s'au întrunit Români, Maghiari şi Saşi spre a se sfătuì împreună asupra trebilor politice ale Ardealului. Acì a spus Şaguna că, cea mai de căpetenie dorinţă a Românilor este să ajungă ei «la acea stare de libertate şi luminare, la cari celelalte naţiuni au fost ajuns mai de înainte», să fie părtaşi la o vieaţă constituţională-politică, prin care să li se asigure vieaţa, onoarea şi averea, precum şi egala îndreptăţire cu privire la religia şi naţionalitatea lor, la cultura şi întrebuinţarea limbii lor naţionale. În 1863 a condus Şaguna congresul naţional al Românilor întruniţi la Sibiiu, apoi ca deputat al cercului Sălişte a luat parte la dieta ardeleană din Sibiiu, precum şi la senatul imperial din Viena, apărând peste tot locul cu vrednicie şi cu stăduinţă drepturile naţionale şi politice ale Românilor. Între anii 1861—65 vieaţa politică a Românilor ardeleni începuse a luà un avânt frumos. Toţi erau plini de nădejdi mari pentru viitor, mai ales că şi din Viena din partea ministrului Schmerling li se promiteà tot sprijinul, precum şi din partea împăratului. Dela 1865 încoace însă politica din Viena a început a se schimbà în favorul Ungurilor. Ca să le facă acestora pe voie, s'a convocat o dietă la Cluj, unde s'a adus hotărîrea ca Ardealul să nu mai fie o ţară de sine stătătoare (autonomă), ci să se unească cu Ungaria, ceeace s'a şi întâmplat. Iar împăratul, dupăce au fost bătute oştirile austriace din partea Pruşilor, s'a împăcat cu Ungurii şi în 8 Iunie 1867 s'a încoronat ca rege al Ungariei, iar peste 12 zile legile votate în dieta din Sibiiu au fost desfiinţate.

Aceasta a fost o grea lovitură pentru Românii ardeleni. Mulţi aşteptau, ca Şaguna să se pună în fruntea unei mişcări de protestare. El însă prevăzând, că o astfel de mişcare nu ar puteà să aibă nici un rezultat decât doar compromiterea cauzei naţionale, sfătuià pe conducătorii Românilor, să între în dieta din Pesta şi să lupte acolo mai departe pentru drepturile naţionale şi politice. Şaguna aveà destulă încredere în puterea

www.dacoromanica.ro

de vieaţă a poporului român şi erà convins, că acesta îşi va puteà croì o soartă şi un viitor mai bun chiar şi dacă cârmuitorii ţării vor cercà să-l împiedece. De-aceea scrià într'o epistolă a sa cătră Ioan Puşcariu (20 Iunie 1865): «noi nu avem alta să facem decât să ne gândim la oauăle, cari rămân naturii lor consecvente, fără privire la cloca, sub care se pun ele la clocire. Ouăle raţei puse sub găină, dau pui de raţă, iar cele de găină, puse sub curcă dau pui de găină, etc. Aşà şi noi totdeauna trebue să rămânem Români, fie cum va fi regimul şi maxima lui. Se înţelege de sine, că precum până acum, aşà şi spre viitor ne vom ţineà cu credinţă neclintită de împăratul şi regimul lui legiuit şi că de ori ce regim revoluţionar ne vom ferì... aşà dară toată doctrina mea o reduc la proverbul nostru: «fă şi taci!»

6.

Şcoalele româneşti ortodoxe din Ardeal erau înainte de Şaguna şi puţine la număr şi slab organizate. Văzând el lipsurile cele multe şi pe teren şcolar, a muncit fără preget şi a îndemnat şi pe alţii să muncească pentru sporirea şi înaintarea şcoalelor noastre.

Sinodul din 1850 a hotărît: 1. ca «până la altă rânduială tot insul dintre protopopi să fie inspector şcolar în districtul său şi din timp în timp să raporteze Prea Sfinţiei Sale, iar Sf. Sa înaltului minister de culte; 2. şcoala clericală a diecezei acesteia să se prefacă într'un institut teologic-pedagogic; să se înzestreze întocmai după cum sunt întocmite alte seminarii şi tot clericul să fie dator, înainte de ce s'ar preoţii, a fi învăţător, după stările împrejur»; 3. se stabileşte lista cărţilor, din care au să înveţe elevii «şcoalelor sătene». Şi «tot odată cutează Soborul a rugà pe Maiestatea Sa, ca cu prilejul organizării şcoalelor în Ardeal, să se îndure a aveà părintească privire la numărul cel mare al populaţiunii române şi a înfiinţà pentru Români şcoale reale, gimnaziale, academice şi o universitate»...

www.dacoromanica.ro

Pe baza acestor hotărîri ale sinodului din 1850 Şaguna se apucă îndată de lucru şi cu toate că întâmpină multe piedeci din partea ministrului de culte Leo Thun, el a procedat cu toată energia la organizarea şcoalelor poporale, îndemnând poporul a zidì edificii şcolare potrivite cu cerinţele vremii, îmbărbătând dascălii cei harnici şi ameninţând pe cei «leneşi în slujba lor», că «se vor pune la canon».

În 24 Aprilie 1852 Şaguna dă următoarele îndrumări pentru şcoalele poporale:

1. Fiecare obşte bisericească să-şi facă şcoală; cele sărace să nu se întovărăşească cu vreo obşte de altă religie.

2. Dascălii să fie de religia noastră.

3. În toate şcoalele noastre poporale vor fi admise numai «cărţile cele tipărite în tipografia diecesană».

4. Ca dascăli pot funcţionà numai aceia, cari au dela episcop «atestat pentru hărnicia lor».

5. Protopopii şi administratorii protopopeşti să trimeată toate rapoartele şcolare, «oblu» episcopului, sub a cărui «superinspecţiune se va pertractà treaba şcoalelor», şi

6. Să i se facă, fără întârziere, cunoscute toate şcoalele noastre poporale, cari s'ar aflà «sub inspecţiunea sau direcţiunea vre-unui şef de altă religie».

În curând Şaguna se simţì îndemnat să laude zelul unor protopopi şi preoţi vrednici, cari «se străduiră a înduplecà comunităţile noastre bisericeşti la ridicarea, dotarea şi susţinerea şcoalelor, înzestrară pe aceştia cu învăţători harnici, vizitară adeseori şcoalele, inimară pe creştini, ca să-şi dea copiii la şcoală, însufleţiră pe învăţători, ca să fie cu râvnă întru purtarea deregătoriei lor sfinte... şi nu lipsiră a secerà atât recunoştinţa creştinilor săi, cât şi lauda organelor înaltei stăpâniri... şi mulţumirea scaunului episcopesc» (circulara Nr. 858 din Septemvrie 1858).

În 10 August 1854 publică Şaguna «Ordinaţiunea arhierească pentru rândul cel bun în şcoalele noastre poporale», dând îndrumări privitoare la organizarea

www.dacoromanica.ro

internă şi la partea didactică a şcoalelor noastre poporale, accentuând iarăşi, că sunt admise numai cărţile aprobate de scaunul episcopesc şi stabilind un plan de învăţământ.

Se vede însă, că hotărîrea sinodului din 1850 privitoare la funcţiunea de inspectori şcolari a protopopilor şi cea de directori şcolari al preoţilor nu erà pe placul tuturora. Îndeosebi nu puteà să-i mulţumească pe ceice ar fi dorit şcoale naţionale, iar nu confesionale. Relativ la această nemulţumire Gavriil Muntean scrià deputaţilor din Viena: «s'a croit o ierarhie pronunţată — hildebrandică, că şcoalele comunale s'au supus la inspecţiunea protopopilor şi în ultima instanţă la Episcop», dupăce tot el lămurise pe Laurian în privinţa aceasta, arătând, că în «împrejurările prezente naţionalitatea trebue să caute scăpare în biserică; din două rele cel mai mic; apoi decât să dirigeze şcoalele nişte nemţoi — mai bine protopopii români. Exemplu să ne fie institutele pedagogice din Orlat şi Năsăud. Ce dascăli români vor formà nişte dascăli nemţi, cari nici nu ştiu româneşte».

Guvernatorul Ardealului, principele Schwarzenberg a zis într'un rând, că dânsul nu este mulţumit cu felul de organizare a şcoalelor poporale din Ardeal, deoarece poporaţiunea acestei ţări, fiind amestecată, ar aveà lipsă de o şcoală comună, în care tinerii de diferite neamuri şi limbi să înveţe a se puteà înţelege unii cu alţii. Un om de încredere al principelui, Iosif Grimm, care erà pe atunci referent şi a scris mai târziu o carte despre şeful său, n'a îndrăsnit să spună acestuia adevărul aşà cum îl simţià şi cum l-a scris mai târziu în cartea sa, unde spune că şcoala comună, cursul superior al învăţăturilor este pentru fiecare Ardelean şcoala vieţii, a cărei limbă înţeleasă de toţi este limba românească.

Această limbă o înţeleg şi vorbesc nu numai Românii, ci şi Saşii şi Ungurii ardeleni, deşì aceştia din urmă n'au cercetat şcoale româneşti.[1]

Ridicându-se mai târziu din partea guvernului învinuiri, că starea internă şi externă a şcoalelor noastre poporale n'ar fi mulţumitoare, în 1865 Şaguna dă poruncă

[1] cf. Dr. I. Grimm: *Fürst Carl von Schwarzenberg.* Wien 1861.

www.dacoromanica.ro

severă protopopilor să cerceteze cu deamănuntul şcoalele de sub jurisdicţia lor şi să raporteze exact despre starea fiecăreia. Din cele 43 rapoarte ale protopopilor (tipărite de Şaguna în volum sub titlul: «Adunarea rapoartelor dela directorii districtuali de şcoală în Arhideceza greco-răsăriteană din Ardeal în anul Domnului 1865») se poate constată, că dela 1850 până la 1865 numărul şcoalelor poporale gr.-or. din Ardeal s'a sporit cu 339, că organele administraţiei politice au dat foarte puţin ajutor la ridicarea acestor şcoale, mai curând au împiedecat, unde li s'a dat prilej, că fără îndemnul stăruitor al unor preoţi însufleţiţi, cari au alergat ei înşişi să dea ajutor cu carele la adunarea materialului de lemn şi piatră» anevoie s'ar fi putut spori în mod aşă de însemnat numărul şcoalelor noastre. Chiar unde nu erau clădiri corespunzătoare, învăţătorii zeloşi au făcut totuşi ispravă bună, căci «precum un vesmânt mai vechiu şi petecit face de multeori tot acelaşi serviciu, ca şi unul nou, aşă învăţământul a prosperat până acum şi în aceste zidiri vechi ca şi în altele mai pompoase».

Calitatea de bun Român a lui Şaguna a rămas eternizată pe paginile istoriei noastre naţionale prin multe fapte şi vrednicii culturale, între altele, şi prin lupta frumoasă şi plină de energie, ce a purtat Şaguna pe timpul absolutismului contra regimului politic, care în repeţite rânduri a încercat a conduce şcoalele noastre, înlăturând jurisdicţiunea bisericească. Aceste încercări totdeauna au fost respinse din partea lui Şaguna, până când ele la începutul erei constituţionale au trebuit curmate cu totul, convingându-se însuşi guvernul, că acestea stârnesc numai temeri şi nemulţumiri şi nu pot duce la nici un rezultat positiv. Deaceea prin un ordin (dat la 25 Septemvrie 1861), potrivit principiului autonomiei bisericeşti, i se dă voie lui Şaguna, ca «instrucţiunile şcolare după judecata sa proprie» şi atunci, când va află de lipsă, să le gătească şi să le aştearnă spre dispoziţiune mai înaltă».

În străduitoarea sa pornire de a se face, după cuvântul apostolesc, tuturor toate, între nenumăratele sale gânduri şi îngrijorări chiar şi în vârtejul luptelor

www.dacoromanica.ro

politice şi bisericeşti, cari se înteţiau cu înverşunare — Şaguna mai găsià totuşi răgaz de a urmări scrierile pedagogice mai de seamă, de a face studii serioase şi în această materie, numai şi numai să poată deschide pe seama învăţătorilor cărări nouă de progres, să le poată da îndrumările necesare, pe cari — aşà se vede — nici unul dintre bărbaţii noştrii de şcoală din acel timp nu le putuse da. E vorba de interesanta cărticică, intitulată simplu şi modest: «Instrucţiune pentru învăţători», care cuprinde în 64 §§-i o expunere sumară a principiilor de didactică generală şi specială şi nu este, cum s'ar crede, o simplă înşirare de păreri individuale şi sfaturi părinteşti, ci pe alocurea dă dovezi de bună orientare ştiinţifică asupra diferitelor păreri pedagogice, privitoare la unul sau altul dintre singuraticele obiecte de învăţământ.

Această cărticică o tipări în toamna anului 1862 şi o trimise învăţătorilor cu îndatorirea, să o studieze bine, ca să-şi poată da seama de întreg cuprinsul ei, în vacanţele anului viitor, pe când va trimite în eparhie comisari şcolari, cari vor ţineà cu dânşii conferinţe şi examene din această instrucţiune.

În 1865 tipări Şaguna o instrucţiune amănunţită (34 §§-i) pentru directorii şi inspectorii şcolari, în care enumeră toate datorinţele, ce au de îndeplinit preoţii ca directori şi protopopii ca inspectori şcolari şi spune, că acel protopop care «nu se simte în stare» a face inspecţii după cum se cere şi «aceasta chemare grea nu o poate conduce spre obştească mulţumire», să ceară dela consistor a fi dispensat de această funcţie şi înlocuit prin vre-un preot vrednic.

Între multele neajunsuri, cari au priveghiat statornic la căpătâiul şcoalelor noastre, din partea învăţătorilor desigur cel mai simţit şi care dădeà prilej la multe nemulţămiri, erà leafa cea cu totul neîndestulitoare, care varià între 40 şi 300 fl. anual. Şaguna şi-a dat silinţa să îndrepte şi ajutoreze şi în privinţa aceasta, cât îl iertau împrejurările. La 1856 înfiinţase un fond de ajutorare pentru învăţătorii lipsiţi («fundaţia dascălilor să-

www.dacoromanica.ro

raci») şi contemplase a-l sporì prin contribuirile benevole, ce le va da fiecare învăţător «după voie slobodă», când întră în funcţiune. Dar fondul acesta s'a sporit foarte anevoie, până la 1864 abià se urcase la suma de 1800 fl. Anul următor un corespondent al «Telegrafului Român» scrie «de sub Piatra Craiului» despre trebuinţa neapărată de a îmbunătăţì lefurile învăţătorilor. Redacţia întâmpină această cerinţă cu observarea, că şi mai mult se simte lipsa unor îmbunătăţiri în creşterea fiitorilor învăţători. Mulţi dascăli pot trăì, cum au trăit şi până acì, cu lefşoara ce o au. Adevărat, că «gazdă mare nu se face învăţătorul în modul acesta, dar problema lui ca şi a preotului, nici că este a strânge mammona, ci a creşte oameni».

Chiar în anul 1867 se ivesc nesiguranţe mari şi cu privire la şcoalele poporale. Căci legea şcolară a lui Eötvös (art. XXXVIII. din 1868) în câteva dispoziţii ale sale nu ţineà seamă de autonomia bisericii române, abià decretată (art. IX. 1868). Congresul naţional bisericesc din 1868 cearcă zadarnic să împiedece crearea acestei legi; cel din 1870 deasemenea remonstrează la Maiestatea Sa arătând, că prin legea aceasta «regimul cu autoritatea sa şi cu înseşi mijloacele contribuţiunii noastre, s'a pus în luptă şi frecare foarte dăunoasă cu noi; o luptă şi frecare, ce în loc să împăciuiască şi mulţumească, neliniştеşte spiritele şi în loc să promoveze, îngreunează şi împiedecă cultura».

«Tel. Rom.» aprobând propunerea deputatului congresual Borlea, de a protestà contra acestui proiect al ministrului de culte, semnalase chiar dela început primejdia, prin următoarea comparaţie: «Obligaţiunea congresului este a veghià asupra autonomiei bisericeşti câştigată cu atâta greutate, care vătămându-se în orice parte, ar fi ca o naie, care poate luà apă şi care în urmă s'ar puteà face netrebuincioasă pentru plutire».

La 1873 «Telelegraful Român» insistă pentru înfiinţarea şcoalelor de adulţi, publicând articole despre însemnătatea ei şi ordinul consistorului, prin care li se impune tuturor preoţilor şi învăţătorilor, să înfiinţeze şcoale pentru adulţi de orice vârstă şi sex, să ţină exa-

www.dacoromanica.ro

mene cu ei în lunile Februarie sau Martie şi să raporteze amănunţit şi exact despre rezultatele, ce vor reuşì să obţină.

*

Pentru ca şcoalele poporale să poată aveà învăţători harnici şi bisericilor româneşti să le poată da preoţi vrednici, — Şaguna a îngrijit părinteşte mai ales seminariul, în care se creşteau şi se cresc viitorii preoţi şi învăţători români.

Îndată după sosirea sa în Ardeal, Şaguna ridică cursul clerical de 6 luni la un an şi începù a controlà mai de aproape mersul învăţământului. După potolirea revoluţiei, una din cele dintâi griji ale sale fu iarăşi organizarea seminarului. In şedinţa consistorului (17/29 Oct. 1849) propuse, iar consistorul primì ca la 1 Nov. st. v. să se înceapă «cursul, la care să nu poată fi însă nimenea primit fără ştirea şi aprobarea episcopului».

Şaguna a făcut începutul pentru ridicarea seminarului la un nivel intelectual mai însemnat.

Din partea ministrului nu i se dădeà lui Şaguna ajutorul cerut, în schimb însă i se spuneà, că dacă nu este în Ardeal institut teologic la înălţimea cerinţelor timpului, să-şi trimită clericii la institutul teologic din Cernăuţi sau la cele din Viena. Şaguna însă spuneà, că nu se simte nici decum îndemnat a primì sfatul acesta, fiindcă vrea să-şi aibă clericii din eparhia sa totdeauna înaintea ochilor, spre a le puteà cunoaşte calităţile şi aplicările lor şi a puteà fi astfel în stare să judece, care e vrednic să fie primit în tagma preoţească şi care nu.

Alt motiv care nu-i permiteà a-şi trimite clericii la Viena sau Cernăuţi, e că s'ar face nevrednic de slujba sa de arhiereu, când ar negligà sau ar încredinţà altora educaţia clerului său.

Şi fără sprijin dela guvern izbutì Şaguna să ridice an de an nivelul seminarului şi să-i asigure desvoltarea, atât în privinţa materială, cât şi intelectuală, morală şi ştiinţifică. Erà de cea mai neapărată trebuinţă zidirea unui edificiu corăspunzător, provăzut şi cu un internat, în care să fie crescute, sub privegherea directă a epis-

www.dacoromanica.ro

copului, viitoarele generaţii de preoţi şi învăţători. La anul 1850 ceruse fără rezultat dela magistratul oraşului Sibiiu loc potrivit pentru zidirea unui seminar nou. Vechea zidire a seminarului erà slabă şi stricată în urma viforului din anul 1849, de care a fost sguduită. Cumpărând din bani, colectaţi dela preoţime şi popor, o casă cu încăperi largi şi corăspunzătoare, Şaguna mută seminarul în toamna anului 1853 în acest edificiu, şi despărţind cursul teologic de cel pedagogic, îl ridică pe cel dintâiu la 2 ani.

Dar grija lui Şaguna pentru seminar nu se mărginià la problemele de organizare, ci îmbrăţişà întreagă vieaţa internă a seminarului, contribuind prin mulţimea cărţilor didactice, scrise de el sau la îndemnul lui, în mod considerabil la progresul învăţământului şi făcând însuşi dese inspecţii.

Şaguna se îngrijì şi de soartea elevilor lipsiţi de mijloace, înlesnindu-le traiul prin fel de fel de ajutoare băneşti, parte din venitele sale private, parte din fundaţiuni întemeiate anume pentru asemenea scopuri. Între acestea cea dintâiu e fundaţiunea «Francisc Iosefină» înfiinţată la anul 1853. În fruntea unei deputaţiuni de Români călători Şaguna în Martie la Viena, ca să felicite pe împăratul, care scăpase norocos de atentatul croitorului maghiar Libényi (18 Febr. 1853). Cu această ocazie rugă Şaguna pe împăratul, să-i permită a eterniză credinţa şi alipirea Românilor către tron prin o instituţie filantropică, prin o fundaţiune care să poarte numele monarhului, ceeace în 15 Aprilie acelaş an se şi încuviinţează. În scurt timp s'au colectat sume frumoase pentru fundaţiunea aceasta, care până în anul următor se urcă la un capital de 12,594 fl. 38 cr.

Astfel la începutul anului şcolar 1854/5 putù să împartă 11 stipendii (burse): 4 de câte 50 şi 7 de câte 30 fl.

Fundaţiunea aceasta, la care contribuì mai târziu şi protopopul Ighian cu 1000 de galbini, o administră până la 1859 întemeietorul însuşi, dând în fiecare an seamă de starea ei «înaintea unei conferinţe confesionale-naţionale», care decideà asupra distribuirii stipendiilor. Iar

www.dacoromanica.ro

dela acest an înainte Şaguna fiind «îngreunat şi împresurat de alte multe afaceri oficioase», fundaţiunea fu încredinţată unei eforii, compuse din 4 membrii, care în sinodul din 1864 arată, că fundaţiunea «Francisc-Iosefină» dispune de un capital de 22,664 fl. şi $12^1/_2$ cr. în valută austriacă.

În anul şcolar 1862/3 cursul teologic al seminarului a fost ridicat dela 2 ani la 3 ani, iar cel pedagogic dela 1 an la 2 ani şi numărul profesorilor sporit la 5, iar peste alţi 2 ani la 6. În toamna anului 1864 seminarul îl mută din casa clerului (strada Cisnădiei) în casele din strada Măcelarilor, unde se află şi azi, iar «casa clerului» o dă în arândă «spre folosul fondului seminarului».

Îngrijirea lui pentru seminar nu încetă un singur moment nici în timpul boalei sale îndelungate, nici pe vremea când îl apăsau cele mai grele gânduri politice.

Tot pentru trebuinţele seminarulni cu intenţia de a împlini «orice lacună în studiile teologice», completă Şaguna la 1868 scrierea sa: «Compendiu de drept canonic», tipări la 1871 «Enchiridionul de canoane», iar la 1872 «Manual de studiu pastoral», scriere lucrată de Şaguna în timpul boalei sale şi despre care spune în prefaţă că e «originală în felul său» şi o încredinţează să o lucreze şi amplifice vre-un bărbat «mai tânăr şi mai sănătos».

*

Cu toate că pe teren şcolar grija de căpetenie a lui Şaguna se îndreptă mai ales asupra seminarului şi a şcoalelor poporale, dela cari aşteptă o binefacere mai mare şi mai întinsă, decât dela alte şcoale — în sinodul din 1850 a stăruit, după cum am văzut şi pentru înfiinţarea unor şcoli mai înalte: gimnazii, academie şi chiar universitate pe seama Românilor ardeleni. În înţelesul acestei hotărîri sinodale, a subscris şi Şaguna rugarea către ministrul de culte, cerând să se înfiinţeze la Cluj o academie «filozofică-juridică» pe seama Românilor.

Mai târziu a văzut, că înfiinţarea acestei academii nu erà cu putinţă şi că între Români mai dureros se

www.dacoromanica.ro

simţià lipsa şcoalelor poporale, decât a academiilor şi universităţilor.

A stăruit însă mult, ca să poată aveà şi Românii un număr cât mai însemnat de şcoale secundare (gimnazii, şcoale reale şi comerciale).

Într'un voluminos proiect despre şcoli, înaintat secretarului ministerial Heufler, căruia i se încredinţase organizarea şcoalelor în Ardeal, Şaguna arată, că pe seama Românilor ortodocşi, ar fi de dorit să se înfiinţeze 6 gimnazii superioare (licee): în Sibiiu, Deva, Cluj, Chioar, Cohalm şi Braşov; 6 gimnazii inferioare (cu 4 clase): în Făgăraş, Alba-Iulia, Sighişoara, Brad, Breţcu şi Abrud; 6 şcoale reale: în Hălmagiu, Mureş-Oşorheiu, Haţeg, Offenbaia, Mijloceni şi Şimleu. Limba de instrucţie să fie în toate cea română, propunându-se bine înţeles, în mod obligător şi limba germană.

Între împrejurările grele ale timpului şi între multele lipsuri, de cari se poticnià la tot pasul Şaguna, nu isbutì să ducă la îndeplinire acest plan al său. Ci trebuì să se mulţumească cu succesele, cari au încununat stăruinţele lui şi ale altor Români de inimă, în lupta pentru gimnaziul din Braşov şi mai târziu pentru cel din Brad.

Aprobând la 1851 «legământul bisericilor din Braşov pentru susţinerea şcoalelor centrale» Şaguna adaugă acestui act istoric următoarele şire: «Invoirea aceasta a obştilor noastre bisericeşti o am văzut şi nu numai o laud în tot cuprinsul, ci încă o şi binecuvânt, făgăduindu-mă a înaintà lucrul acesta vrednic de toată lauda în aceasta învoire cuprins».

Aceasta promisiune o ştiù împlinì cu scumpătate şi cu pricepere în cursul întregei sale vieţi. În toate împrejurările a manifestat pentru gimnaziul din Braşov o dragoste cu adevărat părintească, participând în persoană, alături de neobositul protopop Ioan Popazu, la toate lucrările de importanţă, împreunate cu înfiinţarea şi conducerea acestui institut, asistând aproape an de an la examene, ajutorând profesorii cu bani, ca să-şi poată

www.dacoromanica.ro

procura cele de lipsă pentru studii, cărți și reviste de specialitate, jertfind din al său (la 1864) 4000 fl. pentru cumpărarea unei case potrivite ca locuință pe seama directorului și — întrunind toate voințele într'un singur gând. Astfel lui Șaguna îi revine o parte însemnată din meritul obștesc, dacă la 1860 acest gimnaziu puteà fi socotit, cum ar trebuì să fie și azi «ca o coroană a întregii trebi școlare din Ardeal», dupăcum mărturisește însuși Șaguna, adăugând cu satisfacție și în chip de povață pentru urmași aceste cuvinte pline de înțeles: «astfel ajută Dumnezeu, unde este cuget bun și unde puterile se știu întrebuința cu scumpătate și înțelepciune».

Din proiectul lui Șaguna dela 1850, care cerea 6 școale reale, nimic nu s'a putut împlini. Numai Brașovul a fost mai norocos și în punctul acesta. Aci se făcuse de prin anii 1854—55 planul de a se înființà pe lângă gimnaziu și o școală reală inferioară, împreunată cu un curs de științe comerciale. Din lipsa de mijloace materiale planul acesta nu s'a putut însă realizà, decât abià în toamna anului 1869, când se înaugură clasa I. a școalei reale și comerciale.

În primăvara anului 1862 fruntașii poporului român din Zărand au hotărît a înființà un gimnaziu național în Brad, jertfind în acest scop suma de 58,200 florini, oferită de singuraticele comune din împrumutul de stat dela 1854.

Șaguna prevăzând însă, că viitorul gimnaziului, ca gimnaziu național nu va puteà fi în deajuns asigurat, sfătuì pe Românii Zarandului la 1868, să schimbe statutele dela început și să asigure existența acestui gimnaziu, punându-l sub ocrotirea bisericii române ortodoxe. Îndrumările lui Șaguna fiind ascultate, în anul următor s'a făcut un regulament nou, care în §. 1 statorește că: gimnaziul din Brad e gimnaziu național român de legea gr.-or. și gimnaziu mare cu opt clase. În toamna acestui an s'a deschis și a II-a cl. gimnazială, în 1870—71 a III-a, în 1871—72 a IV-a și în 1872—73 a V-a clasă gimnazială, care în lipsa mijloacelor materiale fu în curând sistată.

www.dacoromanica.ro

Şaguna dărui la 1870 pe seama gimnaziului din Brad suma de 2000 fl., impuse profesorilor a prezentă în fiecare lună conspect despre materiile percurse, cum cereà şi dela profesorii gimnaziului din Braşov şi ai seminarului din Sibiiu, şi încuviinţà ca programa institutului să se tipărească gratuit în tipografia arhidiecezană.

Gimnaziul din Braşov realizase în timpul acesta sub conducerea înţeleaptă a harnicului director Gavriil Muntean, frumoase progrese întregindu-se până în toamna anului 1863 la 8 clase. În Iunie anul următor se ţinù cel dintâi examen de maturitate, pe care l-a condus Şaguna însuşi. După terminarea examenului scrie plin de satisfacţie: «Mulţumirea şi mângăierea este mare în inimile bravilor Braşoveni, căci văd, cum institutul înfiinţat prin zelul şi sacrificiul lor înaintează şi creşte ca şi chedrii Livanului!».

După moartea lui Gavriil Muntean întâmplată la sfârşitul anului 1869, acest gimnaziu avù norocul unui director, tot atât de vrednic, Dr. Ioan Meşota, care funcţionă în aceasta calitate până la moartea sa (19 Ianuarie 1878) lăsând amintirea frumoasă a unui excelent profesor şi dibaciu mânuitor al condeiului.

Pe la sfârşitul anului 1869 Şaguna aveà de gând să zideascà şi un internat lângă gimnaziul din Braşov. Inginerul braşovean Gartner îi prezintă un plan şi un preliminar cu suma de 20—22,000 fl. Şaguna se declară foarte mulţumit cu acest plan, pentru care trimite inginerului un onorar de 100 fl., comunicându-i, că de ocamdată e silit a amână lucrarea aceasta, până se va zidì şi un edificiu corăspunzător pentru şcoala comercială. Internatul plănuit de Şaguna în 1869 s'a înfiinţat abià la 1912.

7.

Pe lângă stăruinţele şi luptele sale înteţite pe teren bisericesc, politic şi şcolar, Şaguna mai găsì timp şi mijloace, ca să săvârşească şi alte fapte culturale însemnate, cum a fost înfiinţarea tipografiei (1850), înfiinţarea

www.dacoromanica.ro

«Asociaţiunii Transilvane» (1861) şi mulţimea de cărţi scrise şi tipărite de el.

La 17 Iunie 1850 înaintează Şaguna la guvernul ardelean o rugare, arătând, cât de mult sufere episcopia Ardealului din cauza lipsei de cărţi bisericeşti şi şcolare. Deoarece din aceasta lipsă de cărţi izvoreşte multă «daună religiosităţii şi culturei poporului», roagă guvernul să-i dea voe a înfiinţà cu cheltuiala sa proprie în Sibiiu o tipografie, care va fi totdeauna gata şi spre serviciul înaltului regim.

La sfârşitul lui August sosì răspunsul favorabil al guvernului, care având încredere în sentimentele loiale şi în înalta înţelepciune a lui Şaguna, încuviinţează înfiinţarea tipografiei cu singura condiţie de a i se face cunoscut timpul deschiderii, localul, precum şi conducătorul ei».

Astfel Duminecă în 27 August st. v. putù să inaugureze «prin sfinţirea apei», după rânduiala «sfintei maicei noastre biserici» această tipografie, ale cărei prime producte au fost înştiinţarea «cătră iubitul cler şi popor diecezan», şi o poezie ocazională a lui Andreiu Mureşeanu preamărind pe episcopul, în care «româna ginte priveşte al său părinte ...renăscător de un popor, înfrânt de jugul greu»...

Localul tipografiei a fost la început în strada Iernii (Wintergasse Nr. 194), de unde numai în 1857 s'a mutat în strada măcelarilor (Fleischergasse). Cel dintâi conducător şi director al ei a fost românul Dimitrie Lazarevici, care fusese mai înainte «aşezător de litere în tipografia regească din Buda», de unde Şaguna îl primeşte în slujba sa, lăudându-i mai târziu stăruinţa şi priceperea. Sub conducerea lui desvoltă această tipografie chiar dela început o activitate mănoasă, înzestrând în scurt timp bisericile şi şcolile noastre cu cărţile de lipsă, deşì la început întâmpină destule piedeci din diferite părţi.

Foarte drept apreciază importanţa culturală a acestei tipografii renumitul conducător al Saşilor, Jacob Rannicher, secretar la guvernul ardelean, care într'o

www.dacoromanica.ro

disertaţie dela 1855 caracterizează astfel pe întemeietorul ei: «El a lovit în stâncă şi a deschis pe seama poporului său izvorul culturii intelectuale. Aşà putem caracterizà pe Şaguna, care a săvârşit în anul 1850 pentru Români şi pentru credincioşii bisericii gr.-răsăritene din Ardeal acelaş lucru, pe care-l făcuse înainte cu 300 de ani Honterus pentru reformaţiune şi pentru Saşi».

Sub îngrijirea şi supraveghiarea lui Şaguna s'au retipărit în curs de vre-o 11 ani nu mai puţin de 35 cărţi bisericeşti, între cari cele 12 minee (1853—1856) şi întreaga Biblie ilustrată (1856—1858).

Iar dela 1853 înainte a ieşit din aceasta tipografie, de câte 2 şi 3 ori pe săptămână, ziarul, «Telegraful Român», care a apărat cu stăruinţă interesele politice, naţionale şi culturale ale Românilor ardeleni.

Tot în această tipografie s'au tipărit şi numeroase cărţi de şcoală, precum şi scrierile lui Şaguna, între cari cele mai însemnate sunt: «Istoria bisericească» (1860), «Compendiu de drept canonic» (1868), «Enchiridion de canoane» (1871) şi Manual de studiu pastoral (1872) ş. a.

Pentru înfiinţarea «Asociaţiunii transilvane» a înaintat Şaguna la 10 Maiu 1860 guvernatorului ardelean Liechtenstein o rugare subscrisă de 171 Români, cerând guvernului să admită ţinerea unei adunări constituante («consultătoare») în Sibiiu.

În răspunsul său (12 Iulie 1860) adresat lui Şaguna, care erà atunci la senatul imperial în Viena, guvernatorul Liechtenstein spune, că înainte de a admite adunarea cerută, trebue să i se facă cunoscut proiectul de statute, căci dânsul nu poate încuviinţà constituirea unei societăţi cu tendinţe exclusiv naţionale.

După primirea acestui răspuns, Şaguna s'a adresat curând lui Bariţiu, Cipariu şi Ioan Puşcariu cu rugarea de a scrie fiecare câte un proiect de statute şi a i-le trimite spre întrebuinţare. Din aceste 3 proiecte a combinat însuşi unul, înaintându-l guvernatorului cu rugarea să «binevoiască a-l substerne Maiestăţii Sale... şi a mijlocì încuviinţarea lui cea dorită de o naţie, care a dat nenumărate dovezi despre alipirea sa cătră tronul

www.dacoromanica.ro

maiestatic şi al cărei patriotism curat şi străin de orice separatism ostensibil se dovedeşte şi cu §-ul 4 al statutelor unde limpede se zice, că membrii acestei Asociaţiuni pot fi de orice religie şi naţie.

Dupăce primì răspuns favorabil dela guvernatorul Liechtenstein, convocă pe ziua 9/21 Martie 1861 la Sibiiu pe toţi cei 171 de inşi, cari au subscris rugarea din 10 Maiu 1860.

În edificiul seminarului s'a ţinut sub prezidiul lui Şaguna adunarea, care a discutat şi aprobat statutele. Şaguna deschise adunarea prin o frumoasă cuvântare, comunicând rezultatele stăruinţelor, ce s'au pus pentru înfiinţarea acestei societăţi şi arătând, că «legile patriei noastre sunt de natură progresivă, deşi într'un punct încă ne apasă, adecă în punctul naţionalităţii; termină cu următoarele cuvinte de îmbărbătare, cari pe lângă un apel călduros, cuprind şi o promisiune solemnă împlinită din partea lui cu prisosinţă: «.... monumentele materiale ale unui period cult se pot nimici prin mâni barbare şi o naţie liberă se poate lipsì de libertate prin nişte legi draconice; însă monumentele spirituale şi moravurile cele bune precum şi valoarea lor rămân pentru toţi timpii nerăsturnavere, căci acestea sunt mai presus de orice putere silnică şi fizică; de ele nu se pot atinge mâna barbarului, furul nu le poate furà, moliilele nu le pot mâncà. Fiind aşadară problema noastră a înaintà literatura, cultura industria şi agricultura naţiunii noastre, adecă a înaintà starea spirituală şi materială a poporului nostru, vrem a deşteptà prin mijloace naţionale facultăţile va să zică cugetările cele senine şi serioase în poporul nostru, ca să cunoască fiinţa şi destinaţiunea sa şi să o ştie întrebuinţà spre tot binele, precum şi alte naţii fac astăzi aceasta. În sfârşit din parte-mi mă oblig, că voi sprijinì scopul Asociaţiunii noastre, în cât va sta în puterile mele, căci acì voi fi norocos a auzì sunetele cele dulci ale limbii mele materne, care la străini nu s'a învrednicit de atenţiune, însă acelea cu atât mai scumpe sunt inimii mele».

La sfârşitul adunării (şedinţa III) Bariţiu mulţumeşte lui Şaguna «pentru ostenelele şi sacrificiile, ce a binevoit,

www.dacoromanica.ro

precum în nenumărate cazuri, aşà şi cu ocaziunea aceasta a le aduce în cauza naţiunei» şi-l roagă să stăruească şi mai departe în favorul acestei «Asociaţiuni» până la deplina ei înfiinţare prin aprobarea preaînaltă a statutelor şi până la prima adunare generală.

Statutele discutate şi primite în această adunare Şaguna le înaintă din nou, prin guvernul ardelean, la Viena, de unde primind în Septemvrie aprobarea preaînaltă, el convocă pe ziua de 23 Oct. (4 Nov. 1861) la Sibiiu, «pe toţi inteligenţii naţiunii noastre, cari voesc a fi membrii «Asociaţiunei» spre a luà parte la inaugurarea şi deplina constituire a aceleaşi». In discursul rostit cu acest prilej Şaguna spune, că: «Asociaţiunea are o problemă pe cât de nobilă, frumoasă şi unică în felul său astăzi în întreaga naţiune din toate părţile... pe atât şi de serioasă şi grea, pentrucă cere o perseveranţă de fier şi un sacrificiu din inimă».

La cuvântarea lui Şaguna a răspuns Timoteiu Cipariu prin clasicul său discurs despre importanţa limbei naţionale.

Cu ocazia constituirii s'a adunat suma de 3060 fl. dela 212 membrii, cari au contribuit cu diferite sume dela 5—210 fl., prelaţii premergând şi aici cu frumos exemplu au dăruit pe seama «Asociaţiunii» Şuluţiu 2000 fl. iar Şaguna 1050 fl.

În şedinţa a 2-a, s'a ales ca prezident pe timp de 3 ani (în sensul §-lui 11 din statute) Şaguna cu 75 voturi, faţă de 20 date pentru Şuluţiu, 17 pentru Andreiu Mocioni şi 11 împărţite între alţii. Cu unanimitate au fost aleşi Cipariu viceprezident şi Bariţiu secretar primar, iar ceialalţi funcţionari şi un comitet de 12 inşi cu majoritatea voturilor.

Ca preşedinte al «Asociaţiunii» a participat Şaguna la şedinţele comitetului şi a condus trei adunări generale dela celelalte fiind împiedecat prin necontenitele lupte, ce purtà tocmai atunci pe teren politic, bisericesc şi şcolar. La distribuirea ajutoarelor pentru studenţi erà totdeauna cu cea mai mare atenţiune şi dacă pentru vre-unul dintre studenţii cei buni nu se ajungeà din

www.dacoromanica.ro

fondurile extrem de modeste ale «Asociaţiunii», nu stăteà mult pe gânduri, ci îi oferià din al său, căci pentru cererile oamenilor harnici Şaguna aveà totdeauna urechia şi punga deschisă.

Cea mai frumoasă şi mai reuşită dintre adunările generale ale «Asociaţiunii», sub prezidenţia lui Şaguna, a fost, cea din Braşov, ţinută la sfârşitul lui Iulie 1862 şi împreunată cu o expoziţie de producte ale industriei naţionale.

Şaguna declară, că se simte «de trei ori fericit» ca prezident al acestei «Asociaţiuni», căreia îi proroceşte că într'un viitor nu prea depărtat îşi «va vedeà ostenelile sale încoronate cu succesul dorit».

În această adunare generală, pe lângă animatele desbateri în chestia ortografiei şi frumoasele disertaţii ale lui George Bariţiu, Gavriil Muntean, Timoteiu Cipariu şi Ioan Puşcariu, au mai fost şi alte momente însemnate ca d. ex. premierea poeziilor lui Andreiu Mureşanu cu 50 de galbeni. Suma erà destul de modestă, ceeace preşedintele Şaguna află de lipsă a justificà prin următoarele cuvinte: «In adevăr mie mi se pare puţin această sumă pentru celebrul nostru poet», însă proiectarea s'a făcut în privire cu starea pecuniară a «Asociaţiunii». Dar la acest neînsemnat premiu se adaugă altul foarte mare, premiul moral, şi cred că explic simţămintele şi convingerea adunării poftind d-lui Andreiu Mureşanu a aveà tărie trupească ca vârful Surului şi Măgura Codlei».

Adunarea se termină şi astădată «prin cuvintele de însufleţire ale prezidentului Şaguna, care proroceşte, că existenţa «Asociaţiunii» nu numai nu este periclitată din nici o parte, ci e asigurată din toate părţile prin unirea, armonia, simpatia şi concursul tuturor Românilor».

La următoarele trei adunări generale, ţinute la Blaj (1863), Haţeg (1864), Abrud (1865) n'a mai putut participà Şaguna, fiind împiedecat la 1863 prin participarea la dieta ardeleană, la 1864 de o boală, pentru a cărei tămăduire trebuì să cerceteze băile din Mehadia, iar la 1865, având să sfinţească, chiar în 15 August — ziua adunării generale, — pe Ioan Popasu de episcop al Caran-

www.dacoromanica.ro

sebeşului. În lipsa lui aceste trei adunări s'au ţinut sub conducerea viceprezidentului Cipariu, care la Abrud atât în numele său, cât şi în al adunării întregi, exprimă dorinţa de a-l vedeà pe Şaguna iarăş în fruntea strălucitelor adunări generale, spre a le conduce «cu toată energia îndatinată, şi cu toată însufleţirea, ce ştie însuflà în inimile tuturor».

Adunarea ţinută în anul următor 28—29 August 1866 la Alba-Iulia a fost cea din urmă condusă de Şaguna ca prezident. În cuvântul de deschidere arată motivele, cari l-au silit să absenteze dela cele trei adunări anterioare, adresează lui Cipariu «muţumirea sa cordială şi frăţească» pentru bunătatea şi «deosebita desteritate», cu care a codus acele adunări «spre îndestulirea obştească»; constată iarăş că «Asociaţiunea» şi-a împlinit din destul misiunea sa faţă cu mijloacele cele smerite, de care poate să dispună» — şi vorbeşte apoi despre însemnătatea morală şi socială a muncii, spunând, că fără muncă priceputà şi stăruitoare nu poate înaintà cultura unui popor nici «onoarea şi aprecierea lui în societatea civilă».

Până la această adunare capitalul «Asociaţiunii» a crescut la suma de 26,161 fl. 10 cruceri.

Cu câtă încredere privià Şaguna la viitorul «Asociaţiunii», s'a putut vedeà din mărturisirile şi constatările optimiste cuprinse în diferitele discursuri, ce a rostit cu prilejul adunărilor generale. Mai citäm aici o sentinţă caracteristică. Intâlnindu-se în vara anului 1864 la Braşov cu Bariţiu, Şaguna îi zise acestuia «cu voce oareşcum dureroasă ca şi cu un presimţ profetic»: «Să nu lăsăm d-le Bariţiu ca să apună «Asociaţiunea» noastră, să o susţinem cu toate braţele, încât dacă s'ar întâmplà, să pierdem toate celelalte drepturi, la câte nizuim, să rămânem cel puţin cu acest mijloc comun de cultură a limbii şi a spiritelor. Zelul nostru pentru «Asociaţiune» să nu scadă!» La acestea adaugă Bariţiu — ceeace se ştie şi din expunerile premergătoare — că «situaţiunea în Viena începuse a se schimbà încă din 1864 în defavorul Românilor. Episcopul Andreiu o simţise mai curând, decât noi ceştialalţi».

www.dacoromanica.ro

Schimbarea situaţiunei politice a adus cu sine şi campania ziaristică pornită în «Gazeta Transilvaniei» contra lui Şaguna, care începuse a-şi pierde din popularitatea de mai nainte. Probabil acestei împrejurări e a se mulţămì şi faptul, că la adunarea generală din Cluj (în August 1867) în locul lui Şaguna a fost ales prezident baronul Vasilie Pop, iar în locul lui Timoteiu Cipariu ca vice-prezident Ioan Hania, directorul seminariului din Sibiiu.

8.

Dar pe lângă luminarea, sporirea şi întărirea claselor sociale existente în sânul poporului român a făcut Şaguna tot ce i-a stat în putinţă şi pentru crearea unei *clase de meseriaşi*, care înainte de 1848 ne lipsià cu desăvârşire. El a stăruit cu tot dinadinsul prin înţeleptele sale sfaturi arhiereşti ca şi această clasă socială, atât de necesară în vieaţa oricărui popor, să se poată înjghebà şi la Românii ardeleni.

Cunoaştem greutăţile, cari au împiedecat formarea acestei clase sociale la Românii ardeleni din timpuri mai vechi. Pe timpul lui Şaguna împrejurările au început a se schimbà încâtva spre bine şi în această privinţă. Dacă anul 1848 a adus emanciparea ţărănimii, prin desfiinţarea iobăgiei, anul 1851 aveà să aducă desrobirea comerciului şi a meseriilor. Prin patenta împărătească din 25 Noemvrie 1851 s'au redus privilegiile breslelor şi s'a enunţat că «la orice fel de comerciu şi industrie trebuie să se validiteze *principiul liberei concurenţe*». Astfel breslelor li s'a luat dreptul de a protestà, când vre-unui cetăţean, care întruneşte condiţiile legale, i se dă concesiune pentru exercitarea vre-unei meserii. Mai târziu s'a publicat din partea guvernului ardelean o instrucţiune, prin care se regulează «referinţele comerciale şi industriale» din Ardeal.

Şaguna, comunicând credincioşilor săi punctele mai însemnate ale acestei instrucţiuni, îndrumă preoţii şi protopopii a vorbì poporului «în tot locul şi la toate prilejurile» despre «binecuvântatele foloase, ce aduc meşteşugurile şi neguţătoria, — descriindu-le acelea cu

www.dacoromanica.ro

Andrei Baron de Uladislau
Ep. Calor.

www.dacoromanica.ro

colori vii, *cu colori vii şi străbătătoare*»... De încheiere îndeamnă şi dânsul ca un părinte adevărat pe credincioşii săi, să îmbrăţişeze cât mai curând şi cât mai mulţi meseriile. «*La meşteşuguri, turmă iubită! la meşteşuguri!* — strigă Şaguna cu tărie — pentrucă fiind tu numeroasă, poţi formà din fiii tăi *oameni învăţaţi*, cari să-ţi apere interesele, *meşteşugari* cari să-ţi înmulţească şi susţină *economia naţională*, *soldaţi buni*, adevăraţi, cari să-şi verse sângele pentru patrie şi împărat, şi totuş să rămână destui şi pentru *lucrarea pământului*» .,... «numai aşà făcând vei puteà nădăjduì şi aşteptà revărsarea unor zile mai plăcute, mai vesele şi mai senine, în care va strălucì şi asupră-ţi *de mult ascunsul soare al fericirii* şi încălzindu-te cu binecuvântătoarele sale raze, îţi va desgheţà inima cea de mult amorţită şi îngheţată şi numai chiar lucrând aşà, îţi vei puteà croì şi asigurà atât viitorul tău, cât şi al următorilor tăi».[1]

Aceste îndemnuri frumoase şi stăruitoare nu au rămas fără rezultat. Fiii foştilor iobagi români au început în multe părţi a învăţà meserii şi a se deprinde cu comerciul. În câteva centre s'au organizat chiar în reuniuni şi societăţi, menite a le apără interesele şi a le da îndrumările culturale de lipsă. Dar, ca niştе începători cu pregătire modestă şi cu mijloace materiale subţirele, numai în puţine cazuri au fost în stare să ia lupta cu puternica concurenţă străină, sprijinită nu numai de marii capitalişti, ci şi de numeroase şi considerabile subvenţiuni din partea statului. Din cauza lipsei de capital suficient, de energie şi iniţiativă înţelegătoare nu s'a putut desvoltà până acum o industrie proprie, naţională în stil mare, cu menirea de a concentrà mulţimea muncitorilor noştri industriali şi de a face, ca profitul din munca lor grea să fructifice şi în favorul poporului nostru, nu numai spre folosul excluziv al intreprinderilor străine!

---

[1] Circulara Nr. 445/1855. Dar Şaguna nu se mărgineà numai la circulare. Mergeà însuş pe sate şi cuvântà poporului în acest sens. Mai trăesc încă bătrâni, cari l-au auzit pe Şaguna cuvântând în biserica cea mare din Sălişte şi îndemnând poporul la îmbrăţişarea meseriilor.

www.dacoromanica.ro

Ce element preţios constitue muncitorimea industrială română pentru toate întreprinderile din ţinuturile noastre, putem află chiar din mărturisirea străinilor, cari nu se sfiesc a preţuì după cuviinţă valoarea muncitorilor români aplicaţi la industria mare.

Precum în vechime domnii feudali erau mai bucuroşi să aibă pe moşiile lor iobagi români, fiindcă aceştia erau mai ascultători şi mai cuviincioşi decât tovarăşii lor de alt neam, — tot astfel întreprinzătorii industriali din timpul de faţă sunt mai mulţămiţi cu muncitorii români, fiindcă aceştia sunt mai harnici, mai devotaţi şi mai puţin pretensivi, decât cei de altă naţionalitate. «Muncitorul român este extraordinar de nepretensiv şi prin urmare foarte uşor de împăcat; el locueşte totdeauna între connaţionalii săi, cari de obiceiu nu o duc mai bine decât el. Dar el mai este şi iubitor de pace şi se supune necondiţionat disciplinei de fabrică... Dintre toţi muncitorii din fabrici ei sunt *cei mai vrednici de încredere* şi formează pentru industria mare un *sprijin indispensabil*».[1]

Crearea unor aşezăminte industriale româneşti, cari să poată aplicà în serviciul lor măcar o parte a acestor muncitori valoroşi, este şi rămâne una dintre problemele de căpetenie ale vieţii noastre economice din viitor. Dar pentru norocoasa deslegare a acestei probleme importante va fi neapărat de lipsă un conducător înzestrat cu aceeaş putere de iniţiativă, cu acelaş talent de organizare, cu aceeaş destoinicie şi perseveranţă, cari l-au caracterizat pe Şaguna în toate acţiunile sale îndreptate spre progresul vieţii noastre religioase, politice şi culturale.

XXXI. Moştenirea lui Şaguna.

Andreiu Şaguna poate fi considerat ca un mare *reformator al bisericii ortodoxe-române din Ardeal şi Ungaria.* Dar, — dupăcum scrie cu drept cuvânt unul dintre contimporanii lui — «această reformaţiune a fost

[1] *A. Jekelius:* «Die Bevölkerungs — und Berufsstatistik des ehemaligen Königsbodens» in «*Siebenb.-Deutsches Tageblatt*» 1907 Nr. 10105.

www.dacoromanica.ro

săvârşită cu atâta înţelepciune, încât ea s'a putut petrece pe nesimţite şi fără de a face să se ivească cea mai mică desbinare între creştini... Din început el a simţit, că aşà cum erà organizată, biserica orientală nu mai are vitalitate: trebuià dar să-i schimbe organizaţia potrivit cu interesele credincioşilor... Om bun şi plin de iubire, cum erà, Şaguna a căutat în oameni partea cea bună şi pe aceasta a voit să întemeieze vecinica legătură dintre dânşii. Pe când în vieaţa publică el aveà totdeauna răutatea oamenilor în vedere şi nu se răzimà decât pe identitatea de interese, în biserică el a pus mai presus de toate principiul: dacă nu este iubire între oameni, nu mai poate să se stabilească nici o legătură între dânşii... El le-a venit Ardelenilor ca un *om trimis dela Dumnezeu* şi Ardelenii au cunoscut, că s'a ivit un Mesia în mijlocul lor, pentrucă veacurile îndelungate le-au dat învăţătura, că dacă ei nu se vor iubì între dânşii, nu vor găsì în lume decât ură şi prigonire».[1]

Prin reformele înţelepte şi prin activitatea sa organizatorică Şaguna trezì în sufletul poporului sentimentul de drept şi datorinţă, precum şi conştiinţa libertăţii şi a independenţei naţionale-bisericeşti. Astfel devenì biserica ortodoxă pentru Românii ardeleni un adevărat scut al naţionalităţii, dupăcum în genere creştinismul oriental se împacă mai uşor cu condiţiile independenţei naţionale în deosebire de creştinismul apusean, care neagă dreptul de independenţă naţională-bisericească a popoarelor.

*

Anii din urmă ai vieţii lui Şaguna au fost tulburaţi de atacurile, pe cari duşmanii săi politici începuseră a le îndreptà cu multă patimă contra lui. Şi o învechită boală de inimă îl mistuià, întinzând aripa întunecată a morţii asupra lui. Aceste suferinţe morale şi fizice îl apăsau şi îi umpleau sufletul de presimţiri sinistre. Câtva timp s'a silit cu neînfrântă energie bărbătească a le alungà dela sine prin lectură şi prin activitate literară.

[1] Vezi: *Mitropolitul Andreiu Şaguna,* monografie istorică — ed. II. Sibiiu 1911, pag. 327.

www.dacoromanica.ro

În corespondenţa lui din 1870—1873 străbat însă adeseori accentele dureroase ale unui solitar, care se simte părăsit de toată lumea. «Dacă pofteşti, să ştii, cum petrec eu zilele bătrâneţelor mele — scrià Şaguna la sfârşitul anului 1870 unui protopop[1] — iată îţi spun, că eu în singurătate m'am retras şi *studiez limbile clasice şi meditez despre sfârşitul meu*, căci eu nu cunosc nici cea mai mică desfătare sau petrecere, căci văd că *lumea nu mă iubeşte*, dar *eu o iubesc ca un părinte sufletesc şi gata sunt a aduce în favoarea ei ori şi ce sacrificiu.* Alteori i se părea, că s'a format o atmosferă gheţoasă în jurul dânsului, că toţi îl ocolesc şi se înstrăinează: «ori unde aş pornì, văd numai cărări colţuroase, pline de spini, ori către cine m'aş apropià, văd pe acela, că fuge de mine sau cel mult mă primeşte, dar cu inima rece şi îngheţată».[2] Aceasta îl îndeamnă, să exclame odată cu durere: «Dee Dumnezeu, ca numele meu să se îngroape cu rămăşiţele mele trupeşti şi alţii ca finicii să răsară!»[3]

Ucenicii lui credincioşi, aderenţii devotaţi şi sinceri îşi dădeau silinţa să-i însenineze anii bătrâneţelor. Aceasta o simte şi o recunoaşte Şaguna în altă epistolă a sa[4] scriind: «Ce este drept, am oameni buni şi apţi, dar am şi maliţioşi şi invidioşi, cari *pot paralizà pe cei buni şi activi.* Ştiind, cum începură a lucrà şi a se organizà contrarii lui, adauge: «După moartea mea vor jucà rola vremile lui Moga, căci ei se pregătesc la o acţiune mare la întâmplarea morţii mele, le şi poate reuşì prea uşor, căci *şi regimul îi va părtinì*»...

Vedem aşadară, că Şaguna ca om de cultură superioară, ca arhiereu şi bărbat politic de o însemnătate epocală, n'a fost apreciat după merit şi după cuviinţă de unii dintre contimporanii săi. Chiar şi câţiva dintre sfetnicii lui mai deaproape au avut consecuent atitudine ostilă faţă de dânsul probabil, fiindcă mărimea şi superioritatea lui o simţiau ca o povară grea şi sdrobitoare

[1] epistola din 12/24 Decemvrie 1870 către I. Meţianu.
[2] epistola către Ioan Puşcariu din 25 Martie 1871.
[3] către acelaş la 3/15 Maiu 1871.
[4] către acelaş la 26 Februarie (9 Martie) 1872.

www.dacoromanica.ro

pentru micimea lor. Răutatea, ignoranţa şi ingratitudinea acestora au rănit adeseori inima lui simţitoare, dar nu l-au putut împiedecà să lase şi prin testamentul său cea mai frumoasă dovadă despre iubirea sa părintească nestânsă pentru toţi. Cu toate că aveà şi mitropolitul Şaguna unele neamuri, acestora nu le-a lăsat nimic din averea sa, ci precum în cursul vieţii sale întregi, tot astfel şi la moarte îşi jertfì totul numai şi numai pentru interesele sfinte ale bisericii şi ale poporului drept credincios.

«Eu — scrie Şaguna în testamentul său — după §. 108 din Statutul organic aş puteà testà cui şi cum aş voì jumătate din averea mea, dară eu resignez la favorul acesta şi rânduesc, ca toată averea, ce se va găsì după moartea mea, să rămână arhiepiscopiei noastre spre scopuri bisericeşti, şcolare şi filantropice, prin *o fundaţiune pentru toţi timpii viitori*».

Dacă lângă lăsământul acesta s'ar adauge sumele tuturor fundaţiunilor bisericeşti şi şcolare create de Şaguna, apoi mulţimea realităţilor — case şi grădini — câte a cumpărat şi le-a dăruit bisericii, ar rezultà suma de *peste un milion.*

Această sumă, extraordinar de mare, dacă ţinem seamă de modesta dotaţiune a mitropolitului, este o splendidă dovadă, că Şaguna erà şi în cele economice, ca şi în cele culturale şi politice, o capacitate neîntrecută. În testamentul său dispune, să fie îngropat lângă biserica din Răşinari «în cosciug de metal sau de lemn de brad, îmbrăcat în mătasă neagră», la înmormântare să servească *un singur preot* şi înmormântarea să i se facă «înainte de ameazi fără pompă, fără muzică şi fără predică»... Fixează mai departe, în ce ordine au să-l petreacă până la marginea Sibiiului preoţii, studenţii şi poporul, ce sume de bani să fie împărţite între săraci şi între servitorii săi credincioşi.

Acest admirabil testament ne înfăţişează pe mitropolitul Şaguna ca un model de abnegaţiune şi jertjire de sine, ca omul ordinii şi al autorităţii, ca pe sfătuitorul înţelept, cercând să îndrepte şi de dincolo de

www.dacoromanica.ro

mormânt destinele neamului, pe care alţii, poate, îl vor fi ştiut iubì mai cu căldură decât dânsul, dar mai înţelepţeşte — nimeni!

Când sinodul arhidiecesan din primăvara anului 1872 s'a prezentat la Şaguna «spre a-şi exprimà simţemintele de compătimire pentru starea nefavorabilă a sănătăţii Excelenţei Sale», le-a răspuns: «că scriitorii cei vechi bisericeşti numiau pe episcopi *miri ai bisericii*, dânsul însă zice, că *episcopul e mire al poporului credincios*. Precum caracterul mirelui e acela al credinţei către mireasa sa, aşà trebue să fie şi *al episcopului către popor*. Dară de acì urmează, că şi poporul să fie cu *aceeaş credinţă către episcopul său*. Aceasta a fost *ideea sa conducătoare* totdeauna. În timpul din urmă însă din cauza boalei, neputându-se ocupà cu alte lucrări, a cetit tratatul lui Cicero: *De senectute*. Acolo a aflat precizate bine gradaţiunile etăţii şi dânsul s'a conformat întru multe după cele indigitate acolo, pentruca aşà să corăspundă datorinţelor sale în etatea înaintată».[1]

În iarna anului 1872—3 boala lui Şaguna s'a agravat, iar în 16/28 Iunie 1873 suferinţele lui se curmară. Dar numele lui n'a fost îngropat deodată cu rămăşiţele-i trupeşti, — dupăcum îşi exprimase el dorinţa într'un moment de amărăciune sufletească, — ci a trecut prin moarte la nemurire. Astfel putem zice şi noi, cum a zis el despre prietenul său Eötvös: Şaguna nu a murit ca să înceteze a trăì, ci a murit ca să trăiască mai glorios, să trăiască în veci.

La mormântul din Răşinari pelerinează elevii seminarului «Andreian» în fiecare an, la ziua morţii lui Şaguna. Cei mai aleşi dintre dânşii tălmăcesc, în numele tuturor, sentimentele de evlavie şi admiraţie în discursuri, din cari transpiră adeseori înţelegere dreaptă pentru opera marelui răposat, cum şi nizuinţa de a se pătrunde de sfaturile înţelepte şi de duhul luminat al glorioasei lui cârmuiri bisericeşti şi naţionale... Dacă vieaţa cu numeroasele ei răutăţi — mărunte şi mari — n'ar omorî în sufletele tinere frumoasele îndemnuri, cu

[1] Actele sinodului arhid. gr. răs. din Ardeal 1872 p. 69—70.

www.dacoromanica.ro

cari pleacă din şcoală şi dela mormântul lui Şaguna, rândurile preoţilor şi învăţătorilor noştrii ar trebui să se primenească în curând cu caractere firme şi hotărîte spre orice jertfă pentru lege şi neam.

*

După moartea lui Şaguna a urcat scaunul mitropolitan fostul episcop al Aradului Procopie Ivacicovici (1873—1874), care a rămas timp foarte scurt în Sibiiu, căci fiind ales în 1874 ca patriarh al Sârbilor, a plecat numai decât la Carloviţ spre a-şi ocupà scaunul.

Congresul electoral din 1874 a ales ca mitropolit, cu maioritatea voturilor, pe episcopul Caransebeşului Ioan Popasu, dar guvernul ţării nefiind aplicat a recomandà coroanei spre confirmare această alegere, a trebuit să urmeze în curând alta. După lupte şi agitaţiuni electorale destul de păgubitoare a reuşit să întrunească maioritatea voturilor episcopul Aradului Miron Roman, care a cârmuit mitropolia 24 de ani (1874—1898). După el a urmat Ioan Meţianu (1898—1916), al cărui succesor este actualul arhiepiscop şi mitropolit Vasilie Mangra (1916—?). La Arad au urmat după Ivacicovici: Miron Roman (1873—1874). Ioan Meţianu (1874—1898). Iosif Goldiş (1899—1901). Ioan I. Papp (1903—?). Iar la Caransebeş după Ioan Popasu au păstorit: episcopii Nicolae Popea (1889—1908) şi Dr. Miron Cristea (1910—?).

XXXII. Câţiva dintre colaboratorii şi ucenicii lui Şaguna.

Valoarea oamenilor mari stă nu numai în faptele, pe cari le săvârşesc singuri, în ideile şi concepţiile lor, ci şi în felul, cum îşi ştiu alege sfetnicii şi colaboratorii. Conducători de înaltă valoare morală şi de erudiţiune aleasă caută de obiceiu să strângă împrejurul lor elemente înrudite sufleteşte cu ei, deci oameni cu pronunţate înclinaţiuni cătră ştiinţă şi virtute. Istoria dovedeşte, că adeseori sub oblăduirea căpeteniilor luminate

www.dacoromanica.ro

s'au întâlnit la muncă comună cele mai felurite talente. După observarea istoricului latin Velleius Paterculus, talentele sunt ca paserile călătoare: se ivesc în cârduri, iar înaintea şi în urma lor e pustiu orizontul...

Această asemănare se poate aplică şi la colaboratorii lui Şaguna, cari n'au ascuns talentul, ca sluga vicleană şi netrebnică din evanghelie, ci s'au silit să-l chivernisească astfel, ca prin munca şi sârguinţa lor să contribue la sporirea potenţei culturale a bisericii şi la înaintarea neamului.

Dintre aceşti sfetnici şi colaboratori de talent ai mitropolitului Şaguna vom amintì aici pe următorii:

1.

Dr. *Grigorie Pantazi* erà fiul neguţătorului braşovean Ioan Pantazi. După terminarea studiilor universitare în Viena, Şaguna l-a instituit profesor la seminar şi secretar la consistor, înduplecându-l totodată să îmbrace şi rasa călugărească, spre a se dedicà cu totul bisericii. Moartea lui atât de timpurie (în vârstă de abià 30 ani) l-a atins foarte dureros pe Şaguna, care spre a perpetuà amintirea acestui tânăr distins, a înfiinţat la începutul anului 1855 *fondul Pantazi*, «care să fructifice *100* de ani şi apoi împlinindu-se şirul anilor acestora, să se folosească protopopii şi preoţii nostrii din cametele acestui fond pentru toate veacurile din neam în neam». Iar în circulara sa, întitulată «*Monument al protosincelului Grigorie Pantazi*» aduce Şaguna laude călduroase acestui vrednic tânăr, spunând despre el, că erà «un exemplar rar în veacul nostru atât în privinţa năravurilor sale blânde şi domoale, cât şi în privinţa talentului său».[1]

2.

Ioan Popasu. Un colaborator entusiast al mitropolitului Şaguna a fost protopopul Braşovului *Ioan Popasu*, (născut la 1808) absolvent al universităţii din Viena. Acesta fusese luat în combinaţie de a ajunge

[1] Dr. I. Lupaş o. c. pag. 110 nota 3.

www.dacoromanica.ro

episcop în locul lui Vasilie Moga. Cercurile din Viena aveau opinie foarte favorabilă despre activitatea lui pastorală din cercul Braşovului. Dar planul acesta fu abandonat din motiv, că rudeniile lui Moga ar fi ţesut prea multe intrigi, prin cari ar fi putut zădărnicì în bună parte intenţiunile salutare şi stăruinţele tânărului Popasu. Astfel el a rămas protopop la Braşov, dând sprijin preţios lui Şaguna în toate întreprinderile de ordin politic, religios şi cultural. În deosebi strădania lui cea mare pentru asigurarea existenţii materiale a gimnasiului din Braşov a cercat Şaguna să i-o răsplătească avansându-l în treptele ierarhice şi sfinţindu-l în 1865 ca episcop al Caransebeşului, unde l-a aşteptat iarăş o muncă înteţită, până când a reuşit să organizeze seminarul după cerinţele timpului (în secţia românească a seminarului din Vârşeţ se primiau înainte de Popasu şi tineri numai cu 4 clase elementare) şi să adune mijloacele materiale de lipsă pentru funcţionarea regulată a organelor de conducere eparhială. Meritele lui au fost recunoscute şi din partea congresului electoral din 1874, care l-a ales mitropolit, însă neputând să obţină confirmarea din partea coroanei, a rămas şi mai departe, până la sfârşitul vieţii, episcop la Caransebeş.

3.

După moartea lui Pantazi a chemat Şaguna lângă sine ca secretar pe *Neagoe Popea*, care erà funcţionar la administraţia civilă. Şi el terminase studiile universitare în Viena, luase parte la mişcările anilor 1848/9. Ajuns în apropierea lui Şaguna, devenì unul dintre cei mai credincioşi aderenţi şi ucenici ai marelui arhiereu. La sfatul protectorului său întră şi el în cinul monahal, schimbându-şi numele de botez Neagoe cu numele călugăresc Nicolae. Ca secretar, ca profesor seminarial, ca ziarist şi om de carte Nicolae Popea a ştiut aduce bune servicii bisericii. Dintre scrierile lui istorice sunt vrednice de amintire: «*Vechea mitropolie* a Românilor ortodocşi», precum şi *biografia mitropolitului Andreiu baron de Şaguna.* Pentru meritele sale pe

www.dacoromanica.ro

terenul literaturii istorice Popea a fost ales membru al Academiei Române (8 Aprilie 1899). După moartea lui Şaguna mulţi îl considerau pe vicarul *Nicolae Popea* ca fiind cel mai potrivit canditat la scaunul mitropolitan vacant. Însă diferite împrejurări l-au împiedecat şi au înălţat pe alţi oameni în scaunul lui Şaguna.[1] La 1889, după moartea episcopului Ioan Popasu, a ajuns Popea episcop la Caransebeş, unde a păstorit cu vrednicie până la 1908, silindu-se întru toate a fi un neobosit continuator al bunelor tradiţiuni din epoca lui Şaguna. La moartea sa a lăsat întreagă agonisita vieţii sale, în sumă de aproape *300,000 cor.,* diecezei Caransebeşului pentru scopuri de binefacere.

4.

Un talent cu totul deosebit de Popea şi Popasu a fost *Ioan Meţianu,* protopopul din Zerneşti, care în deosebi prin isteţimea sa practică a ştiut trage folos pentru sine din toate împrejurările, reuşind a se înălţă repede şi a zădărnicì adeseori acţiunile lui Popasu şi Popea. Meţianu studiase teologia (1 an) în Sibiiu şi filozofia în Cluj. Şaguna îl preţuià pe protopopul Meţianu pentru hărnicia sa. Deaceea, cunoscând împrejurările şi pătrunzând până în gândurile ascunse ale oamenilor, i-a prorocit, că o să ajungă cu timpul în scaunul mitropolitan, ceeace s'a şi întâmplat la începutul anului 1899. În timpul, cât a păstorit ca episcop dieceza Aradului, Meţianu a restaurat edificiul seminarial, a înfiinţat tipografia diecezană, precum şi fondul preoţesc de pensiuni, cu ajutorul căruia s'a îmbunătăţit situaţia materială a preoţimii din episcopia Aradului.

Dupăce a ajuns Meţianu mitropolit, a desvoltat o activitate bogată şi în arhidieceza Transilvaniei: a sfinţit

---

[1] cf. broşurile: 1. «Cele *două congrese naţionale* bis. electorale din 1873 şi 1874» Sibiiu 1875. 2. *Anticritica* broşurei anonime publicate asupra celor două congrese naţ. bis. din 1873 şi 1874». Sibiiu 1880 şi 3. «*Răspuns la Anticritica broşurei anonime*» Sibiiu 1881. Cele de sub nrii 1 şi 3 sunt scrise de Popea şi aderenţii lui, iar cea de sub nr. 2 de G. Bariţiu şi V. Babeş la îndemnul lui I. Meţianu (v. coresp. lui I. Puşcariu).

www.dacoromanica.ro

la 1906 catedrala din Sibiiu, pentru a cărei zidire se începuseră colectele încă de pe timpul lui Şaguna, a reconstruit la 1914 seminarul «Andreian» şi a luptat cu stăruinţă, pe teren politic, pentru apărarea caracterului confesional al şcoalelor primare. In schimb pe terenul vieţii morale a preoţimii şi a poporului s'a edificat foarte puţin în timpul mitropolitului Meţianu, care cultivà mai bucuros tradiţiile tenebroase moştenite din timpul episcopului Vasilie Moga, decât pe cele luminoase din epoca mitropolitului Şaguna.

Meţianu a desvoltat şi oarecare activitate ziaristică, publicând în «Telegraful Român» din 1860 un articol despre: «Porţiunea canonică şi folosirea ei» (Nr. 24). În acelaş ziar (Nr. 8 din 1873) a publicat protopopul din Zerneşti Ioan Meţianu şi nişte reflexiuni de ordin politic în legătură cu un articol întitulat: «Dum Romae deliberant, Saguntum perit», în care se spuneà, că dela 1865 începând conducătorii Românilor au făcut numai politică de vorbe, iar ţăranii au început a-şi vinde moşiile pe preţuri bagatele şi a luà lumea în cap sau a lucrà moşiile altora în parte. Iar ca episcop al Aradului a tipărit la 1874 sub pseudonimul *Arhipresbiter* broşura întitulată: «*O voce serioasă în oara supremă*», sbiciuind unele scăderi ale conducerii bisericeşti, îndeosebi ale consistorului mitropolitan. La 1914 a retipărit în tocmai această broşură, fără a luà însă vre-o dispoziţie, ca scăderile semnalate în ea să fie înlăturate şi consistorul mitropolitan să fie îndrumat spre o activitate mai sistematică.

Când a murit Meţianu la începutul anului 1916, a lăsat prin testamentul său pentru dieceza Aradului păstorită de dânsul dela 1874—1898 suma de 50,000 cor., iar pentru arhidieceza Transilvaniei suma de 150,000 cor.

5.

Un talent asemănător în câtva cu Meţianu a fost directorul seminarial *Ioan Hania.* Acesta făcuse studii la universitatea din Viena. Reîntors la Sibiiu, ocupă câtva timp funcţia de notar consistorial. Iar în primăvara anului 1849, când insurgenţii lui Bem ocupară Sibiiul,

www.dacoromanica.ro

fiind aproape toţi asesorii consistoriali refugiaţi în diferite părţi, Hania fu instituit *vicar* şi încredinţat cu conducerea afacerilor bisericeşti. După restabilirea păcii Şaguna, luând cârma afacerilor, arată că instituirea lui Hania ca vicar s'a întâmplat în mod ilegal şi lămurì preoţimea, că dispoziţiile «*vicarului nelegiuit*» au fost izvorîte numai din sila împrejurărilor extraordinare, create de valurile războiului civil. Hania ajunse apoi profesor şi mai târziu director seminarial, administrând totodată şi protopopiatul Săliştei (pe atunci numit al Sibiiului I). Activitatea lui ca profesor şi director seminarial nu a dat rezultate, cari să poată mulţămì aşteptările lui Şaguna şi cerinţele formulate de timpul modern în măsură tot mai potenţată faţă de educaţia generaţiilor de preoţi şi învăţători, cari şi-au făcut studiile pregătitoare în acest seminar. Ca director a început a redactà *Anuarul* seminarului, în care a publicat şi o încercare de *monografie* a şcoalei conduse de dânsul.

Pe terenul administraţiei bisericeşti aveà însă Hania destulă dibăcie. În tot timpul păstoririi lui Şaguna el aveà rolul de stegar al continuatorilor tradiţiei de pe timpul episcopului Vasilie Moga. La 1867 a dat tot sprijinul său acţiunii pornite contra lui Şaguna, spre a-l înlătură din scaunul de preşedinte al «Asociaţiunii». Adunarea generală din Cluj a ales atunci pe baronul *Ladislau Popu* ca prezident în *locul lui Şaguna,* iar ca viceprezident pe *Hania* însuş în *locul lui Timoteiu Cipariu.* Hania mulţămind alegătorilor, a mărturisit, că numai de aceea primeşte «ca să nu credeţi, că eu din privinţa unor neplăceri, ce poate le-aş puteà aveà din partea prinţipalului meu, nu primesc».[1]

După moartea lui Şaguna, a lucrat Hania cu toată stăruinţa contra candidaturii lui Popea şi prin diferite intrigi a reuşit a da lucrurilor o astfel de întorsătură, ca să se împlinească întocmai prorocia marelui mitropolit: «după mine vor urmà iarăş vremile lui Moga».

[1] cf. art. despre *adunarea generală a «Asociaţiunii»* în «*Tel. Rom.*» 1867 N-rii 66—68.

www.dacoromanica.ro

6.

Ioan Raţiu profesor seminarial şi versificator, după ce colaborase mai mulţi ani la «Telegraful Român», a ajuns redactor al acestui ziar (1858—1862), unde a făcut bune servicii cunoscând limba sârbească şi traducând din ziarele sârbeşti toate articolele mai importante, cari exprimau părerea Sârbilor în cauza emancipării bisericii noastre de sub patriarhia din Carloviţ. Mai târziu părăsì Sibiiul şi se făcù protopop la Haţeg. La începutul erei constituţionale fu ales asesor consistorial onorar.

7.

Zaharie Boiu a fost colaborator credincios şi de valoare al mitropolitului Şaguna. În tinereţe s'a distins prin publicarea unor versuri reuşite, pe cari le-a adunat la 1862 laolaltă sub titlul «*Sunete şi răsunete*». După ce s'a întors dela universitatea din Lipsca, a fost câtva timp profesor seminarial şi redactor al «Telegrafului Român» (1862—1865), a scris mai multe manuale didactice bune, («Catehismul mic», «Cartea de cetire», «Elemente de istorie», «Elemente de geografie» ş. a.), apoi ca paroh al Sibiiului şi ca asesor consistorial s'a distins în deosebi pe terenul oratoriei bisericeşti. Meritele lui pe acest teren au fost apreciate şi de «Academia Română», care în anul 1877 l-a ales între membrii săi corespondenţi. Cuvântările lui bisericeşti publicate sub titlul: «*Seminţe din agrul lui Christos*», au fost premiate de «Academia Română», fiind reuşite ca fond şi îngrijite ca formă. Ele sunt şi astăzi la îndemâna preoţilor, alături de cuvântările tipărite la 1855 de Şaguna sub titlul: «Kiriakodromion». — Boiu a murit la 1903.

8.

Nicolae Cristea a urmat după Z. Boiu ca redactor al «*Telegrafului Român*». Şi el studiase în Germania. De tânăr s'a distins prin interesul viu, ce-l arătă faţă de toate problemele vieţii naţionale. Şi ca profesor se-

www.dacoromanica.ro

minarial şi ca conferenţiar public erà totdeauna bine pregătit. Felul, cum s'a silit el să ridice ziarul «Telegraful Român» la un nivel atât de înalt, încât însuş Mihail Eminescu îl considerà ca «foaia cea mai modernă de peste Carpaţi»,[1] — a mulţumit atât de mult pe Şaguna, încât în punctul IV. al testamentului său insistă anume, ca Nicolae Cristea să fie lăsat în postul său de redactor «până-i va plăceà». Această dispoziţie testamentară a lui Şaguna a fost respectată numai până la 1883. Atunci publicând Nicolae Cristea un fulminant articol contra ministrului prezident Coloman Tisza (*«Ave Tisza, morituri te salutant»*), a trebuit să plece dela conducerea ziarului, fiind înlocuit cu asesorul consistorial *Mateiu Voileanu.* Lui Cristea i s'au făcut ovaţiuni frumoase cu acel prilej. Activitatea ziaristică şi-a continuat-o apoi în ziarul cotidian *«Tribuna»*. În procesul memorandului a avut Cristea o atitudine bărbătească, neşovăitoare şi timpul, cât a stat în temniţă, a ştiut să-l întrebuinţeze în mod folositor scriind meditaţiuni de ordin politic, pe cari le-a publicat în broşura întitulată: *«Spre ţintă»*. Ca prezident al «Reuniunii sodalilor» din Sibiiu încă a desvoltat Cristea activitate mănoasă şi folositoare. În toate referinţele vieţii sale private şi publice s'a manifestat totdeauna ca un om de caracter puritan şi statornic.

9.

Sava Popovici Barcianu, preot în Răşinari, erà preţuit de Şaguna pentru frumoasele lui însuşiri ca om de carte. Deaceea l-a instituit profesor seminarial, în care calitate s'a distins prin publicarea unui îngrijit manual de gramatică germană şi a unui dicţionar german-român. Academia Română l-a ales la 1869 membru corespondent. A decedat în 1879, lăsând un demn continuator al luminoasei tradiţii familiare de preot-cărturar în fiul său *Daniil P. Barcianu*, pe care Şaguna l-a trimis la universitatea din Lipsca pregătindu-l astfel, ca să poată devenì atât sub raport ştiinţific, cât

[1] M. Eminescu: «Scrieri politice şi literare» p. 158.

www.dacoromanica.ro

şi moral unul dintre cei mai distinşi profesori ai seminarului Andreian.[1] Dintre profesorii acestui seminar, eşiţi din şcoala lui Şaguna, s'au mai distins pe teren literar-pedagogic *Ioan Popescu*, redactorul revistei «*Organ pedagogic*» şi autorul unor excelente manuale de *pedagogie* şi *psihologie*. La 1877 fu ales membru corespondent al Academiei Române.

10.

Dr. Ilarion Puşcariu, după ce şi-a terminat studiile la universitatea din Viena, a funcţionat ca profesor la seminar. La sfatul lui Şaguna a îmbrăcat rasa călugărească şi a devenit un sârguincios muncitor pe teren literar-pedagogic şi istoric. A publicat *Principii pedagogice*, *Documente pentru limbă şi istorie*, *manuale de istorie bisericească* pentru şcoalele poporale şi secundare, un manual de *isagogie*, o gramatică a limbei române şi un studiu despre *Mitropolia Românilor* ortodocşi. A înaintat în treptele ierarhice până la gradul de arhimandrit şi a îndeplinit importanta funcţiune de vicar arhiepiscopesc pe timpul mitropoliţilor Miron Roman şi Ioan Meţianu. La 1916 Academia Română l-a ales membru onorar.

11.

Dr. Ioan Crişan a fost un cercetător istoric bine pregătit, al cărui studiu despre unirea unei părţi a Românilor cu biserica apuseană dă dovadă despre spiritul pătrunzător şi aparatul critic modern, cu ajutorul căruia ştia să împrumute cercetărilor sale istorice o valoare durabilă. Ca profesor la seminar şi catehet al elevilor din gimnaziile străine a făcut şcoalei şi bisericii servicii foarte însemnate. Lecţiile sale de istorie bisericească erau foarte îngrijite, iar în partea specială, unde zugrăvià contrastul dureros dintre epoca mitropolitului Şaguna şi a lui Miron Roman, sbiciuià fără cruţare abandonarea conştientă a pornirilor culturale progresiste din timpul

[1] cf. volumul: *Căzut-a cununa capului nostru* de *Dr. Ioan Lupaş*. Arad 1918 pag. 184 şi urm.

www.dacoromanica.ro

celui dintâi şi inerţia păgubitoare întronată la conducerea bisericii prin cel din urmă.

12.

Dintre profesorii gimnaziului din Braşov s'au distins directorul *Gavriil Muntean* prin studii pedagogice şi traduceri din autorii clasici latini. A fost ales membru al Academiei Române la 1866, a decedat la 1869. *Dr. Ioan Meşiota* iarăş pentru activitatea lui pedagogică-literară a fost ales membru corespondent al Academiei Române în 1877. Activitate literară-ziaristică de mare însemnătate a desvoltat şi profesorul braşovean Ioan Alexandru Lăpĕdatu ca redactor la ziarul «Orientul Latin» şi la «Albina Carpaţilor». Se pot cetî cu folos articolele lui publicate în broşura întitulată «*Asupra situaţiunii*» (1877) şi instructivele *nuvele istorice*, publicate de Lăpĕdatu în «Albina Carpaţilor».

Dintre ceice n'au fost direct în serviciul bisericii şi al şcoalei încă a reuşit Şaguna a grupà în jurul său colaboratori vrednici şi merituoşi cum au fost:

13.

Visarion Roman, care şi-a început cariera ca învăţător în Răşinari, a fost câtva timp (1857—8) redactor la «Telegraful Român», a publicat calendarul «Amicul Poporului» şi revista pedagogică «Amicul Şcoalei», iar la 1872 a reuşit să înfiinţeze, cu ajutorul mai multor fruntaşi, institutul de credit şi economii «Albina».[1] În 1877 a fost ales membru corespondent al «Academiei Române». A decedat în 1885.

14.

Cel mai statornic şi mai devotat dintre colaboratorii mireni ai lui Şaguna a fost *Ioan Puşcariu*, fratele mai mare al vicarului Dr. Ilarion Puşcariu. Prin stăruinţa sa deosebită a reuşit să urce fusceii unei strălucite cariere în administraţia civilă-politică, ajungând pe timpul

[1] Vezi «*Monografia institutului de credit şi de economii «Albina» 1872—1897* publicată din însărcinarea direcţiunii, de *N. Petra Petrescu* Sibiiu 1897.

www.dacoromanica.ro

ministrului de culte Eötvös consilier de secţiune lângă acest ministru, iar mai târziu jude septemvir. În tot timpul îndelungatei sale cariere politice-administrative a manifestat şi un interes deosebit pentru chestiuni culturale şi bisericeşti. A publicat mai multe lucrări istorice ca: «Date privitoare la familiile nobile române», «Fragmente despre boerii din Ţara Făgăraşului» ş. a. La 4 Aprilie 1900 a fost ales membru al Academiei Române. A fost şi un neobosit cronicar al evenimentelor din timpul său. Cartea sa postumă: «*Notiţe despre întâmplările contimporane*» oferă contribuţiuni preţioase pentru cei ce vreau să cunoască şi unele părţi mai intime din vieaţa oamenilor, cari au avut rol de conducători în jumătatea a doua a secolului XIX.

15.

Dr. Atanasie Marienescu încă a fost un însufleţit aderent al mitropolitului Şaguna. Ca student universitar în Budapesta începù a colaborà la «Telegraful Român», a cules diferite balade poporale din părţile bănăţene, a publicat apoi o mică broşură întitulată «Istoria Românilor», o biografie a lui Petru Maior şi o lucrare mai vastă despre *Cultul creştin şi păgân.* A fost ales membru al Academiei Române în 1881.[1]

16.

Emanuil Gozsdu erà încâtva înrudit cu Şaguna. Născut la 1802 în Oradea-mare, a studiat drepturile la academia din acest oraş şi la cea din Pojon, apoi s'a aşezat în Budapesta ca advocat. Când s'a cununat la 1832 cu tânăra văduvă *Anastasia,* fiica neguţătorului macedoromân din Pesta: Constantin *Pometa,* au rugat pe Atanasie Grabovsky, unchiul Anastasiei Şaguna, să le fie naş. Astfel între Şaguna şi Gozsdu se înjghebaseră legături prietineşti încă din tinereţe. Această prietinie o ştiură folosì amândoi nu numai spre binele lor, ci mai ales

[1] Vezi mai pe larg despre Marienescu la Dr. I. Lupaş: «*Căzut-a cununa capului nostru*» Arad 1918 pag. 216 şi urm.

www.dacoromanica.ro

spre binele neamului şi al bisericii. Când a ajuns Gozsdu comite suprem al Caraşului (1861) şi ca atare membru în casa magnaţilor, a cerut şi a urmat sfatul lui Şaguna, rostind un impunător discurs întru apărarea cauzei naţionale a Românilor ardeleni. Cu prilejul unei onomastice a spus Gozsdu următoarele cuvinte: «Ca fiu credincios al bisericii mele *laud Dumnezeirea, căci m'a creat Român; iubirea ce am către naţiunea mea neîncetat mă îmboldeşte a stărui în faptă, ca încă şi după moarte să erump de sub gliile mormântului spre a puteà fi pururea în sinul naţiunii mele.*[1]

Prin testamentul său din *4 Noemvrie 1869* a reuşit în adevăr să-şi asigure un nume de mare binefăcător, care va trăi pururea în sinul naţiunii române. Dupăce s'a îngrijit cu prisosinţă de soţia sa a doua: Melania născută Dumcea, întreagă averea sa în sumă de *400,000 coroane* o lăsă ca fundaţiune, din interesele căreia să se împartă stipendii studenţilor universitari, iar mai târziu să se dea ajutoare în bani şi preoţilor şi învăţătorilor săraci şi să se poată promovà orice «scopuri *religionare* ale Românilor de religiunea ortodoxă răsăriteană». Prin o administrare bună şi conştiinţioasă această fundaţiune a lui Gozsdu a sporit până la suma de *7.118,408 coroane.* Gozsdu a decedat la începutul anului 1870.

*

Privind această frumoasă falangă — care e departe de a fi complectă — a oamenilor vrednici şi luminaţi, a iscusiţilor mânuitori ai condeiului şi neobosiţilor îndrumători ai tineretului, a credincioşilor ostaşi ai luminii şi marilor binefăcători, pe cari Şaguna i-a ştiut grupà în jurul său, vom înţelege şi mai bine, pentruce cârmuirea acestui *providenţial mitropolit* a fost atât de mănoasă şi de binecuvântată, încât formează *epoca cea mai glorioasă în istoria bisericească şi naţională a poporului nostru.*

Progresele însemnate realizate de poporul nostru în cursul acestei cârmuiri epocale ne îndreptăţesc să

[1] cf. ziarul «*Concordia*» din 1862 pag. 208.

www.dacoromanica.ro

rostim cu satisfacţie şi în chip de povaţă pentru viitor cuvintele profetice ale mitropolitului Şaguna:

«*Astfel ajută Dumnezeu, unde este cuget bun şi unde puterile se ştiu întrebuinţà cu scumpătate şi înţelepciune*».[1]

XXXIII. Statutul organic şi alte legi privitoare la vieaţa bisericească.

Statutul organic este legea fundamentală a bisericii ortodoxe române din Ungaria şi Transilvania. Pe această lege se întemeiază constituţia noastră bisericească, adecă toate drepturile şi datorinţele credincioşilor sfintei noastre biserici.

Statutul organic ne arată, că părţile constitutive (alcătuitoare) ale mitropoliei noastre sunt, de jos în sus: 1. parohia, 2. protopopiatul, 3. eparhia şi 4. mitropolia.

1. Parohia e formată din mai multe familii creştineşti, aparţinătoare bisericii noastre. Conducătorul unei parohii este *preotul*, pe care îl alege poporul şi îl întăreşte episcopul sau mitropolitul. Preotul, împreună cu *comitetul parohial*, este dator a purtà de grije, ca biserica şi şcoala să fie totdeauna în stare bună şi să nu se încuibe obiceiuri rele şi deprinderi păcătoase între credincioşii bisericii noastre. Averea parohiei o chiverniseşte *epitropia parohială*, care trebue să-şi dea seamă de tot filerul şi e răspunzătoare atât comitetului, cât şi *sinodului* parohial.

Sinodul parohial trebue să se ţină în fiecare an odată pentru examinarea socotelilor bisericeşti şi şcolare. Dacă se mai ivesc şi alte trebuinţe, se poate ţineà şi de mai multe ori într'un an. Membrii sinodului parohial sunt toţi credincioşii bisericii noastre, cari trăesc o vieaţă cinstită şi îşi împlinesc datorinţele faţă de biserică şi şcoală. Toţi au drept de vot la alegerea de preot şi învăţător, precum şi la alte afaceri mai însemnate.

2. Mai multe parohii la olaltă formează un *protopopiat*, în fruntea căruia stă *protopopul*, *comitetul* şi

[1] Şaguna: «*Istoria bisericii ortodoxe*», Sibiiu 1860, vol. II. p. 215.

www.dacoromanica.ro

sinodul protopopesc. In comitetul şi sinodul protopopesc sunt $^1/_3$ din membri preoţi, iar $^2/_3$ mireni. Datoriile comitetului şi sinodului protopopesc sunt aceleaşi ca şi ale comitetului şi sinodului parohial, cu deosebirea, că ele sunt puse peste toate parohiile dintr'un cerc protopopesc.

In afaceri de disciplină bisericească judecă *scaunul protopopesc*, la care nu iau parte şi mireni, ci numai preoţi în frunte cu protopopul. *Epitropia protopopească* poartă grije de întreagă averea protopopiatului.

3. Mai multe protopopiate formează *o eparhie* (episcopie). In fruntea eparhiei stă *episcopul* şi *consistorul*, care e împărţit în trei senate: *bisericesc*, *şcolar* şi *epitropesc*. Membrii senatului bisericesc sunt toţi preoţi, iar ai celui şcolar şi epitropesc sunt $^1/_3$ preoţi, $^2/_3$ mireni. Toţi aceşti membri se numesc *asesori* (sfetnici) consistoriali. Ei sunt aleşi de *sinodul eparhial*, care îşi ţine şedinţele sale în fiecare an după Dumineca Tomii, sub conducerea episcopului din eparhie. Membrii sinodului eparhial sunt iarăşi $^1/_3$ preoţi şi $^2/_3$ mireni (20 preoţi şi 40 mireni). Ei aleg şi pe episcopul diecezei lor.

4. Mai multe eparhii formează *mitropolia*, în fruntea căreia stă mitropolitul şi consistoriul mitropolitan, alcătuit la fel cu consistoarele eparhiale. Tot la 3 ani se întruneşte sub conducerea mitropolitului în Sibiiu *congresul naţional-bisericesc*, care aduce legi şi regulamente pentru mitropolia întreagă. În congres sunt 30 deputaţi preoţi şi 60 mireni.

Puţine biserici au o constituţie atât de frumoasă şi puţine popoare au în biserica lor drepturi atât de mari ca acelea, pe cari nemuritorul mitropolit Şaguna le-a dat poporului nostru prin legea numită «Statutul organic».[1] Deaceea trebue să ne dăm toată silinţa a ne face vrednici de aceste drepturi bisericeşti.

[1] Asupra unor §§-i din «Statutul organic» s'au încins discuţii interesante şi s'au scris comentarii. Astfel a publicat *Ioan cav. de Puşcariu* în Braşov la 1899 o broşură întitulată: «*Un comentariu la §. 96 al Statutului organic*», iar în Sibiiu a apărut la 1914 broşura întitulată: «*Interpretarea §§-ilor 18, 40, 88 şi 150 din Statutul organic*» *de Dr. Ioan Lupaş*. Tot în acelaş an a tipărit şi advocatul consistorial *Ioan Preda*, lucrarea sa: «*Constituţia bisericei gr.-or. române din Ungaria şi Transilvania sau Statutul organic comentat şi cu concluzele şi normele referitoare întregit*».

www.dacoromanica.ro

Iar vrednici cu adevărat ne vom face numai atunci, când vom împlini cu scumpătate toate datorinţele noastre faţă de biserică, trăind în frica lui Dumnezeu şi urmând sfaturile mai marilor noştri, ale preoţilor şi învăţătorilor, cari — după cuvântul apostolului Pavel — sunt datori să privegheze pentru sufletele noastre.

Dintre legile statului, cari ating de aproape şi vieaţa bisericească a poporului nostru amintim aici următoarele:

1. articolul de lege XX. din 1848, care enunţă principiul *egalei îndreptăţiri a tuturor confesiunilor* din Ungaria şi dispune ca trebuinţele bisericeşti şcolare ale acestora să fie acoperite din vistieria statului (§ 3);

2. articolul de lege IX. din 1868, prin care se asigură *autonomia mitropoliei ortodoxe-române* din Ungaria şi Transilvania;

3. articolul de lege 38 din 1868 privitor la învăţământul poporal, care este lege şcolară fundamentală a patriei noastre şi în § 58 dispune, ca «fiecare elev să-şi primească instrucţia în limba sa maternă» (minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást). Dar prin faptul, că această lege dă voie locuitorilor din fiecare comună să decidă, dacă şcoala lor e de caracter confesional sau comunal, s'au produs adeseori neînţelegeri, al căror rezultat a fost, că în unele părţi şcoalele şi-au pierdut caracterul confesional şi au devenit şcoale comunale sau de stat;

4. articolul de lege 39 din 1868, prin care se înarticulează mitropolia greco-catolică de Alba-Iulia şi episcopiile gr.-cat. de Lugoj şi Gherla;

5. articolul de lege 48 din 1868 în cauza căsătoriilor mixte enunţă principiul, că în procesele matrimoniale de divorţ pentru fiecare parte e obligatorie sentinţa autorităţii confesionale respective;

6. articolul de lege 53 din 1868 statoreşte religia copiilor născuţi din căsătorii mixte şi anume astfel, că băeţii au să urmeze religia tatălui, iar fetele religia mamei. Tot în această lege se prescrie şi modalitatea trecerilor

www.dacoromanica.ro

religionare dela o confesiune la alta: celce vrea să treacă e dator a anunţà aceasta preotului său de două ori în faţa a 2 martori, cari extradau o adeverinţă despre anunţarea făcută înaintea preotului;

7. articolul de lege 40 din 1879 stabileşte în § 53 o pedeapsă de 2 luni temniţă şi 300 fl. pentru ceice ar primì pe cineva în sinul unei confesiuni înainte de a fi împlinit condiţiile fixate în articolul de lege 53 din 1868. Această lege a fost explicată din partea unor preoţi în sensul, că pe copiii din căsătorii mixte îi poate botezà numai preotul acelei confesiuni, căreia aparţine copilul în mod legal. Dar curia regească a enunţat în 1882, că preotul nu poate fi pedepsit, dacă botează copil de altă confesiune, căci posibilitatea trecerii religionare la copii este exclusă.

Ministrul de culte contele Albin Csáky a dat în 26 Februarie 1890 ordinaţiunea, că preotul care botează vre-un copil aparţinător altei confesiuni, în termin de 8 zile să trimită extrasul de botez la preotul confesiunii respective. Preoţimea catolică s'a împotrivit însă acestei ordinaţiuni ministeriale. Urmarea a fost, că partidul liberal, care erà atunci la putere, a cerut întroducerea căsătoriei civile şi a matriculelor de stat. Guvernul lui Wekerle a şi înaintat la sfârşitul anului 1893 proiecte în acest înţeles, dar casa magnaţilor le-a respins în 21 Maiu 1894 cu o maioritate de 21 voturi; cu o lună mai târziu le-a primit însă cu o maioritate de 4 voturi (art. de lege 31 şi 33 din 1894). Din *1 Octomvrie 1895* au întrat în deplină vigoare şi astfel de atunci statul ungar nu mai recunoaşte valabilitatea căsătoriilor şi a matriculelor bisericeşti. Numai căsătoriile încheiate înaintea matriculantului civil le consideră valabile şi numai datele matriculelor civile sunt decisive în orice privinţă. În cazul căsătoriilor mixte părinţii pot face învoială înaintea forurilor civile (art. de lege 32 din 1894).

Prin articolul de lege XIV. din 1898 s'a acordat preoţilor întregirea dotaţiunii (congrua) din vistieria statului, făcându-se deosebire între preoţi cu cualificaţiune

www.dacoromanica.ro

inferioară (întregire până la 800 cor.)[1] şi preoţi cu cualificaţiune superioară (întregire până la 1600 cor.).

Dispoziţiile legii din 1898 au suferit o restricţiune gravaminoasă pentru preoţimea noastră, prin art. de lege XIII. din 1909, care preotului cu cualificaţiune superioară numai în cazul acela îi asigură întregirea până la 1600 cor. din vistieria statului, dacă şi antecesorul său s'a bucurat de asemenea întregire.

Prin articolul de lege XXXVIII. din 1913 s'au acordat preoţilor şi *cuincuenale* dar numai pe lângă restricţiunea cuprinsă în § 5, care dispune, că suma cuincuenalelor dimpreună cu întregirea cuvenită în sensul art. de lege XIV. din 1898 nu poate fi mai mare decât suma întreită a venitelor din parohie.[2]

XXXIV. Activitatea culturală a bisericilor româneşti din Ardeal.

Biserica românească din Ardeal a căutat în toate timpurile să-şi îndeplinească misiunea culturală, luminând credincioşii săi nu numai prin cărţile de slujbă religioasă, ci şi prin înfiinţarea şi susţinerea şcoalelor de lipsă pentru creşterea tineretului, a învăţătorilor şi preoţilor săi. Începând din secolul al XVI-lea a înfiinţat în diferite oraşe tipografii, cari au răspândit mulţime mare de cărţi bisericeşti în toate părţile. Iar când munca tipografiilor din Ardeal nu puteà biruì să dea toate cărţile de lipsă pentru slujba bisericească, se aduceau cărţi din principatele române în număr atât de însemnat, încât şi astăzi se mai află prin altarele bisericilor noastre cărţi tipărite în Muntenia sau în Moldova înainte cu 200—300 de ani.

Pentru înfiinţarea şi susţinerea şcoalelor deasemenea s'au desfăşurat stăruinţe încordate din partea bisericilor

[1] Despre felul, cum a fost primită această lege din partea cercurilor noastre bisericeşti a se vedeà broşura: «*Dotaţiunea Clerului*» retipărită din «Telegraful Român» de *Ilie Dinurseni* (1898).

[2] Ce însemnează pentru preoţimea ortodoxă-română această restricţiune, se poate vedeà din motivarea unei propuneri înaintate sinodului arhidiecezan din Sibiiu la 17/30 Aprilie 1914 (cf. *Protocolul sinodului ordinar al arhidiecezei gr.-or. române din Transilvania ţinut în anul 1914*, pag. 38—41.)

www.dacoromanica.ro

române. Mai ales începând cu domnia împăratului Iosif II, prin zelul unor bărbaţi luminaţi, cum erau directorii şcolari Gheorghe Şincai, Dimitrie Eustatievici, Radu Tempea şi Gheorghe Haines, precum şi vestitul medic Ioan Molnár sau Piuariu din Sadu (feciorul popii Tunsu) numărul şcoalelor a început a sporì prin satele româneşti. Dacă poporul nu ar fi fost atât de împovărat cu sarcina iobăgiei, şi dacă nu ar fi fost aşà bântuit de sărăcie, ele ar fi sporit în mod şi mai îmbucurător, dupăcum s'a văzut mai târziu prin anii 1850—1860.

Toate şcoalele, câte le au astăzi Românii ardeleni, s'au întemeiat şi se susţin numai cu preţul unor jertfe nespus de mari şi prin încordări fără seamăn din partea unui popor ca al nostru, lipsit atâta vreme de izvorul luminii, ca şi de izvorul bunăstării materiale, de aceste indispensabile temelii ale unei vieţi istorice conştiente şi libere.

Şi, dacă ar fi fost numai greutăţile, pe cari le aruncă în calea progresului cultural al bisericilor române tradiţionala lor sărăcie, atunci s'ar fi putut trece totuş mai repede peste smeritele începuturi. Nu ar fi fost şcoala românească condamnată să rămână timp atât de îndelungat în starea cea tristă, pe care o înfăţişează la 1813 următoarele cuvinte ale preotului-profesor *Dimitrie Ţichindeal*: «De voeşti să ştii în sat, unde e şcoala? nu întrebà pe nime, ci du-te şi apoi vei aflà o casă nu departe de biserică, desgrădită, descoperită, cu ferestrile sparte şi cu hârtie lipite; să ştii, că aceasta este şcoala».

Dar în aceste căsuţe umile, desgrădite şi descoperite s'a întâmplat să muncească câteva rânduri de dascăli pătrunşi de adevărată însufleţire pentru sfânta lor chemare de redeşteptători ai unui neam lipsit şi înapoiat.

Şi, cum rezultatul muncii dintr'o şcoală nu pot să-l determine niciodată păreţii ei, oricât ar fi de împodobiţi, ci numai însufleţirea şi vrednicia celor ce propoveduesc într'însa cuvântul adevărului şi al înţelepciunii, — din acele şcoale modeste a răsărit un frumos început de cultură a poporului nostru şi o laudabilă pornire spre progres.

www.dacoromanica.ro

Prin stăruinţele nepregetate ale arhiereilor, preoţilor şi învăţătorilor însufleţiţi începuturile sfioase au fost continuate mai ales după 1848 cu rîvnă inteţită şi sporite prin rezultate din ce în ce mai însemnate.

Mai ales în timpul lui Şaguna, care erà convins că «partea cea mai însemnată a bisericii este şcoala», numărul şcoalelor româneşti poporale şi secundare a sporit mai bine şi decât înainte de păstorirea lui şi decât de atunci încoace.

La 1858 erau în Ardeal 49 şcoale capitale, 2151 şcoale triviale şi 198 şcoale de fete, deci laolaltă 2398 şcoale poporale, pe cari le cercetau cu totul peste 90,000 şcolari. În 460 şcoale limba de propunere erà germană, în 957 ungurească şi 981 românească.[1] Din aceste 981 şcoale româneşti 691 stăteau sub inspecţiunea supremă bisericească a lui Şaguna şi erau cercetate de 33,229 şcolari.[2]

În multe sate româneşti s'au ridicat din jertfele imense ale poporului nostru şcoale, cu cari s'ar puteà mândrì orice sat din largul Apus luminat şi oricare neam fruntaş în ale culturii. Astăzi icoana, zugrăvită de Ţichindeal înainte cu un secol, nu se mai potriveşte decât la prea puţine şcoale româneşti din ţinuturile cu totul înapoiate în cultură. Unde conducătorii bisericeşti îşi împlinesc cu stăruinţă datoria faţă de şcoala confesională şi unde poporul este bine îndrumat, şcoalele româneşti au dat şi dau rezultate bune astfel încât în unele protopopiate numărul ştiutorilor de carte se urcă la 85—90%, rămânând numai câte 10—15% analfabeţi.[3]

Realizarea acestui progres este negreşit un merit însemnat al bisericii noastre. Cu atât mai însemnat, cu cât ea a trebuit să înfrunte, pe lângă greutăţile pricinuite de multele lipsuri, şi o serie neîntreruptă de obstacole, aruncate în calea progresului ei cultural, de vitregia vremilor şi de răutatea oamenilor.

---

[1] Cf. *Dr. J. Grimm: «Fürst Carl von Schwarzenberg»*. Wien, 1861, pag. 36, nota 2. La academia de drepturi din Sibiiu au fost în anul 1857/8: *73 Saşi, 55 Unguri* şi *16 Români* (ibidem p. 39).

[2] Cf. «Telegraful Român» 1858, pag. 66.

[3] Cf. «Revista Teologică» 1913 N-rii 6—7 pag. 205.

www.dacoromanica.ro

Starea de astăzi a şcoalelor susţinute de bisericile româneşti din Ardeal şi Ungaria o înfăţişează următoarele cifre:

I. Biserica ortodoxă română.

Arhidieceza	ortod.	română	a	Transilvaniei	are	670	şcoale	cu	852 înv.
Dieceza	„	„	„	Aradului	„	416	„	„	416 „
„	„	„	„	Orăzii-mari	„	234	„	„	249 „
„	„	„	„	Caransebeşului	„	232	„	„	263 „
					Laolaltă are	1552	şcoale	cu	1780 înv.

Aşadar întreagă mitropolia ortodoxă română din Transilvania şi Ungaria are *1552 şcoale poporale* cu *1780* învăţători şi aproximativ *175,000 elevi.*

La 1907 erau 1697 şcoale cu 1882 învăţători. Numărul şcoalelor a scăzut deci cu 145, iar al învăţătorilor cu 129. Dintre şcoalele acestei mitropolii 696 le susţin credincioşii ei din mijloace proprii, 532 sunt subvenţionate de stat, iar 306 încă nu au salarul asigurat în conformitate cu cerinţele legii şcolare din 1913 (art. XVI).

II. Biserica greco-catolică română.

Arhidieceza	Blajului	are	469	şcoale cu	472	învăţători
Dieceza	Gherlei	„	330	„ „	370	„
„	Lugojului	„	72	„ „	73	„
„	Orăzii-mari	„	175	„ „	145	„
		Laolaltă are	1046	şcoale cu	1060	învăţători

În arhidieceza Blajului a scăzut după 1907 numărul şcoalelor cu 37, al învăţătorilor cu 79, dieceza Orăzii-mari a pierdut 51 de şcoale, iar 35 sunt închise.

Deci sunt cu totul *2648 şcoale confesionale* cu limba de propunere românească şi în serviciul acestor şcoale muncesc *2840 de învăţători.*

Şcoale secundare — (licee, gimnazii, reale, comerciale):

Braşov liceu	gr.-or. român	cu	8 clase	330	elevi şi	19	prof.
Brad gimnaziu	„ „	„	4 „	131	„ „	6	„
Braşov şc. reală	„ „	„	4 „	81	„ „	6	„
Braşov şc. comerc.	„ „	„	3 cl. sup.	128	„ „	7	„
Blaj liceu	gr.-cat. „	„	8 clase	545	„ „	21	„
Beiuş liceu	„ „	„	8 „	448	„ „	18	„
Năsăud liceu fundaţional	g.-c. rom.	„	8 „	311	„ „	16	„
			La olaltă:	1974	elevi şi	93	prof.

www.dacoromanica.ro

Şcoale civile de fete:

Şcoala «Asociaţiunii»			în Sibiiu	cu	76	eleve	şi	6	prof.
„ civilă	gr.-or.	română	în Arad	„	58	„	„	8	„
„ „	gr.-cat.	română	în Blaj	„	130	„	„	8	„

Preparandii (seminarii pedagogice, şcoale normale):

a)	gr.-ort.	român	în Sibiiu	cu	119	elevi	şi	7	prof.
	„	„	„ Arad	„	98	„	„	7	„
	„	„	„ Caransebeş	„	20	„	„	7	„
b)	gr.-cat.	român	„ Blaj	„	115	„	„	12	„
	„	„	„ Gherla	„	64	„	„	6	„
	„	„	„ Oradea-mare	„	40	„	„	7	„

Seminarii teologice:

a)	gr.-ort.	român	în Sibiiu	cu	90	elevi	şi	6	prof.
	„	„	„ Arad	„	73	„	„	5	„
	„	„	„ Caransebeş	„	30	„	„	4	„
b)	gr.-cat.	român	„ Blaj	„	88	„	„	6	„
	„	„	„ Gherla	„	80	„	„	5	„

În anii din urmă s'a înfiinţat şi preparandie gr.-cat. de fete în Lugoj şi în Gherla.

Pe lângă munca din şcoală conducătorii şi slujitorii bisericilor române au desfăşurat o activitate binefăcătoare şi pe cale ziaristică, luminând poporul şi îndreptându-l spre cărările progresului economic şi cultural. După încercările ziaristice neisbutite ale lui Ioan Piuariu (Molnár) din Sadu[1] (1789—1795) şi Teodor Racoce din Lemberg (1817) a apărut la Braşov *Foaia Duminecii* redactată de Ioan Barac; apoi tot acolo (1838) «Gazeta de Transilvania», «Foaia pentru minte, inimă şi literatură» sub conducerea lui G. Bariţiu, care mai târziu a înfiinţat la Sibiiu revista «Transilvania» şi ziarul «Observatorul». Pe lângă «Gazeta Transilvaniei» şi «Telegraful Român» apăreà mai târziu la Budapesta «*Concordia*» lui Sigismund Pop, «*Federaţiunea*» lui Alexandru Roman şi «*Albina*» lui Vichentie Babeş la Braşov: «Orientul Latin» şi «Albina Carpaţilor». Iar în 1884 a început să apară la Sibiiu «Tribuna» şi «Foaia poporului». În centrul fiecărei dieceze s'a înfiinţat şi câte o revistă culturală. Astfel la Arad: «Speranţia» (1869) apoi «Lumina» (1871) şi

[1] Ilarie Chendi: «Începuturile ziaristicei noastre», Orăştie 1900.

www.dacoromanica.ro

mai târziu «Biserica şi Şcoala» (1877), la Caransebeş «Foaia Diecezană» (1886), iar în timpul din urmă «Lumina» (1918) la Blaj, «Organul Luminării» şi «Arhivul pentru istorie şi filologie» înfiinţate de Timoteiu Cipariu, mai târziu: «Unirea» (1891) şi «Cultura Creştină» (1911), «Foaia scolastică» (1899), la Sibiiu «Revista Teologică» (1907), «Vatra şcolară» (1908), la Orăştie redactate de preotul I. Moţa: «Libertatea» (1902), «Foaia interesantă» (1905), «Tovărăşia» (1906), «Cosinzeana» (1911), iar cea mai bună revistă literară a Românilor ardeleni «Luceafărul» apărù la Budapesta în 1902 şi îşi continuă apariţia la Sibiiu 1905—1914.[1]

XXXV. Privire sumară asupra confesiunilor, cu cari vin Românii ardeleni în contact.

Dupăcum arată istoria bisericească, Românii ardeleni în tot trecutul lor au vieţuit în contact neîntrerupt cu credincioşii altor confesiuni. Acest contact a avut în privinţa culturală şi urmări bune, iar în cea religioasă a fost uneori păgubitor prin faptul, că a smuls cu anumite prilejuri câte un număr mai mic sau mai mare dintre credincioşii bisericilor române, cucerindu-le sufletele pe seama altor biserici şi confesiuni.

Ca să putem aveà idee clară despre toate confesiunile, cu cari vin Românii ardeleni în contact, se cuvine să aruncăm o privire scurtă asupra felului de organizare internă a acestor confesiuni şi să fixăm aici, spre mai bună orientare, câteva date statistice.[2]

1. Biserica romano-catolică.

În Ungaria, care din vechime purtà numele de «regnum Marianum», religia de stat este cea romano-

[1] Pentru informaţiuni mai amănunţite a se consultà studiul istoric al D-lui Dr. O. Ghibu: Ziaristica bisericească la Români, Sibiiu 1910 apoi Nr. 4 din «Biblioteca Semănătorul», Dr. I. Lupaş: «Din trecutul ziaristicei româneşti» Arad 1916 şi art. părintelui Roman R. Ciorogariu: *Patruzeci de ani* în Biserica şi Şcoala din Arad 1917 Nr. 1.

[2] Aceste date statistice au fost publ. în Nr. 1 al revistei «Cultura Română» din 1915 cf. şi scrierea episcopului *Dr. Friedrich Teutsch*: «*Die kirchlichen Verhältnisse Siebenbürgens*». Halle a S. 1906.

www.dacoromanica.ro

catolică. Biserica romano-catolică are 18 dieceze, care aparţin la 4 arhiepiscopii, în frunte cu primatul dela Strigoniu.

Romano-catolicii din părţile locuite de Români sunt în partea cea mai mare Unguri, apoi un număr oare care de Nemţi şi Şvabi. Ei aparţin la 4 dieceze: Sătmar, Oradea-mare, Timişoara şi Alba-Iulia. Cea dintâi stă sub arhiepiscopia din Eger (Agria), ultimele trei sub cea din Kalocsa. Organizarea bisericească a diecezelor este identică cu organizarea diecezelor din biserica catolică universală, stabilită de conciliul tridentin (1545—1563). Bazele acestei organizaţiuni sunt monarhice: Papa, capul văzut al bisericii, deţine întreagă puterea bisericii *(potestas ordinis* şi *potestas iurisdictionis*). Puterea aceasta o au pentru diecezele lor episcopii, cari dispun de dieceza întreagă, dupăcum află de bine, nefiind datori cu răspundere decât lui Dumnezeu. Preoţimea şi credincioşii mireni nu au nici un fel de drept în biserică: însaşi averea materială a acesteia se consideră ca fiind a episcopului. Dacă totuş protopopii şi preoţii par a aveà o anumită putere, aceasta n'o exercită în numele lor, ci în numele episcopului.

În întreagă biserica catolică universală domneşte această concepţie. Excepţie formează numai dieceza romano-catolică din Ardeal, în care episcopul împarte drepturile cu clerul şi cu poporul, având pentru sine numai «potestas ordinis».

Anumite note de deosebire faţă de biserica universală catolică, mai prezintă biserica din Ungaria şi prin faptul, că ea are ca patron al ei pe Regele Ungariei. Pe baza dreptului său de înalt patronaj («jus supremi patronatus») Regele poate înfiinţà episcopii, cari n'au mai fost, şi poate desfiinţà sau împărţi episcopii existente. Şi pe episcopi îi numeşte Regele. Măsurile luate de Vatican cu privire la chestiuni dogmatice, de cult şi de administraţie ale bisericii universale, pentru Ungaria n'au valoare decât dacă le aprobă şi Regele, adecă guvernul acestuia.

Dreptul acesta numit «*jus placeti regii*» datează dela începutul secolului al XV-lea; el a fost înnoit la

www.dacoromanica.ro

1870. Ministrul de culte, baronul Iosif Eötvös a mijlocit să se publice edictul regal din 9 August 1870, prin care s'a stabilit că: hotărîrile şi constituţiile Papei sau ale sinodului roman, inclusiv cele de ordin dogmatic (bule, breve, enciclice, scrisori etc.) nu pot fi promulgate, nici răspândite în Ungaria, înainte de a fi obţinut aprobarea Regelui.

A. Biserica rom. cat. din afară de Transilvania.

Dieceza Sătmarului are un capitlu cu 6 canonici ordinari şi 6 onorari, o mănăstire titulară, 2 prepoziţi titulari, 5 decanate, 12 vicearhidiaconate, 95 parohii cu 1080 de filii, dintre care 594 cu mai puţin de 50 suflete.

Dieceza Orăzii-mari, are un capitlu de 16 canonici ordinari şi 6 onorari, cu 3 prepoziţi ordinari şi 13 onorari. Constă din 4 decanate şi 12 vicearhidiaconate, 76 parohii cu 1012 filii, dintre care 814 cu sub 50 suflete. Mănăstiri titulare 16.

Dieceza Timişoarei are un capitlu cu 8 canonici ordinari şi 6 onorari, şi cu 3 prepoziţi onorari. Constă din 6 decanate cu 28 de vicearhidiaconate, şi 246 parohii cu 975 de filii, dintre care 518 cu sub 50 de suflete. Are şi 8 mănăstiri titulare.

Diecezele acestea susţin mai multe şcoli confesionale, al căror număr în teritorul românesc e însă greu de precizat din lipsa de date. Mai susţin şcoli civile de fete: în Şimleu (Franciscanii), Lipova, Lugoj, Oraviţa şi Timişoara (3) [Notre Dame], Sighet, Sătmar (surorile de caritate), Oradea-mare 3: Ursulinele, ord. Sf-tului Vincenţiu şi ord. Immaculatei, cu totul 12.

Şcoli superioare de fete: Timişoara (Notre Dame).

Licee regeşti catolice: Arad, Sătmar; licee rom. cat. sub conducerea Statului: Sighet (fraţii mizericordioşi), Timişoara, id. Oradea-mare, premontrensi. Gimnazii rom. cat. sub conducerea statului: Şimleu (episcopesc).

Preparandii: Oradea-mare şi Sătmar.

Preparandii pentru şcoale civile de fete: Timişoara, Sătmar.

Preparandii de fete: Oradea-mare, Sătmar şi Timişoara.

www.dacoromanica.ro

B. Biserica rom. cat. din Transilvania.

Dela norma generală a bisericii catolice se abate în întreaga lume numai biserica romano-catolică din Transilvania, care e organizată pe baze cu totul deosebite, *apropiate de cele ale bisericii ortodoxe.*

Episcopul diecezei rom. cat. din Transilvania nu întruneşte în persoana sa decât numai o parte a puterii bisericii. El are numai *potestas ordinis*, şi-i aparţin numai chestiunile dogmatice, morale, liturgice şi ierarhice. Cele de ordin administrativ le conduce cu ajutorul clerului şi al poporului. În acest scop biserica e constituită, *încă din vremuri foarte vechi*, ca «*stat catolic ardelean*», al cărui organism constă din 1. dieceză, 2. protopopiate şi 3. preoţi.

I. Dieceza ca «stat catolic» are ca organe ale sale: *a*) congresul statului şi *b*) senatul directorial.

a) Congresul statului, organizat din nou pe baza «Statului organic» din 1873 Nr. 1008, constă din membri clerici ($^1/_3$) şi mireni ($^2/_3$), parte aleşi, parte naturali, în urma slujbei lor. Preşedinţi sunt doi: episcopul şi un laic. În caz de împiedecare a episcopului preşedintele laic conduce şi singur lucrările congresului. Hotărîrile se aduc prin votare. Maioritatea decide şi hotărîrile ei sunt obligătoare şi pentru episcop. Ţine şedinţe anuale. Şedinţele sunt publice. Hotărîrile n'au nevoie să fie aprobate de cineva; în baza autonomiei bisericii ele întră în valoare de drept îndată după votare. Congresul se compune din: episcop ca preşedinte, din cei 10 canonici, cei 16 protopopi, un delegat al seminarului din Alba-Iulia, din stareţul ordinului călugăresc, din câte un delegat al fiecărui gimnaziu şi al fiecărei şcoli normale, din câte 2 delegaţi ai fiecărui liceu, din 4 delegaţi ai învăţătorilor primari, directorii orfelinatelor, preşedinţii şi juzii catolici ai tablei regeşti, prefecţii, subprefecţii şi primarii catolici ai oraşelor libere regeşti şi ai celor cu magistrat, din 42 de delegaţi mireni, 3 delegaţi ai erariului, precum şi din diferiţi mecenaţi mari, cari ajută în mod statornic biserica. Congresul statului are şi

www.dacoromanica.ro

dreptul, neobişnuit în întreaga biserică catolică, de a alege pe episcop. Acest drept nu s'a mai practicat dela 1837 încoace, dar dreptul ca atare statul îl are şi acum.

b) Senatul directorial constă din 8 membri preoţi şi 16 mireni. Membrii sunt aleşi de congresul statului. Preşedinte e episcopul dimpreună cu preşedintele mirean. Şedinţele se ţin în fiecare lună. Ele nu sunt publice. Are trei comisiuni permanente: juridică, economică şi financiară. Jurisdicţiunea lui nu constă numai în executarea hotărîrilor congresului, ci poate să lucreze şi din iniţiativă proprie.

II. Protopopiatul formează legătura dintre parohiile autonome şi dintre episcop. Adunările lui constau din membri clerici şi laici. Acì se aleg delegaţii pentru congres.

III. Parohiile sunt autonome. Organele lor sunt: «adunările generale parohiale», în care fiecare cap de familie are drept de vot în chestiile bisericeşti şi şcolare. Senatul bisericesc şi şcolar constă din 6—12 membri aleşi de adunare pe câte 3 ani, şi din următorii membri naturali: preotul (prezident), învăţătorul, procuratorul şi vicecuratorul. Comunele, care sunt în stare să plătească singure pe preot, au dreptul de a-l alege ele.

*

Biserica romano-catolică din Ardeal îşi are reşedinţa în Alba-Iulia. Episcop e contele Majlath. Are un capitlu cu 10 canonici ordinari şi 4 onorari. În cuprinsul diecezei sunt şeapte ordine călugăreşti, dintre care unele susţin diferite şcoli.

Dieceza constă din 16 protopopiate, cu 246 parohii şi 2113 *filii*, dintre care *numai* 222 au peste 50 de credincioşi, celelalte 1891 au sub 50. Protopopiatele sunt organizate altfel decât în celelalte dieceze rom. cat., unde ele sunt de două feluri: decanate şi vicearhidiaconate.

În dieceza ardeleană sunt 186 şcoli primare rom. cat.

Şcoli civile de fete susţinute de singuraticele orduri călugăreşti, nu de statul catolic sunt: 1. Ordul francis-

www.dacoromanica.ro

canilor: Braşov, Petroşeni. 2. Ordul Notre-Dame: Dej, Cluj, Murăş-Oşorhei, Sânmiclăuşul-mare. 3. Ordul surorilor de caritate: Gyergyószentmiklós, Alba-Iulia (2). 4. Ordul Ursulinelor: Sibiiu, (1). Cu totul 9.

Licee susţinute de statul catolic sunt: 7: Braşov, Csikszereda, Alba-Iulia, Khezdioşorheiu, Cluj, Murăş-Oşorheiu, Odorheiu (cu 114 profesori şi 2,105 elevi). Cheltueli 775,250 cor. (Fond şcolar 3.892,613 cor.).

Alte şcoli: un gimnaziu de fete în Cluj, susţinut de comuna bisericească, dar sub conducerea statului, şi o preparandie de fete în Sibiiu.

Biserica rom. cat. a servit ca mijloc de maghiarizare a unui considerabil număr de Nemţi. În bisericile dela oraşe mai ales, până acum 20—30 de ani, se predică în majoritate nemţeşte; azi se predică aproape numai ungureşte. Înainte de aceasta cu cinci ani Nemţii romano-catolici din Sibiiu (vre-o 500 de inşi), simţind cum li se sapă de sub picioare terenul naţional, au ieşit din biserica catolică şi au trecut la luterani.

2. Biserica armeano-catolică.

Armenii au fost până la 1691 ortodocşi. La acest an au trecut la unirea cu Roma. Şi doctrina şi ritul lor e romano-catolic, limba liturgică însă e cea armenească. După încheierea unirii câtăva vreme au avut episcopi proprii, mai târziu însă au fost supuşi direct episcopatului romano-catolic, pierzându-şi pe episcopul propriu. Armenii reclamă neîntrerupt restaurarea episcopatului lor, dar fără rezultat. Pe preoţii armeni nu-i sfinţesc episcopii rom. cat. din Ungaria, ci episcopul armean din Viena sau din Lemberg. Cei mai mulţi Armeni s'au maghiarizat. Ei se găsesc organizaţi bisericeşte în cinci localităţi din Ungaria: Gherla, Ibaşfalău (Elisabetopole), Gyergyószentmiklós, Csikszépviz şi Neoplanta. Ca număr nu pot fi mai mulţi de vre-o 10,000.

Susţine: 3 şcoli primare, cu 11 învăţători, cercetate de 542 elevi, 1 şcoală de repetiţie generală cu 40 de elevi. În statistica ministerului de culte elevii armeni sunt trecuţi ca copii cu limba maternă maghiară.

www.dacoromanica.ro

3. Biserica gr.-cat. maghiară.

A fost înfiinţată la 1912, prin detaşarea alor 8 parohii dela dieceza Eperjesului, 70 dela dieceza de Muncaci, 44 dela dieceza gr.-cat. română de Oradea-mare, 4 dela dieceza de Gherla, 35 dela arhidieceza Blajului şi 1 parohie (Budapesta) dela arhidieceza de Strigoniu. Reşedinţa în Hajdudorog.

Are un capitlu cu 6 canonici. Dieceza constă din 4 decanate cu 21 de vicearhidiaconate, 163 parohii cu 849 filii, dintre care 516 au mai puţin de 50 de credincioşi. Preoţi 111, cu 41 capelani. Credincioşi aproximativ 200,000. Limba liturgică, pe baza legii, e cea veche grecească, de fapt însă aproape toate slujbele se fac în limba maghiară.

4. Biserica evanghelică-reformată sau calvină.

În Ungaria sunt 5 dieceze, dintre care 2 în părţile locuite de Români, şi anume una în Transilvania, cu sediul în Cluj, cealaltă între Tisa şi Transilvania, cu sediul în Dobriţin. Biserica reformată din Ardeal până pe la 1880 n'a avut nici o legătură cu cea din Ungaria. Nici astăzi ea nu e ca organizare întru toate identică cu diecezele din Ungaria. Organizaţia bisericii reformate s'a făcut prin sinodul dela Budapesta, ţinut la 1890—1891.

Organizaţia bisericii e sinodală-presbiterală. Fiecare comună bisericească îşi alege un comitet, numit *presbiteriu*, care constă din 4—60 de membri, după numărul sufletelor. Membrii sunt aleşi pe 12 ani. Datoria presbiteriilor e să supravegheze vieaţa religioasă morală a credincioşilor şi anume: cercetează regulat biserica, se împărtăşesc regulat cu sf. taine, nu trăesc în vre-o fărădelege, nu cheltuesc mai mult decât le permite starea materială, nu fac lux? etc. Cei cari se abat dela datoria creştinească, sunt citaţi în faţa presbiteriului şi îndrumaţi să se îndrepte, sub pedeapsa denegării cuminecăturii ş. a. Tot presbiteriul conduce şi afacerile administrative bisericeşti şi şcolare ale parohiei. Presbiteriul stă sub conducerea preotului şi a unui *curator* mirean.

www.dacoromanica.ro

Mai multe comune (17—70) formează *districte* (protopopeşti), în frunte cu un protopop, ales de presbiterii, şi cu un curator mirean. Protopopiatele formează o dieceză. În fruntea diecezei stă *superintendentul*, ales de presbiterii. Toate diecezele laolaltă formează *conventul*, care se întruneşte în fiecare an odată sau de două ori la Budapesta, şi constă din preşedinţii celor 5 dieceze şi din deputaţi ai districtelor protopopeşti, aleşi în proporţie cu numărul sufletelor.

In ce priveşte alegerea episcopilor, pe episcopul din Ardeal trebuie să-l întărească regele; cei din celelalte dieceze nu au nevoie de această întărire. Mai departe, în Ardeal nu e un singur procurator, ci cinci.

Biserica reformată din Ardeal constă din 18 protopopiate (plus un protopopiat în România), cu 562 parohii, 18 capelanate, 134 filii şi 57 comunităţi în diaspora. Are 538 preoţi, 57 capelani. Susţine 161 şcoli primare, 1 şcoală civilă de fete (Murăş-Oşorheiu), 1 preparandie de băeţi (Aiud), 1 seminar teologic (Cluj) şi 7 licee (Cluj, Sighet, Oşorheiu, Aiud, Sepsisângeorgiu, Odorheiu şi Orăştie, cu 2189 elevi).

De biserica din Ardeal se ţine şi protopopiatul calvin misionar din România.

Dieceza de dincoace de Tisa: 14 districte protopopeşti, 581 parohii, 17 capelanate şi 74 filii şi 216 comunităţi în diaspora. Are 593 parohi şi 162 capelani. Susţine 571 şcoli primare, 1 preparandie (Dobriţin), 2 preparandii de fete (Dobriţin şi Oradea-mare), mai multe licee, dintre care unul în Sătmar, şi un seminar (Dobriţin).

Biserica reformată din Ungaria dispune de o avere de 30.577,801 cor. pentru susţinerea şcolilor. Din aceasta singură biserica din Ardeal are vre-o zece milioane.

În ce priveşte vieaţa religioasă a acestei biserici, ea e foarte riguroasă. Sub raportul naţional, reformaţii sunt foarte şovinişti. În liceele lor nici religia nu se poate predă în limba maternă a copiilor, cu toate că legea o permite aceasta în şcolile de stat.

www.dacoromanica.ro

Toţi reformaţii sunt Unguri. Congrua preoţilor reformaţi din ţara întreagă erà la 1912 de 1.055,252 cor., din care cădeà pe Ardeal cam 260,000 cor.

5. Biserica evanghelică-luterană sau protestantă.

Acestei biserici îi aparţin toţi Saşii din Transilvania şi un număr considerabil de Unguri din Ungaria.

Saşii îşi au autonomia lor deplină, şi n'au nici o afacere comună cu protestanţii unguri.

Dieceze protestante sunt 5, inclusiv cea săsească. Cele ungureşti sunt toate în afară de teritorul locuit de Români. Organizarea bisericii protestante ungureşti e aproape identică cu a celei reformate (dela sinodul din 1891—93 încoace). Capul bisericii e *episcopul* (*căsătorit*). Protestanţii unguri din Ardeal se ţin de dieceza protestantă din regiunea Tisei.

1. *Biserica săsească* din Transilvania: «*Ev. Landeskirche*», e condusă de *consistorul general*, care constă din episcop, curator general, vicar superintendenţial (care e protopop la Braşov), din 2 asesori preoţi şi 2 asesori mireni şi din 2 suplenţi preoţi şi 2 suplenţi mireni.

Biserica constă din 10 districte bisericeşti (protopopiate), numite *Kirchenbezirk*, în frunte cu câte un *decan*, ajutat de un *consistor districtual*, alcătuit după forma consistorului general. În cele 10 protopopiate sunt 259 parohii. Parohia e condusă de *presbiteriul* ales de comună şi prezidat de preot.

Biserica săsească susţine:

257 şcoli primare cu 782 învăţători.
11 „ civile cu 87 învăţători.
9 „ secundare cu 105 profesori.
2 „ normale (1 de fete, 1 de băeţi).
3 „ de agricultură.
10 „ de ucenici industriali şi comerciali.

Licee clasice şi reale sunt 7: în Sibiiu (2), Braşov (2), Mediaş, Bistriţa şi Sighişoara; gimnazii inferioare în Reghinul săsesc şi în Sebeşul săsesc.

www.dacoromanica.ro

Şcolile săseşti sunt susţinute de biserica săsească, de Universitatea săsească şi de băncile săseşti. Subvenţie dela stat n'au şi nici n'au cerut. Li s'au dat însă nişte ajutoare foarte însemnate la zidirea localurilor pentru liceele din Braşov şi Mediaş.

Nici preoţii n'au congruă; sunt plătiţi numai de comunele bisericeşti. Preoţi sunt 243 plus 99 de predicatori. Centrul vieţii bisericeşti a Saşilor e Sibiiul. Episcop (ales) e Dr. Friedrich Teutsch, cel mai mare istoriograf al Saşilor, fiul fostului episcop Teutsch, care şi el a fost cel mai de seamă istoriograf sas al timpului său.

Pentru pregătirea preoţilor n'au seminar special. Preoţii se recrutează dintre profesorii dela diferitele şcoli. Dela profesori se cere să fi studiat cel puţin patru semestre la universităţile din Germania, unde pe lângă filozofie să fi audiat şi studii teologice. Examenele de profesor se dau la universităţile din Ungaria, iar cel de preot înaintea unei comisiuni speciale, condusă de episcopul însuşi. Preoţii saşi sunt toţi oameni cu cultură înaltă şi se remarcă printr'o întinsă activitate bisericească şi naţională. Adeseori ei au ca ajutor *capelani*, cari se recrutează dintre învăţători. Şcoala normală din Sibiiu e adecă un «seminar pedagogic-teologic», ai cărui absolvenţi pot ajunge, cu timpul, şi preoţi auxiliari sau capelani.

2. *Ungurii luterani din Ardeal* nu se ţin de episcopia luterană din Sibiiu, ci de cea (ungurească) din regiunea Tisei.

6. Biserica unitară.

Biserica unitară socoteşte pe Christos ca om şi recunoaşte numai pe Dumnezeu-Tatăl. Doctrina ei e apropiată de cea a lui Arie. Multă vreme s'a discutat, dacă această biserică poate fi socotită sau nu ca biserică creştină. Astăzi e recunoscută. — Cultul divin e foarte simplu: rugăciuni, predică şi cântare. Organele s'au introdus abia de vre-o sută de ani, deşi biserica însăşi datează dela 1568.

www.dacoromanica.ro

Biserica unitară e organizată pe baza sistemului episcopal — presbiterial. In frunte stă episcopul ales de sinod. În timpul mai nou episcopul se numeşte *superintendent*, dar oficios, faţă de vieaţa publică a ţării, se numeşte episcop. Biserica are şi două căpetenii laice, cari se numesc *procuratori*. Episcopul e preşedintele cleric al corporaţiilor bisericeşti, curatorul mai în vârstă e preşedintele mirean. Episcopul sfinţeşte preoţii şi supraveghează bisericile şi şcolile. Episcopul sau procuratorul e membru în casa magnaţilor.

Autoritatea superioară e senatul bisericesc superior sau sinodul (egyházi vagy zsinati főtanács); face legi, alege pe episcop şi curatori. Senatul sinodal se ţine la 4 ani odată; senatul bisericesc odată pe an. Corporaţiunea reprezentativă e consistorul din Cluj. În Ungaria e o singură dieceză unitară, cu sediul în Cluj sub numele: comunitatea bisericească maghiară unitară; 9 cercuri protopopeşti, cu câte un protopop şi 2 curatori. Cercurile bisericeşti protopopeşti îşi aranjează lucrurile în «adunări generale». Parohii 115, cu 67 filii. Preoţi: 106, capelani 3, teologi 22. Pe preoţi îi alege parohia şi episcopul îi întăreşte. Bisericile au cam 10,000 jugăre pământ proprietate. Consistorul are 6000 jug.

Şcoli: şcoli primare 29; 1 seminar (Cluj) cu 5 profesori şi 16 elevi. Cluj: liceu cu 18 prof. şi 340 elevi (335 unguri). Cristurul săcuesc: gimnaziu cu 9 prof., 205 elevi (167 unguri).

Cheltuieli anuale 123,000 cor. Avere pentru susţinerea şcolilor 1.395,406 cor.

Congruă la 1912: 111,960 cor.; preoţi 106.

7. Biserica izraelită

nu are organizare unitară. Sunt biserici *congresiste*, *statusquo* şi *ortodoxe*. În Transilvania susţine *8 şcoale* primare, în ţinuturile învecinate cu Transilvania vre-o *15 şcoale* primare, 1 şcoală civilă de băeţi şi una de fete în Oradea-mare.

www.dacoromanica.ro

8. Biserica baptistă

a fost recunoscută de lege prin ordinul ministerului de culte Nr. 77,092 din 1905. Are o singură comunitate bisericească cu sediul în Budapesta, de care se ţin 311 «staţiuni» din ţara întreagă.

9. Biserica mohamedană

a fost recipiată în mod legal în anul 1915, ca urmare a alianţei Turcilor cu puterile centrale în cursul războiului mondial.

10. Statistică.

În ce priveşte *numărul credincioşilor* diferitelor confesiuni, cifrele înşirate mai jos pot da lămuririle de lipsă:

Ungaria după confesiuni:

Rom.-catolici	8.198,497	Greco-orientali (ortodocşi)	2,199·195
Greco-cat.	1.841,272	Unitari	68,551
Ev.-ref.	2.427,232	Izraeliţi	831,162
Evang.-lut.	1.258,860	Aparţinători altor confesiuni	13,486

Transilvania şi părţile învecinate, după confesiuni:

	r.-cat.	gr.-cat.	ev.-ref.	evang.-lut.	gr.-or.	unitari	izr.
Transilvania	331,199	691,896	364,704	222,346	748,928	64,494	53,065
Comitatele: Bihor, Maramureş, Sătmar şi Sălagiu	156,031	551,646	403,838	4,453	215,677	278	120,459
Comitatele: Arad, Caraş-Severin, Timiş şi Torontal	688,660	49,479	53,548	56,514	1.042,322	335	30,955
	1.175,890	1.293·021	822,090	283,313	2.006,927	65,107	204,479

Confesiunile în diferite comitate în % (procente):

	r.-cat.	gr.-cat.	ev.-ref.	evang.	gr.-or.	unitari	izr.
Alba-inferioară	5·3	37·8	10·0	3·4	41·1	0·6	1·8
Bistriţa-Năsăud	4·1	55·5	2·8	19·2	12·9	0·1	5·4
Braşov	11·2	1·1	5·7	44·0	35·5	1·1	1·4
Ciuc	81·2	16·6	0·8	0·2	0·1	0·1	1·2
Făgăraş	2·7	25·7	2·4	2·9	64·9	0·5	0·9
Treiscaune	33·3	1·8	42·2	0·3	18·0	3·7	0·7
Huniedoara	8·2	18·1	3·8	1·1	67·3	0·2	1·3
Târnava-mică	5·2	35·7	18·3	17·5	17·3	4·5	1·5
Cojocna	4·3	51·8	20·3	3·0	17·4	0·7	2·5
Mureş-Turda	11·5	24·2	39·3	3·2	15·7	4·2	1·9
Târnava-mare	3·5	11 2	5·3	42·6	34·7	2·0	0·7
Sibiiu	5·3	8·4	1·9	26·1	57·4	0·2	0·7
Solnoc-Dobâca	3·9	62·1	12·8	0·8	15·6	0·1	5·0

www.dacoromanica.ro

Confesiunile în oraşele libere regeşti (în procente).

	r.-cat.	gr.-cat.	ev.-ref.	evang.	gr.-or.	unitari	izr.
Oradea-mare	30·7	5·7	29·9	1·7	7·3	0·1	24·5
Sătmar	19·7	18·2	41·7	0·5	0·2	0·0	19·7
Arad	52·1	2·2	10·9	3·2	20·6	0·1	10·8
Timişoara	67·5	0·9	3·6	2·1	15·5	0·1	10·2
Cluj	32·5	14·6	34·3	3·5	2·0	3·5	9·6
Mureş-Oşorheiu	28·3	6·9	45·7	2·9	5·3	2·4	8·5

Aceste date sunt culese şi întocmite conform statisticei oficiale a Ungariei din 1910. După indicaţiunile acestei statistice Români ortodocşi ar fi cu totul *1.761,458*, iar după statistica prezentată de consistorul mitropoliei ortodoxe-române congresului naţional-bisericesc din 1912 sunt *1.878,320* suflete, cari sunt împărţite în 4 dieceze cu 62 protopopiate, 2756 parohii cu *2007* preoţi.[1] Iar Români greco-catolici ar fi după statistica oficioasă 922,441, iar după statistica organelor bisericeşti sunt *1.253,414* suflete, împărţite în 4 dieceze, 1525 parohii matere şi 1830 filii cu *1831* preoţi. Deci la olaltă Români gr.-or. şi gr.-cat. sunt în Ungaria: 3.131,734, a căror structură social-economică o înfăţişează următorul tablou statistic.[1]

I.	Producţiune rudimentară (economi)	85·4%
II.	Minerit, turnătorii, industrie, comerciu	7·8%
III.	Funcţiuni publice, civile şi bisericeşti, ocupaţiuni libere	1·6%
IV.	Armată	0·8%
V.	Zileri în diferiţi rami	1·8%
VI.	Pensionari, rentieri, proprietari de casă şi privatieri	0·8%
VII—VIII.	Alte ocupaţiuni şi ocupaţiuni necunoscute	0·7%
	Servitori domestici (I—VIII)	1%

[1] Vezi «*Protocolul congresului naţional-bisericesc* întrunit în Sibiiu la 1/14 Octomvrie 1912» pag. 104.

[1] cf. «*Revista Economică*» Nr. 25 din 22 Iunie 1918.

www.dacoromanica.ro

Indice de nume.

Pag.

A

Abrud 215 222 223
Acaftistul Născătoarei de Dumnezeu (1673) 106
Achton (Ajton) 13
Aciliu 119
Adamovici Gherasim 125 127 149 151
Adrian patriarhul Moscvei 97
Agria (Eger) 172 254
Aiud 29 43 260
Alba-Iulia 26 27 29 30 31 35 36 38 43 45 53 55 59 92 205 215 223 254 257 258
«Albina», institut de credit 241
«Albina», ziar politic 252
«Albina Carpaţilor», revistă 241
Alexandria 104
Alexandru cel Bun 18
Alexi Ioan 152
Alexiu Mihailovici, ţar rusesc 66
«Analele Asoc. Transilvane» 35
Anastasie, episc. la Roman 66
Anastasie, episc. la Vad 95
Andreiu, apostolul 25
Andreiu I, rege ungar 14
Anjou 17
Antim Ivireanul 100—102
Antiohia 103
Antonie, patriarh în Constantinopol 27
Antonovici Isaia 136
Apaffy Mihail 41 46 71 72 73 78
Apor Petru 92
Arad 32 131 133 136 137 153 157 159 190 251—2
Argeş 16 17 96 109 119 122 188
Arhirie, protopop al Hunedorii 45 82

Pag.

«Arhivu pentru istorie şi filologie» 253
Aron Petru Paul 120 122 146
«Asociaţiunea Transilvană» 218 219 221 223
Atanaric 8
Atanasie Anghel 79 93 96 109—114 142
Athos 99
Avacumovici Pavel 137

B

Babeş Vichentie 235 252
Balics 21
Baliţă voevod maramurăşan 26 161
Balomir 118
Banatul Severinului 17
Banatul Timişan 13
Bánffy George 128
Barac Ioan 252
Bărbat voevod 16
Bârcea mare 91
Barcianu P. Daniil 239
Barcianu P. Sava 239
Barcsai Acaţiu 85 91 138 158
Bariţiu George 35 47 63 64 111 145 149 163 165 182 191 219 221—223 235 252
Bărnuţiu Simion 151 198 201
Bârseanu Andreiu 159
Basarab Alexandru N. 16 17
Basarab Ioan 16
Basarab Mateiu 64 95
Basarabia 3 19
Basel 13
Báthory Cristofor
Báthory Gavriil 55 88
Báthory Sigismund 33 45 46 94

www.dacoromanica.ro

Pag.

Báthory Ştefan 31 32 46
Baumann Ferdinand 44
Béla IV, rege ungar 15 19 20
Beiuş 159 251
Belgrad (Alba-Iulia) 26 27 30 56 58 61
Belgrad (în Sârbia) 26
Bem 236
Benedict, comite 22
Berivoii mari 85
Berlin 34
Bethlen Gavriil 46 55 59 60
Bethlen Nicolae 61 114
Bianu Ioan 38 39 60 63 82 151
Biblia de Bucureşti (1688) 68 99 100
Biblia lui Şaguna 100 219
Bidermann 127
Bihor 78
«Biserica şi Şcoala», revistă 32 74 159 252
«Biserica Ortodoxă Română», revistă 102 171 179
Bistriţa 39 44 56 61 78 80 260
Blaj 144 146 158 198 222 251—2 259
Bob Ioan 127 149 150
Bobâlna 47
Bocskay Ştefan 54
Bod Petru 118
Bogdan, voevodul Moldovei 17 18
Bogdan Duică G. 118
Bogdan Ioan 32
Boiţa 137
Boiu Zaharie 238
Bologa Iacob 200
Borlea Sigismund 211
Bornemissa Paul 37 38
Boroşineu 132
Borovsky Samuil 13
Brad 159 215 216
Brádi George (Ghenadie II) 58
Brâncoveanul Constantin 96 109 110 111 188
Brâncoveanul George 75

Pag.

Brancovici George 74—75
Brancovici Longin 95 132
Brancovici Sava 61 69 70—75 84 85 138 183
Braşov 32 35 36 38 40 94 145 158 159 189 202 215 222 223 251 258 260
Breţcu 215
Bruckenthal 203
Buccow Adolf 122 123 159 161
Bucovina 3 18 184 200 203
Bucureşti 17 19 21 79 80 200
Budapesta 13 15 21 23 39 56 218 253 259 264
Budai Aron 130 153
Budai Iosif 75 93 94
Bunea Augustin 21 25 27 29 33 50 66 69 111 122 145
Burdanfalvi Avram, episcop bihorean 131
Buzău 17 33

C

Cafa 23
Caliani Silvestru 146
Caliani, căpitan de graniţeri 166
Calvin Ioan 25 80
Campani Ioan Paul 45
«Câmpul Libertăţii» 198
Cantacuzino Constantin 99
Cantacuzino Şerban 74 81
Căpâlna 48 49
Caransebeş 45 71 138—9 158 190 222 252—3
«Cărare pe scurt» (1685) 77
Carlovit 120 124 139 158 175 181 189 191 198 238
Carol Robert 16
«Carte românească de învăţătura» (1643) 104
Catehismul românesc (1544) 38 39
Catehismul românesc (1640) 62 71
«Cazania lui Varlaam» (1643) 104
Ceasloveţ (1687) 77

www.dacoromanica.ro

Pag.
Cenadul nemţesc 13
Cernăuţi 18 212
Cernea Ioan, episcopul Vadului 25
Cernoevici Arsenie 133
Cetatea albă 18
Chendi Ilarie 252
Chiev 104
Chioar 78 215
Chiril Lucaris 59 104
Chirilovici Şofronie 121 124 148
Cicero 230
Cicudul de câmpie 149
Cioara 121
Ciorogariu Roman 253
Cipariu Timoteiu 55 72 78 84 87 88 147 151 164 180 199 201 219 221 222 223 237 253
Circa Ioan 116
Ciugud 79
Cloşca 127 166
Cluj 7 24 29 33 44 48 149 190 199 205 214—5 224 258 263
Cohalm 215
Coloman Cărturarul 15
Colun 167
Comana, mănăstirea 95
«Concordia», ziar politic 163 243 252
Constantin cel Mare 6 8
Constantinopol 11 13 16 18 22 23 26 59 93 104
Coresi, diaconul 38 39 40—41 44 81
Corenici-Brancovici 95
Cornea Simeon 163
«Cosinzeana», revistă 253
Costeşti 98
Covaci Meletie 152
Cozia, mânăstirea 96
Cracovia 35
Crainic Simion 152
Crasna 78 91
Crimea 23
Cristea (Ilie) Miron 141 232
Cristea Nicolae 238
Pag.
Cristofor episcop la Geoagiu şi mitr. ardelean 25 30 31—2 84
Cristurul-săcuesc 263
Crişan 127 166
Crişan Ioan 111 239
Crişul-alb 55
Csáky Albin 247
Csanád 13
Cserei Mihály 73
Csikszereda 258
Csikszépviz 258
Csiszér Grigorie 55
Csulai George 62
«Cultura Creştină», revistă 66 83 116 147 162 253
Cumani 20 21
Cut 146

D

Dacia 5 6 7 25
Dacia Traiană 6 8
Daia 149
Damaschin episcopul şi dascălul 98 99 139
Danciu episcop la Feleac 24
Daniil mitr. ardelean 30 32 95
Daniil mitr. Severinului 17 138
Darabant Ignatie 150 152
Deák Ferencz 199
Dej 31 48 258
Del Chiaro 102
Densuşianu Nicolae 111
Diaconovici (Loga) Constantin 137 157 160 164
Diacovici Isaia 133
Dionisie de Athos 99
Dionisie Novacovici 121 123 137
Dobra 117
Dobra Alexandru 152
Dobre preot-tipograf 60 62
Dobrescu Nicolae 3 11 19 29 56 69 99 102
Dobrogea 16
Dobrotă prot. în Râul-Bărbat 23
Dosofteiu episcop la Vad 25

www.dacoromanica.ro

Pag.

Dosofteiu episcop în Maramureş 61 86
Dosofteiu mitropolit ardelean 54 55 56 58 95
Dosofteiu mitropolit al Moldovei 82 105—108
Dosofteiu patriarhul Ierusalimului 112
Dózsa George 50
Drăganu Nicolae 62
Dragomir Silviu 23 66 71 95 97 115 120 127 132 138
Dragoslavele 96
Dragoş, voevod moldovean 17
Dragoş, voevod maramureşan 26 161
Dragoş Moise 152
Duma Radu 117
Dumcea Melania 243

E

Efrem Veniamin 133
Eftimie episcop la Vad 25
Eftimie mitropolit ardelean 30 31 32 55 84 96
Eftimie mitrop. în Târgovişte 33
Elena soţia lui Mateiu Basarab 95
Elisaveta Petrovna ţarevnă 117 119
Eminescu Mihail 239
«Enchiridion de canoane» 214 219
Eötvös Iosif 174 182 194 199 211 230 241 254
Eperjes 259
Erdélyi Vasilie 152
Eustatie Vasilievici 117
Eustatievici Dimitrie 128 160 249
Evanghelia cu învăţătură (1581/2) 39 131
Evanghelia cu învăţătură (1640) 60
Evanghelia (din 1682) 77
Eusebie scriitor bisericesc 25

Pag.

F

«Familia», revistă 66
Făgăraş 17 24 96 149 158 215
Fântâna Foltii 117
Farkas József 12
«Federaţiunea», ziar politic 197 252
Ferdinand I 30 37
Ferdinand V 199
Fiedler Josef 111
Fischer Stefan 172
«Floarea Darurilor» (1700) 102
«Foaia pentru minte, inimă şi literatură» 79 252
«Foaia Duminecii» (1837) 252
«Foaia interesantă» 253
«Foaia poporului» 252
«Foaia şcolastică» 253
Forró Miclăuş 40
Francfurt 38
Francisc I 119
Francisc II 167 170
Francisc Iosif I 196 199 200 201 213
Franţ Venceslau 142
Frenţiu Traian 152
Fulea Anghelina n. Moga 177
Fulea Moise 160 176 179

G

Galaţi (episc. Dunării de jos) 19
Galaţi, episcopie 24
Galeş 122
Galiţia 105 200 203
Gartner, inginer braşovean 217
«Gazeta Transilvaniei» 224 252
Geleji Katona István 59 83
Gellért 13
Geneva 104
Geoagiul de sus 25 31 42 44 94 161
George episcop la Vad 25 42
George din Ocna episcop la Geoagiu 25

www.dacoromanica.ro

Pag.
George din Sângeorgiu episcop şi superintendent 42 54 90
Georgievici Ioan 124
Ghedeon episcop la Huşi 66
Gherla 251 252 258 259
Ghenadie I (cel mare) mitropolit ardelean 30 32 40 45 84 93
Ghenadie II 54 58 61 62 64 93
Ghenadie III (din Putiolia) 70
Gherasim episcop la Caransebeş şi Vârşeţ 139
Gherga Adam 171
Ghibu Onisifor 253
Ghidiu Andreiu 141
Giurgiu Ioan (Pataki) 83 142 162
Glavacioc 99
Gombos Ferencz Albin 47 48
Goldiş Iosif 232
Gozsdu Emanuil 242—3
Görgei Artur 203
Grabovsky Atanasie de Apadia 173 242
Graffius Ioan 74
Grama Alexandru 86 111
Greceanu Radu 99 105
Greceanu Şerban 99
Grigorie episcop la Râmnic 120 137
Grigorie IX papa 20 22
Grimm Iosif 208 250
Gyergyószentmiklós 258
Gyula 13 22

H

Habsburgi 108 139 184 199
Hacman Eugenie 188 190
Haines George 159 160 249
Hălmagiu 215
Haner M. G. 38
Hania Ioan 224 236—7
Harnack Adolf 34
Hârs George 117
Haţeg 23 30 149 160 215 222 338
Hebler Matia 37
Heltai Gaşpar 37
Herţa Ştefan 45 82
Hess Ioan 39
Hierotei 13 22 26
Hintz Johann 124
Hirscher Luca 32 39
Hock C. 127
Hodoş (Bodrog) mănăstirea 133 161
Hodoş Nerva 38 39 60 63 82
Hóman Bálint 14
Honterus Ioan 35—7 219
Horia 127 166
Hossu Vasilie 152
Hossu Iuliu 152
Hrisea vornicul 95
Hristofor Petru 133
Hunedoara 23—4 30 45 131
Huniade Ioan 23—4
Hurmuzaki 22 30 31 32 42 43 61 79 81 111 115
Huşi 19 66
Huţovici Nicolae 131

I

Iachint, mitropolitul Ungrovlahiei 16, 17
Iancu Avram 182 202
Iaşi 18 65 66 104
Ibaşfalău (Elisabetopol) 258
Ienăcean G. 13
Ienopolea 132
Ieremia Grecul 18
Ieronim 25
Ighian Iosif, protopopul Zlatnei 199 213
Ilarie, egumenul măn. Peri 26
Ilarion, episcop la Vad 25
Ilie Dinurseni (Cristea) 248
Ilie Iorest 60 64—5 66 84 93 95
Innsbruck 199
Inocenţiu III 14
Inochentie ep. la Râmnic 139
Ioan XXII 21
Ioan cel Nou sf. 105
Ioan de Cafa 23—24
Ioan popa I. din Aciliu 119

www.dacoromanica.ro

Pag.
Ioan Capistran 24
Ioan, popa I. din Galeş 122
Ioan din Peşteana 30
Ioan Prislopeanul 28 32 33
Ioanichie mitropolit 26
Ioanovici Arsenie IV 117
Ioanovici Damaschin 137 157
Ioanovici Nestor 157
Ioanovici Vichentie 117 134 164
Ioasaf mitr. ardelean 76 85
Iorga Nicolae 3 19 28 42 47 63 66 75 95 99 115 127 134 136—7 146 197
Iorgovici Paul 128 157
Iosif II 122 125 148 158 160 166 170
Iosif Budai 75 93 94
Ipec 31
Irimie, candidat de vlădică 78
Ismail 19
«Istoria bisericească» a lui Şaguna 219 244
Iustinian 10
Iustiniana Prima 10
Ivacicovici Procopiu 158 231
Izabela văd. lui Ioan Zápolya 36—7

J

Jekelius A. 226
Jina 160 166
Jirecek Constantin 10 11 124
Jivanovici Sinesie 133 136—7

K

Kalocsa 254
Karácsonyi J. 39
Kászoni Ioan 83 162
Kaunitz cancelar austriac 120
Kedrenos 13
Kemény Ioan 91
Kendi Ferencz 30
Keserüi Dajka János 60
Keyserling, min. Rusiei la Viena 120
«Kiriakodromion» 238
«Kirchliche Blätter», revistă 46
Koch G. 34
Kollányi 39
Kossuth Ludovic 199 202
Knezevics Pahonie 137
Kufstein 119 122

L

Ladislau cel sfânt 15
Ladislau IV (Cumanul) 16
Lado Valentin 46
Lancrăm 29 44
Lăpădatu Alexandru 17 99 113
Lăpădatu Ioan 241
Lăpuşneanu Alexandru 31
Laurian Treboniu 208
Lazar George 156
Lazarevici Dimitrie 218
Leipzig 34
Lemberg 258
Lemeni Ioan 151 198
Leopold 74
Létzfalva 54
Libényi 213
«Libertatea», ziar poporal 253
Liechtenstein guvernatorul Ardealului 204 219
Lipova 132 255
Lipsia 38
Litovoiu voevod 16
Liturghia (din 1570) 44
Liturghia (din 1679) 106
Liturghia (din 1680) 99
Longin Brancovici 95 132
Lorántffi Susana 71
Luca episcop la Buzău 33
Luca mitr. la Târgovişte 54
Lucaris Chiril 59 104
«Luceafărul», revistă 253
Ludovic cel Mare (Aujou) 17 22
Lueders 200
Lugoj 45 71 152 251—2 255
«Lumina», ziar 252 253
Lupaş Ioan 32 70 74 77 85 91 96 115 127 130 141 153 156 159 167 171 174 179 240 242 245 253

www.dacoromanica.ro

Pag.
Lupu Vasilie 64 103 105
Luther Martin 25 34—37 80 88

M

Macarie episcop la Galaţi 24
Macarie patriarh la Ipec 31
Măcenic preot în Sibiel 119 122
«Madona del Pascolo» 146
Maior Grigorie 146 148
Maior Petru 130 149 150 154 164 242
Maiorescu Ioan 182
Majláth episcop r.-cat. 257
Mangra Vasilie 13 69 132 134 231
«Manual de studiu pastoral» al lui Şaguna 214 219
Manuilovici Maxim 140 175
Mănărade 147
Maramureş 17 26 27 55 61 68
Marcu ep. la Feleac 24
Maria Terezia 118 123 148 166
Marienescu Atanasie 242
Márki Sándor 135
Martinovici Ioanichie 134
Maşirevici Samuil 191
Mateiu Ioan 84
Matia Corvinul 24 26 49 50
Mavrocordat Nicolae 103
Mediaş 46 90 149 260
Mehadia 137 139 222
Mehedinţi 17
Meletie Macedoneanul (Milovitius) 64
Merişani 96 109 188
Meşota Ioan 217 241
Meteş Ştefan 96
Metodie ieromonah 136
Meţianu Ioan 173 187 197 226 231 235—6 240
Micu (Klein) Inochentie 142—146
Micu (Klein) Samuil 142 147 151 164
Miclăuş Oprea 119 122
Miclăuş Stana 122
Pag.
Mihail preot în Voivodeni 55
Mihaiu Viteazul 27 28 29 53 54 94
Mihályi Ioan 26
Mihályi Victor 152
Mijloceni 215
Milovanovici Nicolae 136
Mircea voevod 30
Mirislău 54
«Mistirio» (1651) 98
Mişcolţ 169—170 173
Mitrofan ep. la Buzău 98
Moesoni Alexandru 196
Mocsoni Andreiu 221
Moga Ioan 176 179
Moga Moise 125
Moga Vasilie 153—157 160 176 233
Moga Zaharie 153
Moise Peştişel 45 82
Moiseni 61
Moldova 17 18 24 55 66 70 203 248
Moldovan I. M. 82 151
Moldo-Vlahia 11
Molitvelnic (1564) 40
Molitvelnic (1689) 77
Molitvelnic la Buzău 98
Molitvelnic de 'nţeles (1681) 108
Molnár (Piuariu) Ioan 128 249 252
Molodeţ Mihail, episcop maramureşan 61 68
Moravia 200
Morisena 13
Moţa Ioan 253
Movilă Petru 103—105
Muciu Mihail Anastasiu 170—171
Munkács 27 259
Muntean Gavriil 208 217 241
Muntenia 54 70 248
Mureş 13
Mureş-Oşorheiu 90 215 258
Mureşian Andreiu 218 222
Muşat Iosif 18
Muşat Petru 18

www.dacoromanica.ro

Pag.

Muşata 18
Muşatini 18
Müller Gottfried 200

N

Nagyszegi Gavriil 114—115
Naláczi István 73
Napoca 7
Naprágy Dimitrie 29
Năsăud 160 208 251
Neagoe Basarab 94
Neagoslav 54
Neculce Ioan 108
Nenadovici Pavel 136
Neofit, mitr. Bucureşti 200
Neoplanta 258
Nicea 6
Nichita Romanul 7 8
Nichitici Ghedeon 125
Nicodim călugărul 119
Nicoară Moise 137 157
Nilles Nicolae 111
Niş 11
«Noul Testament» (1648) 67
71 100
«Noul Testament» (1703) 102

O

«Observatorul», ziar 252
Odorheiu 258
Offenbaia 215
Ohrida 11
Olmütz 200
Olpret 47
Olsavsky Manuil 146 147
Olt 16
Oltean Ioan 152
Oradea-mare 14 32 40 58
134—5 136 152 159 190
251—252 254 263
Orăştie 45 123 159 253
Oraviţa 255
«Orientul Latin» 241
Origen 25

Pag.

«Organul Luminării» 180 253
«Organ Pedagogic» 240
Orlat 160 208
Oşorheiu 149

P

Pahomie, egumen la mănăstirea Peri 27
Panonia 10
Pantazi Grigorie 233
Pantazi Ioan 233
Pap Szilágyi Iosif 152
Papahagi Pericle 170
Papiu Ilarian Alexandru 151
Papp Ioan 231
Para Ioan 130
«Paraclisul Sfintei Născătoare de Dumnezeu» 173
«Paremiile» lui Dosofteiu 108
Passaroviţ 139
Pataki (Giurgiu) Ioan 83 142
162
Pater Ianoş 111—113
Pavel Mihail 152
Păcăţian T. V. 66
Păclişan Zenovie 66 83 147 162
Pârvan Vasile 7 8
Pecica 135
Peri (mănăstirea) 23 161
Pesta 199 200 204
Peşteana 30
Peştişel Moise 45
Petauer căpitan de graniţeri 166
Petra Petrescu N. 241
Petrov Alexis 121
Petrovici Petru 127 137
Petru episcop la Feleac 24
Petru protopop la Hunedoara 24
Petru protopop la Moldova 18
Petru protopop la Ostrov 23
Petru vicevoevod ardelean 23
Pettkó Béla 24
Piuariu (Molnár) Ioan 128 249
252
Pokoly József 84
Polonia 70 105

www.dacoromanica.ro

Pag.

Pometa Anastasia 242
Pometa Constantin 242
Pongrácz Ioan 24
Pop Dimitrie din Moiseni 61
Pop Nicolae din Balomir 118
Pop Sigismund 252
Pop Vasile (Ladislau) 224 237
Popa Savu episcop maramureşan 61 68
Popa Tunsu (Molnár sau Piuariu) 122 249
Popasu Ioan 141 215 222 232 233—4
Popea (Neagoe) Nicolae 25 141 190 232 234—5 237
Popescu Ioan 240
Popescu Patrichie 157
Poplaca 52
Popol Augustin
Popovici George 111
Popovici Ioan din Hondol 124 128 130
Popovici Sava din Răşinari 164
Popovici Ştefan 173
Possevino Antonio 30 46 90 92
Pravila cea mare din Târgovişte (1652) 98
Pray George 33
Preda Ioan 245
Prenestrinus Iacob 19
Pretlach min. austriac la Petersburg 118
Prislop 28 32 161
Psaltirea lui Coresi (1570) 40 44
Psaltirea (1651) 68
Psaltirea (1694) 102
Psaltirea în versuri (1673) 105
Puşcariu Ilarion 124 136 240
Puşcariu Ioan 116 206 219 226 235 241—2 245
Putna 65
Putnic Iosif 137

R

Rabutin general austriac 88 114
Rădăuţi 18 66
Radovici George 102
Raiacici Iosif 184
Rákoczi Francisc II 116 135
Rákoczi George I 60 62 65 66 67 69 71 83 95
Rákoczi George II 68 69
Rákoczi Sigismund 55 84 85
Rannicher Iacob 218
Raţ Ioan 238
Raţ Gherasim 157
Răşinari 147 229 230
Răspunsuri la catehismul calvinesc (1644) 104
Râmnic 17 33
Râul Bărbat 23
Rednic Atanasie 147
Reghinul-săsesc 260
Remesiana 7
Réthy László 41
«Revista Teologică» 23 250 253
Rodna 149
Roma 19 20 34 146
Roman 18 66
Roman Alexandru 252
Roman Dionisie 200
Roman Miron 232 240
Rucăr 96
Rudolf 29
Ruedorffer 184

S

Sadu 122 128 142 249
Sava I 54 55
Sava II (v. Brancovici)
Sava episcop la Goagiu 25 31 42
Sava Veştemeanul 77 93
Sălişte 77 117 119 122 125 145 200 205 225 237
Sârbia 10
Sârghie dela Tismaua 95
Sătmar 58 254
Scriban Filaret 25
Secul 103 105
Seghedinaţ Pero 135
Seneslan voevod 16

www.dacoromanica.ro

Pag.

Serafim mitropolit în Târgoviște 40 93
Severin 17 32
Sibiel 119 122
Sibiiu 8 24 38 39 42 74 80 117 123 127 189 190 202
«Sicriul de aur» (1683) 77
Sighet 255
Sighișoara 261
Sigismund 22
Ioan Sigismund 29 37 42—3
Silvestru trad. Noului Test. (1648) 61 67
Simion Ștefan 64 67 69 197
Sirmiu 10
Snagov 100
Sobieschi Ioan 105
Sofia 11
Solnoc 78
«Speranța», revistă 252
Spiridon ep. la Vad 25 33 54
Stana Miclăuș 122
Statileo Ioan 35
«Statutul organic» 195 229 244—5
Stere Constantin 196
Stinghe Sterie 94 112 115
Stoica Iosif ep. maram. 61
Stratimirovici Ștefan 175
Strehaia 17
Strigoniu 253
Stripszky Hiador 15
Sturdza D. A. 113
Suceava 18
«Supplex libellus Valachorum» 127
Svatopluk 12
Szabo Ioan 152
Szabo Károly 36 38
Szabolcs 15
«Századok» 14
Szécheyi Stefan 199
Székely László 73
Székely Mihail 24
Szekfü Gyula 14
Szunyogh Francisc 162

Pag.

Ș

Șaguna Anastasia 169—176
Șaguna Anastasiu 171—175
Șaguna Andreiu 7 8 140 163 171 și urm.
Șaguna Ecaterina 171—174
Șaguna Evreta 170—1 174
Șaguna Naum 169 171
«Șapte Taine» (1645) 104
Sărosi Ioan 113
Schmerling 205
Schwarzenberg Carol 187 208 250
Șebeșul-săsesc 37 40 123 261
Șerban, fiul diaconului Coresi 81
Șerban Cantacuzino 74 75 77 96
Siklós 128
Șimleu 31 255
Șincai George 150 160 164 165 249
Șiria (Világos) 203
Șișatovaț 125
Șofronie din Cioara 121 165
Șotropa Virgil 159
Ștefan cel Mare 18 24 28 93
Ștefan cel Sfânt 13 14
Ștefan Tomșa 55 95
Ștefan episc. la Rădăuți 66
Ștefan mitr. Ungrovlahiei 70 98
Șuluțiu Șterca Alexandru 152 221

T

Tarasie episcop la Vad 25
Târgoviște 11 17 33 38 40 54
«Târnosania» (1652) 98
Tauresium 10
Teiuș 29
«Telegraful Român» 74 77 197 211 219 245 252
Teleki Domokos 118
Tempea Radu prot. în Brașov 94
Tempea Radu dir. școalelor naționale 160 164

www.dacoromanica.ro

Pag.

Teoctist mitropolit ardelean 54
Teodosie Veştemeanul 68 76 94 96 97 99 112 197
Teodosie mitr. în Vârşeţ 138
Teodorovici Petru 117
Teodorovici Ioan 176
Teofil episcopul Gotiei 6 25
Teofil episcopul Râmnicului 33
Teofil episcopul Vadului 25
Teofil I mitrop. ardelean 54 55
Teofil II mitrop. ardelean 79 93
Teofil mitrop. Ungrovlahiei 94
Tertulian 6
Tesalonic 10
Teutsch G. Daniil 35
Teutsch Friedrich 38 52 253 262
Thallóczy Lajos 73
Theiner Augustin 20 21
Theophilact 11
Thun Leo 185 207
Tihomir Ioan 16
Tilişca 77
Timişoara 24 139 190 254
Tincu-Velia Nicolae 140
Tirol 199
Tismana 99 161
Tisza Coloman 239
Todor episcop bănăţean 138
«Tovărăşia», revistă 253
Traian 5
Transilvania 14 36
«Tribuna», ziar politic 239 252
Tunsu «Popa Tunsu» (Ioan Piuariu din Sadu) 122 249
Turda 32 37 48 49 51 178
Turdaş 29
Turdaşi Mihail 29 45 82
Turdaşi Pavel 42—3 53 54
Turnişor 52

Ţ

Ţara Bârsei 36
Ţara Făgăraşului 17 78 242
Ţara Românească 16 17 31 203
Ţichindeal Dimitrie 137 157 249

Pag.

U

Ulfila episcopul Goţilor 6
Ungaria 14 21
Ungrovlahia 16 31
Uniev 105
Unirea 253

V

Vad 25 58 59 93 123
Vajdafalva (Voivodeni) 55
Vancea Ioan 152
Várad-Velencze 136
Varlaam episcop la Vad 25
Varlaam mitrop. ardelean 87 93
Varlaam mitropolitul Moldovei 63 66 82 103—105
Varlaam mitropolitul Ungrovlahiei 96 99
Vârşeţ 124 159 234
Vasilie II (Bulgarohtonul) 11
Vasilie Varlaam 78—9
Vasilie Vodă Lupul 64
Velleius Paterculus 233
Venedict episcop la Vad 25
Veress Andreiu 31 45 88 91
Veszprém 14
Vlad preot în Feleac 24
Vladislau II 27
Vlahuţă Alexandru 9
Vlaicu Vodă 17
Vlastari Mateiu 11
Vicina 16
Vidin 11 13
Viena 35 113 117 178 190 193 199 205
«Vieţile Sfinţilor» (1682—6) 108
Világos (Şiria) 203
Visarion Sarai 117 118
Visegrád 14
Vodiţa, mănăstirea 138 161
Voileanu Mateiu 239
Vulc Constantin 171
Vulcan Samuil 152 159

www.dacoromanica.ro

Pag.

W

Waitz G. 7
Wekerle Alexandru 247
Werböczy Ştefan 50
Wiener Paul 37
Wittenberg 37
Wittstock H. 39 80
Wurmloch A. 39

Pag.

Z

Zăcan Efrem 45 82
Zalán 12
Zápolya Ioan 36
Zarand 78 216
Zieglauer Ferdinand 127
Zoba Ioan 76—77
Zoba Oprea 76
Zolkiev 105

www.dacoromanica.ro

Erori de tipar observate:

La	pag.	3	rândul	6	din	sus	în	loc	de	blsericească ceteşte: *bisericească.*
„	„	21	„	2	„	jos	„	„	„	egyház története c.: *egyháztörténete.*
„	„	21	„	1	„	jos	„	„	„	Magyaországban ceteşte: *Magyarországban.*
„	„	28	„	18	„	jos	„	„	„	toatecă ceteşte: *toate că.*
„	„	34	„	2	„	sus	(în titlu)			XV-lea ceteşte: *XVI-lea.*
„	„	38	„	4	„	jos	în	loc	de	cantinuculas ceteşte: *cantiunculas.*
„	„	55	„	3	„	jos	„	„	„	Arhiva ceteşte: *Arhivu.*
„	„	61	„	15	„	jos	„	„	„	1657 ceteşte: *1637.*
„	„	69	„	7	„	jos	„	„	„	şi ceteşte: *si.*
„	„	80	„	6	„	sus	„	„	„	şi-a ceteşte: *şi a.*
„	„	123	„	13	„	jos	„	„	„	gela ceteşte: *dela.*
„	„	145	„	1	„	jos	„	„	„	759 ceteşte: *159.*
„	„	190	„	13	„	sus	„	„	„	se ceteşte: *să.*
„	„	199	„	1	„	jos	„	„	„	ei ceteşte: *ci.*
„	„	205	„	5	„	sus	„	„	„	ei ceteşte: *şi ei.*
„	„	206	„	8	„	jos	„	„	„	preoţii ceteşte: *preoţi.*
„	„	220	„	17	„	jos	„	„	„	pot ceteşte: *poate.*
„	„	222	„	15	„	jos	„	„	„	explic ceteşte: *exprim.*

www.dacoromanica.ro

CUPRINSUL.

		Pag.
Prefață		3
I.	Începutul credinței creștine la poporul român	5
II.	Soartea bisericii și a credincioșilor ei în timpul năvălirilor	8
III.	Creștinismul răsăritean în părțile Transilvaniei și Ungariei	12
IV.	Întemeierea mitropoliilor și episcopiilor în principate	15
V.	Încercări de convertire. Propaganda catolică între Românii ardeleni	19
VI.	Urme istorice despre începuturile de organizare bisericească la Românii ardeleni	22
VII.	Mitropolia Românilor ardeleni	25
VIII.	Influința reformațiunii asupra bisericii românești din Ardeal în secolul al XVI-lea	34
IX.	Starea poporului și a preoțimii în sec. XIV—XVI	47
X.	Urmașii mitropolitului Ioan Prislopeanul	54
XI.	Gheorghe Rákoczi și influința calvină asupra bisericii române din Ardeal în secolul XVII	62
XII.	Ilie Iorest (1640—1643)	64
XIII.	Simion Ștefan și Sfânta Scriptură în limba românească	67
XIV.	Mitropolitul Sava Brancovici	69
XV.	Urmașii lui Sava Brancovici în scaunul mitropoliei din Ardeal	75
XVI.	Starea preoțimii și a poporului român în epoca reformațiunii	90
XVII.	Legăturile ierarhice între biserica română din Ardeal și cea din principate	93
XVIII.	Câțiva ierarhi mai însemnați din principate	97
XIX.	Unirea unei părți a Românilor ardeleni cu biserica apuseană	108
XX.	Reacțiunea ortodoxă	111
XXI.	Apărătorii credinței străbune	116
XXII.	Administratorii Dionisie Novacovici și Șofronie Chirilovici	121
XXIII.	Episcopii Ghedeon Nichitici și Gherasim Adamovici. O încercare de «reunire» în 1798	125
XXIV.	Cârmuirea bisericească a Românilor din părțile aradane și bihorene	131
XXV.	Cârmuirea bisericească a Românilor din părțile bănățene	138
XXVI.	Episcopii uniți dela Atanasie până la Alexandru Șterca-Șuluțiu	142

www.dacoromanica.ro

Pag.

XXVII. Episcopul Vasilie Moga — — — — — — — — — — — — — 153
XXVIII. Organizarea şi desvoltarea şcoalelor româneşti din Ardeal — 158
XXIX. Starea preoţimii şi a poporului român din Ardeal dela 1700—1848 — — — — — — — — — — — — — — — — — 161
XXX. Epoca lui Andreiu Şaguna — — — — — — — — — — — — 169
XXXI. Moştenirea lui Şaguna — — — — — — — — — — — — — 227
XXXII. Câţiva dintre colaboratorii şi ucenicii lui Şaguna — — — — 232
XXXIII. Statutul organic şi alte legi privitoare la vieaţa bisericească 244
XXXIV. Activitatea culturală a bisericilor româneşti din Ardeal — — 248
XXXV. Privire sumară asupra confesiunilor, cu cari vin Românii ardeleni în contact — — — — — — — — — — — — — — 253
Indice de nume — — — — — — — — — — — — — — — — — — 257
Erori de tipar — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 275

www.dacoromanica.ro